https://doi.org/10.13146/OR-ZSE.2026.003

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem
Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Egy győri zsidó földbirtokos elitcsoport története (1850–1945)
Modernizáció, gazdasági integráció és szimbolikus határok

Csendes Tünde

Témavezetők:
Dr. habil. Fenyves Katalin, professor emerita
Dr. habil. Zima András, egyetemi docens
Opponensek:
Dr. habil. Halmos Károly, egyetemi docens
Dr. Kelemen Ágnes Katalin, egyetemi adjunktus

Budapest, 2026

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ 4

I. BEVEZETÉS 7

1.1. A kutatás tárgya és célja – A győri zsidó földbirtokos elit története és társadalmi pozíciója: integrációs – szimbolikus határok Magyarországon (1850–1944) 7

1.2. Kutatási motiváció: fehér foltok és torzító narratívák 10

1.3. Elméleti keret – A többszintű, feltételes integráció (TFI) modellje 14

1.4. A dolgozat felépítése 19

II. A ZSIDÓ GAZDASÁGI RÉSZVÉTEL TÁRSADALMI HATÁSAI ÉS KORLÁTAI GYŐRBEN A BETELEPEDÉSTŐL A HOLOKAUSZTIG 21

2.1. Korai jelenlét, marginalizáció és kiűzetés (13–18. század) 21

2.2. Diszkrimináció, kirekesztés és üldöztetés (1920–1949) 28

2.3. A zsidó közösség szerepe a győri kapitalista modernizációban 31

2.3.1. A zsidó lakosság és Győr gazdasági szimbiózisa 31

2.3.2. Társadalmi hatások és örökség 37

III. A GYŐRI ZSIDÓ FÖLDBIRTOKOS ELIT TÁRSADALMI STRATÉGIÁI – MIKROTÖRTÉNETI ÉS PROSZOPOGRÁFIAI REKONSTRUKCIÓ 40

3.1. Családi eredet, vándorlás, dinasztiaalapítás 41

3.2. Oktatás és tudásbefektetés 58

3.3. Házassági stratégiák 65

IV. A GYŐRI ZSIDÓ FÖLDBIRTOKOS-CSALÁDOK A KÖZÖSSÉGI ÉS A HELYI TÁRSADALOMBAN 75

4.1. Vallási és kulturális identitás 75

4.2. Politikai és közösségi szerepek 91

4.3. Kastélyhasználat és reprezentáció 103

4.4. Nők a gazdaságban és a reprezentációban 109

4.5. Reprezentációs stratégiák és társadalmi válaszok 114

V. GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI HATÁROK A GYŐRI FÖLDBIRTOKOS ELIT KÖREIBEN (1870–1939) 123

5.1. A König család birtokai és szomszédsága 124

5.2. Báró kisteleki Lévay Henrik uradalma és szomszédsága 136

5.3. Laendler Antal és Laendler Aladár földbirtokosok és szomszédságaik 139

5.4. Mautner Henrik földbirtos és szomszédsága 146

5.5. Szold Manó földbirtokos és szomszédsága 161

5.6. Stern Ignác és Egyedi (Stern) Artúr földbirtokosok és szomszédságuk 164

5.7. A zsidó polgári és a történelmi nagybirtokok összehasonlító elemzése 166

VI. ÖSSZEGZÉS ÉS REFLEXIÓ 171
6.1. A kutatás eredményei és főbb megállapításai 171
6.2. Heurisztikus érték és lehetséges további kutatási irányok 176
6.3. Zárógondolatok..... 180
SZAKIRODALOM 182
ABSZTRAKT 202
FÜGGELÉK 203

ELŐSZÓ

Azt szokták mondani, hogy az előszó mindig a munka végén készül el. Most valóban így történt. A disszertáció szövege évek óta alakul, csiszolódik, átíródik, de az, hogy mit is jelentett számomra ez a több éves munka, csak most, a lezárás pillanatában vált világossá. Nem azzal a szándékkal kezdtem bele, hogy modellt alkossak vagy elméleti keretet állítsak fel. A kiindulópont egyszerűbb volt: nyomára bukkanni a Győr környékén munkálkodó zsidó földbirtokosoknak és megérteni, miként működött Győr környékén, a mi tágabb régiónkban a gazdasági felemelkedésük, a társadalmi elfogadásuk és annak törékenysége. Az anyag azonban – ahogy az lenni szokott – időközben visszakérdezett, ellenállt és újragondolásra kényszerített. Az eredeti elképzelések közül írás közben több átalakult, néhány végleg el is tűnt. A végső forma így nem egy előre megtervezett konstrukció, hanem egy hosszú, számtalan önkorrekcióval járó gondolkodási folyamat eredménye. A disszertáció megírása sajátos szellemi munka, mivel egyszerre magányos és közös munka, a témavezetőkkel folyamatos párbeszéd. Magányos, mert a végső döntések felelőssége végül mindig a szerzőt terheli. És párbeszéd, mert minden fejezet mögött kérdések, szakmai megbeszélések, kritikák és ösztönző megjegyzések húzódnak meg. Köszönettel tartozom mindazoknak, akik ebben a párbeszédben részt vettek.

Először is hálával tartozom témavezetőmnek, Fenyves Katalinnak, aki a kutatás teljes időszaka alatt, folyamatosan rendkívüli szakmai felkészültséggel és következetességgel kísérte munkámat. Támogatása nem csupán tudományos értelemben volt meghatározó, hanem emberi hozzáállásában is. Kritikai észrevételei minden esetben részletesek, célzottak és továbbgondolásra ösztönzőek voltak. A szöveg alakulását mindig alaposan követte, javaslatai kulcsfontosságúak voltak a dolgozat szerkezeti és módszertani letisztulásához. Mindvégig olyan szakmai biztonságot nyújtott, amely lehetővé tette az önálló gondolkodást, ugyanakkor irányt mutatott a megbicsaklások idején. Megtiszteltetés volt számomra, hogy témavezetése mellett dolgozhattam. Nagy köszönettel tartozom Zima Andrásnak, aki szakmailag elindított a doktori képzésben és biztosította mindazokat a lehetőségeket, amelyek a doktori iskola követelményeinek és kreditjeinek teljesítéséhez szükségesek voltak. Szakmai támogatása végig biztonságot adó hátteret jelentett számomra. Különösen sokat jelentett annak tudata, hogy a nehéz időszakokban is mellettem álltak. A témavezetőim emberséges hozzáállása nélkül ez a disszertáció nem készülhetett volna el. Glässer Norbert szakmai tanácsai és az általa megosztott szakirodalom jelentősen hozzájárultak a kutatás módszertani megalapozásához. Halmos Károly rendkívül alapos, szakmailag igényes és módszertanilag érzékeny észrevételei meghatározó módon formálták a dolgozat gazdaságtörténeti fejezeteit. A megosztott szakirodalmi ajánlások és részletes magyarázatok nem pusztán pontosításokat eredményeztek, hanem fogalmi és szerkezeti újragondolásra ösztönöztek. Különösen a nagybirtok és az üzemgazdaság elhatárolása,

valamint a működési racionalitás kérdésének tisztázása terén ösztönöztek érdemi előrelépésre. Az általa felvetett szempontok érdemben hozzájárultak ahhoz, hogy a disszertáció gazdaságtörténeti megalapozottsága erősebbé, fogalmi apparátusa pontosabbá, tudományterületi pozicionálása egyértelműbbé váljon. Ugyancsak nagy köszönettel tartozom Kelemen Ágnes Katalinnak alapos, konstruktív és támogató bírálatáért. Észrevételei nem csupán formai és szerkezeti pontosítandókra hívták fel a figyelmemet, hanem elméleti és fogalmi tisztázásra is serkentettek. Konkrét és megvalósítható javítási javaslatai érdemben segítették a szöveg csiszolását. Bírálata hozzájárult ahhoz, hogy a disszertáció letisztultabb formában nyerje el végső változatát. Fényes Balázs bevezetése a judaisztika tudományos diskurzusába olyan értelmezési perspektívákat nyitott meg, amelyek a disszertáció elméleti horizontját is tágították. Közvetlensége és tanári figyelme azt az érzést keltette, hogy a kérdések feltevése legalább annyit ér, mint a válaszok megtalálása.

A családi archívumok tulajdonosai és kezelői közül különösen Albert Mautner járult hozzá a kutatáshoz családja rendelkezésemre bocsátott, rendkívül gazdag dokumentumanyagával és személyes elbeszéléseivel. Rita Bakacs bizalma és forrásai szintén fontos alapot jelentettek a történeti rekonstrukcióhoz, míg Esther Bánki támogatása a kutatás későbbi szakaszában bizonyult meghatározónak. A helytörténészek, egyetemi oktatók és levéltári szakemberek közül Áldozó István, Csibi Norbert, Honvári János, Hancz Gábor, Ranschburg Hildegárd, Szalay Balázs, Szedő Miklós, Szulovszky János, Zsirai Antal, Zsumbera Árpád és Winkler Ágoston szakmai iránymutatása, forrásismerete és segítőkész hozzáállása nélkülözhetetlen volt a helyi és regionális összefüggések feltárásában. A falvakban végzett kutatás során Kiss Lászlóné, Dr. Nagy Erzsébet, Somogyi Éva, Szimandlné Szolnoki Gabriella és Eller Gizella személyes emlékei és helyismerete a helyi összefüggések megértését segítették. Egy történész munkája mindig forrásokra épül – de a források mögött emberek állnak.

Gábor György professzor úr analitikus és kritikai észrevételei a dolgozat elméleti és fogalmi tisztázását szorgalmazták. Kérdései a modell koherenciájának, mérhetőségének és tudományos helyének pontosítására ösztönöztek. Köszönettel tartozom az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemnek, amely intézményi keretet és szakmai lehetőséget biztosított kutatásom megvalósításához, Villányi Tibornak, a győri hitközség elnökének, és Spitzer Olgának, akik támogatásukkal kísérték a dolgozat elkészítését.

A disszertáció elkészítése során végig jelen volt a győri térség iránti személyes kötődésem is. A kutatás számomra nem csupán tudományos vizsgálódás volt, hanem a helyi múlt értelmezésének és újragondolásának kísérlete. A terepmunka – vidéki falvakban, elhagyatott temetőkben, romos kúriákban és levéltárakban – nemcsak forrásfeltárást jelentett, hanem közvetlen találkozást a vizsgált családok tárgyi és emlékezeti lenyomataival. Külön köszönettel tartozom férjemnek, aki a kutatás során végig mellettem állt; elkísért a terepbejárásokra, Berlinben napokon keresztül fényképezte a

családi archívum anyagát és folyamatos támogatásával lehetővé tette a munka előrehaladását.

Hogy a végeredmény mennyiben felel meg mindazok elvárásainak, akik segítették létrejöttét, azért természetesen a felelősség már kizárólag az enyém.

I. BEVEZETÉS

1.1. A kutatás tárgya és célja – A győri zsidó földbirtokos elit története és társadalmi pozíciója: integrációs – szimbolikus határok Magyarországon (1850–1944)

Ez a disszertáció nem klasszikus értelemben vett gazdaság- vagy társadalomtörténeti szintézis, hanem egy sajátos zsidó társadalmi alakzat – a győri és környéki zsidó nagyföldbirtokos elit – történeti rekonstrukciója a modernizáció, a társadalmi integráció és a szimbolikus határképzés metszéspontjában. A kutatás abból a felismerésből indult ki, hogy a győri zsidó nagyföldbirtokos és vállalkozói elit meghatározó modernizációs szerepe ellenére hiányzik a város kollektív emlékezetéből. Az írás a Győr városában és környékén működő zsidó földbirtokos dinasztiák – a König, a Laendler, a Mautner, a Lévay, a Szold és a Stern–Egyedi család – gazdasági és társadalmi pozícióját vizsgálja a 19. század második felétől a második világháborúig. A dolgozat leírja és elemzi e családok azon modernizációs törekvéseinek (így az ipari beruházásoknak, az infrastrukturális fejlesztéseknek, az oktatási mobilitásnak) és adaptációs stratégiáinak szerepét, amelyeket a társadalmi elfogadás kivívása és a helyi elitstruktúrákba való beilleszkedés érdekében alkalmaztak. E stratégiák elemzése hozzájárulhat annak megértéséhez, hogy a gazdasági integráció milyen feltételek mellett járt (vagy nem járt) együtt szimbolikus elismeréssel és társadalmi elfogadottsággal.

A munka mikrotörténeti megközelítésű és a proszopográfia módszertanára épül: hat, egymással összefonódó földbirtokos család életútját vizsgálja nem az egyéni sorsok, hanem a mögöttes társadalmi mezők és habitusformák elemzése révén. A kutatás célja e történeti rekonstrukció révén visszahelyezni a szereplőket abba a társadalmi térbe, amelynek formálásához évtizedeken át jelentős mértékben hozzájárultak, ám ennek ellenére részben vagy teljesen kiszorultak a helyi történeti emlékezetből.

A dolgozat központi elemzési kerete az esettanulmányokból kiindulva létrehozott többszintű, feltételes integráció (TFI) modellje, amely a társadalmi beágyazottság eltérő (gazdasági, kulturális, szimbolikus) szintjeinek együttes, de nem egyenletes működését vizsgálja. A modell történeti előzményei között kiemelt helyet foglal el William O. McCagg[1] munkássága, amely a magyarországi zsidó elit integrációját a Monarchia különböző társadalmi mezőiben eltérő és aszimmetrikus folyamatként írta le.

[1] William O. McCagg Jr., *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary* (Boulder–New York: East European Monographs – Columbia University Press, 1972).

A modell abból indul ki, hogy a gazdasági siker önmagában nem garantálja a társadalmi elfogadottságot, és hogy a beilleszkedés – különösen politikai fordulatok, ideológiai változások idején – bármely szinten visszavonhatóvá válhat.

A modell részben Bourdieu tőkeelméletére és a szimbolikus mezők működésére, részben Bauman „hasznos idegen" koncepciójára épül. Ezek a fogalmak lehetővé teszik annak értelmezését, hogy a zsidó földbirtokos elitek miként kerültek egyszerre belülre és kívülre: miként váltak elengedhetetlen szereplőivé a gazdasági mezőnek, ugyanakkor miként maradtak kívülállók a társadalmi reprezentáció és elfogadottság mezőiben. A dolgozat nem a fogalmak rendszerszintű összeolvasására törekszik, hanem értelmezési horizontként használja őket: olyan keretként, amely érzékeny a társadalmi törésvonalakra, a kirekesztés rejtett mechanizmusaira, ugyanakkor a részleges integráció ellentmondásait is képes megragadni.

A modell empirikus alapját olyan családtörténetek adják, amelyekben az integráció egyes szintjei feltűnően megbomlanak. A kutatás ezek feltárására mikrotörténeti és proszopográfiai módszereket alkalmaz, több tucat családi archívum, helyi sajtóanyag és visszaemlékezés felhasználásával. A vizsgált családok (König, Lévay, Laendler, Mautner, Stern–Egyedi, Szold) esettanulmányai lehetővé teszik a társadalmi felemelkedés és dezintegráció mintázatainak megfigyelését.

A dolgozat nem törekszik teljességre, hanem a források adta lehetőségekkel élve egyes életutak és történetek elemzésével kíséreli meg rekonstruálni a győri zsidó földbirtokos elit mintegy százéves létezése során kialakított társadalmi stratégiáit. Külön figyelmet fordít a női szerepekre, a nemzedékek közötti tudásátadásra, a reprezentációs terekre és az identitásváltásokra. A társadalmi emlékezet vizsgálata kiegészíti az iratanyagokra épülő rekonstrukciót és hozzájárul az utóélet, a „kollektív felejtés"[2] és a reprezentációk történeti kontextusba helyezéséhez.

A disszertáció társadalomtörténeti alapállású, de gazdaságtörténeti empíriára és

[2] Halbwachs elmélete szerint a kollektív emlékezet nem pusztán az egyéni emlékek összessége, hanem olyan társadalmi keretek által formált közös emlékezet, amelyben az emlékek társadalmiasított formában jelennek meg. Ezért az iratmintákon alapuló történeti rekonstrukcióhoz társított szociális dimenzió elengedhetetlen a teljes képhez való hozzáféréshez. Lásd Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, ed. and trans. Lewis A. Coser (Chicago: University of Chicago Press, 1992).
Olick fogalomhasználata, a collected memory azt jelenti, hogy az egyéni emlékek aggregálásával rekonstruálható a kollektív memória. Ezzel a módszertani individualizmus határain belülről nyerünk betekintést a kollektív emlékezésbe, tehát az iratanyagok alapján végzett kutatás mellett az élmények, visszaemlékezések, oral history ineterjúk is nélkülözhetetlenek a történeti reprezentációk kontextualizálásához. Lásd Jeffrey K. Olick, *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility* (New York: Routledge, 2007).
Jan Assmann modellje szerint a kollektív emlékezet több dimenziós: mimetikus, tárgyi, kommunikatív, valamint kulturális. Ezek mindegyike hozzájárul az emlékek áthagyományozásához és megőrzéséhez, miközben a felejtés társadalmi jelenségként is kezelhető. Ez az elméleti keret különösen releváns a reprezentációk történeti kontextusba helyezése szempontjából. Lásd Jan Assmann, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (Budapest: Atlantisz, 1999).

gazdaságszociológiai értelmezési keretre épül. Célja nem agrárgazdasági modell felállítása, hanem annak feltárása, hogy a gazdasági beágyazottság miként hatott a társadalmi és szimbolikus elfogadás feltételeire.

Kutatási kérdések

A disszertáció célja annak feltárása, miként működött a győri és környéki zsidó földbirtokos elit modernizációs és integrációs stratégiája a 19. század második felétől a második világháborúig, és hogyan ütközött ez a folyamat a társadalmi elismerés és a szimbolikus befogadás határaiba. A kutatás négy fő kérdésre épül, amelyek a gazdasági integráció és a társadalmi kirekesztés dinamikáit egyaránt vizsgálják.

1. *Modernizációs szerep*

Milyen modernizációs stratégiákkal járultak hozzá e családok a térség gazdasági átalakulásához? A kérdés a korszerű földbirtok-politika, a technológiai újítások, az ipari beruházások (pl. malmok, keményítőgyárak, hidak, vasúti kapcsolatok) és a piaci integráció szerepét vizsgálja.

2. *Társadalmi integráció*

Milyen eltérések és hasonlóságok mutathatók ki a társadalmi mobilitás, a vallási gyakorlat, a térbeli mozgás és az identitás terén, és hogyan alakult e családok kollektív sorsa a holokauszt előtt? A proszopográfiai elemzés elsősorban az iskolázottság, a konverziók, a házasságpolitika, a kulturális alkalmazkodás mintázatait, valamint a társadalmi felemelkedést célzó mecenatúra és a közéleti szerepvállalás kérdéseit vizsgálja generációs bontásban.

3. *Gazdasági és birtokpolitikai beágyazottság*

Miben különböztek a zsidó földbirtokosok a keresztény arisztokrata és egyházi nagybirtokos szomszédaiktól a földtulajdon, a bérlet, a gazdálkodás és a beruházási stratégiák tekintetében? A vizsgálat összehasonlító módon elemzi a földtulajdon eredetét, jogi státuszát, a birtokirányítás módjait, valamint a társadalmi beágyazottság szintjeit.

4. *Szimbolikus határok és kirekesztés*

Hogyan valósult meg e családok strukturális és szimbolikus integrációja, és hol húzódtak a társadalmi kizárás határai? A vizsgálat feltárja az intézményi és a kulturális kirekesztés formáit (pl. klubtagság, elit társasági körök), valamint a reprezentáció paradoxonjait – többek közt a kastélyhasználat, a közszereplés, a nemi szerepelvárások, illetve a szimbolikus eseményeken való részvétel (pl. házikoncertek, zsúrok, bálok, bridzspartik, szüreti mulatságok és társasági vadászatok) terén.

A kutatás kezdetben a győri és környékbeli zsidó földbirtokos családok azonosítására,

földhasználati gyakorlatuk feltárására, majd társadalomtörténeti értelmezésére irányult. A forrásfeldolgozás előrehaladtával azonban a modernizáció lokális mintázatai is kirajzolódtak. Ennek nyomán a vizsgálat kiterjedt a zsidó földbirtokosok közvetlen keresztény szomszédainak – világi (Eszterházy, Khuen-Héderváry) és egyházi (Pannonhalmi Főapátság) nagybirtokosok – birtokpolitikai és gazdálkodási stratégiáira is. Az összehasonlító elemzés a földtulajdon eredetére, jogi státuszára, a birtokirányítás formáira, a technikai-szervezeti innovációkra, valamint az egyes szereplők társadalmi beágyazottságára fordított különös figyelmet. E párhuzamos és eltérő mintázatok révén vált érzékelhetővé a zsidó földbirtokosok duális jellegű beágyazottsága, amely egyszerre jelentett strukturális integrációt a gazdasági mezőben, ugyanakkor szimbolikus kirekesztést a kulturális és politikai mezőkben.

1.2. Kutatási motiváció: fehér foltok és torzító narratívák

A kutatást az a felismerés indította el, hogy a 19–20. századi győri zsidó földbirtokosság történeti szerepe szinte teljesen hiányzik mind a szakirodalomból, mind a helyi történeti emlékezetből. Sem az agrártörténeti, sem a regionális társadalomtörténeti feldolgozások nem foglalkoztak e csoporttal, jóllehet évtizedeken át meghatározó gazdasági és társadalmi szereplői voltak a térségnek. E hiányt tovább torzítják azok az ideologikus toposzok,[3] amelyek a zsidó földbirtokosokat spekulánsként, a dzsentri kiszorítójaként vagy a nemzeti földszerkezetbe ékelődött „idegen testeként” jelenítették meg – figyelmen kívül hagyva, hogy számos szereplő aktív részt vállalt a mezőgazdasági modernizációban, a piaci integrációban és a technológiai újításokban. A disszertáció célja ezekkel a leegyszerűsítő sémákkal szemben egy olyan, empirikusan megalapozott, sokrétű rekonstrukció, amely feltárja e társadalmi csoport tényleges szerepét, önértelmezését és strukturális helyét a dualizmus korától a második világháború végéig terjedő időszakban. A részletes rekonstrukció nem normatív rehabilitációs szándékból fakad, hanem historiográfiai hiánypótlás, nevezetesen egy gazdaságilag és társadalmilag releváns elitcsoport történeti láthatóvá tétele.

Forrásbázis

A kutatás elsődleges forrásait családi archívumok, földhivatali és kataszteri dokumentumok, egyházi és oktatási iratok, valamint korabeli sajtóanyagok, visszaemlékezések, naplók, fényképek és kéziratok alkotják. A levéltári és hitközségi dokumentumok szinte teljes

[3] Lásd pl. Képviselőházi Napló, 1939. XIV. kötet, 1942. június 17-i ülés, 58–60. o., *Képviselőházi Napló, 1939. XIV. kötet* (Győr-Moson-Sopron: Országgyűlési Könyvtár / Hungaricana), letöltés: 2025. augusztus 24., https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_14/?pg=70&layout=s&query=steiner

hiánya nem csupán módszertani korlátot jelent, hanem a vizsgált társadalmi csoport háborús megsemmisítésének és történeti kiszorításának lenyomatát is hordozza: a közösségi emlékezet írásos nyomai a második világháború során nagyrészt megsemmisültek.

E hiány pótlásában különös jelentőséggel bírnak a leszármazottak által megőrzött családi iratok, különösen a Laendler és a Mautner család anyagai. E források lehetővé teszik az életutak, gazdasági stratégiák, mobilitási mintázatok, valamint az identitásformák és adaptációs technikák részleges rekonstrukcióját. Bár töredékesek, empirikus alapot nyújtanak a társadalmi integráció és kizárás történeti elemzéséhez.

A hagyományos levéltári források részleges vagy teljes hiánya miatt a történeti rekonstrukció jelentős mértékben narratív és emlékezeti forrásokra épül. Ezek közé tartoznak az oral history keretébe sorolható elbeszélések, családi levelezések, naplók és kéziratos visszaemlékezések, amelyek gyakran generációkon átívelő emlékezeti konstrukciókat őriznek. A családi archívumokban fennmaradt hivatalos dokumentumok – anyakönyvi kivonatok, iskolai bizonyítványok, házassági iratok, adásvételi szerződések, gazdasági feljegyzések, alaprajzok – mellett a mindennapi életre utaló apró tárgyak (pl. bálmeghívók, állatkerti belépők) is felhasználásra kerültek. Ezek lehetővé tették a családfák felállítását, a rokoni hálózatok azonosítását, valamint a gazdasági stratégiák és reprezentációs minták vizsgálatát. A Laendler és a Mautner család levelezése és naplójegyzetei a mindennapi élet, a kulturális programok, a gazdasági döntések és a vallási gyakorlatok részleteit rögzítik, gyakran több nyelven, ami az identitásváltás folyamataira is rávilágít. A narratívák hitelességét a kutatás a „cross-interjú” módszerrel vizsgálta: eltérő rokoni ágak és generációk elbeszéléseit, valamint írásos, szóbeli és vizuális forrásokat vetett össze.

A terepi interjúk – Abda, Kimle, Sóskút, Tét és Egyed községeiben – elsősorban idealizált képet őriznek a vizsgált földbirtokos családokról (Mautner, Laendler, Lévay), kiemelve a „jó gazda” szerepet és a közösségi felelősségvállalást. Tudományos szempontból ezek a pozitív emlékezeti narratívák nem történeti bizonyítékként, hanem emlékezetpolitikai forrásként kezelendők, figyelembe véve a lokális identitás, a bűntudat és a helyreállító szándék szerepét. A terepi tapasztalatok azt is mutatják, hogy a vizsgált családokra vonatkozó helyi emlékezet többnyire nem aktív, narratív formában él a közösségben. Az információk rendszerint csak célzott kérdések nyomán kerülnek elő, és gyakran töredékes, szelektív emlékezetdarabokként maradtak fenn.

A posztmemória elméleti kerete[4] segít értelmezni azokat a dokumentumokat, amelyek a

[4] Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust* (New York: Columbia University Press, 2012)

második generáció elbeszéléseiben őrzik a holokauszt előtti világ emlékeit. Ezek a források nem pusztán eseményeket rögzítenek, hanem a családi identitás, a veszteségfeldolgozás és a kollektív trauma kulturális lenyomataiként működnek.

A felhasznált forrásbázis heterogenitása – levéltári iratok, kataszteri dokumentumok, sajtóanyagok, memoárok, fényképek és oral history interjúk – gazdag lehetőséget kínál a korszak társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti rekonstrukciójára, ugyanakkor szükségessé teszi a reprezentativitás és az értelmezési korlátok tudatos mérlegelését. A fennmaradt anyagok jellemzően a felső társadalmi rétegek nézőpontját tükrözik, míg az alsóbb rétegek hangja csak közvetve, hivatalos nyilvántartások és sajtóforrások révén jelenik meg. A forráskritikai megközelítés e hiányokat nem csupán korlátozásként, hanem a vizsgált csoport önértelmezésének és társadalmi pozíciójának szerves részeként értelmezi.

Nemzetközi historiográfiai kontextus

Az új és legújabb kori zsidó földbirtoklás történetének nemzetközi irodalma nem tartozik a kutatás számottevő ágai közé, a tárgyalt téma szempontjából elsősorban a Habsburg Monarchiával e szempontból foglalkozó kutatások tarthatnak számot a figyelemre. Így például a galíciai zsidóság helyzetéről szóló, adatgazdag tanulmányában Piotr Wrobel részletesen bemutatja, hogy az 1867-es emancipáció után a zsidó közösség miként kapcsolódott be a Habsburg Monarchia gazdasági, politikai és kulturális életébe, miközben a társadalmi elfogadás terén tartós korlátokkal szembesült.[5] Wrobel szerint a galíciai zsidók meghatározó szerepet játszottak a kereskedelemben, a hiteléletben és az iparban; bár a nagybirtokos rétegben arányuk csekély volt, egyes családok jelentős földtulajdont szereztek. E megfigyeléseket kiegészíti Emanuel Turczynski Bukovináról írt elemzése, amely a modernizációs politika és a gazdasági integráció szerkezeti mechanizmusait tárja fel,[6] valamint H. F. van Drunen vizsgálata a regionális identitás és lojalitás mintázatairól.[7] Bukovina példája rávilágít arra, hogy a Monarchia modernizációs politikája a jogi és gazdasági integráció eszközeivel jelentős mobilitási lehetőségeket teremtett a zsidó lakosság számára, ám a társadalmi és szimbolikus integráció terén tartós strukturális akadályok maradtak fenn. Morvaországban hasonló dinamikák figyelhetők meg: amint M. L. Rozenblit kimutatta, a

[5] Piotr Wrobel, *The Jews of Galicia under Austrian–Polish Rule, 1867–1918* (Boulder, CO: East European Monographs, 1989) hozzáférve 2025. augusztus 24., https://www.jgaliciabukovina.net/sites/default/files/article_file/Piotr%20Wrobel%2C%20Jews%20of%20Galicia%20Under%20Austrian-Polish%20Rule%201867-1918.pdf.

[6] Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1993)

[7] H. F. van Drunen, *A Sanguine Bunch: Regional Identification in Habsburg Bukovina, 1774–1919* (PhD diss., University of Amsterdam, 2013) hozzáférve 2025. augusztus 24-én, UvA-DARE, https://hdl.handle.net/11245/1.397355.

zömmel németül beszélő zsidók a morva kiegyezés (1905) után a liberális német pártok kulcsfontosságú választói bázisává váltak, ami hozzájárult ahhoz, hogy ezek a pártok elkerüljék az antiszemita retorikát, ezzel is erősítve a zsidó közösség politikai integrációját.[8] E példák a Habsburg Monarchia különböző perifériku régióiból illusztrálják a gazdasági integráció és a szimbolikus–társadalmi elfogadás közötti tartós aszimmetriát – azt a kettősséget, amely a győri zsidó földbirtokos elit esetében is meghatározó volt.

A magyarországi nemesség és a zsidók kapcsolatait vizsgáló Howard N. Lupovitch is arra a következtetésre jut, hogy ezek a „aranykorban" is aszimmetrikusak voltak:[9] a zsidó nagybirtokosok gazdasági teljesítménye elismert volt ugyan, de társadalmi elfogadottságuk feltételes maradt.[10] McCagg szerint a nemesített zsidó családok státusza is alapvetően aszimmetrikus volt, habár címeket és gazdasági elismerést kaptak, a történelmi arisztokrácia társadalmi és reprezentációs köreibe csak korlátozottan integrálódtak.[11] A nemesi életforma külsőségeinek (kastély, vadászat, bálok) átvétele gyakran inkább a megfelelési igyekezet jeleként, mint a szimbolikus határok lebontásának eszközeként szolgált.[12] A befogadás bármikor visszavonható maradt, különösen politikai feszültségek vagy antiszemita kampányok idején.[13] Lupovitch munkájában hangsúlyozza, hogy a zsidó nagybirtokosok története csak a nemesi mintákkal összevetve érthető meg, ami megerősíti a dolgozatban alkalmazott TFI-modell relevanciáját.[14]

---

[8] Marsha L. Rozenblit, "Jews and German Politics: The Case of Habsburg Moravia, 1867–1918," *Austrian History Yearbook* 55 (May 2024): 155–173, hozzáférve 2025. auguzstus 18., https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/C042BD18F61A9114649D375EEBF1BAFA/S0067237824000109a.pdf/jews_and_german_politics_the_case_of_habsburg_moravia_18671918.pdf en.wikipedia.org+10

[9] "While Jewish magnates could participate in some aristocratic venues, their social position remained subordinate to the hereditary nobility." In.: Howard N. Lupovitch, *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility, 1729–1878* (Budapest; New York: Central European University Press, 2007), 112, hozzáférve 2025. augusztus 24., https://dokumen.pub/jews-at-the-crossroads-tradition-and-accomodation-during-the-golden-age-of-the-hungarian-nobility-9786155211317.html

[10] "Acceptance was never permanent; political crises or antisemitic agitation could quickly lead to renewed exclusion." In.: Howard N. Lupovitch, *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility, 1729–1878* (Budapest; New York: Central European University Press, 2007), 115.

[11] William O. McCagg, Jr., *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary* (Boulder, CO – New York: East European Monographs; Columbia University Press, 1972).: 137-182

[12] "They built palaces, hosted grand hunts, and organized balls, adopting the outer forms of noble life." In.: Howard N. Lupovitch, *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility, 1729–1878* (Budapest; New York: Central European University Press, 2007), 119.)

[13] Such displays were more about visible conformity than about breaking down the symbolic boundaries of the aristocratic order." In.: Howard N. Lupovitch, *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility, 1729–1878* (Budapest; New York: Central European University Press, 2007), 119–120.

[14] Howard N. Lupovitch, *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility, 1729–1878* (Budapest; New York: Central European University Press, 2007) hozzáférve 2025. augusztus 24., https://dokumen.pub/qdownload/jews-at-the-crossroads-tradition-and-accomodation-during-the-golden-age-of-the-hungarian-nobility-9786155211317.html

1.3. Elméleti keret – A többszintű, feltételes integráció (TFI) modellje

A disszertáció központi analitikus eszköze a többszintű, feltételes integráció (TFI) modell, amely a zsidó földbirtokos elit társadalmi beágyazódását történeti és strukturális szempontból vizsgálja. A TFI azt elemzi, miként kapcsolódott be a győri és környéki zsidó földbirtokos elit a modern társadalom különböző mezőibe, és hol ütközött e beilleszkedés szimbolikus határokba. A modell érvényességét nem előrejelző ereje, hanem differenciáló képessége adja: abból a történeti tapasztalatból indul ki, hogy a gazdasági siker és a társadalmi hasznosság önmagáaban nem biztosította a teljes társadalmi elfogadást. A győri földbirtokos családok esetében a modernizációs teljesítmény, az állampolgári lojalitás és a kulturális alkalmazkodás gyakran a szimbolikus kirekesztés fennmaradásával járt együtt.

A TFI három, részben független, de történetileg összekapcsolódó integrációs szintet különít el: a gazdasági, a kulturális és a szimbolikus integrációt. Ezek nem lineáris fokozatok, hanem eltérő logikájú mezők, amelyekben az elfogadás aszimmetrikusan alakulhat, és politikai-társadalmi fordulatok idején vissza is vonható. A modell elméleti hátterét Pierre Bourdieu tőke- és mezőelmélete, Nancy Fraser redisztribúció–elismerés különbségtétele és Zygmunt Bauman „hasznos idegen" fogalma tájékozódási pontként segíti. A TFI újdonsága nem az elméleti elemekben, hanem azok empirikus mátrixba rendezésében és a történeti visszavonhatóság operacionalizálásában rejlik: regionális esettanulmányon keresztül teszi vizsgálhatóvá a mezők közötti nem-automatikus konverzió dinamikáját. A modell az integráció nemi dimenzióját is figyelembe veszi. A földbirtokos családok nőtagjai gyakran aktív szerepet vállaltak a gazdaság, az oktatás és a reprezentáció területén, miközben döntéshozói láthatóságuk és társadalmi elismerésük korlátozott maradt. A női életutak vizsgálata ezért az integráció feltételességének egyik kulcsterülete. A TFI-modell nem normatív integrációs elmélet, hanem annak történeti vizsgálata, miként lehetett egy elitcsoport egyszerre modernizációs szereplő és társadalmi határhelyzetben lévő csoport. A győri zsidó földbirtokos elit esete e modernitásbeli kettősség regionális példáját nyújtja.

Az integráció feltételességét és visszavonhatóságát a disszertáció Norbert Elias civilizációelméletének segítségével is értelmezi.[15] Elias rámutatott arra, hogy a hatalmi viszonyok és a társadalmi normák történeti változása meghatározza, ki számít elfogadható társadalmi

[15] Ez a distinkció lehetővé teszi annak megértését, hogy a gazdasági integráció és a vagyoni siker önmagában nem garantálja a társadalmi elfogadottságot vagy reprezentációt, hiszen a kulturális és szimbolikus kódok szintjén fennmaradhat a kirekesztés. Lásd Nancy Fraser and Axel Honneth, *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, trans. Joel Golb, James Ingram, and Christiane Wilke (London; New York: Verso, 2003). Elias, Norbert – Scotson, John L., *The Established and the Outsiders*. (London: Frank Cass; 2nd ed. London: Sage, 1965/1994).

szereplőnek. A győri zsidó földbirtokos elit esete megmutatja, miként válhatott egy csoport a gazdasági modernizáció hordozójává, miközben a társadalmi reprezentáció és a politikai legitimáció bizonyos tereiből továbbra is részben kizárt maradt.

A TFI-modell az integráció vizsgálatát a nemi dimenzióra is kiterjeszti. A földbirtokos családok nőtagjai gyakran aktív gazdasági és reprezentációs szerepet vállaltak, miközben döntéshozói láthatóságuk és társadalmi elismerésük korlátozott maradt. Bourdieu, Joan Scott és Nancy Fraser munkái rámutatnak arra, hogy a nemi pozíciók intézményesült struktúrákba ágyazódnak.[16] A disszertáció ezért a női életutakat az integráció feltételességének egyik kulcsdimenziójaként kezeli.

A TFI-modell többdimenziós analitikus keret, amely a társadalmi integráció és a kirekesztés közötti strukturális ellentmondások történeti vizsgálatát teszi lehetővé. A gazdasági beágyazódást nem tekinti az elfogadás garanciájának, hanem az elismerés mezőnként eltérő és aszimmetrikus működését elemzi. A modell Bourdieu, Fraser, Bauman és Elias elméleti belátásaira támaszkodik, de azokat egy történetileg változó integrációs struktúra empirikus vizsgálatára alkalmazza. A nemzetközi elméleti kapcsolódásokat a Függelék A/1. táblázata foglalja össze.

A TFI-modell több nemzetközi elméleti irányzattal is párbeszédben áll. A szegmentált asszimiláció elméletéhez (Portes–Zhou) abban kapcsolódik, hogy differenciált integrációs pályákat feltételez, amelyek nem vezetnek automatikusan társadalmi mobilitáshoz vagy elfogadáshoz.[17] A „boundary-work" megközelítéshez (Lamont–Molnár)[18] a szimbolikus határképzés hangsúlyozása révén kapcsolódik, míg az interszekcionális elméletek (Crenshaw; Yuval-Davis)[19] [20] a nemi, vallási és társadalmi dimenziók metszetében működő kirekesztési mechanizmusok értelmezéséhez nyújtanak keretet. A részletes összevetést a Függelék A/1. tartalmazza.

---

[16] Bourdieu nemi tőke koncepciója arra világít rá, hogy a férfi és női társadalmi pozíciók közötti különbségek nem természetszerű adottságok, hanem a társadalmi mezőkben újratermelődő, intézményesült hatalmi viszonyok következményei. Lásd Pierre Bourdieu, *Masculine Domination* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2001).
Joan Scott klasszikus tanulmánya a „gender" kategóriáját a történeti elemzés hasznos fogalmaként határozza meg, amellyel feltárhatók a nemi különbségek strukturális és szimbolikus beágyazottságai. Lásd Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis," *American Historical Review* 91, no. 5 (1986): 1053–1075.
Nancy Fraser feminista társadalomelmélete pedig arra mutat rá, hogy a nemi egyenlőtlenségek felszámolásához nem elegendő az anyagi újraelosztás, hanem az elismerés és reprezentáció dimenzióiban is változás szükséges. In.: Nancy Fraser, *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition* (New York: Routledge, 1997)

[17] Alejandro Portes and Min Zhou, "The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530, no. 1 (1993): 74–96.

[18] Michèle Lamont and Virág Molnár, "The Study of Boundaries in the Social Sciences," *Annual Review of Sociology* 28 (2002): 167–195.

[19] Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–1299.

[20] Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation* (London: Sage, 1997).

A győri eset értelmezése a magyar polgárosodásról szóló historiográfiai megközelítésekhez is illeszkedik.[21] [22] Gyáni Gábor a polgári átalakulást töredezett, csoportonként eltérő mintázatú folyamatként írja le, míg Halmos Károly a zsidó polgárság modernizációs szerepét hangsúlyozza a gazdasági struktúrák kiépítésében. A győri zsidó földbirtokos elit története e két nézőpont metszetében értelmezhető: a gazdasági modernizációban betöltött szerepük jelentős volt, társadalmi és szimbolikus integrációjuk azonban feltételes maradt. E keretben a TFI-modell képes feltárni, miként fonódnak össze a gazdasági hasznosság, a kulturális megfelelés és a társadalmi elfogadás feltételei egy történetileg változó, visszavonható integrációs struktúrában. Ez nemcsak a győri zsidó földbirtokos elit esetében releváns, hanem általánosítható más modernitásbeli peremhelyzetű társadalmi csoportokra is.

A TFI-modell értelmezési kerete és alkalmazási szempontjai

A TFI-modell nem operacionális elmélet, hanem narratív értelmezési keret. Nem mérhető indikátorokat rendel a társadalmi integrációhoz, hanem azt teszi lehetővé, hogy az esettanulmányok tapasztalatai egy koherens értelmezési logika mentén legyenek olvashatók. Érvényessége nem előrejelző vagy mérő erejében, hanem abban rejlik, hogy a gazdasági, kulturális és szimbolikus mezők eltérő működési logikáját egyszerre képes láthatóvá tenni.

A TFI-modell három integrációs szintje – gazdasági, kulturális és szimbolikus – elméletileg elválasztható, empirikusan azonban gyakran részben átfedő jelenségeket fed le. Az alkalmazhatóság érdekében a disszertáció indikátorokat rendel az egyes szintekhez.

A gazdasági integráció értelmezési szempontjai közé tartozik a jelentős földbirtokszerzés (1000 hold felett), ipari beruházások (malom, szeszgyár, keményítőgyár), alkalmazotti létszám, agrártechnológiai innovációk, valamint a piaci kapcsolatok bővülése.

A kulturális integráció jelei lehetnek az iskolai végzettség, nyelvváltás (német→magyar), keresztény házasságkötés vagy vallási konverzió, valamint vegyes társasági részvétel.

A szimbolikus integráció akkor valósul meg, ha az érintettek társadalmi elfogadottsága az elitmezőkben is megjelenik. Jelei: klubtagság, közéleti egyesületi részvétel, nemesi cím, sajtóbeli elismerés, reprezentációs terek használata és önkormányzati pozíciók.

A három szint nem következik automatikusan egymásból: a gazdasági siker nem garantálja a kulturális vagy szimbolikus elismerést. A disszertáció célja e szétválások és történeti visszavonhatóságok feltárása. A TFI-modell ugyanakkor analitikus–heurisztikus keret, nem

[21] Gyáni Gábor – Kövér György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 15–22.
[22] Kövér György, *A magyar társadalomtörténet-írás historikuma*, 2. kiadás (Budapest: Korall, 2025).

prediktív elmélet. Az egyes integrációs szintek empirikus elkülönítése a forrásadottságok függvényében változó mélységű: míg a gazdasági integráció indikátorai viszonylag jól dokumentálhatók, a kulturális és különösen a szimbolikus integráció mérése töredékes és heterogén forrásanyagra támaszkodik. A modell érvényessége ezért nem az indikátorok teljes körű mérhetőségében, hanem differenciáló és értelmező képességében rejlik: abban, hogy láthatóvá teszi, hol és miért nem automatikus a tőkekonverzió a mezők között.

A dolgozat a következő kulcsfogalmakat használja

Integráció: intézményileg stabilizált és elismert beágyazódás egy adott társadalmi mezőben; nem normatív állapot, hanem relációs és történetileg változó folyamat. [23]

Reprezentáció: a társadalmi jelenlét legitim és látható formája az adott mezőben.[24]

Mező: Bourdieu nyomán relatíve autonóm társadalmi tér, saját működési logikával. [25]

Tőke: gazdasági, kulturális és szimbolikus erőforrások összessége, amelyek pozíciószerzést tesznek lehetővé. [26]

Szimbolikus kizárás: intézményesen nem mindig kodifikált, de tartósan működő delegitimáló mechanizmusok összessége. [27]

Kapuőrök és visszavonhatóság: A mezők közötti konverziót intézményi kapuőrök – vármegyei elit, kaszinók, egyházi struktúrák, sajtó – közvetítik, amelyek a modellben autonóm változóként jelennek meg. Az integráció visszavonhatósága kimutatható intézményi és diskurzív változásokban jelenik meg: klubtagság megszüntetése, politikai jogfosztás, tulajdonjogi korlátozás, stigmatizáló sajtónyelv, státuszcímkék átalakulása. A visszavonhatóság tehát nem pusztán jogi aktus, hanem a társadalmi elismerés kereteinek átrendeződése.

A dolgozatban alkalmazott elméleti modellek és fogalmi keretek részletes összefoglalása a függelékben (Függelék A/2: *Az alkalmazott elméletek és szerzők összefoglaló táblázata* és A/3.: *Fogalommagyarázatok és terminológiai keret***)** található, amely a legfontosabb társadalomelméleti

[23] Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice* (Stanford: Stanford University Press, 1990); Nancy Fraser, *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition* (New York: Routledge, 1997).
[24] Nancy Fraser, *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition* (New York–London: Routledge, 1997), 11–39.; Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power* (Cambridge: Polity Press, 1991), 220–225.
[25] Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, ed. Randal Johnson (Cambridge: Polity Press, 1993), 29–73.; Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice* (Stanford: Stanford University Press, 1990), 66–75.
[26] Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G. Richardson (New York: Greenwood Press, 1986), 241–258.; Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984).
[27] Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984), különösen 471–487.; Michèle Lamont – Virág Molnár, "The Study of Boundaries in the Social Sciences," *Annual Review of Sociology* 28 (2002): 167–195.; Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence* (Cambridge: Polity Press, 1991), 56–61.

szerzőket és az általuk kínált értelmezési lehetőségeket, valamint a kutatás során operatívvá tett fogalmakat táblázatos formában mutatja be.[28]

Módszertan

A disszertáció módszertani alapját a társadalomtörténeti proszopográfia képezi, amelyet Lawrence Stone klasszikus meghatározása[29] nyomán nemcsak adatgyűjtő technikaként, hanem társadalomszerkezeti rekonstrukcióra alkalmas elemző eszközként alkalmazok. A vizsgálat hat, térben és társadalmilag összefonódó zsidó földbirtokos dinasztia (König, Laendler, Mautner, Lévay, Szold, Stern–Egyedi) 95 tagjának[30] gazdasági és társadalmi pályáját követi nyomon a 19. század közepétől a második világháború végéig.

Az adatgyűjtés egységesített változók mentén történt (születési hely és év, iskolai végzettség, vallásgyakorlat, házasság, gazdasági tevékenység, társasági jelenlét), longitudinális és keresztmetszeti elemzéseket lehetővé téve. A módszer célja nem egyéni életrajzok narratív bemutatása, hanem azok strukturális összefüggéseinek feltárása. A források között vannak családi irattárak, földhivatali és kataszteri nyilvántartások, egyházi anyakönyvek, iskolai bizonyítványok, érettségi tablók, valamint helyi és országos sajtóanyagok is. A proszopográfiai adatbázis, bár töredékes, lehetőséget nyújtott a társadalmi mobilitás, a nemzedéki stratégiák és az integrációs korlátok időbeli változatosságának vizsgálatára. A proszopográfiai és mikrotörténeti módszer itt nem öncélú adatgyűjtést szolgál, hanem annak vizsgálatát, miként működött egy zsidó elitcsoport modernizációs és integrációs stratégiája a társadalmi elismerés feltételes rendszerében. A női szereplők vizsgálata a proszopográfiai adatbázisban önálló változóként jelenik meg. A lányok és özvegyek oktatási, vagyoni és reprezentációs pozíciói külön elemzési szempontot képeznek, lehetővé téve a nemi dimenzió strukturális vizsgálatát.

[28] Bourdieu megközelítésében a gazdasági és kulturális tőke közötti feszültség oda vezethet, hogy a látványos gazdasági siker nem társadalmi elfogadottságot eredményez, hanem szimbolikus elutasítást. Parkin ezt a mechanizmust a társadalmi záródás fogalmával írja le, amelyben a privilegizált csoportok a hozzáférés korlátozásával védik előjogaikat. Bauman pedig a ‘hasznos idegen’ koncepciójával világít rá arra a paradox helyzetre, amikor egy csoport gazdaságilag nélkülözhetetlen, ugyanakkor kulturálisan idegenként kezelt és kirekesztett marad. Bauman “hasznos idegen” fogalma relációs kategória: a hasznosság nem általános tulajdonság, hanem konkrét gazdasági és társadalmi helyzetekben jön létre, így az ‘idegen’ nem szükségszerűen zsidó, hanem az a csoport, amely egy adott mezőben előnyös vagy nélkülözhetetlen, miközben szimbolikusan kívül marad – a győri zsidó földbirtokos elit esetében ez a kettősség történetileg különösen tartóssá vált. E három elméleti keret együtt segíti annak megértését, miként válhat a gazdasági integráció egyszerre a befogadás és az elutasítás forrásává. Lásd Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984). Frank Parkin, *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique* (London: Tavistock, 1974), 3–12. Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence* (Cambridge: Polity Press; Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991), 55–78.

[29] Lawrence Stone, “Prosopography,” *Daedalus* 100, no. 1 (1971): 46–79.

[30] A kutatás során 6 család 4 generációjából összesen 95 személyt azonosítottam név szerint, akiknek 72%-áról részletes adat is rendelkezésre áll.

A TFI-modell tudományelméleti státusza

A TFI-modell nem prediktív és nem normatív konstrukció, hanem analitikus–heurisztikus keret. Nem oksági törvényt állít fel, hanem a gazdasági, kulturális és szimbolikus mezők eltérő működési logikájának empirikus vizsgálatát teszi lehetővé. A modell célja a mezők közötti nem-automatikus konverzió kimutatása és az integráció történeti visszavonhatóságának dokumentálása. Érvényessége nem előrejelző erejében, hanem differenciáló képességében rejlik. A modell akkor kérdőjeleződne meg, ha a gazdasági tőke minden korszakban automatikusan szimbolikus elismerést eredményezne, illetve ha politikai töréspontok idején nem lenne kimutatható az integráció visszavonhatósága. A győri eset e két feltétel empirikus hiányát dokumentálja. A modell történetileg változó integrációs rezsimekben értelmezhető. A kiegyezés utáni liberális korszakot az 1880-as évektől erősödő antiszemitizmus, majd az 1919 utáni restriktív állami keretek és az 1938–41 közötti jogi kizárás követte, amelyek az integráció feltételeit radikálisan átalakították. A disszertáció illeszkedik a 21. századi magyar történetírás pluralizálódási tendenciáihoz, amely a múlt többnézőpontú értelmezését hangsúlyozza. A dolgozat struktúratörténeti, mikrotörténeti és kulturális elemzési szinteket kapcsol össze, nem módszertani eklektika, hanem a történeti pluralizmus tudatos alkalmazása révén.

1.4. A dolgozat felépítése

A disszertáció hat fejezetre tagolódik, amelyek egymásra épülve, fokozatosan vezetik be az olvasót a győri és környéki zsidó földbirtokos elit társadalmi történetébe, ami a történeti feltárás mellett elméleti és összehasonlító értelmezésre is lehetőséget teremt.

A Bevezetés (1. fejezet) kijelöli a kutatás tárgyát, elméleti és módszertani kereteit, valamint fogalmi apparátusát. A dolgozat központi modellje a „többszintű, feltételes integráció” (TFI), amely a zsidó földbirtokos elit gazdasági beágyazottsága és szimbolikus kirekesztése közötti egyidejűséget írja le. A bevezető rész egyben meghatározza a kutatás interdiszciplináris forrásbázisát és a kollektív életrajzi megközelítés heurisztikus értékét.

A második fejezet a győri zsidó közösség történeti és gazdasági beágyazottságát rekonstruálja a 13. századtól a holokauszt utáni időszakig. Külön alfejezetekben tárgyalja a közösség társadalmi jogállásának változásait, valamint gazdasági szerepének fő szakaszait a kereskedelemtől az iparosodásig. A fejezet célja, hogy történeti kontextusba ágyazza a zsidó földbirtokosság megjelenését és modernizációs szerepét.

A harmadik és a negyedik fejezet mikrotörténeti és proszopográfiai módszerrel dolgozza fel a hat Győr környéki zsidó földbirtokos család (König, Lévay, Laendler, Mautner, Szold, Stern–

Egyedi) társadalmi stratégiáit. A kollektív életrajzi megközelítés lehetővé teszi az egyéni és családi életutak összevetését: a harmadik fejezetben a származás, az oktatás és a házasság, a negyedik fejezetben pedig a vallási és kulturális identitás, a női szerepek és a közösségi aktivitás dimenzióinak mentén.

Az ötödik fejezet a földbirtok-politika és a gazdasági stratégiák empirikus elemzését nyújtja. Bemutatja a vizsgált családok birtokszerzési és gazdálkodási modelljeit, technikai és ipari újításaikat, valamint szomszédsági viszonyaikat a keresztény arisztokráciával és az egyházi nagybirtokosokkal. A fejezet célja a gazdasági racionalitás, innováció és integráció történeti rekonstruálása, valamint a zsidó és a keresztény földbirtoklás modelljeinek összehasonlítása.

A hatodik, zárófejezet összegzi a kutatás főbb empirikus és elméleti eredményeit, bemutatja a disszertáció társadalomtörténeti és historiográfiai hozzájárulását, valamint reflektál a kollektív emlékezet hiányára, mint történeti traumára. A fejezet utolsó része a magyar modernitás ambivalens struktúráját értelmezi a győri földbirtokos zsidó elit társadalmi kirekesztésén keresztül.

Ez a disszertáció tehát nemcsak egy elfeledett helyi társadalmi csoport történetének feltárására vállalkozik, hanem arra is, hogy új értelmezési keretet kínáljon a régió modernizáció- és társadalmi integrációtörténetének egyik legösszetettebb és legvitatottabb fejezetéhez.[31] A fejezetszerkezet logikája szerint a gazdasági struktúrák bemutatását megelőzi a több generáción átívelő társadalmi mobilitás és tőkefelhalmozás rekonstruálása. A birtok–üzem rendszer ebben az értelmezésben nem kiindulópont, hanem társadalmi és gazdasági stratégiák eredménye.

[31] Az „összetett” integráció alatt nem a zsidó történelem egészének komplexitását értem, hanem azt a strukturális helyzetet, amelyben a gazdasági, kulturális és szimbolikus beágyazottság eltérő ütemben és eltérő mélységben alakul, és visszavonhatósága mezőnként különböző logika szerint érvényesül. Az integráció így nem lineáris előrehaladás, hanem aszinkron, differenciált folyamat.

II. A ZSIDÓ GAZDASÁGI RÉSZVÉTEL TÁRSADALMI HATÁSAI ÉS KORLÁTAI GYŐRBEN A BETELEPEDÉSTŐL A HOLOKAUSZTIG

2.1. Korai jelenlét, marginalizáció és kiűzetés (13–18. század)

Amint azt Szávay Gyula (1861–1935), a város első monográfusa is megállapította a zsidó kereskedők már a 13. században jelen voltak Győrben, és az olasz, német és izmaelita közvetítőkkel együtt jelentős szerepet töltöttek be a kereskedelmi forgalomban. [32] [33] A 14. századtól kezdődően Győr rendszeresen adott otthont országos vásároknak és heti piacoknak, ami elősegítette a város gazdasági központtá válását. Ezeken a vásárokon zsidó kereskedők és pénzváltók is megjelentek, hozzájárulva a térség gazdasági életének élénkítéséhez. A zsidókra vonatkozó első konkrét írásos említés egy 1490-ben kelt dokumentumban található, amelyet a Soproni Levéltár őriz.[34] Ez a forrás a középkori győri zsidó jelenlét egyik legkorábbi hiteles bizonyítéka. A 16–17. században, a török háborúk korában a zsidók győri tevékenysége nem volt folyamatos, jogi státuszukat és városi tartózkodásukat elsősorban a mindenkori politikai és katonai vezetés aktuális érdekei határozták meg. Amennyiben a város vagy a várkapitány számára előnyt jelentett, megtűrték, máskor viszont kitiltották őket. 1567-ben tűzvész pusztította el Győr várát, de azt rövid időn belül újjáépítették, és az új városszerkezetben létrejött a Judengassl is, az a városrész, amely a későbbi Sarkantyú köz és a Jedlik Ányos (akkori Kalmár) utca mentén húzódott. A városi telekkönyv 1567-es bejegyzése a „Zsidó-utcza” elnevezést használja, ami arra utal, hogy a zsidó közösség ekkor már stabil, elkülönült lakóterülettel rendelkezett a városon

[32] Szávay Gyula, *Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével* (Győr: Győri Városi Nyomda, 1896), 91, hozzáférve 2025. augusztus 24., https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_Sk_1896_monografia/?pg=104&layout=s&query=zsid%C3%B3k
Szávay Gyula 1896-ban megjelent várostörténeti monográfiája értékes forrás, ugyanakkor nyelvezete és szemlélete a korszak nemzeti és felekezeti előítéleteit tükrözi, ezért - mint minden szöveg -kritikai olvasást igényel.

[33] Honvári János (szerk.), *Iparváros. Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021),47. 48. 75. 93. 120. Hammer Gyula, *Győr: Városföldrajzi tanulmány* (Győr: Győr Szab. Kir. Város Kiadása, Széchenyi Könyvnyomda, 1936), 62. 73.

[34] Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930), 13.
Kemény kötete értékes helytörténeti adalékokat tartalmaz, ugyanakkor nyelvezete és szemlélete a korszak előítéleteit is tükrözi, ezért - mint minden szöveg - forráskritikai megközelítést igényel.

belül.[35] [36] Később Montecuccoli[37] főkapitány rendeletben tiltotta meg a zsidók városi letelepedését, csupán a vásárok idejére engedélyezve számukra a belépést Győr területére. Ennek következményeként a zsidó közösség a püspöki joghatóság alatt álló területeken – elsősorban Győrszigetben és Pataházán – telepedett le. Ez a térbeli elkülönítés jól tükrözte a felekezeti és földbirtokjogi korlátozásokat, ugyanakkor nem akadályozta meg a zsidók aktív részvételét Győr gazdasági életében. A 17. század során hivatalosan két zsidó kereskedő élt a városban, a főkapitány védelme alatt.[38] Az 1630-as és 1668-as években keletkezett iratok is tanúsítják, hogy a győri vásárok alkalmával zsidó kereskedők szekerekkel érkeztek az erődváros kapuihoz és rendszeresen részt vettek a helyi piaci forgalomban. A század végére már saját imaházzal is rendelkeztek a városban, amely után adót fizettek. Győr végvár volt és a székeskáptalan földesúri fennhatósága alá tartozott, amely a török hódoltság után a katolikus lakosság betelepedését preferálta. Ennek ellenére 1682-ben Bádeni Hermann őrgróf,[39] a győri végvidék katonai parancsnoka elutasította a zsidók kiűzésére tett javaslatot, mivel – érvelése szerint – a zsidó kereskedők árai kedvezőbbek voltak, így a közösség hasznára váltak. Az 1691-es összeírás említi a katonaság ellátásában szerepet játszó, zsidó családok által működtetett lerakatot, valamint az ahhoz kapcsolódó imahelyet is: „Ibidem. az sidok sinagogaja és niderlagja." A forrás szerint e családok az ún. Altabak-házban laktak, amely az akkori tulajdonos neve alapján „Bistereczkiné" megjelöléssel szerepel az összeírásban.[40]

A 18. század első harmadában, 1715 és 1735 között körülbelül 50–60 zsidó család telepedett le Győr városában. A közösség a várkapitányok védelme alatt élhetett, amely védelmet a zsidók jelentős anyagi hozzájárulással – éves díjak formájában – váltották meg. Bár a katonai parancsnokság biztosította a számukra szükséges jogi és fizikai védelmet, ez a státusz konfliktushoz vezetett a város német eredetű, jövevény polgárságával, akik gazdasági

[35] Szávay Gyula, *Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével* (Győr: Győri Városi Nyomda, 1896), 102, 115.
[36] Valló István, *Győr ismertetése és tájékoztatója* (Győr: Győr Barátai Körének Kiadása, 1930), 45–46.
E források értékes helytörténeti adalékokat tartalmaznak, ugyanakkor nyelvezetük és szemléletük a korszak nemzeti és felekezeti előítéleteit tükrözi, ezért - mint minden szöveg - kritikai olvasást igényel.
[37] Gróf Raimondo Montecuccoli, olasz származású, a német-római császári sereg tapasztalt hadvezére és a haditanács tagja, 1661 és 1675 között töltötte be Győr várkapitányi tisztségét. Montecuccoli a védelmi rendszer lelkes támogatójaként kiemelten fontosnak tartotta Győr erődvárosi szerepét. Főkapitánysága alatt nagy hangsúlyt fektetett a város erődítményének fejlesztésére, amelyet elsőrangú védelmi központtá alakított. Lásd Nagy Levente and Hausner Gábor, "Raimondo Montecuccoli és a magyarok," *Hadtörténelmi Közlemények* 124, no. 3 (2011): 679–740.
[38] Szávay 1896: 107.
[39] 1682–1692 között volt Győr katonai főkapitánya.
[40] Oross András, „Az 1691. évi győri belvárosi házösszeírás," in: Fiziker Róbert – Kelemen Dávid (szerk.), *Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára* (Sopron: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára, 2022), 598.

konkurenciaként tekintettek a zsidó kereskedőkre.[41] [42] 1743-ban a városi polgárság megváltotta a székeskáptalan földesúri jogait, ami fontos lépést jelentett Győr autonómiája felé. Ezután a városi tanács 1747. december 11-én elrendelte a zsidók kiűzését,[43] amit 1748. április 24-én véglegesítettek.[44] A döntést azzal indokolták, hogy – a határozat megfogalmazása szerint – a zsidó kereskedők dominanciája veszélyezteti a helyi polgári kereskedők érdekeit, illetve hogy a vallási és etnikai homogenitás iránti igény megköveteli a kizárásukat.[45] [46] A tényleges zsidó lakosság létszáma azonban nem indokolta ezeket a félelmeket.[47] 1773-ban a vármegye teljes területén mindössze 424 zsidó élt, míg Győr városában hivatalosan egyetlenegy sem.[48] Az 1857-es adatok már 3342 zsidót jeleznek a megyében, ebből 681 fő élt Győrben – ez a növekedés a megyében számottevő, de még mindig messze elmaradt a többségi társadalom arányától.[49] Acsády Ignác statisztikai feldolgozása szerint 1735-ben 55, 1750-ben pedig 64 zsidó családfő lakott Győrött.[50] Ez arra is utal, hogy a közösség jelenléte a korabeli tilalmak ellenére folyamatos volt. A zsidók mellett görög, rác és örmény kereskedők is megtelepedtek a

[41] Szávay 1896: 115.
[42] Kemény 1930: 164.
[43] „1747. deczember 11-én a városi tanács és választó község vegyes közgyűlésében a zsidóknak a város határából kiűzetése elhatároztatott, és a végett határul 1748-i április 24-e kiűzetett." Lásd Szávay 1896: 281.
[44] "1747. deczember 11-én a városi tanács és választó község vegyes közgyűlésében a zsidóknak a város határából kiűzetése elhatároztatott, és a végett határul 1748-i április 24-e kiűzetett." Szávay 1896: 281
[45] Kemény 1930: 164
[46] Szávay 1896: 281.
[47] A zsidó közösség létszáma nem adhatott volna okot félelemre, mivel 1773-ban a megyében mindössze 424 zsidó élt, és a városban egyetlen sem. Azonban 1857-re a megyében már 3342, a városban pedig 681 zsidó élt. ami ugyan jelentős növekedés volt, de még mindig csekélynek számított a többségi társadalom létszámához képest. Lásd Szávay 1896: 115
Acsády számításai szerint 1735-ben 55 zsidó családfő volt Győrött, 1750-ben pedig 64. Lásd Reiszig Ede, *Győr vármegye és város története*, in *Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1896–1914), II. rész: *A mohácsi vésztől a kiegyezésig*, „Győr a XVIII. század elején," hozzáférve 2025. augusztus 24., https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/gyor-varmegye-A041/gyor-varmegye-es-varos-tortenete-irta-reiszig-ede-dr-a-szerkeszto-bizottsag-tagja-a-ref-egyhazra-vonatkozo-reszt-szabo-zsigmond-ref-lelkesz-az-a-A8CD/ii-resz-a-mohacsi-vesztol-a-kiegyezesig-AAE2/3-a-xviii-szazad-es-a-franczia-haboruk-kora-ABF3/gyor-a-xviii-szazad-elejen-AC1A/ A ráczok külön fel voltak véve az 1715–1720. évi összeírásokban, de a zsidókról csak hozzávetőleges adatokkal rendelkezünk. Acsády statisztikai adatai (pl. 55 és 64 családfő Győrben 1735-ben és 1750-ben) részben adó- vagy összeírási forrásokra épülnek és inkább minimumszámként értelmezhetők a teljes közösségre vonatkozóan, és a történeti demográfia mai módszerei szerint forráskritikai korrekciót igényelnek, amire Szabó István is felhívja a figyelmet.
[48] Szávay 1896: 115
[49] Szávay 1896: 115
[50] Acsády számításai Lásd Reiszig Ede, „Győr a XVIII. század elején," in *Győr vármegye és város története*, *Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1896–1914), II. rész: *A mohácsi vésztől a kiegyezésig*, 3. fejezet: *A XVIII. század és a franczia háborúk kora*, hozzáférve 2025. augusztus 24., https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/gyor-varmegye-A041/gyor-varmegye-es-varos-tortenete-irta-reiszig-ede-dr-a-szerkeszto-bizottsag-tagja-a-ref-egyhazra-vonatkozo-reszt-szabo-zsigmond-ref-lelkesz-az-a-A8CD/ii-resz-a-mohacsi-vesztol-a-kiegyezesig-AAE2/3-a-xviii-szazad-es-a-franczia-haboruk-kora-ABF3/gyor-a-xviii-szazad-elejen-AC1A/

városban. Heister tábornok[51] és gróf Draskovich alparancsnok[52] védnöksége alatt ezek a kereskedők kibújhattak[53] a polgári közterhek alól, ha évi díjat[54] fizettek a katonai parancsnokságnak[55], cserébe kiváltságokat és védelmet kaptak.[56] Az így beszedett összegek azonban Reszig Ede szerint nem a városi közpénztárba, hanem közvetlenül a katonai vezetők zsebébe kerültek,[57] [58] amely rendszer jelentősen korlátozta a városi tanács gazdasági befolyását s egyben hozzájárult a polgárság elégedetlenségéhez a zsidó jelenléttel szemben.[59] Az 1748-as városi határozatot követően a Győrből kiűzött zsidó lakosok kénytelenek voltak a város határán kívül eső, püspöki fennhatóság alatt álló Győrszigetbe költözni.[60] A kitelepítést követő évtizedekben a közösség ott formálódott tovább, a püspöki birtokok jogi és gazdasági keretei között. 1791-ben Fengler József győri megyéspüspök, egyben a győrszigeti zsidók földesura,

[51] Siegbert (vagy Siegfried) Heister (1646–1718) császári tábornagy, a Rákóczi-szabadságharc egyik fő katonai vezetője. 1704–1708 között Győr környékén és a Dunántúlon irányította a császári csapatokat. Lásd Markó, László *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Életrajzi lexikon* (Budapest: Helikon, 2000), 422.

[52] A Draskovich család (horvát eredetű főúri famíla) több tagja szolgált katonai parancsnokként a Habsburg-hadseregben. Az 1700-as évek elején Draskovich János gróf (1660–1733) töltött be tisztségeket a Dunántúlon, és Heister alatt alparancsnoki rangban szerepel a forrásokban. Lásd Szávay Gyula, *Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével* (Győr: Győri Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896)

[53] Nem „kibújtak" a közterhek alól, hanem a városi fiskális rendszer helyett a katonai adminisztráció fennhatósága alá tartoztak és oda fizettek, mivel a hadsereg ellátása nem szabadpiaci, hanem politikailag és katonailag szabályozott, elkülönült gazdasági szféra volt.

[54] A 18. századi katonai adminisztrációban a „védelmi díj" (*Schutzgeld, Schutzbrief, Militärschutz*) nem magánjellegű korrupciós bevétel volt, hanem a hadsereg ellátásához és működtetéséhez kapcsolódó kvázi-fiskális mechanizmus. A hadsereg – különösen egy határmenti erődvárosban, mint Győr – nem a városi piacon keresztül, hanem saját beszállítói hálózatán keresztül működött, amelyet jellemzően mobil, transzregionális „hasznos idegenek" (zsidó, görög, örmény, rác kereskedők) szolgáltak ki.

[55] A „katonai parancsnok zsebébe" típusú megfogalmazás valójában egy 19. századi polgári-városi normát vetít vissza egy olyan korba, ahol több párhuzamos fiskális rendszer működött egymás mellett (város – földesúr – hadsereg – kamara). A hadseregnek érdeke volt, hogy az ellátását ne a városi elit, hanem tőkeerős, nem lokálisan beágyazott beszállítók biztosítsák – éppen az összejátszás és az ellátási zsarolás elkerülésére.

[56] A Heister–Draskovich-féle „katonai védelem" nem kivételes győri jelenség volt, hanem a kora újkori Magyarországon széles körben elterjedt jogi megoldás: az ún. *militärische Schutzjuden* és más „védett" kereskedők a városi hatóságok helyett a katonai adminisztráció fennhatósága alá tartoztak, amiért éves védelmi díjat fizettek; ez egyszerre biztosított számukra letelepedési jogot és városi adómentességet, ugyanakkor tartós konfliktust teremtett a városi tanácsokkal.

[57] Reiszig Ede, "Győr a XVIII. század elején," in Győr vármegye és város története, ed. Borovszky Samu, Magyarország vármegyéi és városai (Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1904), 287–88. A szerző értelmezése erősen polgárság-centrikus, és nyelvezete a századfordulós antiszemita közbeszéd elemeit is tükrözi; emiatt a forrás adatközlő értéke mellett – mint minden szöveg - kritikai olvasást igényel.

[58] Reiszig Ede megfogalmazása, miszerint az évdíjak „a katonai vezetők zsebébe folytak", 19. századi korrupciós narratívát vetít vissza a kora újkori katonai fiskalitásra, ahol a védelmi díjak a hadsereg saját ellátási és joghatósági rendszerének részeként, nem pedig magánmegvesztegetésként működtek.

[59] Reiszig Ede, "Győr a XVIII. század elején," in *Győr vármegye és város története*, szerkesztette Borovszky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai*, II. rész: *A mohácsi vésztől a kiegyezésig*, 3. fejezet: *A XVIII. század és a francia háborúk kora*, hozzáférve 2025. augusztus 24., https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/gyor-varmegye-A041/gyor-varmegye-es-varos-tortenete-irta-reiszig-ede-dr-a-szerkeszto-bizottsag-tagja-a-ref-egyhazra-vonatkozo-reszt-szabo-zsigmond-ref-lelkesz-az-a-A8CD/ii-resz-a-mohacsi-vesztol-a-kiegyezesig-AAE2/3-a-xviii-szazad-es-a-franczia-haboruk-kora-ABF3/gyor-a-xviii-szazad-elejen-AC1A/

[60] 1747. deczember 11-én a városi tanács és választó község vegyes közgyűlésében a zsidóknak a város határából kiűzetése elhatároztatott, és a végett határul 1748-i ápril 24-e kitűzetett. Lásd Szávay 1896: 281

hivatalosan lakhatási jogot, védelmet, valamint imaház és temető létesítésének lehetőségét biztosította harminc zsidó család számára.[61] [62] E privilégiumokért cserébe a közösség évi 200 forintot[63] fizetett a püspökségnek.[64] A győrszigeti zsidó közösség 1795-ben imaházat épített, amely a vallási élet intézményes kereteit is megteremtette. Ezzel a zsidó közösség hivatalos és tartós jelenléte biztosítottá vált a térségben.[65] [66] Kemény József[67] hangsúlyozza, hogy ezzel együtt a győri iparos-kereskedő polgárság továbbra is fenntartásokkal kezelte a zsidók ottlakását. Nem csupán idegenként, hanem – főként gazdasági szempontból – veszélyes konkurenciaként is tekintettek rájuk.[68] Ez az ambivalens viszony sokáig meghatározta a zsidó közösség helyzetét a város társadalmában.[69]

A magyarországi zsidóság emancipációjának egyik első mérföldkövét az 1840. évi XXIX. törvény jelentette, amely a zsidók számára elvileg lehetővé tette a szabad királyi

[61] Ez a lépés II. József türelmi politikájának összefüggésében értelmezhető, amely 1782-es Türelmi Rendeletében a zsidók számára bizonyos polgári jogokat, vallásgyakorlási lehetőséget és oktatási kötelezettséget írt elő, miközben továbbra is korlátozta a földbirtokszerzést és a hivatalviselést. A győri püspök mint a győrszigeti zsidók földesura közvetlenül e rendelet szellemében biztosított lakhatási jogot, vallási intézményalapítási lehetőséget és védelmet a betelepülő családok számára.

[62] II. József, *Toleranzpatent für die Juden in den österreichischen Erblanden* (1782), in *Josephinische Gesetze und Verordnungen für die deutschen Erbländer*, hrsg. von Alfons Lhotsky (Wien: Holzhausen, 1915), 112–15. Lásd még: Michael Silber, "The Toleration Patent of 1782 and the Jews of Habsburg Austria," in *Jewish Assimilation in Modern Times: Tolerance and Emancipation in Central Europe*, ed. Jacob Katz (Hanover, NH: Brandeis University Press, 1984), 17–36.

[63] 1 konv. frt (1791) = 8279 Ft (2024). ~1656000 Ft / 30 családra: 55200 Ft/család mai áron Lásd: Danyi Pál, „Magyar pénzértékindex – árak és devizák alapján 1754-től," Ártörténet.hu, 2025, hozzáférve 2025. augusztus 24., https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/

[64] Az 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallást bevett felekezetté nyilvánította, azonban az állam és az izraelita felekezet közötti viszony intézményi rendezése elmaradt, mivel az 1868–69-es kongresszust követően nem jött létre egységes országos egyházi autonómia. A felekezeti képviselet a felsőházban csak az 1926. évi XXII. törvénycikk nyomán valósult meg, immár az 1920. évi XXV. törvénycikk által bevezetett diszkriminatív korlátozások után.
Vö 1895. évi XLII. törvénycikk a bevett vallásokról, in *Magyar Törvénytár 1894–1895. évi törvénycikkek*, szerk. Márkus Dezső (Budapest: Franklin-Társulat, 1897), 270–272.

[65] Kemény 1930

[66] Balázs Péter, „Győr társadalma a polgári forradalom előtt," Történeti Statisztikai Évkönyv (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1960), 225.

[67] Kemény József, *Vázlatok: a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930). Kemény József (1861–1945) győri ügyvéd, közéleti szereplő és a helyi izraelita hitközség vezető alakja volt. Műve helytörténeti jellegű, közösségi emlékező munka, amely számos adatot és visszaemlékezést őrzött meg.

[68] A zsidó iparosok és nem zsidó társaik közötti konkurenciaharc elsősorban a piaci lehetőségekért folyt. A városok vezetősége a Helytartótanács 1835. évi rendelkezésére hivatkozva a zsidó mestereket csak félig befalazott vagy bedeszkázott boltban engedte árulni, olyan cégtáblákkal, amelyekre csak saját nevük és mesterségük volt felírva. Lásd Dóka Klára, „A kézművesipar a török kiűzésétől a céhek megszüntetéséig (1686–1872)," Lásd *A magyar kézművesipar története*, szerk. Szulovszky János (Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2005).

[69] Jacob Katz, *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973). Michael K. Silber, "The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Habsburg Jewry," in *In Search of Jewish Community: Jewish Identities in Germany and Austria, 1918–1933*, ed. Michael Brenner and Derek J. Penslar (Bloomington: Indiana University Press, 1998), 1–30. Pierre Birnbaum, *Jewish Destinies: Citizenship, State, and Community in Modern France* (New York: Hill and Wang, 2000). Ezek a munkák egyará nt hangsúlyozzák, hogy a zsidó közösségek helyzete Európa-szerte az ambivalens befogadás és a társadalmi kirekesztés kettősségében formálódott.

városokba – a bányavárosok kivételével – való letelepedést,[70] valamint különféle mesterségek gyakorlását.[71] Ez a törvényes előrelépés a jogi egyenlőség irányába tett fontos gesztusként értékelhető. Győr városában azonban a törvény szelleme nem tudott maradéktalanul érvényesülni, a helyi hatóságok a törvényben biztosított lehetőségeknél szigorúbb előírást alkalmaztak: 1843-tól kezdődően minden 16. életévét betöltött keresőképes zsidó családtag számára külön engedélyt kellett kérni a letelepedéshez. Ez az adminisztratív előírás nemcsak bürokratikus akadályokat gördített a zsidó családok elé, hanem jelentős anyagi többletterhet is jelentett számukra.[72] Az engedélyek száma önmagáért beszél: 1842 és 1849 között mindössze 66 zsidó család kapott hivatalos letelepedési engedélyt a városban, noha a törvény ennél tágabb lehetőséget biztosított volna.[73]

A zsidó lakosság polgári egyenjogúsításáért folytatott küzdelme az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején sem hozott teljes körű áttörést.[74] Bár a korszak szabadelvű törekvései között szerepelt a felekezeti alapú megkülönböztetések felszámolása, a zsidóság teljes jogi emancipációjáról szóló törvényt végül nem fogadták el. A politikai válság és a háborús környezet háttérbe szorította a társadalmi reformok radikálisabb formáit, így a zsidó közösség számára továbbra is csupán korlátozott jogállás maradt érvényben. A zsidó kereskedők és iparosok növekvő gazdasági jelenléte aggodalmat keltett a helyi polgárság körében, akik riválisként tekintettek rájuk a városi gazdasági életében. Emellett a keresztény egyházak, különösen a katolikus egyház, gyakran nyílt ellenállást tanúsítottak az emancipációval szemben, vallási megfontolásokra hivatkozva. Mindezek következtében a zsidó lakosság a korszak végéig továbbra is másodrendű jogállásban maradt. Végül az 1867. évi emancipációs törvény biztosított teljes körű politikai és polgári egyenjogúsítást a zsidók számára. A zsidó lakosság ettől kezdve hivatalosan is részt vehetett a közéletben, betölthetett

[70] 1. § Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenük erkölcsi magaviseletük tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben akárhol szabadon lakhatnak, – kivévén egyedül az 1791-dik esztendei XXXVIII. törvénycikkelyben említett bánya-városokat s azon helyeket, melyekből a bányák és bányászi intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak. In.: *1840. évi XXIX. törvénycikk a zsidókról*, 1. §. *Magyar Törvénytár. 1836–1840. évi törvénycikkek*, szerk. Márkus Dezső (Budapest: Franklin-Társulat, 1897), 383–388.

[71] 2. § A fennálló feltételek mellett gyárokat a zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is űzhetnek, s ifjaikat ezekben taníthatják, – azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják. In.: *1840. évi XXIX. törvénycikk a zsidókról*, 2. §. *Magyar Törvénytár. 1836–1840. évi törvénycikkek*, szerk. Márkus Dezső (Budapest: Franklin-Társulat, 1897), 383–388.

[72] Balázs Péter, „Győr társadalma a polgári forradalom előtt", *Történeti Statisztikai Évkönyv* (Budapest, 1960), 225.

[73] GYSmL, Győr város levéltára, *Zsidó protocollum és összeírás*, fond 1.

[74] Jacob Katz, *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973), 202–203.

közhivatalokat, szabadon letelepedhetett az ország bármely településén és gyakorolhatta mesterségét anélkül, hogy felekezeti hovatartozása hátrányt jelentett volna. Amint Zima és Glässer is megfogalmazta, az 1867-es emancipáció után a magyar politikai elit részéről egyre nagyobb elvárás volt, hogy a zsidók magyarosodjanak. Ennek a politikai törekvésnek egyik fontos célja az volt, hogy a Magyar Királyság területén élő magyar ajkú lakosság számottevő növekedését előmozdítsa, ellensúlyozva ezzel a Magyar Korona országaiban többségben lévő nem magyar etnikumot. E politika arra épült, hogy a zsidóság nem alkotott külön nemzetiséget, így potenciálisan hozzájárulhatott a magyar nyelvű közösség növekedéséhez, különösen akkor, ha az identitása is magyarrá vált. Ez a stratégia egészen 1920-ig, azaz az első világháborút lezáró trianoni békeszerződésig érvényben maradt.[75]

Az 1850 és 1880 közötti időszak Győr gazdasági és demográfiai fejlődésének egyik legdinamikusabb szakasza volt, amelyben a zsidó közösség jelentős szerepet játszott. A gazdasági fellendülés hajtóerejét elsősorban a gabonakereskedelem bővülése[76], a kiépülő vasúthálózat[77] [78], valamint a zsidó alapítású takarékpénztárak és bankok megerősödése jelentette.[79] [80]A gazdasági integrációval párhuzamosan jelentős demográfiai növekedés is megfigyelhető. Míg 1860-ban a győri zsidó közösség lélekszáma 988 fő volt, ami a város lakosságának 4,1%-át tette ki, ez 1869-re 3051 főre (11,6%), 1880-ra pedig 3766 főre

[75] Glässer Norbert és Zima András, "Emancipáció 150," *150 éves a zsidó emancipáció Magyarországon – 1. rész*, Mazsike – Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, hozzáférve 2025. augusztus 25. https://mazsike.hu/150-eves-zsido-emancipacio-magyarorszagon-1-resz/

[76] A költséghatékony áruszállítást biztosító mosoni-dunai (amíg el nem iszaposodott) vízi útvonalon keresztül a győri kereskedők közvetlen kapcsolatba kerültek a bécsi és alsó-dunai piacokkal. 1870-ben minden tizedik lakos gabonakereskedelemből élt. lásd: Pisztóry Mór, *Gyárváros gabonakereskedése összehasonlítva Pest városával*. Győri Közlöny (1871. március 5.) 2–3
A Duna a 19. század közepéig nagyobb gabonás hajókkal csupán Gönyűig, ettől kezdve pedig tovább már csak a Kis-Duna-ágban – de ott is csak Mosonig – volt hajózható**.** A Nyugat felé vízi úton tartó gabonának Győrben vagy Mosonban mindenképpen meg kellett állnia, hogy útját szárazföldön vagy kisebb hajókon folytathassa Bécs felé. A vasút 1855–56-os megjelenése ezt a kényszert szüntette meg: Győrből közvetlenül, átrakás nélkül lehetett Bécsbe vinni a gabonát – ettől ugrott meg igazán a város gabonaforgalma.

[77] A gabonakereskedelem a vasút megjelenésével jelentősen bővült, mivel a szállítási költségek radikális csökkenése kiszélesítette a piacok hatókörét, a gyorsabb árumozgás pedig felgyorsította az ármozgásokhoz való alkalmazkodást.

[78] Győr gabonakereskedelme azért ágazott le, mert a vasúthálózat és az új kereskedelmi útvonalak lehetővé tették, hogy a dél-magyarországi gabona Győr megkerülésével jusson el Bécsbe, Triesztbe és Budapestre. Ezzel párhuzamosan Bécs és Pest közraktárai és kedvezőbb vasúti díjai elszívták a forgalmat, így Győr elvesztette korábbi közvetítő szerepét. A fordulópontok: 1867–1872 között kiépült a déli és a trieszti irányú vasúti hálózat (Buda–Pragerhof, Mohács–Pécs–Nagykanizsa), és 1875-ben Bécs megnyitotta közraktárait. Ettől kezdve a gabona már nem Győrön keresztül, hanem Budapesten és Trieszten át ment nyugatra.

[79] A gabonakereskedelem és a zsidó közösség szerepének összehangolása Győr gazdasági fejlődésében különösen markáns volt ebben az időszakban. Lásd Csendes Tünde, "A gabonakereskedelem és a zsidó gabonakereskedők Győrben," *Korall* 89 (2022): 141–160.

[80] Hammer Gyula, *Győr: Városföldrajzi tanulmány* (Győr: Győr Szab. Kir. Város Kiadása, Széchenyi Könyvnyomda, 1936), 62-63.

emelkedett, elérve a 13,6%-os történelmi csúcsot.[81] [82] A demográfiai növekedés egyaránt tükrözte a zsidó közösség jogi emancipációja utáni mobilitási lehetőségeit és a városi életforma által kínált gazdasági előnyöket. Ugyanakkor ez a gyors gazdasági és társadalmi előretörés nem csupán elismerést, hanem ellenérzéseket is kiváltott. A keresztény polgárság körében egyre erősebbé váltak azok a félelmek, amelyeket a zsidó gazdasági siker következtében fenyegető verseny és az identitásbeli különbségek keltettek. Így a zsidó közösség látványos felemelkedése egyúttal hozzájárult azokhoz az ambivalens érzésekhez, amelyek a későbbi évtizedekben a társadalmi diszkrimináció, majd az antiszemitizmus megerősödésének táptalajául szolgáltak.

2.2. Diszkrimináció, kirekesztés és üldöztetés (1920–1949)

A zsidó lakosság száma az első világháború és Trianon után, 1920-as évektől kezdve csökkenő tendenciát mutatott: míg 1920-ban még 5 904 főt számlált,[83] [84]1941-re 4688 főre zsugorodott, azaz már csupán a város lakosságának 8,2%-át tette ki.[85] A visszaesés nemcsak a természetes fogyás, hanem a fokozódó diszkrimináció, a kivándorlás és a konverziós kísérletek következménye is volt. A társadalmi kirekesztés hatására egyre többen választották a keresztény hitre való áttérést, különösen a középosztály és az értelmiségi pályára készülők körében. 1920 és 1930 között körülbelül száz fő tért át formálisan valamelyik keresztény felekezetbe,[86] abban a reményben, hogy ezzel csökkenthetik társadalmi hátrányukat.

A győri zsidóság társadalmi pozícióját a két világháború közötti időszakban nem csupán a gazdasági és kulturális korlátozások, hanem az egyre súlyosbodó politikai kirekesztés is veszélyeztette. Az 1930-as évektől kezdődően a jogállami kereteken belül is érezhetővé vált az antiszemita törekvések megerősödése, amelyek célja a zsidó közösség közéletből való fokozatos kiszorítása volt.[87] 1938-ban a kormány államosította a városi számvevőszéket, ezzel tovább szűkítve a korábban is korlátozott városi autonómiát. A következő évben elhalasztották a törvényhatósági választásokat, megszüntetve a demokratikus képviselet lehetőségét, különösen a zsidó közösség számára. Az 1939-ben elfogadott II. zsidótörvény

[81] Hammer Gyula, *Győr: Városföldrajzi tanulmány* (Győr: Győr Szab. Kir. Város Kiadása, Széchenyi Könyvnyomda, 1936), 62.
[82] Kovács Alajos, *„Győr város lakossága," Magyar Statisztikai Szemle* 12. évf., 5. sz. (1934), 350.
[83] Hammer 1936: 62.
[84] Ujvári Péter, szerk., *Zsidó lexikon* (Budapest: A Zsidó Lexikon Kiadása, 1929), 554.
[85]. Domán István, *A Győri Izraelita Hitközség története, 1930–47* (Budapest, 1979), 48.
[86] Domán 1979: 58.
[87] Győri Szabó Gyula Megyei Levéltár (GYSmL), Alispáni iratok, 1929–VI. 2697/1929. sz. – A Győr-városi Gazdakör 1929. február 7-i beadványa az alispánhoz; 2315/1929. sz. – Szűcs Géza 1929. február 8-i indítványa; 2697/1929. sz. – A vármegye törvényhatósági bizottságának 1929. február 23-i felirata a kereskedelmi miniszterhez.

következményeként a győri törvényhatósági bizottságból 27 zsidó tagot zártak ki, köztük virilistákat és örökös tagokat is, akiket korábban gazdasági erejük és társadalmi tekintélyük alapján választottak be.[88] A törvényhatósági bizottság testülete összesen 134 tagjából 30 volt zsidó származású, vagyis 22,4%-os arányt képviseltek – ami messze meghaladta a városban élő zsidó népesség arányát.[89] A kizárások nemcsak a közösség politikai képviseletét szüntették meg, hanem szimbolikusan is kinyilvánították a zsidók társadalomból való kizárását, függetlenül vallási hovatartozásuktól, vagy akár korábbi keresztény felekezetre való áttérésüktől.

Győrben az antiszemita nézetek térnyerését jól mutatta a zsidóellenes propaganda és retorika terjedése, amely egyre mélyebben áthatotta a helyi közéletet és befolyásolta a társadalom egyes csoportjainak gondolkodását. Az ilyen jellegű propaganda különösen az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején vált intenzívvé, és olyan légkört teremtett, amelyben a diszkriminatív törvények és rendeletek szélesebb társadalmi elfogadottságra találtak. Mindez súlyos következményekhez vezetett a győri zsidó közösség számára. A helyi sajtóból tudjuk, hogy 1929-ben Győrben és a várhegyen hatalmas felháborodást váltott ki a döntés, amely szerint a város az izraelita hitközség kérésére a hagyományos szerda–szombati heti piaci napokat hétfőre és csütörtökre helyezte át.[90] Ugyanebben az évben az izraelita hitközség provokációként élte meg, hogy az állami főreáliskolában a zsidó tanulókat külön osztályba teszik.[91] A győri állami főreáliskolában 1929 őszén létrehozott külön zsidó osztály működését a belügyminiszter rendeleti úton megszüntette. Az intézmény igazgatója, Simon Miklós nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy az osztály pedagógiai megfontolásból jött létre, megszüntetéséről azonban végül a felettes hatóság rendelkezett.[92] 1931. június 7-én megalakult a Revíziós Liga győri csoportja, Szauter Ferenc polgármester elnökletével.[93] A szélsőjobboldali szervezetek közé tartozó Turul győri helyi csoportja, a Hargita Bajtársi Egyesület 1932. június 4-én jött létre. Ennek lapalapítási kérelmét a főispán a „legmelegebben" támogatta a miniszterelnöknél.[94] Hitler hatalomra jutását követően, 1933 nyarán a város tele lett

[88] Dávid Lajos, „Győr az ellenforradalmi rendszer idején", in Dávid Lajos – Lengyel Alfréd – Z. Szabó László (szerk.), *Győr. Várostörténeti tanulmányok* (Győr, 1971), 495.
[89] Valló István, „Győr élete számokban", *Győr Szabad Királyi Város Évkönyve az 1931–1934. évekre* (Győr, é. n.), 49.
[90] Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (GyMSMGyL), Győr-Moson Vármegye, Alispáni iratai, 1929–VI. 2697/1929. sz., *A Győr-városi Gazdakör 1929. február 7-i beadványa az alispánhoz*; 2315/1929. sz., *Szűcs Géza 1929. február 8-i indítványa*; 2697/1929. sz., *A vármegye törvényhatósági bizottságának 1929. február 23-i felirata a kereskedelmi miniszterhez*.
[91] *Felsődunántúli Hétfői Újság*. 3. évf., 36. sz. (1929. szeptember 9.): 2.
[92] *Felsődunántúli Hétfői Újság*, 3. évf., 43. sz. (1929. október 28.): 2.
[93] F*elsődunántúli Hétfői Újság*, 5. évf., 24. sz. (1931. június 8.): 2.
[94] Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (GyMSMGyL), Győr-Moson Vármegye főispáni iratai,

horogkeresztekkel és antiszemita feliratokkal.[95] Erre válaszul a cionista[96] győri zsidó fiatalok vízzel öntötték nyakon a márciusi ünnepségre vonuló iparostanonc-iskolai cserkészcsapat zenekarát.[97] A rendőrség az akció következményeként feloszlatta a győri cionista kulturális szakosztályt.[98]

A győri zsidó közösséget ért legsúlyosabb csapás 1944 tavaszán következett be, amikor a német megszállást követően a magyar közigazgatás és rendőrség aktív közreműködésével megindult a zsidóság gettósítása és deportálása. Május 10-étől kezdve megkezdték a győri zsidók összeköltöztetését a Sziget városrészben kijelölt gettóba, amelyet május 31-re hivatalosan is felállítottak.[99] [100]A gettóba nemcsak a győri izraelita lakosokat zsúfolták be, hanem a környező települések – köztük Mosonmagyaróvár és több járás falvainak – zsidó lakosságát is. A deportálásra 1944. június 11. és 14. között került sor. A Budai utcai barakkokból és a győri teherpályaudvarról összesen 6196 zsidónak minősített személyt vagonírozták be, akiknek többségét Auschwitz-Birkenauba szállítottak.[101] A transzportok lebonyolítása során a magyar hatóságok – a közigazgatási tisztviselők, a csendőrség és a rendőrség – szoros együttműködésben jártak el a német SS-alakulatokkal.[102]

A holokausztot követően a győri zsidó közösség soha többé nem tudta visszanyerni korábbi demográfiai, gazdasági és kulturális súlyát. A deportálásokból és a munkaszolgálatból hazatérők száma jelentősen elmaradt az elhurcoltakétól, és a túlélők egy része sem tért vissza Győrbe. A túlélők számát illetően különböző források eltérő adatokat közölnek. Randolph L. Braham szerint 1946-ban mintegy 950 zsidó tért vissza Győrbe és a megyébe, ami a deportáltak mintegy 15–16%-ának felel meg.[103] Gallyas Camilló 1948-as adatai szerint nagyjából 300 fő élte túl a holokausztot a győri deportáltak közül,[104] míg az 1949-es hivatalos népszámlálás

434/1933. sz., a főispán 1933. szeptember 26-i levele a miniszterelnökhöz.
[95] *Dunántúli Hírlap*, 5. évf., 142. sz. (1933. június 25.): 3.
[96] A Magyar Cionista Szövetség győri csoport ifjúsági kultúrszakosztályának tagjai
[97] *Dunántúli Hírlap*, 5. évf., 63. sz. (1933. március 17.): 3.
[98] Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (GyMSMGyL), Győr-Moson Vármegye főispáni iratai, 213/1933. sz., a rendőrség 1933. április 22-i jelentése.
[99] A gettó felállítása ellen a humanizmus nevében báró Apor Vilmos és Malasits Géza is tiltakozott. Malasits Géza 1924-től 1944-ig Győr város mandátumával ngy.-i. 1944-ben a németek bevonulása után letartóztatták és német koncentrációs táborba hurcolták. Hazatérése után a vasas szakszervezet tisztviselője és az SZDP ogy.-i képviselője.
[100] GyNH 1944. III. 31., V. 10., 16., 17., 18., 28., 31., VII. 23., XI. 16. In.: Dávid 1971:497
[101] Győr illetőségű: 4686, Mosonmagyaróvári: 335, Moson járási: 299, tószigetcsilizközi, sokoróaljai és pannonhalmai járási: 751, Egyéb: 224 (A Budapesti és Győr közötti vasúti, országúti stb. razziákon elfogott, a korszak törvényei alapján zsidónak minősülő, de nem izraelita vallású személy) Győri Zsidó Hitközség adatai
[102] A túlélők beszámolói alapján először Kassán láttak német katonákat.
[103] Randolph L. Braham, *A népirtás politikája. A holocaust Magyarországon*, I. kötet (Budapest: Gondolat, 1988), 43. – A szerző a hivatkozott adat forrását nem jelölte meg.
[104] Gallyas Camilló, *Győr a romváros élni akar!* (Győr: Győregyházmegyei Alap Nyomda, 1948), 5.

szerint 556 fő vallotta magát izraelita vallásúnak Győr városában.[105] A túlélők pontos száma ugyan vitatott, ám a legóvatosabb becslések is azt mutatják, hogy a győri zsidóság legalább 88%-a, vagyis mintegy 5956 fő lett a holokauszt áldozata.[106] A visszatérők közül sokan továbbvándoroltak, részben a társadalmi kirekesztettség, részben az antiszemita atrocitások (például a szomszédos megyék pogromjai)[107] miatt. A közösség teljes struktúrája összeomlott, a vallási intézmények, iskolák, civil szervezetek működése megszűnt, az anyagi javak jelentős részét elrabolták vagy elkobozták, a korábbi társadalmi és gazdasági szerep pedig helyrehozhatatlanul megszűnt. A holokauszt nemcsak egy közösség életét oltotta ki, hanem egy történeti fejlődési ívet is megszakított, amely a 19. századi emancipációs reményekből indult ki.[108]

2.3. A zsidó közösség szerepe a győri kapitalista modernizációban

Konkrét példák, statisztikák és vállalkozástörténeti esettanulmányok alapján ez a fejezet arra keresi a választ hogy a város 19–20. századi gazdasági modernizációjában milyen szerepet játszott a győri zsidó közösség: Milyen ágazatokban és vállalkozási formákban voltak meghatározók a zsidó szereplők; hogyan befolyásolták lehetőségeiket a jogi reformok és a gazdasági válságok; milyen gazdasági és társadalmi különbségek bontakoztak ki a zsidó közösségen belül; hogyan alakult a gazdasági siker társadalmi megítélése és milyen formában jelent meg a szimbolikus kirekesztés; illetve miben volt egyedi Győr fejlődése, és hogyan illeszkedik a város története a közép-európai zsidó modernizációs mintázatokhoz?

2.3.1. A zsidó lakosság és Győr gazdasági szimbiózisa

A zsidó lakosság és Győr gazdasága közötti szimbiózis nem elsősorban a normatív joganyagból, hanem a tényleges gazdasági gyakorlatból rekonstruálható. A kora újkori és 19. századi városjogi tiltások nem a zsidó gazdasági jelenlét hiányát, hanem éppen annak realitását jelzik: olyan piaci és hitelviszonyokat próbáltak korlátozni, amelyek a városi gazdaság

[105] Berkes Tímea, *A „végső megoldás" Győr-Moson-Pozsony vármegyében* (diplomamunka, József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1995), 126.
[106] Győri Zsidó Hitközség adatai: A Budai utcai barakkokból 6196, a törvények szerint zsidónak minősült személyt vagoníroztak be a győri teherpályaudvaron. A Győrből induló deportálás és a háború keleti frontján elesett áldozatainak száma 4956 fő. A deportálásból 300 fő, míg a munkaszolgálatosok közül 480-an tértek vissza. Ez nem azt jelenti, hogy 780 fő élte túl a holokausztot, mivel tudomásunk van arról, hogy a győri zsidók közül a táborok felszabadulása után többen nem tértek vissza a városba. A 780 túlélő nem kizárólag győri lakos volt. *Új Élet*, 1. évf., 3. sz. (1946. február 21.): 6, Domán István, *A Győri Izraelita Hitközség története (1930–1947)* (Budapest, 1979):58.
[107] A Győri Zsidó Hitközség tagjainak közlése.
[108] A Győri Zsidó Hitközség tagjainak közlése.

működésében már ténylegesen betöltött szerepet jelentettek. A jogszabályok ezért nem a gazdasági kizárás sikerét, hanem annak állandó újratermelését dokumentálják. Bácskai Vera levéltári forrásokon alapuló vizsgálatai számos példával mutatják meg, hogy a kereskedelmi és hitelkapcsolatok szereplői – felekezeti hovatartozástól függetlenül – a korlátozásokat közvetítők, szerződéses megoldások és informális hálózatok révén rendszeresen kijátszották, ami a városi gazdaság strukturális működéséhez tartozott. A zsidó gazdasági jelenlét így nem a jogi integráció következménye, hanem a helyi piac működésének funkcionális szükséglete volt. A 19. század első felében a győri zsidó közösség gazdasági tevékenységét még mind jogi, mind társadalmi szinten jelentős korlátok akadályozták. Ezek a gazdasági konfliktusok azonban nem voltak függetlenek a fennálló törvényi korlátozásoktól: az 1659. évi 10. törvénycikk, valamint az 1723. évi 29. tc. kifejezetten tiltotta a zsidók ipari és kézműves tevékenységét, különösen a céhekbe való belépést.[109] Bár ezek a rendelkezések a 19. század első felében már részben idejétmúltnak számítottak, formális hatályuk és társadalmi alkalmazásuk továbbra is korlátozta a gazdasági integráció lehetőségeit. A városi céhek és keresztény mesterek rendszeresen panasszal éltek a zsidó kereskedők ellen, akik szerintük megbontották a hagyományos piaci egyensúlyt. 1813-ban a győri tímárok és takácsok együttes beadványban tiltakoztak az ellen, hogy a zsidó kereskedők a gyapjú- és bőrárut még feldolgozás előtt felvásárolják, így meghiúsítva a mesterek alapanyaghoz jutását.[110] A zsidók társadalmi kirekesztése gyakran személyes szinten is testet öltött. Jellemző példa Leopold Ignác győri zsidó kereskedő esete, aki 1826-ban a városi tanácshoz fordult, miután a céhes mesterek és kereskedőtársai[111] nyíltan ellehetetlenítették üzletmenetét.[112]

A zsidó közösség gazdasági tevékenységében a reformkor hozta el a jogszabályok első valódi enyhülését. Az 1840. évi XXIX. törvénycikk, amely országosan eltörölte a zsidók iparűzési tilalmát és lehetővé tette számukra, hogy bármely városban letelepedhessenek és kereskedelmet folytathassanak[113] jelentős áttörést jelentett, különösen a mezővárosok és a

[109] 10. törvénycikk: „Zsidók ne folytathassanak ipari tevékenységet magyar városokban"; 1723. évi 29. tc.: „A zsidók ne vehessenek részt céhes mesterségekben." Lásd Gábor Zoltán, *A magyar zsidóság jogtörténete 1526–1867* (Budapest: MTA Jogtörténeti Intézet, 1991), 114–119.

[110] Az 1813-as tiltakozás nem pusztán piaci konfliktus volt a zsidó kereskedők és a céhes mesterek között, hanem egy háborús beszerzési rendszer lokális feszültségeinek lenyomata. A napóleoni háborúk idején a gyapjú- és bőráruk stratégiai nyersanyagoknak számítottak, és beszerzésük egyre inkább a katonai adminisztráció ellenőrzése alá került. Ebben a rendszerben a zsidó kereskedők gyakran a hadsereg faktoraként, közvetítőjeként működtek, így a nyersanyagokat nem a helyi céhes piacra, hanem a katonai ellátás számára kötötték le. A tímárok és takácsok tiltakozása ezért nem elsősorban a zsidó konkurenciára, hanem a városi kézműipar és a katonai ellátórendszer közötti strukturális konfliktusra reagált, amelynek működését a helyi mesterek nem láthatták át.

[111] A források nem tartalmaznak következetes utalásokat a kereskedőtársak felekezeti hovatartozására, így nem dönthető el, hogy a gazdasági kapcsolatháló kizárólag zsidó, keresztény, vagy felekezetileg vegyes volt.

[112] GVL, *Panasziratok*, Leopold Ignác beadványa, 1826. november 3.

[113] 1840. évi XXIX. törvénycikk: „A zsidóknak polgári lakásokba való beengedéséről és kereskedelmi jogukról."

gazdasági csomópontok, így Győr esetében is, ahol a zsidó kézművesek és kiskereskedők eddig csak közvetett módon kapcsolódhattak a helyi piacokhoz.[114] A forradalom és szabadságharc idején tovább erősödtek az egyenjogúsítás irányába tett törekvések. 1848 nyarán a Helytartótanács egy olyan rendelettervezetet dolgozott ki, amely a zsidók számára is biztosította volna a „mesterjog" megszerzését, azaz az iparűzés szabad gyakorlását, céhes korlátozások nélkül.[115] Bár a szabadságharc leverése miatt e rendelet nem lépett hatályba, a szándék jól tükrözi a korszak emancipatorikus törekvéseit. A neoabszolutizmus idején, 1851-ben életbe lépett az *Ideiglenes Iparrendtartás*, amely az egész birodalom területén egységes iparjogi szabályozást vezetett be. A jogszabály deklarált célja az volt, hogy vallási hovatartozástól függetlenül biztosítsa az ipar gyakorlását.[116] Ennek hatására Győrben is megjelentek az első zsidó mesterek, akik immár hivatalos engedély birtokában folytathatták tevékenységüket, bár a társadalmi befogadásuk ekkor még korlátozott maradt.[117]

Az 1850-es és 1860-as évtized Győr gazdaságtörténetének egyik legdinamikusabb időszaka volt.[118] A város kereskedői ebben az időszakban meghatározó szerepet játszottak a dunántúli gabonatermés piacokra történő eljuttatásában.[119] Győr kedvező földrajzi fekvése, vízi és szárazföldi közlekedési kapcsolatai, valamint regionális elosztó funkciója révén az ország egyik legjelentősebb gabonakereskedelmi csomópontjává vált. A korabeli statisztikák szerint az 1860-as évek végén évente mintegy 4,5 millió mázsa gabona haladt át a városon, ami Győr országos piaci és logisztikai szerepének jelentőségét jelzi.[120] [121]A krími háború (1853–1856),

---

In *Magyar Törvénytár. 1836–1840. évi törvénycikkek*, szerk. Márkus Dezső (Budapest: Franklin –Társulat, 1897), 217–221. Lásd Katus László, *A polgárosodás kezdetei Magyarországon* (Budapest: Osiris, 2001), 327–331.

[114] Horváth Mátyás, Győr vármegye első jegyzője által közölt adat, idézi: Szávay Gyula, *Győr szabad királyi város monográfiája* (Győr, 1896), 251.

[115] Országos Levéltár (MOL), *Helytartótanácsi iratok*, 1848/1287. sz., „Tervezet a zsidók mesterjogának engedélyezésére."

[116] *Ideiglenes Iparrendtartás*, birodalmi rendelet, 1851. május 20., §16–20;

[117] Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (GYSmL), Győr város levéltára, Zsidó protocollum és összeírás, fond 1..

[118] Vörös Károly, „Gazdaság és társadalom a dualizmus korában", in: Dávid Lajos – Lengyel Alfréd – Z. Szabó László (szerk.), *Győr. Várostörténeti tanulmányok* (Győr: Győr Megyei Városi Tanács, 1971):326.

[119] Vörös 1971:326 1859-ben 3 millió 636 ezer, 1861-ben 3 millió 919 ezer mérő gabonát — főleg búzát és zabot — szállítottak Győrbe; elsősorban Újvidék, Baja, a Tiszán Csanád és Szeged, valamint a Ferenc-csatorna kikötőiből. Ezenkívül gőzhajókon még további (1860-ban) 2 millió 187 ezer, (1861-ben) 1 millió 896 ezer mérőnyi termény érkezett Győrbe.

[120] A források alapján nem egyértelmű, hogy az itt megjelenő gabonaforgalom döntően külpiacra irányult volna. Győr és a Kisalföld gazdasági orientációja a 19. században elsősorban Bécs vonzáskörzetéhez kapcsolódott, nem pedig Budapestéhez; a vámunió időszakától kezdve pedig e térség nem minősült vámkülföldnek. A háborús konjunktúrák és az áremelkedések a kereslet növekedését és a készletek piacra kerülését ösztönözték, ami azonban nem feltétlenül jelentett exportot, hanem elsősorban a nagyvárosi – mindenekelőtt bécsi és regionális – piacok ellátását szolgálta. A statisztikákban szereplő „mázsa" mértékegység értelmezése sem egyértelmű: amennyiben a korabeli vám- vagy fontmázsára vonatkozik, a tényleges mennyiség megközelítőleg a fele a metrikus mázsában kifejezett értéknek.

[121] Vörös 1971:326

majd az itáliai háborúk következtében fellendülő nemzetközi gabonapiacokon a magyar exportcikkek, főleg a búza és a rozs iránti kereslet meredeken emelkedett. A győri zsidó nagykereskedők, élükön Schreiber Ignáccal, König M. Adolffal és Deutsch Ignáccal olyan volumenű gabonaforgalmat bonyolítottak le, amely országos jelentőségűvé tette a várost.[122] A sikeres exportra épülő kereskedelem logisztikai hátterét a Duna–hajózás és az 1855-ben megnyitott vasútvonal biztosította. A Rába-parti raktárakból induló uszályok és a győri vasútállomás között kiépült szállítási lánc lehetővé tette, hogy Győrt a kortárs sajtó is „Bécs éléskamrájaként" emlegesse.[123] [124]Ez a korszak alapozta meg a város polgárosodását és gazdasági integrációját, amelynek motorjai jellemzően a zsidó kereskedőcsaládok voltak.

A gabonakereskedelem révén felhalmozott tőke egy része az 1850-es évektől kezdve fokozatosan az iparba áramlott.[125] A győri zsidó vállalkozók nemcsak kereskedőként, hanem iparosítóként is úttörő szerepet vállaltak. Az ipari kezdeményezések többsége az élelmiszer-feldolgozás és a mezőgazdasághoz kapcsolódó gépgyártás területére koncentrálódott, összhangban a város agrárkörnyezetével és szezonális munkaerő-lehetőségeivel. A Kohn testvérek 1851-ben létrehozott olajgyára a magyar élelmiszeripar egyik első modern üzeme volt, a győri üzemben naponta több tonna repce- és napraforgómagot dolgoztak fel sajtolással.[126] Az üzem közelsége stratégiai előnyt jelentett a gabonakereskedelemben és a dunai szállításban. Egy évvel később, 1852-ben Neubauer József alapított gyufagyárat, amely a korabeli tűzgyújtó eszközök iránti megnövekedett keresletre reagált. A gyár főként kézi munkára épült, így jelentős számú női munkavállalót foglalkoztatott. Az 1860-as években Singer Mór alapította meg mezőgazdasági gépeket gyártó műhelyét, amely hamarosan kovácsüzemből hengerművé és kisebb gyáregységgé fejlődött. A Singer-féle gyártás főbb gyártmányai, a boronák, ekék és vetőgépek keresettek voltak a dunántúli nagybirtokokon. E vállalkozások mögött tudatos stratégia húzódott: az agrártermelésre épülő feldolgozóipar kiépítése, amely nemcsak a hozzáadott értéket növelte, hanem a profitot is a városban tartotta. Az idényjellegű üzemek, mint például a szeszfőzdék, olajmalmok, gyufagyárak alkalmazkodtak az évszakos munkalehetőségekhez és rugalmas foglalkoztatási formákat

[122] *Győri Közlöny*, (1867. július 12): 3. „König M. Adolf és társai 300 vagon gabonát indítanak útnak a győri raktárakból."
[123] Vörös 1971:327
[124] A Nagy-Duna Gönyütől Pozsonyig terjedő szakasza zátonyos, partvidéke mocsaras volt, így a nagy gabonaszállító hajók vontatására alkalmatlan volt. A forgalom tehát a Mosoni-Duna-ágon, vagyis Győr érintésével bonyolódott le. Lásd Balázs 1960: 251
[125] Szulovszky János, „Győr kisipara az első általános ipartörvénytől az I. világháború végéig (1872–1918)", in: Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021), 34.
[126] *Győri Közlöny*, (1851. október 14.): 2

kínáltak, ezzel is elősegítve Győr ipari átmenetét.

A győri zsidó gazdasági elit számára az 1860-as évek közepére világossá vált, hogy a gabonakereskedelemre épülő gazdasági modell hosszú távon nem fenntartható.[127] A válság fő kiváltó oka a Buda–Trieszt vasútvonal 1861-es megnyitása volt, amely jelentősen csökkentette Győr szerepét a dunai kereskedelemben.[128] A város elveszítette addigi előnyét, a Duna és a vasút metszéspontjában való elhelyezkedést a gyorsabb, közvetlen tengeri összeköttetést biztosító útvonalakkal szemben. [129] A gabonaforgalom volumene visszaesett, és számos régi kereskedőcég képtelen volt az új logisztikai viszonyokhoz alkalmazkodni. A válság azonban nem bénította meg a helyi gazdasági szereplőket, különösen nem a zsidó kereskedői és vállalkozói réteget. A válaszreakciók egyik legfontosabb példája a Győri Gőzhajózási Részvénytársaság 1865-es alapítása, melynek Wehle Benedek nagykereskedő volt az egyik fő kezdeményezője.[130] Habár a Győri Gőzhajózási Részvénytársaság megalapítása a dunai áruszállítás helyi intézményesülésének fontos állomása volt, a korszakban a dunai vízi szállítás meghatározó szereplője továbbra is a DDSG (Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) maradt; a kisebb, regionális társaságok – így a győri vállalkozás is – a forgalomban inkább kiegészítő, marginális szerepet töltöttek be.[131]Az új társaság célja a dunai fuvarozás racionalizálása, a vízi szállítás modernizálása és a gabona helyett más áruosztályok (fa, textil, ipari nyersanyagok) szállításának előtérbe helyezése volt. A vállalat hajói rendszeres járatokat indítottak Bécs és Baja között, és a város exporttevékenysége számára új lehetőséget teremtve kiegészítették a győri vasúti csomópont szolgáltatásait.[132] A válság egyúttal az ipari diverzifikációra is ösztönzően hatott: a kereskedelmi tőke fokozatosan áramlani kezdett az élelmiszeripar, gépgyártás, illetve pénzintézeti szféra felé. Ez az alkalmazkodás nem csupán a gazdasági túlélés eszköze volt, hanem megalapozta a város újkori ipari fejlődését.[133]

A győri ipari modernizáció döntő jogi előfeltételét az 1872. évi XVII. törvénycikk teremtette meg, amely megszüntette a céhrendszert és bevezette az iparszabadságot.[134] A

[127]Csendes Tünde. "A gabonakereskedelem és a zsidó gabonakereskedők Győrben." *Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat* 89 (2022): 141–160.
[128] Vörös 1971:327
[129] Korábban Győrben a vízi úton érkező gabonát tették át vasútra. A győri Mosoni-Dunán 1831- ben jelent meg az első gőzhajó.
[130] Kemény 1930: 166
[131] Tinku-Szathmáry Balázs. „Közlekedéstörténet". *Magyar Tudományos Művek Tára*. hozzáférve 2025. augusztus 25. https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10081782
[132] Vörös 1971:326
[133] Szulovszky János, „Győr kisipara az első általános ipartörvénytől az I. világháború végéig (1872–1918)", in: Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021), 34.
[134] 1872. évi XVII. törvénycikk az iparűzési szabadságról

reform lehetővé tette, hogy bármely vallású és származású személy, megfelelő képesítéssel vagy tőkével, szabadon alapíthasson üzemet, műhelyt vagy gyárat, ez a zsidó vállalkozók számára is új jogi és gazdasági távlatokat nyitott.[135] [136] Az addig létező korporatív korlátozások, amelyek különösen hátrányosan érintették a zsidó iparosokat és kereskedőket, így fokozatosan háttérbe szorultak. Az ipari tevékenység fellendítését szolgálta az 1881. évi XLV. törvénycikk és az 1884. évi XVI. törvénycikk is, amelyek célzott adókedvezményeket, állami hitelgaranciát és technológiai fejlesztési támogatásokat biztosítottak a gyáripar számára.[137] Ezek a törvények először az élelmiszeripari és textilipari beruházásokat segítették, majd a századfordulótól a gépipari és energetikai fejlesztéseket is ösztönözték. A törvényalkotás eredményeként a győri gazdasági elit, köztük számos zsidó iparos és nagykereskedő, kedvező feltételek mellett tudott tőkét bevonni, termelést bővíteni és exportképes üzemeket alapítani.

A céhrendszer megszűnését követően Győrben az ipari fejlődés több, gyakran zsidó származású vállalkozóhoz kötődött, akik országos vagy nemzetközi jelentőségű üzemeket hoztak létre. Ezek az alapítások nemcsak a helyi foglalkoztatottságot emelték, hanem Győrt az ország ipari térképének meghatározó szereplőjévé tették.

A 19. század végére Győr iparszerkezete kettős arculatot öltött, miközben a város gazdasági fejlődését a zsidó nagyiparosok által alapított gyárak dinamizálták, a helyi társadalom túlnyomó része még mindig a kisiparban és a kiskereskedelemben dolgozott.[138] A zsidó közösség társadalmi és gazdasági struktúrája jól tükrözi ezt az ellentmondást: a századfordulón körülbelül 700 zsidó család élt Győrben, akik közül több mint 680-an kisipari vagy kisvállalkozói tevékenységet folytattak, jellemzően 1–2 alkalmazottal működő üzletekben, például cipész-, szatócs-, bádogos- vagy üvegkereskedőként. [139] Ezzel szemben a város nagyipari üzemeinek több mint 80%-át zsidó származású vállalkozók alapították és irányították, például Lederer Ágoston a szesziparban, Richards Richárd a textiliparban, Koestlin Lajos az élelmiszeriparban vagy a vegyiparban. Az G/1. függelék szemlélteti a győri ipar szerkezetének átalakulását: míg a kisiparosok száma 1876 és 1910 között mintegy 86%-kal emelkedett, addig a gyári munkások létszáma jóval gyorsabb ütemben növekedett. A növekedési arányok

[135] Sinay Jenő, „Az első győri gyár története", *Arrabona – Múzeumi közlemények* 13 (Győr, 1971): 313–348.
[136] Szulovszky János, „Győr kisipara a két világháború között", in: Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021),109-122
[137] Lásd 1881. évi XLV. tc. az ipari hitelről; 1884. évi XVI. tc. az ipari előnyökről;.
[138] Ez a szerkezeti kettősség nem tekinthető rendkívülinek: a korszak nagyipari üzemei kifejezetten tőkeigényesek voltak, és viszonylag kisebb létszámú, ugyanakkor képzettebb és stabilabb munkaerőt foglalkoztattak. A nagyobb arányú, alacsonyabb képzettségű munkaerő elsősorban nem magában a termelésben, hanem annak kiszolgáló területein (szállítás, rakodás, segédmunkák, kereskedelmi kapcsolódások) jelent meg.
[139] Bagi Zoltán Péter, „Áttekintés a győri zsidóság múltjáról", előadás, *A győri zsidóság múltja* konferencia, Győr, 2024. november 20.

közvetlen összehasonlítása azonban torzíthat, mivel a gyári munkásság kiinduló létszáma a korszak elején még alacsony volt. A tendencia mindazonáltal egyértelműen jelzi a nagyipari termelés súlyának növekedését a 19. század végén és a 20. század elején. [140] [141] [142]

A város ipari struktúrája az 1870-es évektől alapvetően átalakult, a kisiparosok száma 1876 és 1910 között közel megduplázódott (2390-ről 4455-re nőtt), de ezzel párhuzamosan a gyári munkások száma robbanásszerű, több mint harmincszoros növekedést mutatott (167-ről 5181 főre).[143] A folyamat jól érzékelteti az ipari forradalom helyi hatásait és a tőkeintenzív vállalkozások térnyerését, amelyekhez megfelelő technológiai tudás, kapcsolatrendszer és pénzügyi háttér kellett, ezek többnyire a tehetős, műveltebb zsidó elit családjainál összpontosultak. Ez a helyzet nemcsak a zsidó közösségen belüli belső feszültségeket erősítette, hiszen éles különbség alakult ki a „látható elit" és a „láthatatlan tömeg" között, hanem az antiszemita érzetek felerősödéséhez is hozzájárult. A közvélemény a sikeres nagyiparosokat gyakran az egész zsidóság képviselőiként azonosította, figyelmen kívül hagyva a közösségen belüli tömeges szegénységet és a kisvállalkozások kiszolgáltatottságát.[144] A G/2 függelék mutatja a győri kisipar és gyári munkásság növekedését 1876 és 1910 között. Miközben a kisiparosok száma közel megduplázódott (+86%), a gyári munkások száma 30-szorosára nőtt (+3000%), ami a nagyipari szerkezetváltás erejét hangsúlyozza.

2.3.2. Társadalmi hatások és örökség

A zsidó vállalkozók[145] által is vezérelt ipari fejlődés hatására Győr társadalma a 19. század végén jelentős átalakuláson ment keresztül. A város népessége mindössze két évtized alatt drámaian megugrott: míg 1890-ben 24 000 fő élt a városban, addig 1910-re ez a szám már 44 300-ra emelkedett, ami 84%-os növekedést jelentett.[146] Ez a demográfiai robbanás a

[140] Gecsényi Lajos, *A Győri Ipartestület 110 éves története* (Győr: Győri Ipartestület, 1997):18.
[141] Szulovszky János, „Győr kisipara az első általános ipartörvénytől az I. világháború végéig (1872–1918)", in Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021): 42
[142] Gyáni Gábor, „Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben", in: Fodor Zsuzsa (szerk.), *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában* (Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 1995), 7–18., hozzáférve 2025. augusztus 25. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Sk_1995_Vallpolg/?pg=17&layout=s&query=gy%C3%A1ni%20gy%C5%91r
[143] Szulovszky János, „Győr kisipara az első általános ipartörvénytől az I. világháború végéig (1872–1918)", in Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021): 34
[144] Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence* (Cambridge: Polity Press, 1991), 95–99.
[145] A győri zsidó vállalkozói réteg eredete nem volt egységes: egy részük helyi, már a 19. század közepétől Győrben élő családokból származott, más részük azonban a Monarchia különböző régióiból – elsősorban Ausztriából és Morvaországból, a birodalom nyugati tartományaiból – települt a városba
[146] Kovács Alajos, „Győr város lakossága", *Magyar Statisztikai Szemle* 12, 5. sz. (1934): 350.

magyarországi demográfiai átmenet általános folyamataiba illeszkedett, amikor a halandóság csökkenése és a magas termékenység együttesen gyors népességnövekedést eredményezett, amelyet a Győrbe irányuló belső migráció tovább erősített.[147] A népesség gyarapodása közvetlenül magával hozta az infrastruktúra fejlesztésének szükségességét. Ennek egyik legjelentősebb példája a Magyar Vagon- és Gépgyár által 1896-ban létrehozott első munkástelep, amely a korszak modern urbanizációs törekvéseinek jelképe lett. Az ipari vállalatok társadalomszervező ereje így nemcsak gazdasági, hanem szociális és városszerkezeti szinten is érzékelhetővé vált, a gyártelepek körül új negyedek, szolgáltatások és közösségi intézmények jöttek létre.

Amint erről már szó esett, a 20. század elejére a győri zsidó közösség gazdasági helyzete alapján erőteljesen tagolttá vált. Az 1910 körüli statisztikák szerint a kereskedők és iparosok mintegy 25%-a zsidó származású volt, és több nagyipari vállalkozás is az ő kezükben összpontosult.[148] A zsidó családok mintegy 97%-a kisiparból, kiskereskedelemből vagy szolgáltató tevékenységből élt, sok esetben 1–2 alkalmazottal működő üzletek, műhelyek fenntartásával. Ezzel szemben a nagyipar túlnyomó része tehetős zsidó vállalkozók, mint Koestlin Lajos, Richards Richárd vagy Lederer Ágoston kezében összpontosult. E gazdasági különbségek nemcsak társadalmi státuszbeli eltérésekhez vezettek, hanem a közösségen belüli feszültségek forrásai is lehettek. Bár a vagyonosabb réteg sok esetben jótékonysági intézményeket, iskolákat és kórházakat tartott fenn a szegényebb tagok számára, az elit státusza egyfajta látható és láthatatlan hierarchiát is jelentett a hitközségben. Mivel a nagyiparos családok gyakran más típusú kulturális tőkét birtokoltak (pl. nyelvtudás, nyugati kapcsolatok) és más társadalmi pályákat követtek, egyes források arról számolnak be, hogy a „nagyurak” és a „kisemberek” ellentéte még a zsidó közösségen belül is megjelent. (lásd: G/3 függelék: A győri zsidó közösség gazdasági rétegződése, 1910 körül)

Az első világháborút követően a győri zsidó gazdasági elit továbbra is jelentős szerepet játszott a város ipari és kereskedelmi életében. Bár a gazdasági válságok és a numerus clausus hatásai lassították a felemelkedés korábbi dinamikáját, a közösség vállalkozói a két világháború között is meghatározó pozíciókat őriztek meg. A zsidó tulajdonú gyárak és kereskedelmi vállalatok a városi gazdasági szerkezet fontos pillérei maradtak egészen a harmincas évek végéig. A második világháború idején azonban a zsidó tulajdonosok többségét 1944-ben deportálták, közösségi életviláguk megsemmisült. Az általuk alapított vállalatok azonban – immár államosított és átnevezett formában – tovább működtek a szocializmus évtizedeiben is.

[147] Katus László, *A modern Magyarország születése* (Budapest: Osiris, 2012), 239.
[148] Hancz István – Nagy István, *A Győri Ipartestület 130 éves története* (Győr: Győri Ipartestület, 2015): 235

A Magyar Vagon- és Gépgyár, a Richards-féle textilgyár, a Koestlin-féle kekszgyár, a Lederer-féle szeszgyár és a Grab család viaszosvászon- és textilüzemei a város iparának meghatározó pilléreivé váltak egészen a rendszerváltásig. Bár a tulajdonosok neveit elhallgatták és zsidó eredetüket eltüntették, az ipari örökség materiálisan és gazdaságilag tovább élt. A győri zsidó közösség a gazdasági modernizáció egyik motorjaként működött, tagjai közül számosan a város kereskedelmi és ipari elitjéhez tartoztak.

Az utóbbi évtizedek történetírása egyre határozottabban hangsúlyozza a zsidó közösség gazdaságtörténeti jelentőségét Győr modernizációjában. Különösen Honvári János kutatásai világítanak rá arra, hogy a város ipari nagyvárossá válása nem érthető meg a zsidó vállalkozók nélkül. 2021-ben megfogalmazott megállapítása, miszerint „a győri zsidóság nélkül a város ipari nagyvárossá válása elképzelhetetlen lett volna" nemcsak elismerés, hanem egyben történeti konklúzióként értelmezhető tudományos tézis is.[149] A gazdasági szerepvállalás főbb formái–a gyáralapítás, a külkereskedelem, a logisztikai fejlesztések és a pénzintézeti hálózatok létrehozása – nem csupán egyéni vállalkozói teljesítményként, hanem a városi iparosodás strukturális előfeltételeiként is értelmezhetők. A szakirodalom szerint a zsidó gazdasági elit olyan szellemi, kapcsolati és pénzügyi tőkét koncentrált, amely nélkül a város nem tudta volna kihasználni kedvező földrajzi helyzetét és a korszak reformintézkedéseit.[150] Ugyanakkor a történészi elemzések egyre érzékenyebben reflektálnak arra is, hogy a gazdasági hozzájárulás nem vezetett automatikusan társadalmi integrációhoz.[151] A modernizáció zsidó „motorjai" egyben azok a szereplők is voltak, akik a leginkább ki voltak téve a korabeli antiszemita diskurzusoknak, különösen a válságok és politikai fordulatok idején. A történeti értelmezések tehát kettős narratívát rajzolnak fel: egyrészt a zsidó közösség nélkülözhetetlenségét a gazdasági fejlődésben, másrészt azokat a társadalmi töréspontokat, amelyek ezt az integrációt időszakossá és feltételessé tették. A győri zsidó gazdaságtörténet így nemcsak lokális esettanulmány, hanem a kora újkori és modern zsidó emancipáció paradoxonjainak is példája a helyi történetírásban.[152]

[149] Honvári János, „A győri gyáripar a kezdetektől az I. világháború végéig. Győr-Gyárváros", in: Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021), 47.
[150] Honvári János, „A győri gyáripar a kezdetektől az I. világháború végéig. Győr-Gyárváros", in: Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig* (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021),77–85.
Szakál Gyula. *Győri vállalkozók a 19. században* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975), 55–65.
[151] Michael K. Silber, „The Entrance of Jews into Hungarian Society in Modern Times," *Jewish Social Studies* 47, no. 1 (1985): 81–92.
[152] Fenyves Katalin, *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe* (Budapest: Corvina, 2010).

III. A GYŐRI ZSIDÓ FÖLDBIRTOKOS ELIT TÁRSADALMI STRATÉGIÁI – MIIKROTÖRTÉNETI ÉS PROSZOPOGRÁFIAI REKONSTRUKCIÓ

Ahogy az II. fejezetben láttuk, a zsidó közösség gazdasági integrációja a 19. században lehetővé tette a földbirtokszerzést. A III. és IV. fejezet ennek mikrotörténeti megnyilvánulásait vizsgálja a König, Lévay, Laendler, Mautner, Szold és Stern-Egedi családok példáján a Győr térségében működő zsidó földbirtokos elit társadalmi szerkezetének és életútjainak mikrotörténeti rekonstrukcióját nyújtva. A vizsgálat a kollektív biográfia és a proszopográfiai módszertan eszközeivel elemzi azokat a mintázatokat, amelyek e csoport felemelkedését, konszolidációját és későbbi marginalizálódását alakították a dualizmus korától a második világháborúig. A fejezet nem elméleti modellek illusztrálására törekszik, hanem arra, hogy feltárja, az egyes családok társadalmi mobilitása, identitásformálása és stratégiai döntései miként illeszkedtek a korszak strukturális lehetőségeihez, illetve hol ütköztek azok láthatatlan vagy látható korlátaiba.[153] Az elméleti fogalmak – így a társadalmi mezők,[154] a

[153] Lawrence Stone, *The Past and the Present Revisited* (London: Routledge and Kegan Paul, 1987), 85–96.. Stone hangsúlyozza, hogy a történeti kutatásnak egyaránt figyelembe kell vennie a makro-intézményi kontextusokat és a mikroszintű tapasztalatokat, mivel csak e kettő együttes vizsgálata teszi lehetővé a kollektív és egyéni viselkedésformák árnyalt értelmezését. Az általa javasolt „rekontextualizáló történelem" abból indul ki, hogy a múlt eseményei nem önmagukban, hanem mindig a jelen társadalmi viszonyai és értelmezési keretei felől nyernek jelentést. Ez a megközelítés rokonítható a mikrotörténeti szemlélettel abban az értelemben, hogy az egyéni életutak és tapasztalatok elemzése nem választható el a korszak társadalmi és strukturális feltételeitől.

[154] A „társadalmi mező" (field) Pierre Pierre Bourdieu elméletében relatíve autonóm társadalmi tér, amely saját szabályokkal, szereplőkkel és tőkeformákkal (gazdasági, kulturális, társadalmi, szimbolikus) működik. Az egyes mezők – például a gazdaság, az oktatás, a vallás, a politika vagy a művészet – eltérő logikák szerint értékelik a tőkét, így egy társadalmi szereplő integrációja vagy marginalizációja attól függ, hogy az adott mezőben milyen típusú tőkével rendelkezik, és képes-e azt más mezőkben érvényesíthető értékké konvertálni.
A tőkekonverzió Bourdieu fogalomrendszerében nem automatikus folyamat: sikeressége a mezők közötti hatalmi viszonyoktól, az intézményi zártságtól és a szereplők strukturális pozíciójától függ. A domináns csoportok valódi hatalmát nem pusztán a tőke mennyisége, hanem annak konvertálhatósága adja.
Fontos hangsúlyozni, hogy a tőkeelmélete módszertanilag nem individualista, mert nem az egyéni stratégiák leírására, hanem az egyenlőtlenségek újratermelődésének magyarázatára szolgál. A „tőke" itt nem személyes erőforrás-metafora, hanem relációs fogalom, amely a társadalmi különbségek strukturális természetét ragadja meg. A tőke lényegéhez elvileg a mobilitás, a cserélhetőség és az átválthatóság tartozna; az egyenlőtlenség éppen abból fakad, hogy e tulajdonságok a gyakorlatban korlátozottá válnak. Az egyenlőtlenséget nem önmagában a tőke megléte, hanem annak koncentrációja okozza, amelyet nem a tőke abszolút nagysága, hanem külső, intézményi és kulturális externalitások erősítenek fel. A társadalmi és gazdasági folyamatoknak – jóllehet célracionálisak – rendszeresen vannak nem szándékolt következményeik is. Ezek közé tartozik az ún. Máté-elv (Merton) („akinek van, annak adatik"), amely nem pusztán morális vagy ideológiai jelenség, hanem a bevált gyakorlatok követésének racionális logikájából fakad: a szereplők a már legitimált utakhoz ragaszkodnak („járt utat a járatlanért el ne hagyj"), ami hosszú távon a tőke további felhalmozódását és az egyenlőtlenségek megszilárdulását eredményezi.
A habitus e folyamat közvetítő eleme: az egyénbe épült társadalmi struktúra, amely meghatározza, hogy a szereplők milyen cselekvéseket, aspirációkat és reprezentációs formákat érzékelnek legitimnek vagy egyáltalán elképzelhetőnek. A habitus így nemcsak viselkedési mintákat, hanem strukturálisan korlátozott lehetőséghorizontokat is közvetít.
Lásd Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice* (Stanford: Stanford University Press, 1990), 52–80.

tőkekonverzió[155] vagy a habitus – nem mintákra feszített értelmezési sablonként, hanem értelmezést segítő eszközként jelennek meg, amelyek lehetővé teszik a történeti tapasztalat többdimenziós, társadalomtörténetileg érzékeny olvasatát. A vizsgálat célja nem az általánosítás, hanem a strukturális és szimbolikus integráció dinamikájának megértése: annak bemutatása, hogy a gazdaságilag integrált, modernizációs szereplők miként maradhattak szimbolikusan vagy politikailag a periférián, illetve hogy saját életútjaik és családi stratégiáik révén milyen válaszokat adtak e kettősségre.[156]

3.1. Családi eredet, vándorlás, dinasztiaalapítás

A győri és Győr környéki zsidó földbirtokos családok társadalmi felemelkedése nem tekinthető pusztán egyéni erőfeszítések eredményének vagy kivételes karrierek sorozatának, hanem a 19. század második felének strukturális átalakulásai – a jogi emancipáció, a gazdasági modernizáció és a mezőgazdaság kapitalizálódása – kontextusában értelmezhető.[157]

A zsidó származású polgárok földbirtokszerzésének jogi akadályai Magyarországon fokozatosan enyhültek a 19. század második felében. Az 1840-es évek kereskedelmi törvényei, majd az 1867-es emancipációs törvény biztosították az egyenjogúság alapját, amely lehetővé tette a földtulajdon megszerzését. Bár a formális akadályok elhárultak, a tényleges földbirtokszerzéshez jelentős tőke, társadalmi kapcsolatok és lokális beágyazottság is elengedhetetlen volt. A századfordulóra egyre több, gazdaságilag sikeres zsidó család kezdett befektetni a földpiacba. Ezek nemcsak anyagi tartalékaik révén voltak képesek földbirtokot vásárolni, hanem urbanizált életformájuk, gazdálkodási ismereteik és piaci orientációjuk is előnyt jelentett. A földvásárlás gyakran összekapcsolódott a nemesi életforma utánzásával, a társadalmi mobilitás és presztízsszerzés lehetőségével.[158]

E folyamatok tették lehetővé, hogy a zsidó középosztály egyes szereplői földbirtokos státuszba emelkedjenek. A 19. század második feléből Győr megyében öt zsidó földbirtokost sikerült azonosítanom: Lévay Henriket, König M. Adolfot, Bruck M. Bernátot, Greiner

[155] Lásd Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G. Richardson (New York: Greenwood Press, 1986), 241–258.
[156] Bauman rámutat, hogy a „hasznos idegen" (useful alien) koncepciója azt írja le, hogyan fogadják el a társadalom perifériáján álló csoportokat, de csak amíg hasznosak az adott rendszer számára. Amint ez szükségletté válik, a társadalmi gyakorlatban megjelenő strukturális korlátok és kirekesztési mechanizmusok fenntartják az idegen státuszt – még a gazdasagi integráció mellett is. In.: Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence* (Cambridge: Polity Press, 1991), 55–72.
[157] Lásd Michael K. Silber, ed., *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945* (Jerusalem: Magnes Press, 1992), 105–120. Raphael Patai, *The Jews of Hungary* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), 210–235.
[158] Lásd részletesen: a Lévay család reprezentációs stratégiái (IV. fejezet); valamint a Stern–Egyedi család reprezentációs stratégiái (IV. fejezet).

Samut[159], valamint Wittmann Lajost.[160] Továbbá ide sorolható a jelentős bérleti tevékenységet folytató Mautner Fülöp[161][162] is. Részletesebb adatok elsősorban Lévay Henrik és König M. Adolf életéről és tevékenységeiről állnak rendelkezésre, míg a többi szereplőről csak korlátozott mennyiségű adalékot sikerült találnom, így esetükben alapos elemzés nem végezhető. A 20. század első feléből jelentős zsidó földbirtokosként azonosítottam König Kálmánt, valamint Laendler Antalt, Laendler Aladárt, Mautner Henriket, Szold Manót és Egyedi (Stern) Artúrt, akiknek Győr környékén volt birtokuk.

A társadalmi felemelkedés kulcstényezője e családok térbeli mobilitása volt. A legtöbben nem Győrből vagy annak közvetlen környezetéből származtak: a Lévay család a Délvidékről (Jankovácról), a Mautner família Bonyhádról, a Laendlerek – Laendler Antal és testvére Aladár – Sóskútról, illetve Nagykanizsáról és Budapestről, míg a Szold család a pápai zsidó polgárság soraiból érkezett. Egyedül a Königek tekinthetők lokálisan, Győrben gyökerezett, többgenerációs családnak. A térbeli mobilitás azonban nemcsak földrajzi, hanem társadalmi mezők közötti mobilitást is jelentett: a kereskedelemből vagy bérleti tevékenységből felhalmozott gazdasági tőkét földbirtokba fektetve igyekeztek megszilárdítani társadalmi státuszukat. [163]

A szakirodalom gyakran hangsúlyozza, hogy a zsidó vállalkozók számára a földbirtokszerzés a társadalmi legitimáció egyik fontos eszköze volt. Ugyanakkor egy pragmatikus gazdasági magyarázat is felmerül: Magyarország agrárjellegű gazdaságában a föld az egyik legstabilabb hitelfedezeti vagyontárgynak számított. A szántóföld különösen értékes volt, mivel jövedelmezősége gyakran meghaladta az erdő- vagy gyepterületekét. Ennek megfelelően a birtokszerkezet – különösen a szántó aránya – fontos összehasonlítási szempont a zsidó földbirtokosok, a nagyvállalkozói réteg, valamint a hagyományos arisztokrácia esetében[164] (lásd: Függelék H/2.–H/4.) A függelékben közölt birtokösszeírások alapján megfigyelhető, hogy a vizsgált zsidó földbirtokos családok birtokszerkezetében a szántóföldek aránya kifejezetten magas volt. Lévay Henrik pér–kisbarátfalui birtokain a szántó a terület

[159] 1895-ban Greiner Samu földbirtokos, Veszprém Lásd Szögyi G. Vilmos, *Hölgyek és urak. Győri millenniumi naptára az 1896-os évre* (Győr, 1895), 67.
[160] Később ötevényi földbérlő lesz. Lásd Szögyi G. Vilmos, *Hölgyek és urak. Győri millenniumi naptára az 1896-os évre* (Győr, 1895), 68.
[161] Zilahy Sámuel, *Censor: Társadalmunk és nemzeti hivatásunk* (Budapest: Zilahy Sámuel, 1884), 94. hozzáférve 2025. augusztus 24. https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_07_19dik20dikSzazadiTarsadalomtortenet_0509_Tarsadalmunk_es_nemzeti_hivatasunk_973/?pg=2&layout=s
[162] Kemény József, *Vázlatok. A győri zsidóság történetéből* (Győr: Győri Hírlap nyomda, 1930).
[163] Norbert Elias, *The Court Society* (New York: Pantheon Books, 1983), 102–115.
[164] Eddie M. Scott, *Ami „köztudott", az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába* (Debrecen: Csokonai, 1996).

túlnyomó részét tette ki, meghaladva az összes földterület felét, míg az erdő és egyéb művelési ágak aránya jóval alacsonyabb maradt (lásd: Függelék H/2.). Hasonló struktúra figyelhető meg a König család mórichidai birtokain is, ahol a szántó és a legelő alkotta a gazdaság alapját, míg az erdő vagy más művelési ágak kisebb súlyt képviseltek (lásd: Függelék H/3.). A Mautner-birtokokon a szántóföldek aránya még hangsúlyosabb volt: az 1920–1930-as években a teljes birtokterület döntő hányadát a szántó tette ki, ami a piaci termelésre orientált nagybirtokos gazdálkodási modellre utal (lásd: Függelék H/4.).

Mindez arra utal, hogy a földbirtokszerzés nem pusztán társadalmi presztízsberuházás volt, hanem racionális gazdasági stratégia is. A nagy arányú szántóterület stabil jövedelmet és hitelfedezeti értéket biztosított a tulajdonosok számára.

A König-dinasztia

Kemény József munkája,[165] a korabeli sajtóanyagok, valamint a Bánki Eszterrel készült interjúk[166] eltérő műfajú és státuszú források, amelyek nem tekinthetők egymástól teljes mértékben független adatbázisoknak. Együttes használatuk azonban nem az adatok redundanciájához vezet, hanem azt jelzi, hogy a vizsgált szereplők társadalmi pozíciója a korabeli nyilvánosságban és az utólagos történeti emlékezetben konzisztensen jelent meg. A források nem egymást igazolják, hanem ugyanazon strukturális jelenség – a König család gazdasági és társadalmi súlyának – eltérő regisztereit teszik láthatóvá. E források egybehangzó tanúsága szerint a König család a 19. század legvégére Győr városának és környékének egyik meghatározó nagybirtokos és vállalkozó dinasztiájává vált. A Königek a helyi zsidó közösség elitjéből származtak; ez a közösségen belüli pozíció meghatározóbbnak tekinthető, mint a kereskedői háttér önmagában. A család eredete Spanyolországba nyúlik vissza, ahonnan később Hollandiába települtek, majd a 15. században három testvér érkezett Magyarországra – egy Erdélybe, egy a Felvidékre, egy pedig Győrbe. A győri ág leszármazottai 1872-ben szerezték meg a Győr környéki birtokot és 1875-ben építették a kastélyt.

A König család Győrsziget egyik legrégebbi zsidó családjának számított. König Szimcha Mózes azon harminc zsidó családfők egyike volt, akiknek letelepedését a győri püspök 1791-ben engedélyezte.[167] A család győri ága a 18. század végére már stabilan beágyazódott a helyi zsidó közösségbe. A helyi izraelita hitközség 1795-re megalakult és saját zsinagógával rendelkezett, amely a vallási szerveződés mellett a közösségi integráció egyik legfontosabb

[165] Kemény 1930
[166] Esther Bánki (a König család leszármazottja), interjú, 2024. június 15.
[167] Kemény 1930

intézményévé vált. Ebben a kontextusban emelkedett ki König Szimcha Mózes és testvére, König Ábrahám Wolf, akik kereskedelmi tevékenységükkel megalapozták a család jövőbeli felemelkedését. Ábrahám Wolf éveken át töltötte be a győri izraelita hitközség elnöki tisztségét, ezzel nemcsak vallási, hanem társadalmi és gazdasági tekintélyt is biztosítva a családnak.[168]

König M. Adolf (1822–1888), Szimcha Mózes fia már jelentős vagyonú terménykereskedőként tűnt ki a helyi zsidó közösségből.[169] Vállalkozásaival megerősítette a család anyagi alapjait, majd földbirtokossá vált, ezzel áttörve a zsidó kereskedőcsaládokra jellemző strukturális korlátokat. A család hosszú ideig megőrizte ortodox identitását és a 19. század közepéig kizárólag zsidókkal házasodott. Ez a gyakorlat nemcsak a vallási normákhoz való alkalmazkodást mutatja, hanem szoros rokoni kapcsolatokat is eredményezett több prominens helyi zsidó családdal, erősítve a gazdasági és társadalmi hálózatokat. A rokoni és vallási szövetségek egyben lehetővé tették a tőke, a tudás és a kulturális minták öröklődését, elősegítve a család többszintű felemelkedését.

A földbirtokosi ág alapítójának, König M. Adolfnak a felesége, Freystadt Terézia egy tekintélyes komáromi zsidó kereskedőcsalád sarja volt. Legidősebb fiuk, König Dávid alapította meg a König D. A. gabonafeldolgozó vállalatot, amely kulcsszerepet töltött be a térség mezőgazdasági terményeinek feldolgozásában és piaci értékesítésében. A családi vállalatot később az ő fia, König Mór vitte tovább, megőrizve a gazdasági kontinuitást. A másik családi ágat König Kálmán képviselte, aki a földbirtokok irányítását és a gazdasági szervezés feladatait látta el. Győr és Sopron megye több jelentős birtokának – így Ferencháza (más néven Ferencpuszta, Árpás mellett), Egyed, Kapi és Fudi-puszta – földesuraként, valamint a győri ortodox hitközség egyik vezető alakjaként vált ismertté. E két fiági örökös által a család gazdasági és társadalmi tevékenysége kettős irányt vett: az ipari feldolgozóipar és a nagybirtokos gazdálkodás párhuzamosan volt jelen, megalapozva a dinasztikus működés hosszú távú fennmaradását. Mintegy másfél évszázadon keresztül a König család meghatározó szerepet játszott a győri zsidóság vallási és világi életében, dinasztikus jelenlétük nyomon követhető a hitközségi vezetésben, a közösségi jótékonyságban és a gazdasági modernizációban egyaránt (a vallási identitás részletes elemzését lásd:4.1.).

[168] A zsidó községen belüli pozíciók jelentősége a történeti irodalomban mindmáig alulreprezentált. A hitközségek belső szerkezete, hatalmi viszonyai és presztízshierarchiái ritkán kerülnek önálló vizsgálat tárgyává, jóllehet a községi tisztségek – különösen az elnöki pozíció – nemcsak vallási autoritást, hanem gazdasági befolyást, közvetítői szerepet és a helyi zsidó társadalmon belüli rangot is jelentettek. E belső státusz gyakran előfeltétele volt a tágabb városi társadalomban való megjelenésnek és reprezentációnak is.

[169] König M. Adolfot bankárként is említik. Lásd Kerekes Sámuel, főszerk., *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr törvényhatósági jogú szabad királyi város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest, 1929), 282.

König M. Adolfnak két testvére volt: Lajos (szül. 1820 körül) és Zsigmond (1824–1907). A három fivér a 19. század közepén jelentős gazdasági tevékenységet folytatott Győrben. König Lajos divatáru-kereskedő először a Szigetben, majd a belvárosban, a Fehérvári utcában (ma Baross) utcában található Wollner-házban működtetett üzletet, Zsigmond (1824–1907) pedig fűszer-nagykereskedőként tevékenykedett Szigetben, majd a Kazinczy utcában, végül a Baross utcába (belváros) helyezte át a boltját.[170] Üzletpolitikája a korszerű marketing több elemét is előrevetítette: hirdetéseit magyarul és németül közölte a helyi sajtóban,[171] változatos árukínálatot nyújtott (varrógépek, ékszerek, emlékérmék, sorsjegyek)[172] és vásárlóinak részletfizetést, csere- és visszavásárlási garanciát, valamint hűségkedvezményeket kínált.[173] Kiemelt figyelmet fordított a minőségbiztosításra: áruit neves bécsi gyárakból) szerezte be és a császári-királyi hivatal által bélyegzett[174] termékeket árult.[175] Üzlete kereskedőtanoncok gyakorlati képzésének is helyet adott, ami hosszú távon a család gazdasági beágyazottságát és helyi reputációját is erősítette. König Zsigmond, aki az új lehetőséggel élve Szigetből Győr belvárosába költözött, szintén szerepet vállalt a győri hitközség életében, 1861-ben a győri izraelita hitközség zsinagógaépítésre létrehozott bizottmányának is a tagja volt. Az 1870-es évek elején feleségével együtt Bécsbe költözött, s halálukig ott éltek; a költözés okairól nem maradt fenn forrás.[176]

König Kálmán (1856–?) első felesége a pápai származású Koppstern Rozália volt, akitől legalább egy leánya, Rózsa (szül. 1882), második feleségétől, Breier Teréziától (1865–1944) pedig tíz gyermeke született. Közülük többen a győri zsidó közélet, a gazdasági vállalkozások és az értelmiségi pályák meghatározó szereplőivé váltak: házasságaik, oktatási pályafutásuk és közéleti szereplésük részletesen tárgyalt a 3.2–4.4. alfejezetekben. A család nő- és férfitagjai egyaránt hozzájárultak a dinasztia többgenerációs társadalmi beágyazódásához, miközben sorsukat súlyosan befolyásolták a 20. század tragikus fordulatai (deportálás, vagyonvesztés, emigráció). A dinasztiaalapítás folyamatában a gazdasági stratégiák, oktatási törekvések és

[170] Volt Fehérvári utca
[171] *Győri Hírlap*, 71. évf., 115. sz., 1927. május 21., 4.
[172] *Győri Közlöny*, 13. évf., 5. sz. (1869. január 17.): 20.
[173] *Győri Közlöny*, 12. évf., 38. sz. (1868. május 10.): 4.
[174] A „császári-királyi hivatal által bélyegzett termékek" a Habsburg Monarchia hivatalos minőség- és eredetbiztosítását jelezték: az állami hivatal által ellenőrzött, adózott és pecséttel ellátott árukra utaltak.
[175] *Győri Közlöny*, 13. évf., 5. sz. (1869. január 17.): 20.
[176] Bár a költözés indokairól közvetlen adat nem áll rendelkezésre, a korszak gazdasági és társadalmi kontextusa alapján több, egymást nem kizáró értelmezési lehetőség is felvethető. Egyrészt nem zárható ki, hogy Győr városi keretei egy bizonyos ponton már nem kínáltak elegendő teret König Zsigmond gazdasági és kapcsolati tevékenységének kibontakoztatásához. Másrészt a 19. századi gabona- és nagykereskedelemben bevett gyakorlat volt, hogy a kereskedelmi hálózatok végpontjain – különösen olyan központokban, mint Bécs – személyes bizalmon alapuló családi vagy rokoni jelenlét biztosítsa az információáramlást és az üzleti koordinációt. E szempontok azonban kizárólag kontextuális értelmezési lehetőségekként kezelhetők.

házassági szövetségek egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a König család a regionális és országos elit egyik meghatározó szereplőjévé váljon.

A König Kálmán emlékére a helyi sajtóban megjelent 1927-es[177] nekrológ méltatja a földbirtokos életét és munkásságát, hangsúlyozva a föld iránti elkötelezettségét és a mezőgazdaság iránt családi hagyományként öröklődött szeretetét. Ez a hozzáállás a nekrológ szerint a korszak mezőgazdasági kultúrájának és a földbirtokos életmódnak meghatározó eleme volt. Az apától örökölt birtok mintagazdasággá vált, tükrözve a család elkötelezettségét a minőségi gazdálkodás iránt. A föld nemcsak gazdasági sikerhez, hanem életmódbeli és társadalmi elismeréshez is vezetett. König Kálmán életműve arra példa, hogyan formálták a 19–20. századi mezőgazdasági közösségek – uradalmak, falvak és az ott élő lakosság – a gazdasági és társadalmi struktúrákat. A nekrológ a korszak méltató sajtóhagyományát követi, így elsősorban a közösség által idealizált földbirtokosi erényeket hangsúlyozza, és kevéssé tér ki a gazdálkodás mindennapi konfliktusaira vagy a birtokpolitika vitatott elemeire.

Báró kisteleki Lévay Henrik

A kortárs nyilvánosság dokumentumai szerint báró kisteleki báró Lévay Henrik (1826–1901) a 19. századi Magyarország egyik legsikeresebb gazdasági szereplője és a társadalmi felemelkedés jelképes alakja volt. A Délvidéken, Jankovácon[178] született szegény[179] zsidó családba: apja Lévay (Löwi) János (1793–1862), anyja Herczel Mária (1799–1858). Az 1848–48-es forradalom és szabadságharc kitörésekor honvéd-vadász zászlóaljba állott, ahol hadnagyi rangot szerzett. A szabadságharc leverése után a trieszti központú Riunione Adriatica biztosítótársaság pesti képviseleténél vállalt állást, ahol kárbecslőként, illetve felügyelőként dolgozott. Felettese Weisz Bernát Ferenc volt, aki már korábban jelentős szerepet játszott a magyar biztosítási intézményrendszer kialakulásában: 1843-ban nagybirtokos arisztokraták támogatásával létrehozta a Jégverés Ellen Kölcsönösen Biztosító Magyar Egyesületet, amelynek alapító okirata később lehetővé tette egy általános biztosítótársaság létrehozását.

A külföldi érdekeltségek által dominált biztosítási piacon egyre erősebben jelentkezett az igény egy hazai biztosítótársaság létrehozására[180], ezért 1857-ben megalapították az Első Magyar Általános Biztosító Társaságot. Lévay Henrik pályájának fordulópontját az jelentette, amikor az Adriatica biztosítótársaságtól való távozása után ehhez az újonnan szerveződő

[177] *Győri Hírlap*, 71. évf., 73. sz. (1927. március 31.): 2.
[178] Bács-Kiskun megyében
[179] *Győri Hírlap*, 45. évf., 294. sz. (1901. december 18.).
[180] A biztosítás nem tudott szélesebb rétegekben elterjedni, mivel kizárólag külföldi társulatok tartották kezükben ezt az üzletágat, akik iránt nem volt meg a helyi bizalom.

vállalathoz került. [181] A társaság országos ügynökhálózat kiépítésére és a szabadságharc veteránjainak alkalmazására épülő üzleti modellt követett. Lévayt az intézmény ügyvezetőjévé választották, kezdetben – a vállalkozás megszilárdulásáig – díjazás nélkül, költségeinek későbbi megtérítése mellett. Ez a pozíció jelentette későbbi gazdasági és társadalmi felemelkedésének egyik kiindulópontját. [182] A vállalkozást liberális politikusok – köztük Deák Ferenc, Eötvös József és Károlyi György – is támogatták, és Lévay Henrik rövid időn belül a korszak egyik meghatározó biztosítási szakemberévé vált. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság igazgatójaként közel negyven éven át irányította az intézményt.[183] Mint egy korabeli sajtótudósítás rögzíti, 1895-ben jelentette be visszavonulási szándékát a társulat éléről, ám az 1896. május 27-i közgyűlésen a választmány arra kérte, hogy maradjon még legalább egy évig elnöki tisztségében. A felkérésnek eleget tett, és csak a következő évben vonult vissza végleg a közélettől.[184] Ez az epizód érzékeltetheti, hogy Lévay nem csupán gazdasági szereplőként, hanem morális és intézményi tekintélyként is meghatározó személyé vált. Sikeres vállalkozása révén jelentős vagyonra tett szert, amelyből rendszeresen juttatott kulturális és tudományos célokra.[185]

Lévay Henrik pályája elején Löwiról Lévayra magyarosította nevét. 1868-ban kisteleki előnévvel magyar nemességet nyert, 1886-ban a főrendiház tagjává nevezték ki. Kitüntetései közé tartozott a Vaskorona-rend harmadosztálya és az Olasz Királyi Koronarend középkeresztje. 1896-ban családjával együtt megkeresztelkedett, majd 1897-ben magyar bárói rangot kapott.[186][187] Bár feleségétől, Sárkány Rózától nem született gyermeke, a családi cím öröklését bátyja, Lévay István (1819–1889) és annak leszármazottai révén biztosította. Lévay István négy gyermek édesapja volt. A Lévay család e vonala – köztük Lévay Lajos kivándorlási biztosítási szakember, közgazdasági szakíró és országgyűlési képviselő, valamint Lévay József államtitkár és miniszter tanácsos – jelentős szereplője lett a dualizmus kori államigazgatásnak. Lévay József hosszú éveken át a Belügyminisztériumban dolgozott, majd a Kereskedelmi

181 .*Győri Hírlap*, 45. évf., 294. sz. (1901. december 18.).
182 Halmos Károly. *Az arany emberei. Jókai Mór Az arany ember című regénye gazdasági kritikai nézőpontból. reciti*, (Budapest, 2024. 143-154 [Függelék]) hozzáférve 2025. augusztus 24. .https://www.reciti.hu/2025/8759
183 Lévay Henrik," *Magyar Zsidó Lexikon* (Budapest: 1929), hozzáférve 2025. augusztus 25. http://www.elib.hu/04000/04093/html/szocikk/12948.htm
184 *Vasárnapi Ujság*, 44. évf., 18. sz. (1897. május 2.): 285.
185 Az Akadémián 10 000 forintos alapítványt tett, alapító tagja volt a Magyar Írók Segítő egyesületének és a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének.. A süketnémák országos alapjához 10 000 forint összeggel járult hozzá. Alelnöke volt a Nemzeti Színház nyugdíjintézetének, választmányi tagja az országos kaszinó bizottságnak, pénztárosa a Petőfi-szobor bizottságának. Lásd *Győri Hírlap*, 45. évf., 294. sz. (1901. december 18.).
186 Pelles Márton, „Lévay Henrik de Kistelek, báró," *Tőzsdemúzeum*, hozzáférve 2025. augusztus 25. https://tozsdemuzeum.hu/ember/levay-henrik-baro/
187 *Vasárnapi Ujság*, 44. évf., 18. sz. (1897. május 2.) 285.

Minisztérium vezető pozícióiba is bekerült. Az utódok, például Lévay József Ágoston báró (1863–1951), valamint felesége, Jeanne von Leon és gyermekeik – Lévay Ida Mária (aki az Aczél nemesi családba házasodott), Lévay Mária Erzsébet és Lévay Henrik István. (Lásd Függelék B/2.2.: *A Lévay család három generációjának genealógiája (1793–1944)*

A család tagjai a két világháború között is fontos állami és társadalmi szereplők maradtak. Lévay Henrik báró feltehetően 1879-ben, ötvenes éveiben járva vásárolta meg a Győr szomszédságában fekvő táplányi birtokot[188] a Viczay–Héderváry családtól. Ehhez egy korszerű majorság, több száz hold szántóföld és korábban a Hédervárya által használt kúria is tartozott, amelyet Lévay korszerűsített. (Lásd 5.2.) A helyi sajtó cikkei szerint báró Lévay Henrik jótékony és vallásos ember volt, aki nemcsak a saját családjára, hanem a közösségére is figyelt.[189][190] Nevéhez számos vidéki iskolai és egyházi adomány, valamint – amint azt a 4.3. alfejezet is részletezi – ipari kiállítások szponzorálása fűződik.

A Lévay család integrációs pályája nem csupán vagyonosodásukban és címviselésükben, hanem reprezentációs gyakorlatukban is tetten érhető (lásd 4.3.). A táplánypuszai kastélyban vagy a baráti[191] birtokukon rendezett szüreti mulatságok, vadászatok és társasági események jól dokumentáltak a helyi sajtóban, amely rendre közölte a résztvevők névsorát. A korabeli sajtótudósítások alapján azonban rekonstruálható, hogy a környékbeli arisztokrácia egy része – köztük a Héderváry és az Esterházy család tagjai – e társadalmi eseményekről távol maradtak.[192] Ugyanakkor nemcsak a legnagyobb nemesi családok hiányoztak a résztvevők sorából, hanem több olyan, nemesi vagy földbirtokos rangú szereplő neve is rendre elmaradt, akik máskor jelen voltak a megyei nyilvánosságban. Ez a részleges távolságtartás mutathatja a befogadás strukturális és szimbolikus korlátait, egyben érzékelteti a társadalmi integráció feltételességét, a szimbolikus határvonalak tartósságát: bár báró Lévay hivatalosan a főnemesség tagjává vált, teljes elfogadottsága a tradicionális arisztokrácia részéről nem volt magától értetődő. Halmos Károly értelmezésében a 19. századi nagyvállalkozókat érő vádak elsősorban nem személyes visszaélésekre, hanem az állami kapcsolatokkal átszőtt, rendkívüli körülmények között működő gazdasági tevékenységek

[188] Pér-Táplánypusztán (ma Töltéstava, 16 km Győrtől)
[189] Lévay báróék Lásd: *Dunántúli Hírlap*, 24. évf., 219. sz. (1916. szeptember 26.): 2.
[190] Osváth Gyula, „Lévay Henrik," In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye. Irodalom, tudomány, művészet*, szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1907)
[191] Barátin (jelenlegi neve Győrújbarát) szőlőültetvényt és pincészetet is fenntartott, amely egyrészt a gazdasági diverzifikációra, másrészt a társasági élet reprezentációs tereire is utal (lásd 5.2.).
[192] A helyi sajtó részletesen közölte a rendezvényeken megjelentek névsorát, amelyből kitűnik, hogy a környékbeli arisztokrata családok – így a Hédervárya és az Esterházyak – hiányoztak. Ennek oka részben az is lehetett, hogy e családok tagjai nem tartózkodtak állandóan vidéki birtokaikon; a Lévay helyi társadalmi eseményein inkább a falusi papok és kisebb notabilitások képviselték a keresztény földbirtokos réteget.

morális megítélésére vonatkoztak. Ezek a gyanúsítások elsősorban a közvélemény szintjén jelentek meg, és a gazdasági racionalitás, valamint az erkölcsi elvárások közötti feszültséget fejezték ki. Ha az adott szereplővel szemben felhozott vádak megalapozottak voltak, nem zárható ki, hogy ezek is szerepet játszottak a megnyilvánuló társadalmi tartózkodásban. [193]

A Laendlerek: Laendler Antal, és testvére Laendler Aladár

Ábel Julianna kutatásai,[194] a sóskúti polgármesteri hivatal iratai[195] és a fennmaradt családi archívum tanúsága szerint a Laendler család története Sóskútról indult. Őseik – köztük Laendler Antal és Aladár[196] – az 1870-es években még umlauttal írták nevüket (Ländler).[197] A család több tagja – például Ländler András (1824–1902)[198] nagykereskedő, Landler Ferenc szatócs, valamint Landler Adolf (aki pék volt[199] és három évtizeden át a helyi takarékpénztár pénztárnoka) – fontos szerepet töltött be a helyi gazdasági életben.[200] Landler Adolfné[201] házassága előtt tanítónőként dolgozott, és férje halála után, 1923-tól vezette az Adolf által alapított fűszer- és vegyeskereskedést.[202,203] Második házasságából született fia, Andor, valamint vejük, Glück József az első világháború során különböző frontokon szolgált; bátorságukért mindketten több katonai kitüntetést is kaptak.[204]

A családi archívum[205] és a sóskúti anyakönyvek szerint Laendler Antal Laendler Viktor sóskúti zsidó gazdálkodó és Medák Terézia gyermekeként 1855. november 15-én született a Fejér megyei Seregélyesen és 1940-ben hunyt el Győrben.[206] Felesége, Weisz Róza[207] – akivel a baracsi gazdaságban eltöltött három éve alatt ismerkedett meg – hat leánygyermekkel ajándékozta meg; közülük öten érték meg a felnőttkort, míg a hatodik 16 évesen tüdőbajban

[193] Lévay Henriket egyrészt egy konkrét, 1856-**os** árverési visszaélés gyanújához kapcsolják (átázott kukorica értékesítésének rendje és a társaság kára), másrészt ezt a motívumot a későbbi biztosítási sajtó bizalomromboló reputációs vádként használja („nem dicsekedhetik határtalan garantiával bíró múlttal"). Lásd: .; Halmos Károly: Az arany emberei. Jókai Mór Az arany ember című regénye gazdasági kritikai nézőpontból. reciti, Budapest 2024. 143-154 [Függelék] hozzáférve: 2025. augusztus 24. https://www.reciti.hu/2025/8759
[194] Ábel Julianna, *Sóskút a II. világháború előtt* (Sóskút: Községért Közhasznú Alapítvány, 2015).
[195] Szimandlné Szolnoki Gabriella, vezető főtanácsos sóskúti kutatása, 2022.
[196] Fejér vármegye alispánjának iratai, 1876., Fejér Megyei Levéltár, Ábel Julianna kutatása.
[197] Fejér vármegye alispánjának iratai, 1876., Fejér Megyei Levéltár, Ábel Julianna kutatása.
[198] A sóskúti zsidó temetőben áll még a vörös márvány obeliszkje, Sóskúti polgármesternő fényképes anyaga.
[199] Fejér vármegye alispánjának iratai, 1876., Fejér Megyei Levéltár, Ábel Julianna kutatása.
[200] Harminc éven át a helyi Takarékpénztár pénztárnokaként dolgozott.
[201] Kajaszószentpéteren született. Négy polgári osztályt végzett, majd németet, franciát és cimbalmot tanított. Székesfehérváron, mielőtt férjhez ment.
[202] Fűszer- és vegyeskereskedő
[203] *Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre* (Székesfehérvár, 1931–1932), Fejér Megyei Levéltár, Ábel Julianna kutatása.
[204] Fejér vármegye alispánjának iratai, 1876., Fejér Megyei Levéltár, Ábel Julianna kutatása.
[205] Bakacs Rita közlése.
[206] Több forrásban a család még ä-val írja a nevét.
[207] Weissként is említenek a források

meghalt. Palatinus József és Halász Imre szerint Antal már fiatal korában gazdasági ismereteket szerzett, részben apja, Laendler Viktor példája nyomán, aki maga is kiváló gazdálkodó volt.[208] Pályáját 1872-ben, tanulmányai befejezése után a felsőnyéki uradalomban kezdte, majd nyolc évig a kecsegei, három évig a baracsi, tíz évig pedig a balatonszentgyörgyi uradalomban töltött be gazdatiszti, illetve főtiszti pozíciót. 1900-ban bérbe vette a nagykanizsai uradalmat, amelyet sikeresen fellendített, majd 1916-ban megvásárolta az abdai Pillingérpusztát.[209][210] A család 1917-ben költözött oda.

Palatinusz–Halász, Bricht Lipót és a korabeli sajtó írásaiból és dr. Cserháti Gézáné Laendler Zsófia – Szapudi-Laendler István lánya – visszaemlékezéséből ismert, hogy Laendler Aladár,[211] Laendler Antal testvére 1868-ban született a Pest megyei Sóskúton. Tanulmányait 1884/85-ben fejezte be a Budapesti Kereskedelmi Akadémián.[212] Pályáját fakitermelési vállalkozással kezdte, amely megalapozta anyagi gyarapodását és lehetővé tette számára a földbirtokossá válást. 1917-ben megvásárolta a Purgly családtól[213][214] a Győrsövényházhoz tartozó, 560 holdas Szapudpusztát, ahová feleségével és két gyermekével – Ernával és Istvánnal – költözött. Dr. Bánhegyi Jób,[215] Hamar Imre[216] és a korabeli sajtó írásaiból, valamint dr. Cserháti Gézáné Laendler Zsófia – Szapudi-Laendler István lánya – visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Laendler Aladár fia, Szapudi-Laendler István 1899-ben született Budapesten, ahol már fiatal korától nagy hangsúlyt fektettett a művészeti ismeretek és a nyelvek elsajátítására. A családban több neves művész is volt, ami hozzájárult Szapudi-Laendler István korai művészeti érdeklődéséhez: gyermekkorától kezdve zenét, emellett franciául, németül és angolul is tanult.

[208] Palatinus József és Halász Imre, szerk., *Győr szabad királyi városi és Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített megyei fejek* (Győr: Pohárnik Pál kiadása, 1934), 189.
[209] A második világháború előtt Pillingérpuszta Abda kisközséghez és a tószigetcsilizközi járáshoz tartozott. Abdához tartozott: Káptalanmajor, Pillingérpuszta, Rendekpuszta és Szentkeresztpuszta. 1606 főből álló lakossága magyar és kevés kivétellel római katolikus vallású volt. E népességből 1085 személy őstermelő, 251 iparos, 28 kereskedő, 162 közlekedési alkalmazott, 32 közszolgálati alkalmazott vagy szabadfoglalkozású, 27 nyugdíjas és 16 házicseléd volt. A faluban volt római katolikus elemi mindennapi népiskola, általános gazdasági továbbképzővel. Abda határa 3742 k. holdra terjedt ki. In.: Szeghalmy Bálint, *Győr város építészettörténete* (Győr, 1938), 564..
[210] Palatinus József és Halász Imre, szerk., *Győr szabad királyi városi és Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített megyei fejek* (Győr: Pohárnik Pál kiadása, 1934), 189.
[211] Nagytétényi izraelita születési anyakönyv, 1868/24. sz. bejegyzés: Laendler Aladár (héber neve: Dávid) 1868. szeptember 24-én született.
[212] Bricht Lipót, *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapítástól 1895-ig* (Budapest: Singer és Wolfner, 1896), 169.
[213] A bajorországi származású családból az evangélikus felekezetű, Győrben lakó Purgly János (1800–1876) és Purgly György (1778–1843) táblabírók kaptak magyar nemességet. Purgly János Aradra került, és ott vette el a rajkai Friebeisz Emíliát (1815–1901); leszármazottja Horthy Miklósné Purgly Magdolna volt.
[214] Hancz Gábor, *Győrsövényház története 1897-től 1920-ig* (Győrsövényház, 2020). 20.
[215] Bánhegyi Jób, „Egy elfelejtett dunántúli festő. Szapudi–Laendler István élete és munkássága," *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei* 42, no. 2 (2004): 183–204.
[216] Hamar Imre, „Egy derékba tört élet," *Kisalföld*, (1969. november 23.)

A budapesti főreálgimnáziumban[217] tanulmányai során természettudományos érdeklődése mellett kiemelkedő rajzkészségéről is tanúbizonyságot tett. A főreálgimnázium elvégzése után az I. világháborúban a Piave menti fronton szolgált. Bár a harctéren nem sebesült meg, több súlyos fertőző betegségben, így maláriában és vérhasban is szenvededett. A háború után, 1916–1917-ben családja Győrsövényházára[218] költözött, de számára a család Budapesten műtermet biztosított. 1918-ban beiratkozott a Műegyetemre, gépészetet és építészetet tanult, két év után azoban átiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, mert úgy döntött, festőművész lesz. 1930-ban végleg Győrsövényházára költözött, ahol művészi pályafutása is új irányt vett. Ettől kezdve évente kiállított a Nemzeti Szalonban és a Műcsarnokban. Kedvenc témái a kisalföldi táj, a Rába és a Rábca vidéke, a paraszti udvarházak, a földmunkások és a szegények voltak. 1938-ban feleségül vette a bánhegyi kántortanító lányát, aki maga is tanítónő lett. A házasságkötést követően Alsószapudpusztára, a régi tiszttartói házba költöztek, ahol Szapudi-Laendler István gazdálkodásba kezdett, hogy eltartsa családját. Három gyermekük született: András (1939), Mariann (1943) és Zsófia (1944). A háborús években festői tevékenysége háttérbe szorult, ebből az időszakból csupán kevés műve maradt fenn. 1944-ben tartotta utolsó dunántúli kiállítását. Ezután István visszatért a győrsövényházi kúriába, ahol a birtok irányítását is átvette. Bár háromszor is behívták tartalékos tiszti szolgálatra, a haditermelési kötelezettségek[219] miatt felmentést kapott.[220] A családi archívumok és a helyi sajtó tanúsága szerint 1945 januárjában Szapudi-Laendler Istvánt és nővérét, Ernát a nyilasok kétszer is elhurcolták, mivel a feljelentők szerint István a moszkvai és a londoni rádiót hallgatta, valamint a németek vereségét hangoztatta és enni adott a faluban tartózkodó munkaszolgálatosoknak. Holttestüket 1945 júliusában Mosonszentmiklós határában, egy tömegsírban találták meg, kivégzésük módja tarkólövés volt. A család csak hónapok múltán tudta a győrsövényházi templom melletti Laendler-kriptába eltemetni őket. A család három generációjának genealógiai összefoglalását lásd: Függelék B/2.3.

[217] A források csupán annyit említenek, hogy főreálgimnáziumban végzett, az intézmény pontos megnevezése azonban egyértelműen nem azonosítható. Valószínűsíthetően a Markó utcai Főreál.

[218] „Mivel a falu lakosságának (főként a gazdák) zöme német ajkú volt, a második világháború idején alkalmas talajra leltek Győrsövényházon Hitler eszméi. Megalakították a Volksbundot, s a fasiszták eszméi után azok módszereit is magukévá tették. Napirenden voltak a feljelentések, besúgások, a becsületes emberek nem érezhették biztonságban magukat. Néhányan — fasisztaellenes magatartásuk miatt — áldozatul estek a fasizmusnak, köztük Szapudi-Laendler István, akit 1945 januárjában a nyilasok letartóztattak és kivégeztek.” Lásd Szabó Zsigmond, szerk., *A Szülőföldünk, a Kisalföld pályázat 1967. és 1969. évi versenyére érkezett helytörténeti munkák átdolgozott, gyűjteményes kötete* (Győr, 1972), 144.

[219] 650 holdas birtok, haditermelési kötelezettség.

[220] *Győri Nemzeti Hírlap*, 1944. március 25.

A Mautnerek

Korabeli újságcikkek, hivatalos kiadványok és a családi archívum[221] tanúsága szerint a Mautner család a 18. században Németországból érkezett a Habsburg Birodalom területére. Előbb a Bánátban, majd a bonyhádi sváb közösségben telepedtek le. Mivel a birodalom hivatalos nyelve a német volt, és a sváb falvakban is dominált a német kultúra, a német zsidó származású Mautner család sokáig megőrizhette nyelvi és kulturális örökségét. Simon Mautner kereskedőnek (1806–1879) és feleségének, Hani Münszernek hét gyermeke már Bonyhádon,[222] Tolna megyében nőtt fel. Legidősebb fiúk, Mautner Fülöp (1839–1917) ugyancsak kereskedőként kezdte pályafutását a Tolna és Baranya megye határán fekvő Hidason.[223] Bor- és pálinkakereskedéssel foglalkozott, fióktelepet működtetett a bonyhádi vasútállomáson, tevékenysége pedig a Somogy megyei Patalomra is kiterjedt, ahol jelentős földbirtokkal rendelkezett. Később földbirtokosként Bonyhádon is megerősítette gazdasági pozícióját.[224][225][226] Feleségével, Johanna (Janka) Rosenthallal négy gyermeket neveltek; legidősebb fiuk, Mautner Henrik (1865–1941) még Hidason született. Mautner Fülöp és családja 1888-ban érkezett földbérlőként a Győr közeli Mindszentre, ahol később fiával, Henrikkel együtt irányította az uradalom gazdaságát. Fülöp rövid időn belül jelentős vagyoni befolyásra tett szert: 1890-ben Győr vármegye 33., míg 1892-ben már 32. legnagyobb adófizetőjeként tartották számon.[227] A bérelt birtok feletti rendelkezést 1897-ben hivatalosan is

[221] © Albert Mautner t

[222] Bonyhádon a visszafoglaló háborúk után a megmaradt magyarok és rácok mellé németek és zsidók telepedtek be. A XVIII. század közepén Bonyhád két évszázadon át meghatározóan német és zsidó jellegű volt. A lélekszám folyamatosan nőtt. 1782. július 5-én mezővárosi privilégiumot és vásártartási jogot kapott József császártól. Ekkor már mintegy 400 zsidó lakosa volt a településnek, akik kereskedelemmel foglalkoztak. A XVIII. század utolsó két évtizede fejlődést hozott. Az 1786-os népszámláláson 3000 lélek élt itt. 1820-ban már 4709-en laktak itt, a vallási megoszlás: 1631 zsidó, 1586 katolikus, 1132 evangélikus, 360 református. A város ekkor már tíz utcával rendelkezett. A vegyes lakosú falvakban, úgy, mint Bonyhádon kialakultak elkülönített településrészek: Magyar-Bonyhád, Német-Bonyhád és Zsidó-rész. Lásd Ker Zsuzsa, „Bonyhád története," *BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék* (arch.et.bme.hu), hozzáférve 2025. augusztus 25., http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/30/30kerzsu.html#_ftnref4
A bonyhádi zsidóság a reformkorban a lakosság 30%-át tette ki, de a születéscsökkenés és a nagyobb városba kiszivárgás következtében ez az arány 1930-ban 15%-ra csökkent (1022 fő). Lásd „A bonyhádi zsidóság története," *Bonyhádi Levéltár* (archivum.bonyhad.hu), hozzáférve 2025. augusztus 25., https://archivum.bonyhad.hu/contents/hirek/mauzoleum.pdf

[223] Hidason a török kiűzése után a három etnikum – az ortodox vallású szerbek, a katolikus délszlávok és a németek – a falu három külön részén élt. A zsidó lakosság létszáma erősen változott. 1784-ben 13,1825-ben 19,1851-ben 9, 1869-ben 50 volt a számuk, 1930-ra 4 főre fogyatkoztak. Itt nem tudtak úgy meggyökeresedni, mint a szomszédos Bonyhádon. Lásd „Etnikum és vallás," *Sulinet – Hidas története*, hozzáférve 2025. augusztus 25. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/hidas/fejezetek_hidas_tortenetehez/pages/006_etnikum_es_vallas.htm.

[224] *Tolnavármegye*, 1. évf., 5. sz. (1891. február 1.) 5.

[225] *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Gazdacímtár* (Budapest, 1897), II. Duna jobb partja, 6. Somogy vármegye, 102.

[226] *Czégek kézikönyve* (Budapest, 1887).

[227] *Győri Közlöny*, 36. évf., 90. sz. (1892. október 16.): 2.

átadta fiának, Henriknek. Felesége, Spiegel Szeréna (1870–1954) a mindszenti, majd a novákpusztai családi birtokon nem csupán háttérszereplőként volt jelen, hanem aktív szerepet vállalt a gazdaság fenntartásában és a társadalmi reprezentációban. Henrik és Spiegel Szeréna öt gyermeket nevelt. Legidősebb fiuk, Mautner Zsigmond 1891. július 6-án született a mindszentpusztai[228] Bay-kastélyban. [229]

Mautner Zsigmond külföldi tanulmányai befejeztével visszatért Magyarországra és bekapcsolódott a család földbirtokainak és ipari üzemeinek irányításába. Harmincöt éves korában részesedést kapott a birtokokból, valamint aktív szerepet kellett vállalnia a gazdaságok működtetésében. A család jelentős jövedelme, valamint Zsigmond első felesége és nővéreinek házasságai révén kiépült társadalmi kapcsolatrendszere lehetővé tette, hogy Budapesten, az Országház közvetlen szomszédságában állandó, bérelt lakással rendelkezzenek[230], amelyet apja, Henrik használt üzleti és családi ügyek intézésére. A családi elbeszélések és fennmaradt levelezések[231] tanúsága szerint Zsigmond Budapesten egy elegáns svábhegyi villában élt, míg Bécsben a rangos Hotel Imperialban rendelkezett állandó lakosztállyal. Életvitele a korszak nagypolgári elitjének reprezentatív mintáját követte: kastélyaiban és városi otthonaiban többfős személyzet gondoskodott a háztartás mindennapi működéséről, vidéki birtokain és a városokban pedig saját sofőr biztosította kényelmét és mobilitását. Ezen állításokat földhivatali vagy egyéb hivatalos dokumentumokkal azonban eddig nem sikerült megerősítenem.

Mautner Henrik már a harmincas évek elejétől több alkalommal utazott Palesztinába, elsősorban üzleti célú tanulmányutak keretében. Tapasztalatai nyomán fokozatosan cionista meggyőződésre jutott, ami döntő szerepet játszott abban, hogy 1937-ben, még Magyarország elhagyása előtt, narancsültetvényeket vásárolt Kafr Sabában – összesen 9734 m² területen.[232]

---

[228] Mindszent település közigazgatásilag Mezőörshöz tartozott, a közigazgatási beosztás szerint a Pusztai járás részeként. A későbbi közigazgatási változások során Pérhez került, napjainkban azonban ismét Mezőörs községhez tartozik.

[229] Bay Géza 1872-re építtette fel mindszenti kastélyát, és itt gazdálkodott a háromezer holdon. A Bay-birtokot 1887 tavaszán hirdették meg bérletre. Mautner Fülöp első bérleti szerződése 1888-tól szól. Mautner Fülöp mellett fia, Henrik vezette a gazdálkodást. Mautner Fülöp 1897-ben Budapestre költözött, és fiának adta át a birtok irányítását.

[230] Mautner Zsigmond 1929-ben a Budapest V., Báthory utca 3. szám alatt szerepel a forrásokban, amely az Országház közelében fekvő cím volt. . Budapest és környékének távbeszélő betűrendes- és szaknévsora, 1929. május (Budapest, 1929), 489., hozzáférve 2025. augusztus 25. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_20_019_01/?pg=518&layout=s
1930-tól felesége címét használja: Budapest, Akadémia utca 11. hozzáférve 2025. augusztus 25. https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/675110/?list=eyJxdWVyeSI6ICJcIm1hdXRuZXIgenNpZ21vbmRcIiJ9 hozzáférve 2025. augusztus 25. https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/676479/?list=eyJxdWVyeSI6ICJcIm1hdXRuZXIgenNpZ21vbmRcIiJ9

[231] Albert Mautner közlése.

[232] 1, 641 dunum, 1, 140 dunum, 1, 415 dunum, 1,126 dunum, 1,124 dunum, 1,124 dunum, 1,124 dunum, 1,224 dunum, 1, 040 dunum.Albert Mautner közlése.

Végül 74 éves korában, 1939-ben feleségével együtt kivándorolt Palesztinába.[233] Fiuk, Mautner Zsigmond, a háború kitörése előtt szintén el kívánta hagyni az országot, ám végül a családi vállalkozás irányítását és a magyarországi vagyon megőrzését kellett magára vállalnia. A német megszállásig a család nagypolgári életmódját továbbra is biztosították mezőgazdasági birtokaik, ipari üzemeik és borászati tevékenységük jövedelmei.

Szold Manó

Szold Manó Győr környéki bérlő, majd földbirtokos családjáról csupán néhány sajtóközlemény és évkönyvi bejegyzés maradt fenn, ám ezek alapján egyértelműen kirajzolódik az agrármodernizáció iránti elkötelezettsége és társadalmi aktivitása. A győri földbirtokos liga [234] ügyvezető-alelnökeként kiemelt szerepet játszott a korszerű mezőgazdasági ismeretek terjesztésében. A győri Perl József ügyvéd ponyvádi[235] birtokát 2,2 millió koronáért vásárolta meg, s ezen a birtokon alakította ki mintagazdaságát. Sikerének alapját korszerű agrártudományi tudása és újításokra való nyitottsága adta. Gazdaságfilozófiáját három alapelv mentén fogalmazta meg: többet dolgozni, többet termelni, jobban takarékoskodni. Hangsúlyozta,[236] hogy a földosztás során csak annyi földet szabad birtokba adni, amennyit valaki saját erejéből meg tud művelni, és a földhöz jutás feltételeként a gazdaságos földművelés és állattenyésztés oktatását szorgalmazta. Emellett a megváltáshoz és fejlesztéshez szükséges tőke méltányos elérhetőségét is fontosnak tartotta. Aktívan részt vett mezőgazdasági téli iskolák szervezésében és fenntartásában.[237] A győri falufejlesztési kiállításon több elismerést kapott: díjazták háziipari termékeit, saját fejlesztésű mezőgazdasági gépeit, a Junó nevű kávépótlót, valamint a mezőlaki téli gazdasági iskoláját, amely ezüstéremben részesült.[238] Közéleti szerepvállalását jól példázza, hogy 30 holdat ajánlott fel vitézi telkek létesítésére, valamint alapító tagja volt a Győrvidéki Mezőgazdák Szövetkezetének, amelynek soraiban a neves

[233][233]1923. évi a vármegyei bizottság legtöbb adót fizető tagjai közül kikerült Mauthner Henrik Magyarkimle (Novákpuszta), mivel a vármegyéből eltávozott, így itt nem adózott. A családi archívumban őrzött levelek és iratok bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a birtok irányítását szigorúan a kezében tartotta. Még a Palesztinába történő kivándorlását követően is a legfontosabb döntéseket ő hozta. Lásd *Győrvármegye hivatalos értesítője*, 24. évf., 38. sz. (1922. november 22.) 4.

[234] A sajtóban és évkönyvekben való említései alapján feltételezhető, hogy a 19–20. század fordulóján helyi érdekképviseleti és szakmai szervezetként működött, amely a győri nagybirtokosok és közép- vagy kisbirtokosok gazdasági és társadalmi érdekeit képviselte. Feladatai között szerepelhetett a mezőgazdasági modernizáció előmozdítása (gépbemutatók, kiállítások, szakmai előadások), valamint a földbirtokos elit hálózatépítése és érdekérvényesítése a megyei és országos fórumokon. A pontos alapítási idő, tagság és vezetőség feltárásához további helyi levéltári kutatás szükséges.

[235] Győrtől 42 kilométerre fekvő település, ma a Veszprém megyéhez tartozó Malomsok részét képezi.

[236] *Dunántúli Hírlap*, 31. évf., 236. sz. (1923. október 18.): 3.

[237] *Dunántúli Hírlap*, 31. évf., 236. sz. (1923. október 18.): 3.

[238] *Dunántúli Hírlap*, 31. évf., 196. sz. (1923. augusztus 31.): 2.

földbirtokosok között Laendler Antal is szerepelt.[239]

Stern–Egyedi család

A Stern–Egyedi család felemelkedése és tragikus széthullása egyaránt példaértékű a 19. század végi és 20. század eleji magyar zsidó nagypolgárság társadalomtörténetének vizsgálatában. A család alapítója, Stern Ignác (1819–1894) szerény anyagi körülmények[240] közül indulva lett Budapest egyik legismertebb zsidó bankára, az Osztrák–Magyar Bank igazgatója,[241] vállalkozó és egyedi[242] földbirtokos.[243] 1862-ben Újpesten szesz- és szeszfinomító gyárat alapított,[244] s ezért „Spiritusz-Stern"-ként emlegették. Az üzem nyers-, finomított és denaturált szeszt állított el. A család presztízsét jól jelezte, hogy Stern Ignác saját palotával rendelkezett az Andrássy út 10. alatt (lásd 5.6.) – egy olyan helyszínen, amely a korszakban a gazdasági elithez tartozás egyik fontos térbeli szimbólumának számított. Később az Osztrák–Magyar Bank budapesti igazgatóságának lett tagja,[245] valamint 1882 körül jelentős földbirtokot vásárolt a Batthyány családtól Egyed községben, így dunántúli földbirtokossá vált. (Lásd 5. fejezet.)

Stern Ignác 1894. október 20-án, életének 75. évében hunyt el egyedi birtokán. Az *Egri Újság* szerint holttestét Budapestre szállították, és az Andrássy út 10. szám alatti gyászházból kísérték utolsó útjára a Kerepesi úti izraelita temető családi sírboltjába.[246] Stern Ignác jelentős vagyont halmozott fel, amelyet két fiára, Artúrra és Lajosra hagyott. Lajos 1885-ben, Artúr 1889-ben Egyedire magyarosította a nevét, a Győr-Moson-Sopron vármegyében Egyed községben – 35 km-re Győrtől – található családi birtokra utalva.[247] Egyedi Artúr mezőgazdászként és lótenyésztőként vált ismertté: több ezer holdas birtokon gazdálkodott és saját ménest tartott fenn.[248] (Lásd 5.6.) Egyedi Lajos, a másik fiú, Újpesten vitte tovább a családi gyárat, majd a tőkét fővárosi reprezentációba fektette: 1896-ban a Benczúr utcában (akkor még

[239] *Győri Hírlap*, 64. évf., 8. sz. (1920. január 11.): 3.
[240] *Friss Újság*, 29. évf. (1924. október 15.).
[241] *Pesti Hírlap*, 16. évf. (1894. október 24.).
[242] Egyed község a Rábaközben, Csorna közelében található, Győr-Moson-Sopron vármegyében.
[243] *Friss Újság,* 29. évf. (1924. október 15.); *Vásárhelyi Napló,* 1. évf. (1924. október 15.).
[244] Szilágyi-Windt László, *Az újpesti zsidóság története* (Tel-Aviv: „Lahav" Nyomda, 1975), 240.
[245] *Pesti Hírlap*, 16. évf. (1894. október 24.).
[246] A gyászoló család tagjai között szerepelt felesége, Klein Anna, fiai – dr. Egyedi Artúr és Egyedi Lajos –, valamint menyeik: Friess Zsófia és Léderer Camilla. Az unokák között Egyedi Margit, Ilonka, Mariska (Artúr gyermekei), illetve Pista és Gyuri (Lajos gyermekei). *Pesti Napló*, 45. évf., 294. sz. (1894. október 24.); *Egri Újság*, 1. évf., 94. sz. (1894. október 26.); *Pesti Hírlap*, 16. évf. (1894. október 24.).
[247] *Századunk névváltoztatásai 1800–1893* (Budapest: Kilián Frigyes Könyvnyomdája, 1895), 63.
[248] Lovai a korabeli lóversenyeken szerepeltek, a család legismertebb lova „Fatime" volt. A családi legenda szerint Fatime Kincsem egyik unokája volt, és ma is emlékműve áll a Benczúr Ház kertjében. Lásd Szemennyei Klára, „Benczúr utca 27. – Postás Művelődési Központ," in *Adalékok a Külső Terézváros történetéhez* (Budapest, 1998), 185–186.

Nagy János utca) 614 négyszögöles telket vásárolt, és ott építtette fel a családi palotát. (Lásd 5.6.)[249] Egyedi Lajos 1895-ben a Budapest-terézvárosi takarékpénztár[250] részvénytársaság igazgatóságának tagja volt, ami a pénzügyi elitbe[251] való korai beágyazottságát és a századfordulós városi tőkeképzéshez való kapcsolódását is mutatja.[252] 1896-ban a bécsi székhelyű Osztrák–Magyar Bank budapesti főintézetének bíráló tanácsosaként tevékenykedett, olyan országos pénzügyi notabilitások társaságában, mint Goldberger Bertold, Fleischl Samu vagy Ullmann Mór György.[253] A Stern–Egyedi család gazdasági felemelkedésének egyik meghatározó pillanata volt, amikor fiukat, Egyedi Lajost, aki apjától átvette a szeszgyár irányítását, 1918-ban a Központi Kereskedelmi és Iparbankkal való fúziót követően a Magyar Országos Bank Részvénytársaság igazgatósági tagjává, majd alelnökévé választották.[254][255] Amint arról a korabeli sajtó is beszámolt, Egyedi Lajos a magyar lóversenysport egyik legsikeresebb szereplője volt az 1911-es szezonban: 38 győzelmet aratott, 15 hendikepversenyen[256] diadalmaskodott, és összesen 127 135 korona nyereményt szerzett, amivel az év egyik legeredményesebb magánistállóját működtette.[257] E sportági sikerek a család presztízsének fenntartását szolgálták abban az időszakban, amikor a háttérben már gazdasági és személyes válságok sorozata kezdett kibontakozni.

Egyedi Lajos felesége a tehetős pesti zsidó polgárcsaládból származó Léderer Kamilla[258,259] volt, házasságukból két fiú született: György, aki vegyészmérnökként dolgozott,

[249] A Benczúr utcai palotasor szimbolikus jelentőségét az is erősíti, hogy Egyedi Lajos szomszédja Ullmann Adolf volt, a Hitelbank igazgatója. Ullmann a korszak egyik legsikeresebb pénzembereként még Horthy Miklóst is vendégül látta otthonában: százfős lakomák, arany étkészlet, Király utcából hozatott libák emelték a reprezentáció színvonalát. Lásd Karácsony Ágnes„Pesti korzó,” *168 Óra*, 16. évf., 39. sz. (2004. szeptember) 455.
[250] Székhelye a VI. kerületi Andrássy út 5. szám alatt volt.
[251] A takarékpénztár elnöke Tolnay Lajos miniszteri tanácsos és országgyűlési képviselő volt, alelnökei között pedig megtalálható Popper István és megyeri Krausz Izidor dr. is. Az igazgatóság másik tagjaként szerepelt többek között Eisele József is, aki a későbbi évtizedekben szintén a pénzügyi élet meghatározó alakjává vált.
[252] *Magyarország tiszti czím- és névtára*, 14. évf. (Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1895), 697.
[253] Galánthai Nagy Sándor (szerk.), *Mihók-féle Magyar Compass. Magyar pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*, 24/1. (Budapest: Mihók-féle Compass Kiadó, 1896). 71.
[254] A bank 25 000 darab, egyenként 400 koronás névértékű új részvényt bocsátott ki, melyek célja a fúzió partnerintézményének, a Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaságnak 50 000 darab, egyenként 200 koronás részvényének kiváltása volt. Ez a tőkeemelés 10 millió koronával növelte meg a bank alaptőkéjét, 50 millió koronára. Lásd: *Aero*, 6. évf., 23. sz. (1918): 23. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Digitális Archívuma. Fúzió a Magyar Országos Bank és a Központi Kereskedelmi és Iparbank között, igazgatósági és felügyelőbizottsági kinevezések.

[256] A hendikepverseny olyan lóverseny, amelyben a lovak eltérő súlyterheléssel indulnak, a korábbi eredményeik alapján meghatározott súlykülönbségek célja az esélyek kiegyenlítése. A súlymegállapítást a verseny hivatalos hendikeppere végzi a lovak korábbi teljesítménye alapján.
[257] *Budapesti Hírlap*, 281. sz. (1911. november 18.): 18.
[258] *Budapesti Hírlap*, 14. évf., 294. sz. (1894. október 24.).
[259] Egyedi Lajosné, született Léderer Kamilla 1940-ben, 85 éves korában hunyt el; halotti anyakönyvi bejegyzése szerint római katolikus vallásúként temették el
Lásd *Dunántúl*, 30. évf., 229. sz. (1940. október 8.).

valamint István (Pista), aki később Chicagóban élt. A hanyatlás jelei már az újpesti gyár 1913-as csődjével mutatkoztak, amelyet Egyedi Lajos sikertelen műgyapotgyártási kísérlete követett. Ezután Egyedi Lajos fiával, Egyedi Györggyel közösen a családi szeszgyár bázisán hozta létre az Újpesten működő Anilinművek Részvénytársaságot, amely modern festékgyártó üzemet létesített az Árpád utca 33. szám alatt. A beruházás egy vattagyárral is kiegészült, ám annak működését rövid időn belül leállították. Az ipari vállalkozások pénzügyi nehézségei jelentős terhet róttak rájuk, ezért kapcsolatba léptek a Magyar–Olasz Bankkal, amely vállalta a cégek szanálását. A bank a Benczúr utcai palotát és az újpesti ingatlant is megvásárolta, hogy ezzel biztosítsa a szükséges tőkét. Az ipari vállalkozás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.[260] Az ismétlődő kudarcok, betegség és a családi vagyon elvesztése 1927-ben újabb tragédiába torkollott: Lajos öngyilkosságot követett el.[261]

Dr. Egyedi Artúr (szül. Stern Artúr) 1894-ben vette át a családi uradalom irányítását (lásd 4. fejezet). A századfordulón országgyűlési képviselőként is szerepet vállalt, emellett a fővárosi társasélet és a lóversenysport ismert alakjaként tartották számon (lásd 4.3.). Felesége, Friess Zsófia – egy morvaországi cukorgyáros család sarja – visszahúzódó természetű volt, a férje halála előtt nem vett részt sem a birtok irányításában, sem férje vidéki életvitelében. A házaspár évtizedeken át kétlaki volt: a nyarakat az egyedi kastélyban töltötték, míg az év többi részében többnyire Budapesten éltek. Házasságukból három leány (Margit, Ilona, Mariska[262]; lásd 3.3.) és egy fiú született. Fiuk, Egyedi István (1893–1915) a 7. honvéd huszárezred tartalékos hadapródjaként a dobronoutzi (Dobrynivci, Ukrajna) ütközetben esett el 21 évesen, ami mélyen megrázta a családot. Emlékét márványtábla őrzi, amely eredetileg az egyedi templom kápolnájában kapott helyet, de később – miután a kápolnát gróf Batthyány-Strattmann Lászlónak szentelték – a főbejárat mellé került át. [263] Artúr csak idős korára vonult vissza véglegesen az egyedi kastélyba. Az 1920-as évektől egyre inkább elzárkózott a nyilvános szerepléstől és visszafogott életet élt.[264] A kortárs sajtó gyakran zsugori különcként ábrázolta, [265] [266] [267] míg a helyi emlékezet szerint egy megpróbáltatásokkal sújtott, takarékos és jó

[260] *Az Est*, 18. évf., 115. sz. (1927. május 21.).
[261]. Dr. Szemennyei Klára, „Benczúr utca 27. – Postás Művelődési Központ," in *Adalékok a Külső Terézváros történetéhez* (Budapest, 1998), 185–186.
[262] A nők nyilvánosság előtti becéző névhasználata (pl. "Mariska") a korszakban bevett, szeretetteljes és nem pejoratív megszólítási forma volt, ugyanakkor a nemi hierarchia paternalista jellegét is tükrözte.
[263] Az emléktábla peremre helyeződése (fizikai és szimbolikus értelemben) példázhatja azt a szelektív emlékezetet, amely a zsidó származású, de keresztény reprezentációt választó családokat nem illesztette be a kollektív nemzeti hősi panteonba.
[264] *Az Ujság*, 16. évf., 96. sz. (1918. április 23.).
[265] *Magyar Hírlap*, 40. évf., 176. sz. (1930. augusztus 5.): 2.
[266] *Magyar Hírlap*, 40. évf., 190. sz. (1930. augusztus 9.): 2.
[267] *Vásárhelyi Napló*, 1. évf. (1924. október 15.).

szándékú ember volt, aki igyekezett becsülettel helytállni a veszteségek után.

Egyedi Artúr halála egy súlyos családi tragédia következménye volt. Lánya, Ilona férje, dr. Froreich Ernő – aki házassága révén szoros családi és feltehetően vagyonjogi kapcsolatba került az egyedi uradalommal – végzetes konfliktusba keveredett apósával.[268] Bár üzleti társulásukról nem maradt fenn közvetlen dokumentum, a korabeli sajtóbeszámolók a gyilkosság hátterében komoly vagyoni ellentéteket és elhúzódó családi viszályt sejtettek. Frorich pszichiátriai kezelés alatt állt, és a családi, gazdasági, valamint személyes problémák együttes súlya végzetesen megterhelte mentális állapotát.[269] A tragédiát követően a család kezdetben öngyilkosságként próbálta értelmezni az eseményeket, a közvélemény előtt pedig Ilona férje erkölcsi megítélését igyekezett helyreállítani. Nyilvánosan „a család mártírjaként" emlegette férjét, mintegy erkölcsi felmentést keresve a történtek feldolgozásához.[270] A gyilkosság nemcsak Egyedi Artúr életének tragikus lezárását jelentette, hanem a kortárs közvélemény szemében is megrendítette a család társadalmi megítélését. A család története 1944-ben tragikus módon zárult le, amikor Artúr feleségét, Friess Zsófiát Sopronból deportálták, leányuk, Mariska pedig saját elhatározásából kísérte el anyját Auschwitzba.

3.2. Oktatás és tudásbefektetés

A Königek tanulási stratégiái

Az alapító nemzedék tagjai sikeres kereskedők voltak. Jóllehet König M. Adolf fiai – a mezőgazdasági terményfeldolgozó vállalatot alapító Dávid és a családi földbirtokok irányítását átvevő Kálmán – esetében kevés konkrét adat áll rendelkezésre az iskolai végzettségről, gazdasági és vállalkozói sikereik arra vallanak, hogy az elméleti tudás és a gyakorlati tapasztalat integrálása kiemelt szerepet játszott a család stratégiájában. A tanulás iránti elkötelezettség a következő generációkban még világosabban kirajzolódik (lásd: König Gyula, König Eliz, König Márta, Bánki Zsuzska[271]).

A Freyer családi ág, melyből König Zsigmond és Lajos feleségei is származtak, nyolcgenerációs rabbicsalád volt, amely az oktatás modernizációjának előharcosaként ismert.[272] Mina közvetlen családja különösen erős szellemi örökséget képviselt, hiszen

[268] Egyedi Artúr takarékossága, családján belüli szigorúsága, valamint a végrendeletében foglalt kitagadás Froreich számára egzisztenciális katasztrófát jelentett. Lásd *Magyar Hírlap.* 40. évf. 173. szám (1930. augusztus 2.).
[269] *Magyar Hírlap.* 40. évf. 173. szám (1930. augusztus 2.).
[270] *Győri Friss Újság*, 29. évf. (1924. október 15.)., *Vásárhelyi Napló*, 1. évf. (1924. október 15.).
[271] Az anyakönyvi bejegyzések Zsuzsanna névalakot rögzítenek, a sajtó- és családi források azonban következetesen a Zsuzska névformát használják.
[272] családi archívum © Esther Bánki

édesapja, Freyer Ábrahám az 1818-ban alapított pozsonyi izraelita iskola reformer vezető tanára volt, míg testvérei országszerte rabbi- és tanári tisztségeket töltöttek be, aktívan részt vállalva a magyarországi zsidó és állami oktatás megújításában.[273] E hagyomány hatása világosan megmutatkozik König Zsigmond és felesége, Freyer Mina nevelési döntéseiben is. Egyetlen fiukat, Gyulát[274] a város legjobb iskolájának számító bencés gimnáziumba íratták, ahol 1859 és 1867 között végezte el az I–VIII. osztályt. Az, hogy hagyományhű vallásos zsidó háttérük ellenére a bencés iskola mellett döntöttek arra vall, hogy a család elsődleges célja a lehető legmagasabb színvonalú oktatás biztosítása volt fiuk számára – még akkor is, ha ez felekezeti határokat átlépő kompromisszummal járt. Érettségi után König Gyula külföldön folytatta tanulmányait,[275] majd kivételes pályát futott be: ő lett az 1871-ben egyetemi rangra emelt József Műegyetem első izraelita vallású professzora, a tudományos elit tagjává vált. A család nőtagjai is magas szintű oktatásban részesültek: König Kálmán lánya, König Eliz, 1901-ben a Szent Orsolya-rend Polgári Leányiskola növendéke volt,[276] amely akkoriban elit nőoktatási intézménynek számított és a polgári életformára való felkészülés fontos állomását jelentette. König Irma szintén itt tanult, zongorázott és kitűnő tanuló volt. König Kálmán földbirtokos fia, König Ernő a győri Révai Főreáliskolában végezte középfokú tanulmányait, majd a göttingeni agrártudományi egyetem hallgatójaként tanult tovább, hogy felkészüljön a családi birtok irányítására, ám 20 éves korában tragikus hirtelenséggel elhunyt.[277]

A második és harmadik generációban a tudományos pálya mintája ismétlődött: König

---

[273] családi archívum © Esther Bánki

[274] Az 1880-ig tartó időszakhoz köthető Kőnig Gyula akadémiai tagsága is. 1874-ben nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést kap a budapesti műegyetem III. sz. matematika tanszékére. 1886 és 1890 között a budapesti műegyetem mérnöki és építészeti szakosztály dékánja, majd 1891-től 1893-ig rektora. Számos elismert magyar és nemzetközi társulatok, egyesületek és bizottságok aktív tagja volt. A munkáját kitüntetésekkel is elismerték: MTA Bézsán-díj (1885), Nagyjutalma (1889, 1904), miniszteri tanácsos (1896), Pro litteris et artibus érdemjelvény (1905). Vagyona is jelentős volt 1910-ben 2592 korona adóval budapesti virilista (nem kétszeres); 1912-ben 2889 korona adóval virilista (nem kétszeres). Gazdasági tevékenységei is bevételi forrást jelentettek számára: 1898-tól a Franklin Társulat Irodalmi Kiadó és Intézet igazgatóságának tagja, 1904-től vezérigazgatója, ügyvezető alelnöke; a Dávid Károly és fia dobozáru- és faanyaglemezgyár igazgatóságának elnöke; a Lampel Róbert könyvkereskedése Rt. ig. tagja; a Calderoni mű- és tanszervállalat Rt. ig. tagja. Lásd Garai Imre, *A tanári elitképzés műhelye: A Báró Eötvös József Collegium története (1895–1950)* (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2014), 45. hozzáférve 2026. augusztus 24. https://eotvos.elte.hu/media/4f/b1/1eaab335e56ff2f1681a8236f9712b172bb42f62d3d94323e0a44ef4a836/ec_Garai.webre.pdf, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/konig-gyula-38C9/konig-gyula-eletutja-38D2/

[275] Bécsi egy., orvosi kar, 1868. február – egy félév; állami ösztöndíjjal: berlini egyetem, 1868–1869, filozófia, egy félév; heidelbergi egy., 1869. ápr. 24. – 1870, matematika, fizika, filozófia, négy félév; berlini egyetem, 1871, egy félév. Tudományos fokozatok: a heidelbergi egyetemen matematikából doktorált, 1870. júl.; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, 1871, a magasabb mennyiségtan magántanára. Az 1868–69-es „állami ösztöndíj" esetében erősen valószínű, hogy a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium finanszírozta a berlini tanulmányokat

[276] *Iskolai értesítők. Győr – Szent Orsolya-rend Polgári Leányiskola*, (1901), 37.

[277] König Kálmán fia, König Ernő, a göttingeni egyetem mezőgazdasági karának hallgatója, 20 éves korában, rövid szenvedés után hunyt el. Temetése 1927. november 16-án zajlott az izraelita temető hajlékából. A halál oka a forrásokban nem szerepel. *Győri Hírlap*, 34. évf., 11. sz. (1923. január 14.): 3.

Dénes és König György matematikusként vált ismertté, míg más családtagok orvosként, ügyvédként vagy építészként érvényesültek. A tanulás, a modern tudás megszerzése, valamint az önképzés iránti elkötelezettség nemzedékeken át meghatározta a család szociális és szakmai önazonosságát.

Báró kisteleki Lévay Henrik tanulási útjai

Lévay Henrik (született Löwi Henrik) tanulási és társadalmi felemelkedési útja élesen eltér a többi győri zsidó földbirtokos család, így például a König vagy a Laendler dinasztia mintázatától. Míg azoknál az oktatás formális, többgenerációs iskolai keretek között zajlott, addig Lévay pályáját a gazdasági önképzés, az üzleti érzék, valamint a nagypolitikába ágyazott kapcsolati tőke határozta meg. Felemelkedése a zsidó kispolgári létből az arisztokrácia pereméig ívelt, miközben a tanulás élethosszig tartó és sokdimenziós gyakorlatává vált. Lévay apja, Löwi János szegény vándorárusként, házalóként kereste kenyerét. Bár Lévay Henrik nem rendelkezett egyetemi végzettséggel önképzés, kereskedelmi érzéke és pénzügyi tájékozottsága révén már fiatalon megalapozta karrierjét.. 1857-ben, mindössze huszonnégy évesen részt vett az Első Magyar Általános Biztosító Társaság létrehozásában, amelyet később vezérigazgatóként irányított.[278] Sikerét nem iskolai végzettségei hanem autodidakta módon elsajátított gazdasági és statisztikai ismeretei, szervezőkészsége és az új, még kialakulóban lévő biztosítási iparág stratégiai felismerései alapozták meg. Pályafutása szempontjából meghatározó szerepet játszott a liberális politikai elit támogatása. Ő maga is jelentős összegeket adományozott könyvtáraknak, tudományos intézményeknek, művészeti kezdeményezéseknek, mecénási szerepvállalásai pedig a társadalmi státusz kifejezésének legitimáló eszközeivé váltak (lásd 4.3.). Életútja azt példázza, hogy a formális oktatás hiánya nem zárta ki a társadalmi mobilitást, ha azt önképzéssel, kapcsolati tőkével, intézményalapítással és kulturális reprezentációval sikerült pótolni.

A Laendlerek tanulási útjai

Dr. Bánhegyi Jób[279] kutatásából és a családi hagyatékból tudjuk, hogy Laendler Viktor, a sóskúti ős nagy hangsúlyt fektetett gyermekeinek taníttatására, amely alapot teremtett számukra a társadalmi és gazdasági felemelkedéshez. A családi elbeszélések szerint mind az öt fiú diplomát szerzett, közülük ketten (Aladár és Antal) Győr környékén váltak földbirtokossá.

[278] *Győri Hírlap*, 45. évf., 294. sz. (1901. december 18.)
[279] Bánhegyi (1920-ig Berger) *Jób József*, OSB (Sövényháza, Győr vm., 1897. márc. 25.-Győr, 1979. júl. 18.): tanár, irodalomtörténész. Lásd „Bánhegyi (Berger) Jób József," in *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, szerk. Markó László (Budapest: Magyar Könyvklub, 2001), 417.

Laendler Aladár[280] az 1884/5. iskolai évben a budapesti kereskedelmi akadémián végzett.[281] Fia, Szapudi–Laendler István a győri főreálgimnázium elvégzését követően a Műegyetemen folytatott gépészeti és építészeti tanulmányokat, majd átiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, ahol művészi képzésben részesült. Pályáját hosszabb külföldi tanulmányutak is formálták. Családalapítása után István részben visszatért a mezőgazdasághoz, majd apjától átvette a családi birtokok irányítását. A gazdálkodási ismereteket a családi környezetből és a birtokon dolgozó szakemberektől sajátította el.

Aladár testvére, Laendler Antal a székesfehérvári felsőkereskedelmi iskolában kezdte tanulmányait, majd a keszthelyi királyi gazdasági tanintézetben folytatta, ahol kiváló minősítéssel gazdatiszti oklevelet szerzett. Ez a végzettség megalapozta földbirtokosi pályafutását, a birtokszerzés pedig nemcsak gazdasági stabilitást biztosított, hanem a család további generációinak társadalmi szerepvállalását is megalapozta.

A Laendler Antal családi hagyatékából[282] és Dukesz Márta[283] visszaemlékezéseiből összeillesztett mozaikok alapján állítható, hogy a Laendler család életmódja és társadalmi szerepe jól illeszkedett a 19. század végének polgári értékrendjéhez. Laendler Antal és családja Pillingérpusztán lakott, idős korukban költöztek csak liftes városi lakásba, mert Weisz Róza nehezen tudott lépcsőzni. A lányok (az idősebb kivételével) és unokák már a városban éltek, így a gyermekek iskoláztatása, a magánórák és a társasági életük is könnyebben szervezhető volt. Ez a családi stratégia a polgári értékekre és a modern életformákra épített. A neológ család számára a modern világ elvárásainak megfelelés kiemelt cél volt, amelynek az anyagi biztonság megteremtése volt az előfeltétele – ezt Laendler Antal biztosította családja számára.

A legidősebb lány, Laendler Annus férje, Kende Lajos[284] Nagykanizsán tett kereskedelmi érettségit, majd elvégezte a keszthelyi gazdasági akadémiát. 1917-től a pillingéri birtokot irányította. Halála után Laendler Annus (Kende Lajosné) fiával és menyével folytatta a gazdaság vezetését, míg atöbbi testvér Győr belvárosában élt. Laendler Annusnak és Kende Lajosnak három gyermeke született: Kende Judit[285] kerámiaművész lett; Bécsben tanult az ugyancsak győri származású Kovács Margittal egy neves kerámiaműhelyben. 1944. július 3-án

[280] Laendler Aladár 1868. szeptember 24-én született. Lásd Nagytétényi izraelita születési anyakönyv. 1868/24 sz. bejegyzés.
[281] Bricht Lipót, *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapítástól 1895-ig* (Budapest: Singer és Wolfner, 1896), 169.
[282] Bakacs Rita tulajdona
[283] Laendler Antal unokája
[284] Szül.: Kohn Lajos 1872-ben Magyarszecsődön (Körmendhez közeli község)
[285] Kende Judit a Somogy megyei Iharosberényben született (1903. január 3.). Szülei: Kende Lajos és Laendler Anna. Testvére Margit és Kálmán Apja volt a pillingéri ügyintéző, kint laktak Pillingéren. Kende Judit 1922-ben érettségizett a Győri Leánygimnáziumban . 2014-ben Abdán emlékkiállítást rendeztek a műveiből.

Kende Judit férjét, Kiss Imrét Budapesten letartóztatták – a családi visszaemlékezés szerint a villamosról szedték le. Sorsa ismeretlen maradt: a kortársak egy része budapesti kivégzést feltételezett, míg mások a deportálás lehetőségét sem zárták ki. Egy, 1945. augusztus 31-én kelt levélben – amelyet Kende Judit testvérének, Margitnak és sógornőjének, Klárinak írt – az szerepelt, hogy későbbi hírek szerint Kiss Imrét Auschwitzba deportálták. Kende Margit[286] diétás nővérként dolgozott. míg Kende Kálmán okleveles gazdaként folytatta a családi hagyományokat: feleségével[287] együtt Pillingéren éltek, és aktívan részt vettek a birtok irányításában.

Laendler Antal második lánya, Laendler Ilona férje, Balogh Oszkár, cementgyár-tulajdonos és 970 hold föld birtokosa volt. Laendler Ilonának és Balog Oszkárnak két gyermeke született. [288]

A harmadik lány, Laendler Hermin**[289]** férje, Dukesz Miksa[290] ügyvéd gyermekkorában a Konyha nevü községben élt, ahol édesapja libatoll-kereskedőként – a korban használt szóval élve „tollas zsidóként" – kereste a kenyerét. A család a Monarchia korán belül „aranykor"-ként emlegetett éveket valóban a felemelkedés lehetőségeként élte meg. A libatollal kereskedő apa fiából már ügyvéd lett. Lányaik sikeres bécsi kereskedőkhöz mentek hozzá, akiknek bőrdíszműves és méteráru üzleteik voltak. Dukesz Miksa ügyvédi pályafutását Kőszegen kezdte meg. Miután Laendler Antal Abdán birtokot vásárolt, a család több tagja is ide költözött. Laendler Herminnek és Dukesz Miksának egy leánygyermeke született Dukesz Márta, aki az 1931–32-es tanévben jeles eredménnyel érettségizett.[291] Márta az iskolában nemcsak tanulmányi kiválóságával tűnt ki, hanem műfordítói tevékenységéért is elismerést kapott, az intézmény korcsolyacsapatának kapitányaként sportteljesítménye is figyelemre méltó volt. Később Bécsben, a Nemzetközi Szállodaigazgatók Szövetsége (Internationaler Hoteldirektorenverband) képzési intézményében szerzett szállodai alkalmazotti képesítést.[292]

[286] Anyja: Laendler Anna, szül.: Iharos (Sm), 1904. október 3.
[287] Anyja: Granzfried Róza, leánykori név: Fodor Klára, szül.: Beregszász (UKR), 1911. október 14.
[288] Balogh Ágnes férje keresztény származású Rácz Ferenc volt (lásd 3. fejezet). Testvére, Balogh László munkaszolgálat közben vesztette életét.
[289] Anyja neve: Weisz Róza (néha Weissnek írják), szül.: Barcs vagy Baracs (mivel Laendler Antal a baracsi gazdaságban volt három évig), 1888. április 6.
[290] Anyja neve: Politzer Regina, szül.: Konyha (mai Szlovákia), 1876. november 11.
[291] Magyar Királyi Állami Leánylíceum Értesítője, (Győr, 1932): 40.
[292] Márta Bécsben az Internationaler Hoteldirektorenverband képzési intézményében megismerkedett egy Fritz Daler fiatalemberrel, majd eljegyezték egymást. Az iskola befejeztével a vőlegény Venezuelába a Standard Oil társasághoz ment dolgozni, kérte Mártát, hogy kövesse. A szükséges iratokat is beszerezte menyasszonyának, távesküvőt szeretett volna, de Márta a fiú kiutazása után egy évvel kérte az eljegyzés felbontását, mert egyre kevesebb levél érkezett az ifjú vőlegénytől. Fritz édesanyját, Clara Daler von Durlachsteint Márta melegszívű asszonyként írta le, aki zsidókat bújtatott, a Gestapo 1943-ban letartóztatta, és Auschwitzba vitték, ahol 1944-ben meghalt.

A családi emlékezet szerint azonban Magyarországon nem tudott elhelyezkedni, mert a harminc év alatti nőket kizárták a szállodai munkákból.[293] Ezután unokatestvére, Kende Margit példáját követve, diétás nővérnek jelentkezett, de nem nyert felvételt. Dukesz Márta esetében a polgári családi háttér és a művelt környezet ellenére is korlátozottak voltak a fiatal nők számára elérhető lehetőségek Férje, Bakacs László keresztény vallású, okleveles könyvvizsgáló volt, aki fiatalon tenisztanítást is vállalt – így ismerkedett meg a Laendler–Dukesz családdal, mivel Hermin[294] asszony, Márta édesanyja az egyik tanítványa volt. Dukesz Márta fiú unokatestvérei közül csak Kálmánról tudni biztosan, hogy a bécsi Universität für Bodenkultur (agrármérnökképző felsőoktatási intézmény) hallgatója volt az 1930-as években.

Laendler Magdus[295] lánya, Mészáros Marika mindössze két- vagy hároméves lehetett, amikor a szülők elváltak. Magdus 1933-ban, mellrák következtében hunyt el. Marika nyolcéves korában a nagyszüleihez, Laendler Antalhoz és feleségéhez került Pillingérre. Miután a nagyszülők végleg Győrbe költöztek, Marika nagynénje, Balogh Oszkárné Laendler Ilona családjánál lakott. Tanulmányait a Győri Magyar Királyi Állami Apponyi Albert Gróf Leánygimnáziumban végezte (1935–1939), majd az 1939–40-es tanévben felvételt nyert a győri felsőkereskedelmi iskolába, azután azonban a zsidótörvények miatt már csak női szabó mesterséget tanulhatott. Naplójában[296] úgy emlékezik vissza, hogy a tanulás iránt amúgy sem tanúsított különösebb lelkesedést, de a magán nyelv- és zongoraórákra rendszeresen eljárt.

A Mautnerek tanulási stratégiái

Mautner Fülöp (1839–1917) kereskedőként kezdte pályafutását, majd Győr mellett lett nagybérlő és földtulajdonos. Mautner Fülöp fia, Henrik, testvéreivel, Józseffel és Jozefinnel együtt előbb Hidason magántanulóként végezte alapfokú tanulmányait, majd 1875-től a bonyhádi evangélikus gimnázium diákja volt, ahol 1878-ban érettségizett. Ezt követően a korszak egyik legjobb gazdasági képzőhelyének számító Budapesti Kereskedelmi Akadémián folytatta tanulmányait. Bár egyes források gépészmérnöki képesítést is említenek, a családi archívumban fellelt iparigazolványok és dextringyártási dokumentumok azt mutatják, hogy Mautner Henrik vélhetőleg jelentős részben autodidakta módon sajátította el az ipari technológiai ismereteit. Megőrzött dokumentumai között található egy olyan tanúsítvány is,

[293] Nem ismert olyan jogszabály, amely általánosan tiltotta volna a harminc év alatti nők szállodai alkalmazását; valószínűbb, hogy munkaerőpiaci előítéletek és a korabeli társadalmi normák korlátozták a fiatal nők elhelyezkedési lehetőségeit. Lásd Katalin Fenyves, "When Sexism Meets Racism: The 1920 Numerus Clausus Law in Hungary," *Hungarian Cultural Studies* 4, no. 4 (2011): 87–102

[294] Dukesz Miksáné, szül. Laendler Hermin.

[295] A családi és sajtóforrások következetesen Magdus néven említik.

[296] Rita Bakacs tulajdona.

amelyet 61 éves korában szerzett meg egy újabb iparengedélyhez Tudását a gyakorlatban alkalmazta: alagcsövezési[297], trágyakezelési és szárítási technikák bevezetésével, valamint saját fejlesztésű gépek alkalmazásával korszerűsítette a keményítőgyárat és az uradalmi gazdaságot. A technológiai modernizáció nemcsak a termelés hatékonyságát növelte, hanem a Mautner név regionális elismertségéhez is hozzájárult. A technikai tudás átörökítésének legfőbb példája Henrik 1891-ben született fia, Mautner Zsigmond volt. Érettségi után két évig Németországban – Berlinben és Lipcsében –, majd Párizsban tanult agrárfőiskolákon. Ezek a tanulmányok nem pusztán szakmai képzést nyújtottak, hanem az európai mezőgazdasági innovációk és technológiai trendek megismeréséhez is hozzáférést biztosítottak. Zsigmond több szakcikke jelent meg a korszak vezető agrárszaklapjában, a *Köztelek*ben, amelyek közül a mesterséges szórásról szóló írása különösen figyelemre méltó.[298]

A család nőtagjainak oktatásáról alig maradtak fenn források. Ez a hallgatás önmagában is beszédes, hiszen a nők tanulásának dokumentálatlansága arra utal, hogy képzésük, ha volt, reprezentációs célokat szolgált: nyelv, zene, illemtan, esetleg háztartási ismeretek. Ezzel a Mautner család stratégiája eltért a König vagy Laendler családétól, ahol a női szereplők is aktív kulturális vagy szakmai pozíciókat tölthettek be. A Mautner női ág inkább a „hallgatag háttér" szerepében maradt, amely biztosította az uradalom és a család társadalmi megjelenésének stabilitását, de a nyilvános térben kevéssé jelent meg.

Szold Manó tanulási útja – A gyakorlati tudásmodell

Szold Manó esete különleges helyet foglal el a győri zsidó földbirtokos elit tanulási stratégiái között. Míg más családok esetében részletes adatok állnak rendelkezésre az iskolai előmenetelről, külföldi tanulmányokról és akadémiai karrierekről, Szold életútja nem az intézményes oktatásra, hanem a gyakorlati tapasztalatra, a terepi tanulásra és az alkalmazott tudás szintetizálására épült. Szold Manó formális végzettségéről nem maradt fenn hiteles dokumentum. Nem tudjuk, elvégezte-e akár a középiskolát, és semmilyen adat nem utal felsőfokú tanulmányokra. Ezzel szemben a Ponyvád-pusztai mintagazdaság létrehozása és irányítása olyan összetett és korszerű agrártechnikai tudásról árulkodik, amelyet vagy autodidakta úton, vagy közvetlen terepi tapasztalat révén szerzett. A saját birtok vásárlása előtt

[297] Mautner Henrik gazdasági újításai között az alagcsövezés alkalmazása is szerepelt. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az alagcsövezés nem saját találmánya volt, hanem a korszak talajjavítási technikái közé tartozott. A lecsapolással és az öntözéssel együtt az Országos Vízépítészeti és Talajjavítási Hivatal által ösztönzött agrármodernizációs program része volt, amelynek megvalósítását helyi szinten a kulturmérnöki hivatal szakemberei támogatták.

[298] Albert Mautner családi magángyűjtemény „Mautner Zsigmond viszaemlékezése", © Albert Mautner, Zsumbera Árpád, *A Mautner-család Midszentpusztán*. Kézirat, 2022.

hosszú éveken át az Esterházy-uradalom mezőlaki birtokának sikeres bérlője volt. Az itt végzett tevékenység során Szold elsajátította a korszerű vetésforgó, trágyázás és gépesítés módszereit, valamint adminisztratív, számviteli és jogi gyakorlatra is szert tett. Ez a nem intézményesített, de strukturált tanulási forma különösen gyakori volt azok körében, akik zsidóként nem fértek hozzá a társadalom legmagasabb oktatási intézményeihez.

A Stern–Enyedi család tanulási stratégiái – Egy megszakított mobilitási modell

Stern Ignác iskolai végzettségéről nem maradt fenn adat, ugyanakkor ő alapította az ország egyik legnagyobb szeszgyárát, amely anyagilag megalapozta a családi dinasztia felemelkedését. Fia, dr. Egyedi (Stern) Artúr (1856–1927) felsőfokú tanulmányait Heidelbergben, Berlinben és Lipcsében végezte, ahol jogtudori címet szerzett. Hazatérve a budapesti egyetemen is teljesítette a szigorlatokat, és magyar jogi doktori oklevelet kapott. Rövid belügyminisztériumi szolgálat után – ahol fogalmazóként dolgozott – 1884-ben visszavonult a sopronmegyei egyedi birtokra, ahol mezőgazdasági tevékenységet végzett, mezőgazdasági és lótenyésztési ismereteit a birtokok korszerűsítése és a ménes fejlesztése során hasznosította, valamint politikai és államtudományi kérdésekkel is foglalkozott. A megyei földművelésügyi bizottság tagjaként a helyi közélet aktív szereplője maradt; jogi végzettsége valószínűsíthető, de nem dokumentált. Artúr egyetlen fia fiatalon elhunyt, iskolai tanulmányairól nem maradt fenn adat. A másik fiú, Egyedi Lajos polgári irányultságú oktatási pályát járt be, amely felkészítette a banki és ipari szférában való működésre, különösen a szeszgyár vezetésére. Fia, Egyedi (Stern) György vegyészmérnöki végzettséggel rendelkezett, és képzett vállalkozóként ipari és pénzügyi beruházásokban vett részt.

3.3. Házassági stratégiák

A König család házassági stratégiái

A König család földbirtokos ága a 19. század közepére a helyi zsidó kereskedői elitből emelkedett ki, amelynek társadalmi stabilizációját jelentős részben házassági szövetségeik is biztosították. Az alapítók nemzedékének női családtagjairól – König Szimcha Mózes és testvére, König Ábrahám Wolf feleségéről – nem maradt fenn adat, így a dokumentált házassági mintázatok a második generációtól válnak értelmezhetővé.

Szimcha Mózes fia, König M. Adolf (1822–1888) Freystadt Teréziával kötött házasságot, aki egy tekintélyes komáromi zsidó kereskedőcsaládból származott. A művelt és céltudatos asszonyként aktívan bekapcsolódott a családi vállalkozásokba. Apja, Mayer Léb

Freystadt irodalomtudósként[299] és vagyonos kereskedőként volt ismert, akinek kulturális és gazdasági tekintélye a rokoni kapcsolatai számára is jelentős presztízst biztosított. A házasság mindkét fél számára előnyös társadalmi szövetséget jelentett, és megerősítette a König család helyzetét a dunántúli zsidó kereskedő- és vállalkozó rétegben.

Adolf testvérei, Lajos és Zsigmond a pozsonyi Freyer család nőtagjaival házasodtak. Lajos felesége Freyer Regina lett, míg Zsigmond 1848-ban vette feleségül Freyer Minát (Wilhelmine). A Freyer nővérek egy kilencgenerációs rabbidinasztiából származtak, amely rokoni kapcsolatban állt Marczali Henrik történész családjával. Apjuk, Freyer Ábrahám, a pozsonyi izraelita iskola reformszellemű igazgatója, a nikolsburgi és prágai jesivák, majd a bécsi politechnikum neveltje volt. Házassági kapcsolataik révén Győr és Pozsony vallási-intellektuális elitje szoros szövetséget alkotott, jelentősen növelve a család kulturális tőkéjét.

König M. Adolf fia, König Dávid Strasser Hermint[300] vette feleségül, és megalapította a König D.A. gabonafeldolgozó céget. Adolf másik fia, König Kálmán (1856–?) előbb Koppstern Rozáliával, majd Breier Teréziával kötött házasságot. Utóbbi kapcsolat során, 43 éves házasságuk alatt, a ferencházi birtokon egy kúriát építettek. Gyermekeik közül többen magas társadalmi pozícióba kerültek: König Eliz Stadler Dezső műépítész felesége lett, aki jelentős építészeti és kulturális tevékenységet folytatott Győrben. König Ilona Perl Ottó fuvarozóhoz ment férjhez, akinek családi vállalata a MÁV szerződéses partnere volt, König Frida pedig dr. Polgár Győző ügyvéd felesége lett. A fiúk közül König Ignác Klein Rózsát[301] vette feleségül, lányuk, König Márta doktori fokozatott szerzett. König Lajos felesége Schwarz Erzsébet volt,[302] nevét a Győrvármegyei virilisták listán is megtaláljuk. König Samu mérnök Fritz Margittal, majd Fekete Melindával kötött házasságot. König Irma zenei tanulmányokat folytatott, és aktívan részt vett a győri zsidó közösség kulturális életében. Steiner Bélával kötött házasságából egy fiú, Tamás György született 1925. november 3-án. A család Ferencházán élt, a házasságkötésre Móriczhidán került sor. Steiner Béla Répceszemerén született, gimnáziumi tanulmányait Sopronban végezte, majd Budapesten és Bécsben folytatott orvosi tanulmányokat, ahol 1922. november 5-én szerzett orvosdoktori diplomát. Tamás György túlélte a deportálást:

[299] A családi hagyomány szerint a vallási irodalom és a Talmud tanulmányozásában is jártas emberként tartottak számon.

[300] A házassági kapcsolat felveti annak lehetőségét, hogy a König (Károly) & Strasser elnevezésű vállalkozás mögött családi összefonódás is állhatott. A rendelkezésre álló források azonban nem teszik lehetővé e kapcsolat jogi vagy időbeli pontos rekonstruálását; az összefüggés ezért kizárólag strukturális és hálózati értelemben értelmezhető. Fontos ugyanakkor rögzíteni, hogy König Károly és König M. Adolf családja között a jelenlegi ismeretek szerint csupán névrokonság áll fenn, közvetlen családi kapcsolat nem igazolható.

[301] Apja Velencéből származott; Deutsch Lajos, később Klein néven, 968 kataszteri holdon gazdálkodó földbirtokos volt Baracson, Fejér megyében. Szőlővel is rendelkezett, a birtokpapírokban a tulajdonosként „Klein Lajos és neje” szerepel.

[302] Házassági anyakönyv, Esther Bánki közlése.

a Bad Arolsen Archives adatai szerint Bergen-Belsenben, majd Ukrajnában raboskodott.[303] König Ernő Göttingenben tanult agrártudományokat, de fiatalon elhunyt. König Ödön neve nem szerepel további forrásokban, ami valószínűleg korai halálával magyarázható.

A harmadik generációban König M. Adolf fiai folytatták a tudatos házassági stratégiát. König Gyula matematikus 1882-ben vette feleségül a művelt, pesti bornagykereskedő-családból származó Oppenheimer Elizát. Gyermekeiket a református egyházban kereszteltették meg, és maguk is konvertáltak, tanúik között szerepelt Szász Károly püspök és Pulszky Ágost.

A család történetében fontos szerepet játszanak a házasságokon keresztül kialakított társadalmi kapcsolatok, amelyek lehetővé tették a gazdasági erőforrások bővítését, a kulturális tőke gyarapítását és az elitbe történő integrációt. (Lásd: függelék B/2.1. *A König család házasságai generációkra bontva)* A König család példája látványosan mutatja, hogy a házasság nem csupán privát döntés volt, hanem a társadalmi mobilitás tudatosan alkalmazott eszköze is. Ez a szempont kulcsfontosságú a 19–20. századi zsidó földbirtokos családok modernizációs stratégiáinak megértéséhez.

Lévay Henrik házassági stratégiája – a keresztény elitbe való tudatos integráció modellje

Lévay Henrik (1826–1901), a magyar biztosítási rendszer megalapítója 1852-ben kötött házasságot Sárkány Rózával (1836–1916).[304] A házaspár 1868-ban magyar nemesi, majd 1897-ben bárói rangot kapott, amelyet mindkét fél viselhetett – ez a kivételes státuszemelkedés a társadalmi integráció magas fokát jelezte.

A felemelkedés egyik kulcsa a keresztény elit normáihoz való fokozatos és tudatos alkalmazkodás volt. Sárkány Róza nem csupán társadalmi reprezentációs szerepet töltött be, hanem aktív szereplője volt a karitatív és közéleti szférának is. A Vöröskereszt Egylet központi választmányának tagjaként különösen a vidéki cselédek és gyermekágyas asszonyok gondozását támogatta. Az uradalmi életben a „nagyasszony" pozícióját töltötte be, szociális és vallási felelősségvállalása révén. Kulturális elkötelezettségét mutatja, hogy 1909-ben Strobl Alajos Gyulai Pál-mellszobrát a Kisfaludy Társaságnak adományozta. Halálakor „nagybirtokosként" és az Erzsébet-rend hölgyeként emlékeztek meg róla, ami a státuszelismerés formális és informális aspektusait egyaránt tükrözte. A család 1896–1897-ben keresztény hitre tért át. A konverzió nemcsak szimbolikus, hanem tudatos integrációs lépés volt. A vallási átmenetet megerősítette a keresztény közösségekbe való integráció: Lévay Henrik

[303] Házassági anyakönyv, Esther Bánki közlése.
[304] Sárkány Róza (1836–1916) családi hátteréről a kutatás során nem sikerült adatot feltárni.

unokaöccse, Lévay Ferenc, valamint annak gyermekei keresztény nevelést kaptak, keresztelésben és bérmálásban részesültek. A keresztanyák között rendszeresen szerepelt özv. Lévay Henrikné, aki más keresztény vármegyei elitnőkkel együtt vállalt szimbolikus közösségi szerepeket.

A Lévay–Sárkány házasság így nemcsak identitásváltást, hanem teljes körű társadalmi integrációs stratégiát valósított meg. A főrendiházi tagság és a bárói cím elnyerése a korszak zsidó nagypolgárságának azon ritka példái közé tartozik, ahol a vallási konverzió, a társadalmi reprezentáció és a keresztény elit kulturális normái szerves egységbe rendeződtek. A történethez hozzátartozik, hogy Lévay 1848–49-ben a magyar oldalon harcolt, s későbbi gazdasági és társadalmi beágyazottsága részben e nemzeti elköteleződésre is épült. Biztosító társasága jelentős mértékben támaszkodott a szabadságharc nemzedékéből kinövő kapcsolati hálókra, amelyek a politikai lojalitás és a gazdasági tőke konvertálhatóságának sajátos összefüggését mutatják.

Laendlerék házassági stratégiái – alkalmazkodás, státuszerősítés, túlélés

A Laendler család három generáción átívelő házassági mintázatai jól tükrözik a társadalmi adaptáció, a státuskeresés és a történelmi kényszerekhez való alkalmazkodás egymást követő szakaszait. Az első generáció, Laendler Antal és felesége, Weisz Róza házassága a helyi izraelita közösség hagyományos keretein belül köttetett. Róza aktív vallásgyakorlóként a zsidó identitás megőrzésének szimbolikus letéteményese volt, míg Antal a gazdasági érvényesülést helyezte előtérbe. E párkapcsolat jól példázza a nemi szerepek mentén differenciált identitáskezelés gyakorlatát: miközben a női szereplő a vallási kontinuitást képviselte, a férfi világi mobilitásra törekedett.

A második generáció házasságai már tudatosabban illeszkedtek a társadalmi felemelkedést célzó mobilitási mintákba. A család legidősebb leánya, Laendler Annus Kende Lajoshoz ment feleségül. Kende Nagykanizsáról származott, a Keszthelyi Gazdasági Akadémián szerzett képzettséget, majd a pillingéri birtokon dolgozott. Laendler Antal visszavonulása után ő vette át az uradalom vezetését, biztosítva a gazdaság szakmai folytonosságát. A második leány, Laendler Ilona a harmincas évek első felében katolikus hitre tért, majd Balogh Oszkár cementgyároshoz ment feleségül. A konverzió időzítése és a házassági döntés összefüggései a vallási és társadalmi alkalmazkodás új formájára utalnak, amelyet a korszak egyre nyíltabb antiszemita légköre is befolyásolt. A harmadik lány, Laendler Hermin a zsidó származású ügyvéd és sportoló Dukesz Miksa felesége lett, aki személyében a jogászi középosztály státusát és a modern integrációs minták képviseletét egyesítette. A

negyedik gyermek, Laendler Erzsébet[305] első, Weisz nevű férjétől egy fia született, Weisz Gábor, aki 1913-ban Nagykanizsán felvette édesanyja második férjének, Földes József fogorvosnak a nevét. Az ötödik lány, Laendler Magdus a családi hagyomány szerint egy hozományvadászhoz ment feleségül, aki később kerékpárbalesetben vesztette életét.

A harmadik generáció házassági döntéseit már egyértelműen a politikai kényszerhelyzet, a zsidótörvények és az életvédelmi szempontok formálták. Dukesz Márta 1937-ben tért át katolikus hitre, majd 1939-ben a keresztény Bakacs Lászlóhoz ment feleségül. Balogh Ágnes szintén keresztény ügyvédet választott házastársául. E döntések nem csupán mobilitási, hanem túlélési stratégiaként is értelmezhetők. Azok, akik nem vagy csak későn tértek át – például Laendler Hermin és férje, Dukesz Miksa – deportálás áldozatai lettek.

A három nemzedék házasságai kirajzolják a zsidó közösségi keretekből való fokozatos kilépés, majd a keresztény többségi társadalomba való részleges és kényszerű alkalmazkodási folyamatát.[306] Az első generáció még a „zsidó polgár" ideált testesítette meg, amelyben a vallásos identitás megőrzése és a gazdasági siker egymás mellett létezhetett. A második generáció házasságai már a felekezeti határok elmosódásának kezdetét jelentették. A harmadik generációban azonban a konverzió és a vegyes házasság már nem csupán opció, hanem egzisztenciális védekezési forma is volt. A konverziók és vegyes házasságok nem szükségszerűen jelentették a zsidó identitás elutasítását – számos esetben inkább annak újrarendezését, átstrukturálását a fenyegető történelmi környezetben. A Laendler család története vélhetőleg arra példa, miként alakította a társadalmi nemekhez kötött identitáskezelés, a politikai kontextus és a vallási adaptáció az egyéni és kollektív stratégiákat a győri zsidó polgárság körében.

Laendler Aladár és Szapudi-Laendler István házassági stratégiája – asszimilációs nyitás és keresztény integráció

Laendler Aladár (1868–1944) felesége keresztény volt, a házasságukból két gyermek – Erna és István – született. A család letelepedése a birtokon nem csupán gazdasági stabilitást biztosított, hanem társadalmi beágyazódási és identitásváltási stratégia is volt. A házasság már önmagában vallási nyitást és integrációs szándékot tükrözött. Gyermekeiket – köztük Szapudi-Laendler Istvánt – kereszténynyként nevelték, a nevelés középpontjában a művészetek, idegennyelvek és értelmiségi életformák álltak. Mindez egy olyan tudatos, többgenerációs

[305]Anyja neve: Weisz Róza, leánykori név: Laendler Erzsébet, szül. Dunaföldvár (Fm), 1889. április 22.
[306] A felekezeti hovatartozás a kulturális és szimbolikus integráció eltérő mezőit nyitotta meg, így a konverzió vagy vegyes házasság nem egyszerűen vallásváltást, hanem társadalmi pozícióváltást is jelentett.

kulturális és vallási integrációs folyamat kezdetét jelentette, amelyet a második generáció házasságai és névváltoztatásai tovább mélyítettek. Aladár fia, Szapudi-Laendler István (1899–1945), a második generáció tagjaként 1938-ban keresztény nőt vett feleségül, a bánhegyi kántortanító lányát, aki maga is tanítónőként dolgozott. A házasságkötés után Alsószapudpusztán telepedtek le. Három gyermeküket – Andrást (1939), Mariannt (1943) és Zsófiát (1944) megkeresztelték, így a harmadik generáció már keresztényként nőtt fel és élt. A házasság, a névváltoztatás (Szapudi) és a konverzió összességében nemcsak személyes, hanem identitásstratégiai és túlélési döntésként is értelmezhető.

A Mautnerek házassági stratégiái – a dinasztikus tőke konvertálása a modern gazdasági elitbe

A Mautner család házassági stratégiái jól tükrözik a zsidó nagypolgári dinasztiák adaptív mintázatait. Az alapító generáció – Mautner Fülöp és Henrik – elsősorban endogám módon, vagyonos zsidó kereskedőcsaládok lányaival kötött házasságot. Ez a zárt, de rugalmas rokonsági háló a vagyoni koncentráció, a bizalmi tőke és a kulturális kohézió fenntartását szolgálta, miközben lehetővé tette a gazdasági vállalkozások családon belüli integrációját.

A második generációban a házasságok már a társadalmi tőke bővítésének eszközeivé váltak. A Mautner-lányok magas szintű nevelést kaptak (zene, nyelvek, iparművészet), és jellemzően vagyonos kereskedőkkel vagy szakértelmiségiekkel házasodtak. A reprezentációs és jótékonysági szerepek révén a feleségek közvetítették a polgárosodott, „elfogadható” zsidó nő ideálját a keresztény többségi társadalom felé.

A harmadik generációban a politikai nyomásgyakorlás és az integrációs kényszer erősödésével párhuzamosan már megjelennek a vegyes házasságok[307] és a kulturális alkalmazkodás jelei. A család tagjai az alábbi házasságok révén kapcsolódtak a gazdasági és társadalmi elit hálózataihoz: Mautner Evelin férje Fried József volt; leányuk, Fried Mária. (lásd 4.4.) Fried József a Mautner család mezőgazdasági vállalatának prokuristája volt, prokúrája halálával szűnt meg, amit a Győri Királyi Törvényszék 1942. április 29-én jegyzett be a cégjegyzékbe. A családi archívum dokumentumai 1942 első negyedévére utal, más források 1939-et jelölnek meg. [308] Mautner Margit (Manci) Goldberger Oszkárhoz, a Párisi Nagy Áruház Rt. ügyvezető igazgatójához ment feleségül.

Mautner Kornélia Oszkár testvérével, Goldberger Imrével házasodott össze, aki szintén a budapesti nagykereskedelmi elit tagja volt. Mautner Zsigmond első felesége Gráf Olga, pesti

[307] Mautner Zsigmond fia, Albert Mautner keresztény nőt vett feleségül.
[308] © Albert Mautner

bankár lánya volt, leányuk, Vera, 1945-ben, tizennégy évesen elhunyt. Második felesége Poór Lola lett, a nagyon gazdag berlini Burchardt bankár család örököse.

A Goldberger testvérek – Imre és Oszkár – az Andrássy úti Párisi Nagy Áruház vezetői voltak. A két család közötti házasság a mezőgazdasági-ipari alapokon álló Mautnerek és a városi kereskedelmi elitbe tartozó Goldbergerek kapcsolódását jelentette. A frigy gazdasági és szimbolikus szinten is megerősítette mindkét fél státuszát, és a korszakban jellemző modern, adaptív házassági stratégia mintapéldájává vált. A Párisi Nagy Áruház (Lásd: F/3.1. *A Goldbergerek Andrássy út 39. szám alatti Párisi Nagy Áruház)* modern üzleti modellje és esztétikai reprezentációja – amely a tömegkereskedelem és a francia luxus elegyítésére törekedett – jól illeszkedett a Mautner család modernizációs aspirációihoz.

A Mautner család házassági stratégiái a dinasztikus vagyonmegőrzés és társadalmi mobilitás komplex egyensúlyát tükrözték. A család egyaránt megőrizte zsidó identitásának főbb elemeit, miközben alkalmazkodott a polgári társadalom normáihoz. A házasság nem csupán magánéleti döntés, hanem társadalmi tőkeépítés és modernizációs stratégia is volt.

Szold Manó házassági stratégiája – a lokális integráció és a társadalmi felemelkedés dinamikája

A források hiánya miatt Szold Manó bérlő, majd Ponyvád-pusztai nagybirtokos házassági stratégiája csak közvetetten rekonstruálható. Döntéseit nem a fővárosi zsidó elit endogám szokásai vagy a keresztény arisztokráciába való betagozódás szándéka, hanem a vidéki társadalomba történő fokozatos és tudatos integrációra törekvés jellemezte.

A mezőlaki és malomsoki családi kötődések, valamint a régió földbirtokos-hálózatához való kapcsolódás arra utalnak, hogy házastársa valószínűleg helyi, tehetős zsidó vagy polgárosodó családból származott. A közeli birtokos családokkal – köztük nagybérlőkkel és földet szerző polgári családokkal – létrejött rokoni kapcsolatok a térségi erőkoncentrációt is elősegítették.

Szold vállalkozói tevékenysége – mintagazdaságok, agrárszövetkezetek, technológiai újítások – szintén e stabil házassági és rokoni háttérre épült. A női családtagok szerepe a háztartás modernizációjában, az alkalmazottak gondozásában és a zsidó közösség életében hozzájárult a család társadalmi elfogadottságához. Szold Manó nem választotta a névmagyarosítás vagy a vallási konverzió útját, ám házassági stratégiája így is lokális presztízst biztosított számára. Mintagazdaként szerepelt a korabeli agrárszaksajtóban, és a keresztény középbirtokos elit is elfogadta, legalábbis mindaddig, amíg a politikai-társadalmi környezet ezt lehetővé tette.

Szold Manó modellje nem a főnemesi integrációt célozta, hanem a helyi gazdasági elit belső megerősítését szolgálta. Bár kevésbé látványos, mint a fővárosi, konvertált elit stratégiái, mégis hatékony volt: stabilitást, beágyazottságot és társadalmi legitimitást biztosított – egészen a holokauszt történeti töréspontjáig.

A Stern–Egyedi család házassági stratégiái – polgári integráció és mobilitási mintázatok

A Stern–Egyedi család házassági mintázatai szorosan kapcsolódtak a dinasztia gazdasági megerősödéséhez és társadalmi beágyazódásához. A dinasztiaalapító Stern Ignác Klein Annával kötött házassága még a hagyományos zsidó kereteken belül zajlott. A második generációban Stern (Egyedi) Artúr és testvére, Lajos már a korszak zsidó nagypolgárságára jellemző házasodási stratégiákat követték. Artúr felesége, Friess Zsófia tehetős bécsi zsidó családból származott, míg Lajos egy vagyonos pesti zsidó család tagját, Léderer Kamillát vette feleségülvolt. Ezek a szövetségek megerősítették a család kapcsolatait a regionális és fővárosi gazdasági elittel.

A harmadik generáció női tagjai – Artúr három lánya – vegyes házassági pályákat futottak be, amelyek kezdetben a zsidó–keresztény polgári integráció irányába mutattak, de több esetben válással végződtek. Egyedi Margit első férje a bécsi gyáros Alfred Moriz Ellissen (1884–1942) volt; tíz év házasság után elváltak. Fiuk, Rudolph A. Ellissen (1910–1992), az Egyesült Államokban telepedett le. Egyedi Mariska rövid idő után elvált Vuk Ferenctől, a budapesti Vuk M. és fiai gőzfűrész és fanagykereskedő cég társtulajdonosától.[309] Egyedi Ilona első férje dr. Frorich Ernő, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank evangélikus tisztviselője volt. E házasságból született fiuk, Antal révén a fiági leszármazás is fennmaradt. Ilona később dr. Kecskeméthy Árminnal, az Egyetemi Klinika igazgatójával kötött második házasságot, és a család társadalmi reprezentációjában is aktívan részt vett.

Bár mindhárom nő elvált első férjétől, ezek a házasságok a korszak polgári integrációs mintáit tükrözték, a család mobilitási stratégiái a gazdasági és kulturális elit körein belül maradtak. Margit második férjével, dr. Berkovits Mór ügyvéddel a harmincas években Franciaországba emigrált, és Párizsban telepedtek le. A férfiági leszármazás Egyedi Lajos két fián – Pistán és Gyurin – keresztül is folytatódott, jóllehet róluk csak szórványos források maradtak fenn. Ismert, hogy ipari és pénzügyi vállalkozásokban tevékenykedtek, de életrajzuk részletei nem rekonstruálhatók.

[309] *Pápai Hírlap*, 10. évf., 17. sz. (1913. április 26.)

Házassági stratégiák összehasonlító elemzése

A győri zsidó földbirtokos elit házassági mintázatai világosan kirajzolják azt az adaptációs ívet, amely a vallási endogámiától az integrációs törekvéseken át a túlélési kalkulusig vezetett. A vizsgált hét család – König, Lévay, Laendler Antal, Laendler Aladár, Mautner, Szold és Stern–Egyedi – példái három típusba sorolhatók, amelyek generációs eltolódások mentén is értelmezhetők.

Az első generációkban a házasságok többsége a zsidó közösségen belül köttetett, a gazdasági konszolidáció, a vallási kohézió és a kulturális kontinuitás biztosítása érdekében. A házastárs kiválasztását elsősorban a közös felekezeti háttér, a rokoni és lokális kapcsolatok, valamint a vagyoni egyenérték határozta meg. A házasság a zsidó polgári és földbirtokos identitás megerősítésének, nem pedig a keresztény társadalomba való beolvadásnak volt eszköze.

A második generáció esetében az többségi társadalomhoz történő alkalmazkodás eltérő intenzitással, de érzékelhetően jelenik meg. A társadalmi felemelkedés ugyanakkor strukturális következményekkel járt, mivel minél magasabb státuszt ért el egy család, annál szűkebb lett az azonos társadalmi szinten álló kompatibilis partnerek köre. A házassági piac beszűkülése így önmagában is az exogámia irányába hatott, függetlenül az egyéni identitásválasztásoktól. A König és a Mautner család példája azt mutatja, hogy az endogám stratégiák továbbra is érvényesültek, de már a zsidó nagypolgári elit keretein belül. Ezzel szemben a Lévay és a Laendler család házassági döntéseiben fokozatos nyitás figyelhető meg a keresztény középosztály és elit felé. A konverzió, a névmagyarosítás, a protestáns iskolaválasztás és a keresztény társasági körökhöz való alkalmazkodás a társadalmi mobilitás eszközeivé váltak. A házasság ebben a korszakban már nemcsak kulturális és vagyoni tőke reprodukcióját, hanem a státuszváltást is szolgálta.

A harmadik generáció házassági stratégiáit egyre inkább a túlélési kényszerek is meghatározhatták. A fokozódó antiszemitizmus közegében a keresztény házastárs választása, a konverzió és a névváltoztatás gyakran egzisztenciális szükségszerűséggé vált. A vegyes házasságok száma megnőtt, stabilitásuk azonban kérdésesnek bizonyult, több esetben válás vagy emigráció követte ezeket. A zsidó identitás gyakran rejtett formában élt tovább, a vallási és kulturális hagyományok részleges megtartása mellett. A házasságok így valószínüleg szimbolikus védelmi funkciót is betöltöttek.

A házasság a zsidó földbirtokos elit társadalmi integrációjának és önreprezentációjának egyik legfontosabb csatornájává vált. Nemcsak dinasztikus és gazdasági, hanem ideológiai és

identitáspolitikai döntések is realizálódtak általa. A Laendler család egyes ágai különösen jól szemléltethetik a fokozatos integráció és identitás-újraszervezés folyamatát: Laendler Aladár és fia, Szapudi-Laendler István házassági döntései világosan mutatják a konverzió, a névváltoztatás és a keresztény közeghez való alkalmazkodás egymásra épülő lépéseit.

A kutatás egyik fontos következtetése, hogy a győri zsidó iparos- és földbirtokos családok nem lokális elszigeteltségben működtek, hanem egy Bécs-központú, többnyelvű közép-európai polgári tér részeként. A Monarchia gazdasági és kulturális struktúrája nem zárt nemzetállami egységekből állt, hanem intenzív mobilitási és kapcsolati hálózatokból, amelyekben Bécs, Budapest és Győr között folyamatos volt az átjárás. A vizsgált családok modernizációs stratégiái e transzregionális térben értelmezhetők. A gazdasági siker nem kizárólag tőkefelhalmozás eredménye volt, hanem egy olyan normatív struktúra működésére épült, amely magában foglalta az oktatásba való beruházást, az egyesületi részvételt, a közösségi felelősségvállalást és a kulturális mecenatúrát. Ezek a gyakorlatok hozzájárultak ahhoz, hogy gazdasági tőkéjük társadalmi tőkévé konvertálódjon. A TFI-modell alapján ugyanakkor kimutatható, hogy e konverzió nem volt automatikus: a gazdasági integráció nem eredményezett stabil szimbolikus és politikai befogadást. A 20. századi politikai fordulatok ennek a feltételes integrációnak a visszavonhatóságát tették empirikusan láthatóvá.

IV. A GYŐRI ZSIDÓ FÖLDBIRTOKOS-CSALÁDOK A KÖZÖSSÉGI ÉS A HELYI TÁRSADALOMBAN

A vizsgált földbirtokos zsidó családok vallási és kulturális pozicionálása a modernizációval párhuzamosan, többirányú stratégiák mentén alakult. Egyes dinasztiák – különösen a König és Mautnerek családok – az ortodox közösségen belül vállaltak vezető szerepet, miközben gazdasági tevékenységük, életvitelük és reprezentációjuk számos ponton a neológ vagy akár integrációs mintákat követte. E kettősség nem csupán a vallási gyakorlatban, hanem a társadalmi térben elfoglalt helyzetben is tetten érhető: miközben a vallási lojalitás a közösségi státusz fenntartásának eszköze volt, a társadalmi mezőbe való belépés gyakran ettől függetlenül zajlott. A vallás tehát nem tekinthető zárt, belső ügynek: jelentősége a nyilvános térben, a reprezentációban és az interakciós mintákban is megjelent.

4.1. Vallási és kulturális identitás

A disszertációban szereplő családok esetében a felekezeti hovatartozás újra és újra reflektált kérdésként jelent meg – akár az ortodox normákhoz való hűség megerősítéseként, akár az áttérés vagy a vallási gyakorlattól való eltávolodás formájában. A konverziók és a vallási kettősségek nem csupán spirituális döntések voltak, hanem gyakran státuszkonfliktusokat és identitásfeszültségeket is generáltak. Különösen érdekes e tekintetben azoknak a családtagoknak a helyzete, akik egyidejűleg több vallási és kulturális normarendszer elvárásainak próbáltak megfelelni. Az ilyen határhelyzetekben megjelenő „kettős lojalitás” gyakran társadalmi sebezhetőséggel és reprezentációs ellentmondásokkal járt együtt. A vallási pozícióválasztás tehát nemcsak identitásgyakorlatként, hanem társadalmi szerepformaként is értelmezhető. A vallási és kulturális identitás rétegzett és változó formában jelent meg a győri zsidó földbirtokos elit esetében. Az ortodoxiához való ragaszkodás, a neológ nyitottság vagy a konverzió mind a társadalmi beágyazottság különböző útjait jelenítette meg. A vallás ebben az értelemben nemcsak közösségi hovatartozást jelölt, hanem társadalmi viselkedésmintákat is formált, amelyek egyidejűleg szolgálták a különállás és az elfogadtatás stratégiáit. A vallási identitás mikrotörténeti vizsgálata így hozzájárulhat annak megértéséhez, hogyan alakultak ki a társadalmi integráció látható és rejtett határai a vizsgált korszakban.

A kiegyezést követően a magyar politikai nemzet keretein belül új alkalmazkodási stratégiák nyíltak meg a zsidó egyének előtt, amelyek nyelvi, oktatási, kulturális és vallási adaptációs mintázatokat eredményeztek. A zsidó közösségek differenciálódásának egyik példája Győrben is kibontakozott, ahol az 1868–1871 közötti országos kongresszusi vita helyi szinten ugyancsak mély, végül intézményes szakításhoz vezetett. A korszak egyik fő identitáskonfliktusa a neológ és az ortodox irányzatok között zajlott: miközben az egyik a magyar nemzethez való kulturális közeledés jegyében értelmezte a vallási reformokat, a másik a hagyományos közösségi keretek megbontásától és az identitás feloldódásától tartott.

A győri „új" zsinagóga – a neológ nagyzsinagóga – építése (1868. november 9-én kezdték meg az építési munkákat) során olyan esztétikai és rituális újítások születtek, amelyek nemcsak a térszervezést, hanem az identitásról szóló kollektív élményeket is átalakították. Az orgona bevezetése, az almemor (bimá) elmozdítása a templom közepéről, valamint a női karzatok rácsozásának elhagyása sokak számára nem pusztán formai kérdéseket jelentettek. A hagyományhoz erősen kötődő zsidók egy része szorongással szemlélte az „egységesítést" és „haladást" hirdető reformokat, amelyek mögött a vallás feloldódásától való félelem is megjelent. Fontos hangsúlyozni, hogy a kezdeti tervezési és építkezési folyamat még nem zárt ki senkit a közösségi részvételből. A nagytemplom építésének költségeihez a hagyományőrző zsidók is hozzájárultak; König M. Adolf – a későbbi ortodox hitközség alapító elnöke – kezdetben maga is aktívan közreműködött a zsinagóga megvalósításában: részt vett a telekvásárlásban, a tervezési egyeztetésekben, a kivitelezés koordinációjában és jelentős anyagi támogatást nyújtott annak érdekében, hogy a győri zsidóság számára méltó imaház épüljön. Ez a szerepvállalás mutatathatja, hogy a vallási irányzatok közötti törésvonal nem a kezdetektől volt adott, hanem fokozatosan kiéleződő értelmezési, kulturális és identitáskonfliktusok eredményeként vált visszafordíthatatlanná.

E félelmek drámai nyelvi megfogalmazása Kemény József egy korabeli beszámolójában maradt fenn, amely tömören fejezi ki a válság pszichológiai és kollektív természetét:

„Rettegve suttogták egymásnak, hogy a kupola alatt — szörnyűség! — orgona fog zengeni, az almemor nem a templom közepén emelkedik, és a női karzatokról hiányozni fog a szemérmes rácsozat. A győri öregtemplomban sohasem állt az almemor középen, karzatán sohasem volt rácsozat, sőt, a hitközség többször is megerősítette, hogy a templom rituális berendezése érintetlenül marad. Mégis, az atavisztikus ghetto-lelkek irtózata sokakat magával sodort, akik korábban az öregtemplomot biztonságosnak és megnyugtatónak találták. Ezek az emberek hálás követőkre találtak a vallást a kultúrától védő heves országos propagandában,

és fáradhatatlan kitartással valóra váltották a különválást."[310]

A részlet Kemény József főtanácsos és Schwarc Mór főrabbi közös kötetéből származik (*Vázlatok: A győri zsidóság történetéből*, Győr, 1930).[311] A mű nem a kritikai történetírás, hanem a „haladó" közösségi önreprezentáció és identitásőrzés szándékával készült, ezért a drámai nyelvezet egyszerre dokumentálja a szakadás percepcióját és alakítja is a kollektív emlékezetet. Ez a forrás nemcsak a félelem utólagos és célzatos, a „maradókat" elmarasztaló nyelvi alakzatát rögzíti, hanem azt a mély történelmi és érzelmi mintázatot is, amely mentén a közösség hagyományhű része a „haladók" szerint értelmezte a neológ reformokat. Kettős paradoxont tár elénk, egyrészt a tényszerű változatlanság és az érzékelt újítás ellentmondását, másrészt a rituális status quo és a szimbolikus összeomlás közötti feszültséget. Miközben a régi templomban korábban sem állt középen a bimá és a női karzat sem volt rácsozott, ezek a motívumok mégis a félelem szimbólumaivá váltak. A közösség tagjai nem az objektív realitásra, hanem az érzékelt szimbolikus fenyegetésre reagáltak. A változások kollektív emlékezeti traumákat idéztek fel a gettók, az üldöztetések és a konverziós kényszer múltbeli tapasztalatait. A zsinagóga kupolája sokak szemében a keresztény templomok világát idézte, s ezáltal azt az érzetet keltette, mintha az üldözők világa hatolt volna be a zsidó szakrális térbe. A biztonságot nyújtó „öregtemplom" képzete megrendült, a bizalom elveszett, az imahely idegenné vált. A félelem nem elszigetelt, egyéni érzés volt, hanem kollektív dinamika, amely megingatta a közösségi összetartozás érzését és sokakat sodort magával.

Az 1868-as országos kongresszusra Győrből König Károlyt delegálták, akit a központi választási bizottság a neológ irányzat híveként támogatott. A választás során Károly szembekerült unokatestvérével, König M. Adolffal, aki a konzervatív ortodox oldalt képviselte. A választáson Károly 125, Adolf 34 szavazatot kapott – az arány mutatathatja a közösség megosztottságát.[312] A kortárs neológ notablitások, így például a kereskedő és királyi kereskedelmi tanácsos Weidmann Adolf[313] győzelemként értelmezték az eredményt, kiemelve,

[310] Schwarz Mór rabbi, szül. Csáktornyán 1869 júl. 6. 1884-94-ig volt a budapesti Rabbiképző, egy évig a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója. 1893-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1895. pedig rabbivá. 1896-ban turóc-szentmártoni, 1898 óta győri főrabbi. Lásd, Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930), 82–83. *Magyar Zsidó Lexikon* (Budapest, 1929).

[311] *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. Ujvári Péter (Budapest: Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 1929)

[312] Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930), 82–83.

[313] Weidmann Adolf királyi kereskedelmi tanácsos, illetve az Egyesült Győr- és Győrszigeti Izraelita Hitközség Iskolaszéki Elnöke volt. Lásd . Szögyi G. Vilmos, *Hölgyek és urak. Győri Millenniumi naptára az 1896-os évre* (Győr, 1895),169-170. A „királyi kereskedelmi tanácsos" cím a dualizmus korában adományozott tiszteletbeli rang volt, amelyet a király olyan kereskedőknek, iparosoknak vagy bankároknak adott, akik gazdasági tevékenységükkel kiemelkedő érdemeket szereztek. A cím nem közigazgatási hivatalt jelentett, hanem társadalmi presztízst és rangemelkedést biztosított viselőjének. 1895-ben a győri Lloyd részvénytársaság elnök WeidmannAdolf kir. keresk. tanácsos volt, aki terménykereskedelemből alapozta meg vagyonát.

hogy a vallási hűség összeegyeztethető a haladással és a nemzeti integrációval.[314] Az ortodox kisebbség azonban nem adta fel. 1870 júliusában König M. Adolf és Gross Áron bejelentette a *Győr-szigeti Ortodox Izraelita Hitközség* megalakítását, amelyet hosszas vita és minisztériumi egyeztetés után 1871. január 1-jén hivatalosan is elismertek.[315] Az új hitközség első elnöke König M. Adolf lett, aki magánvagyonából fedezte a templom, az iskola és egyéb közösségi intézmények működését.[316] A szakadás után Snyders Jakab volt az első ortodox rabbi, akit fia, Bernát követett hivatalában.[317]

A neológ közösség a magyar nyelv és a nemzeti kulturális referenciák felé való nyitást választotta, ami elsősorban a nyelvhasználatban, az oktatásban és a közéleti reprezentációban jelent meg. Ez azonban nem azonos a vallásgyakorlat modernizációjával. Az ortodox és a neológ közösségek közötti különbségek nem pusztán a nemzeti orientáció mentén, hanem a vallásos forma, az urbanizáció és a középosztályosodás eltérő mintái alapján is értelmezhetők. A „korszerű vallásos áhítat" iránti igény a 19. század végén más felekezetekben – például a református egyház liturgikus változásaiban – is megfigyelhető, ami arra utal, hogy e különbségek részben urbanitási és kulturális modernizációs jelenségek voltak, nem kizárólag felekezeti sajátosságok. A kongresszusi szakadás tehát nem csupán liturgiai kérdés volt, hanem két különböző zsidó alkultúra létrejöttét jelezte. A győri események így nemcsak a vallási reform és a konzervativizmus közti küzdelmet mutatják, hanem a szimbolikus tér újrarendezéséért folytatott harc dokumentumai is, amelyekben a vallás, a közösség és a modernitás kérdései szétválaszthatatlanul összefonódtak. A győri ortodox hitközséget az 1860–70-es években számos bírálat érte a modernizációval szembeni ellenállása miatt.[318] Kritika tárgyát képezte az oktatás színvonala és zártsága (pl. a tanítókat elsősorban vallási ortodoxiájuk alapján választották ki, nem pedig pedagógiai felkészültségük szerint). A közösségen belül tiltották az idegen nyelvű prédikációkat, ragaszkodva a hagyományos, jiddis nyelvhasználathoz, ez pedig nehézséget jelentett a magyar nyelvű közéleti alkalmazkodás szempontjából. Több tanító panaszkodott arra, hogy az ortodox iskolákban nem volt volt mód szabadon oktatni, az imák pedig – a korabeli kritikusok szerint – nem feleltek meg a „korszerű

[314] Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930), 7.
[315] Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930), 82—89.
[316] Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930), 82—89.
[317] Snyders Jakab (1833–1904) Amszterdamból érkezett. Fia, Snyders Bernát (Ben-Cion, 1875–1944) a pozsonyi jesivában tanult, majd rövid ideig Jóka rabbija volt, mielőtt 1904-ben apja helyére lépett, és négy évtizeden át szolgálta a győri ortodox hitközséget. Mindkét rabbi a közösség spirituális életének meghatározó alakja volt; Snyders Bernát a győri jesiva megszervezésével és oktatási kezdeményezéseivel vált országosan is ismertté. A holokauszt idején – Róth Emillel, a neológ közösség rabbijával együtt – nem fogadta el a menekülés lehetőségét, hanem hívei mellett maradt, és deportálásuk során Auschwitzban meggyilkolták őket. Lásd Amir Livnat, *Győri rabbik életrajza és munkássága. Kiadatlan kézirat.*
[318] *Győri Közlöny*. 13. évf., 78. sz. (1869. szeptember 30.), 2.

vallásos áhítatnak”.[319]

Ezzel párhuzamosan újabb társadalmi törésvonal jelent meg: a cionizmus. A cionista mozgalom győri megjelenése nem pusztán politikai, hanem mélyen vallási és identitási kérdéseket vetett fel. Azzal kapcsolatban, hogy a zsidóság nemzeti önmeghatározása összeegyeztethető-e a magyar állampolgársággal a helyi konfliktusok három szinten mutatták meg az ellentéteket.

Ideológiai fronton „Nemzet vagy vallás?” kérdésében a szinte mindenben alkalmazkodni szándékozók hangsúlyozták, hogy a magyar zsidóság vallásilag zsidó, de nemzetileg magyar. Egy 1909-es gyűlésen a győri zsidó közösség a kérdésre adott hivatalos válasza határozottan elutasította a cionizmust: „Mi magyar zsidók csak vallásra nézve lehetünk egy táborban a más nemzetek között elszórt zsidókkal, de nemzetre nézve, szívben és lélekben magyarok vagyunk.” A beszédet Vörösmarty híres sorával zárták: „E nagy világon kívül / Nincs számodra hely, / Áldjon vagy verjen sors keze, / Itt élned, halnod kell.” A cionizmust e szemlélet hívei idegen politikai befolyásnak tartották, amely felesleges provokáció Magyarországon.[320] A győri cionisták ezzel szemben vallási alapú nemzeti kötelességként tekintettek a mozgalomra. A *Győri Friss Újság* 1909-ben címlapon közölte egy győri cionista válaszát: „A cionizmus nemcsak a zsidóság, hanem a világ népeinek fejlődését is szolgálja. méltóságot és önérzetet ad a zsidóságnak, elkerülve a radikalizmust.” A cionisták a vallási gyökerekhez való visszatérést és a zsidó ifjúság erkölcsi megújulását hirdették, gyakran éles kritikával illettve az asszimiláció híveit.[321]

Így az 1914-es hitközségi választásokon szervezeti harc folyt, ahol az ideológiai különbségek gyakorlati konfliktusokban is megnyilvánultak.[322][323] A cionisták a Nádor szállóban nyitottak kampányirodát, és precíz szervezésük révén uralták a választásokat. A győri sajtó csalást és manipulációt emlegetett, de a cionisták sikere a zsidó nemzeti eszme erős támogatottságát mutatta. Ezzel szemben a polgári párt késlekedve kapcsolódott be a kampányba, míg a magántisztviselők pártja gazdasági alapú igazságos adófelosztást sürgetett, de belső megosztottság miatt alulmaradt.[324] Mautner Henrik, bár aktív szereplője volt a közéletnek, nem került be a megválasztott tagok közé, helyette egy másik földbirtokost, Wittman Lajost, a tekintélyes farádi Wittmann Dávid földbirtokos unokáját szavazták be**.** [325] A

[319] *Győri Közlöny*. 13. évf., 78. sz. (1869. szeptember 30.), 2.
[320] *Győri Friss Újság*, 14. évf., 148. sz. (1913. július 2.), 1.
[321] *Győri Friss Újság*, 10. évf., 16. sz. (1909. január 21.), 1–2.
[322] *Győri Friss Újság*. 15. évf., 54. sz. (1914. május 12.), 1.
[323] Az elmúlt 12 évben a szavazati arány csupán 40–50% körül mozgott.
[324] .*Győri Friss Újság*. 15. évf., 54. sz. (1914. május 12.), 1.
[325] *Győri Friss Újság*. 15. évf., 54. sz. (1914. május 12.), 2.

sport is a zsidó identitásharc színterévé vált, így 1914-ben a győri ETO a bécsi Hakoa zsidó sportklub ellen játszott, és a helyi sajtó a mérkőzést politikai térként értelmezte. A Hakoa játékosait „cionista bandának" bélyegezték, a meccs eredményét pedig „nemzeti elégtételként" ünnepelték.[326] A cionisták bírálatokra adott válasza hangsúlyozta a cionizmus erkölcsi küldetését és civilizációs hozzájárulását, valamint hogy a zsidó sportmozgalom célja nem a radikalizmus, hanem a zsidó méltóság visszaállítása. .

A győri konfliktusok éles identitásvitát tükröztek. A cionisták a vallást és nemzetet egységként kezelték, míg a szinte mindenben alkalmazkodni hajlandók a vallási közösségként való megmaradás célkitűzése mellett a magyar nemzeti lojalitást hirdették. A párhuzamosan létező – ortodox, neológ, cionista – stratégiák különböző értelmezéseket adtak arra, hogyan lehet zsidóként a modern Magyarországon élni. Ugyanakkor sem az ortodox, sem a neológ, sem a cionista irányzat nem volt homogén, mindegyiken belül különböző hangok, értelmezések és hangsúlyeltolódások jelentek meg a vallási dogmatizmustól a pragmatikus alkalmazkodásig, az aktivista nemzetépítéstől a vallási individualizmusig A győri zsidó közösségen belüli identitásviták nem pusztán elméleti vagy ideológiai szinten zajlottak, hanem a vallási, nemzeti és társadalmi önmeghatározás lehetséges túlélési stratégiáit is előrevetítették. Az ortodox, neológ és cionista irányzatok eltérő válaszai – a hagyományőrzés, a teljes asszimiláció, illetve a nemzeti önállóság hangsúlyozása – különböző esélyeket kínáltak a modern magyar társadalomban való megmaradásra, ugyanakkor a későbbi üldöztetések fényében egyaránt illuzónak bizonyultak.

A König család: ortodoxia és társadalmi befolyás

König M. Adolf a győrszigeti ortodox hitközség megszervezésében nemcsak alapítóként, hanem fenntartóként is meghatározó szerepet játszott.[327] A közösségi intézményrendszer – templom, iskola, jótékonysági egyesületek – anyagi és szervezeti alapjainak megteremtésében aktív szerepet vállalt: saját földbirtokainak jövedelméből finanszírozta az építkezést és a fenntartást.[328] A templomépítés nem pusztán a keresztény elit mecenatúramodelljének utánzása volt. A jelenség inkább a történeti kegyúri szerep funkcionális analógiájaként értelmezhető. Bár formális kegyúri jogról ezekben az esetekben nem beszélhetünk, a templomépítés és -fenntartás a földbirtokosi státuszhoz hagyományosan kapcsolódó patronális legitimációs gyakorlatot idézte. A gesztus így nem egyszerű adományozásként, hanem a helyi társadalmi rendbe való

[326] *Győri Friss Újság*. 14. évf., 149. sz. (1913. július 3.), 1.
[327] *Győri Friss Újság*, 11. évf., 5. sz. (1910. január 8.), 1.
[328] Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930), 82–83.

intézményes beíratkozás kísérleteként értelmezhető. A templomépítés ebben az értelemben a földbirtokosi szerep performatív megerősítése volt: a gazdasági tőke szimbolikus hatalommá alakításának egyik leglátványosabb formája. Hasonló mintázat figyelhető meg Moscovitz Geyza és Kornfeld Zsigmond esetében is, ahol az intézményalapítás és építkezés nem pusztán filantróp gesztus, hanem a társadalmi pozíció strukturális rögzítésének eszköze volt. A vallási élet gyakorlati megszervezésében – így a Chevra Kadisa működtetésében és a nőegylet támogatásában – König Adolf szintén vezető szerepet vitt. A kortársak szemében a König név a vallási elkötelezettség és a közösségi felelősségvállalás szinonimájává vált.

A közösségi örökséget fia, König Kálmán vitte tovább, akit az apja halála után minden három évben újraválasztottak a hitközség élére.[329] Működésének kezdetén még a közösségi konszenzus jegyében tevékenykedett, az idő múlásával azonban a hagyományhoz való viszonya megváltozott. Egy közösségi esemény során – amikor a vejét kívánta megtisztelni azzal, hogy felolvashasson egy szentírási szakaszt – konfliktus alakult ki közte és a rabbi között. Amint erről a helyi sajtó is beszámolt, a rabbi a kérést a vallási dogma megsértésének tartotta, és elutasította annak teljesítését anélkül, hogy bármiféle teológiai magyarázattal szolgált volna. Kálmán ezt személyes sértésnek vette, és szótlanul elhagyta a templomot, majd lemondott elnöki tisztségéről.[330] [331] Egy korabeli tudósítás így fogalmazott: „Kár, hogy a tudós orthodox pap — ki folyton tanul — még mindég nem tudott kibontakozni az ósdi felfogások ezer ráncú köpönyegéből.” [332] A retorikus és pejoratív hangvétel nem a konfliktus tényleges okait világítja meg, hanem a korszak sajtójának értelmezési keretét tükrözi, amely a vallási ellentéteket a „haladás” és „maradiság” dichotómiájával írta le. A botrány nyomán Grosz Gusztáv könyvkereskedőt és nyomdászt választották meg új elnöknek.[333]

A König család tehát nemcsak a vallási hűség intézményes megőrzésének példáját adta, hanem tevékenységük azt is láttatja, hogy az ortodoxia sem volt egynemű: a generációs különbségek, az eltérő modernizációs értelmezések és a társadalmi szerepértelmezés új változatai is megjelentek. A második generáció már nem feltétlenül azonosult a vallási dogmák hajlíthatatlanságával, hanem egy nyitottabb, de még mindig hagyományos felekezeti keretek között értelmezett közösségi szerepfelfogást testesített meg.

Lévay család: konverzió és státuszintegráció

[329] *Győri Hírlap*, 71. évf., 73. sz. (1927. március 31.), 2.
[330] *Győri Friss Újság*, 11. évf., 5. sz. (1910. január 8.), 1.
[331] Az ortodox struktúrában a rabbi vallásjogi tekintélye elsőbbséget élvez a világi tisztségviselőkkel szemben, míg a neológ szervezetben a hitközségi elnök a közösségi irányítás kiemelt szereplője.
[332] Uo.
[333] Uo.

A Lévay család vallási identitásának átalakulása jól példázza, hogy a vallásváltás nem csupán lelki folyamat, hanem tudatos státuszintegrációs stratégia is lehetett. Lévay Henrik életének utolsó szakaszában áttért a római katolikus vallásra, amit a győri püspök, dr. Zalka János végzett el ünnepélyes szertartás keretében Táplánypusztán.[334] A keresztelés során keresztapja a Bécsben élő dr. Rosenthal Horác,[335] keresztanyja pedig Soltész Vilmosné[336] lett, ami a család nemzetközi és helyi kapcsolatrendszerét is tükrözte. A ceremónián jelen volt felesége és unokaöccse, Lévay Ferenc is, akik később szintén megkeresztelkedtek és bérmálásban részesültek.[337] Lévay Henrik áttérése nem csupán egyéni lelki döntés volt, hanem egyfajta szimbolikus asszimiláció: a keresztény társadalmi normák és kulturális kódok átvételével járó integrációs gesztus. Ezt jelzi az is, hogy a táplányi birtokon egy impozáns kápolnát emelt, amelyet saját költségén tartott fenn, és amelynek alapítólevele hangsúlyozza az uraság és a cselédség közötti különbség megszűnését az istenszolgálatban: „nincs különbség uraság és cseléd között." Ez a nyilatkozat ugyan egy ideális állapot vágyképe, de retorikailag az akkori katolikus térbe való beolvadás igényét és a keresztény elit mecenatúra-modelljének átvételét jelzi.[338] [339]A kápolna szolgálatát neves győri egyházi személyek – többek között dr. Zalka László, Kisfaludy Á. Béla, dr Bedy Vince kanonok – látták el. A kastély egyik helyiségében tartott gyóntatások, a papok rendszeres és tiszteletteljes fogadása a keresztény földbirtokosi réteg szokásainak tudatos elsajátítását mutatathatja.[340]

A vallásváltás generációs identitástranszformációhoz vezetett, Lévay Ferenc és gyermekei már katolikus nevelésben részesültek, és 1912-es bérmálásuk nemcsak egyházi, hanem társadalmi eseménnyé is vált, amelyet a dunántúli sajtó kiemelten kezelt.[341] A nyilvános performativitás – püspöki keresztelő, kápolnaépítés, bérmálás – a szimbolikus alkalmazkodás aktív stratégiájaként értelmezhető, nem csupán a vallási identitás megváltozását, hanem új társadalmi szerepek elfoglalását szolgálta.

A Lévay család példája is megmutathatja, hogy a konverzió nemcsak

[334] *Győri Közlöny*, 40. évf., 81. sz. (1896. július 9.), 2.
[335] Ifjú Lévay Ferenc sógora.
[336] Soltész Vilmos a Pannónia magyar viszontbiztosító intézet igazgatósági tagja (Pannónia ungarische Rückversicherungsanstalt) Lásd *Központi Értesítő*, 16. évf., 2. félév, 104. sz. (1891. december 13.).. 1892-ben alelnöke, lásd *Magyar Nyomdászat*, 5. évf., 12. sz. (1892. december 1.).
[337] Lévay Henrik kikeresztelkedése: *Győri Közlöny*. 40. évf., 84. sz. (1896. július 16.).
[338] *Dunántúli Hírlap*. 24. évf., 219. sz. (1916. szeptember 26.), 2.
[339] A zsidó közösségekben a vallási és közösségi intézmények (zsinagógák, iskolák, jótékonysági egyesületek) finanszírozása már a 19. század előtt is bevett gyakorlat volt – erre Lévay Henrik esete is példa –, így a mecenatúra nem a keresztény elit mintájának egyszerű átvételeként értelmezendő. A jelen esetben vélhetően a nyilvános reprezentáció és a státuszjelző adományozási formák igazodása figyelhető meg a keresztény elit társadalmi kódjaihoz.
[340] *Dunántúli Hírlap*. 20. évf., 57. sz. (1912. május 14.).
[341] *Dunántúli Hírlap*. 20. évf., 57. sz. (1912. május 14.).

identitásvesztésként, hanem a státuszemelkedés eszközeként is értelmezhető. A katolikus rítusok, építészet és kapcsolati tőke révén a zsidó származású nagybirtokos család részben sikeresen beilleszkedett a keresztény földbirtokosi elitbe, a vallási tőke felhalmozása tehát nemcsak spirituális, hanem politikai és gazdasági jelentőségű lépés is volt.

Laendler Antal családja: identitásrétegezés

A Laendler család vallási stratégiája Dukesz Márta visszaemlékezései, Bakacs Rita kutatásai, dr. Cserháti Gézáné Laendler Zsófia elbeszélése, családi dokumentumok és helyi sajtófor rások alapján részletesen rekonstruálható. A család valláshoz való viszonya a komplex, többpólusú identitásmenedzsment példája, amelyben különböző életstratégiák, társadalmi célok és történelmi kényszerek hatására alakult ki többféle, egymással párhuzamos, időnként egymásnak ellentmondó vallási pozicionálás.

A családon belül legalább öt eltérő vallási szerepfelfogás figyelhető meg:

1. Világi pragmatizmus – Laendler Antal vallási gyakorlatát nem a teljes elutasítás, hanem a racionalizált, visszafogott részvétel jellemezte. Bár nem látogatta hetente a zsinagógát, zsidó vallási identitását vállalta és nem határolódott el közösségétől. Életét elsősorban gazdasági és társadalmi célkitűzések mentén szervezte, ami a vallásgyakorlat fokozatos lanyhulását eredményezte, de nem jelentett teljes közömbösséget vagy tagadást. Ez a pozíció a vallási kötődés polgári adaptációjának olyan visszafogott, pragmatikus formáját mutatathatja, ahol az identitás vállalt, de többnyire nem intézményes módon gyakorolt.
2. Hagyományőrzés – Weiss Róza, Laendler Antal felesége rendszeresen látogatta a győri zsinagógát és ragaszkodott a zsidó vallási hagyományokhoz. Ezzel őrizte és fenntartotta a család vallási emlékezetét, különösen egy olyan környezetben, ahol a közösségi vallási kötődés fokozatosan gyengült. Reprezentációs és családi szinten is aktív szerepet vállalt a zsidó identitás átörökítésében, így ő a rituális kontinuitás női közvetítőjének tekinthető. Szerepe azt példázza, hogy a női vallásgyakorlás – a családtagok részbeni intézményi kivonulása mellett – hogyan válhatott a zsidó identitás informális fenntartójává.
3. Konverzió – a családon belül két női áttérés dokumentálható, eltérő motivációval. Dukesz Márta 1937. augusztus 31-én megkeresztelkedett, majd 1939. június 15-én katolikus házasságot kötött Bakacs Lászlóval; a háború után a keresztény rítusokhoz is igazodott (pl. karácsonyfa), esete a társadalmi integráció és a házassági esélyek stratégiai maximalizálásaként értelmezhető. Ezzel szemben Laendler Ilona (Balogh Oszkárné) a harmincas évek elején hitbeli meggyőződésből tért át, Krisztus-hívő identitását élete végéig következetesen gyakorolta. A családi emlékezet szerint Balogh Ágnes (Laendler Ilona és

Balogh Oszkár lánya) is áttért és keresztény házasságot kötött.

4. Kényszerkontúrú konverzió – Laendler Hermin és férje, Dukesz Miksa 1944-ben komolyan fontolgatták a konverziót, sőt fel is kerestek egy katolikus egyházi személyt, aki felkészítette volna őket az áttérésre. A családi levelezés tanúsága szerint azonban a deportálás megelőzte a formális vallásváltást. Ebben az esetben a vallásváltás külső nyomásra, életvédelmi céllal történt volna.
5. Ideológiai pótlék – A háború utáni generáció tagjai közül többen – például Laendler Anna gyermekei: Kende Judit[342] és Margit,[343] valamint Földes Klári – nem konvertáltak, hanem a Magyar Kommunista Pártba léptek be. Ez az ideológiai keret sok esetben valláspótlékként funkcionált új kollektív identitást és közösségi kötődést biztosított egy vallásilag megrendült és társadalmi mobilitást kereső generáció számára.

A Laendler család példája nem a zsidó identitás feladásának, hanem a zsidó identitás történetileg rétegzett, kontextusfüggő újrafogalmazásának története. A vallási hovatartozás a család tagjai számára nem kizárólag hitbéli meggyőződés, hanem gyakran életvédelmi, státuszstratégiai vagy társadalmi integrációs döntések tárgya lett. A konverziók és ideológiai fordulatok mögött a konverziós kalkulus – a vallási identitással való rugalmas gazdálkodás – logikája érhető tetten, amely különösen a női családtagok esetében a házassági mobilitás és társadalmi elfogadottság maximalizálását célozta. A vallási stratégiák sokfélesége nem csupán generációs eltérésekre, hanem a nemi szerepek és a társadalmi pozíciók különbségeire is rámutat. Ez az adaptív stratégiai sokszínűség a 20. századi magyar zsidóság történeti sebezhetőségének, valamint az identitás túlélési potenciáljának árnyaltabb megértésére is lehetőséget nyújt.

Laendler Aladár családja: vallási közömbösség és pragmatikus alkalmazkodás

Noha Laendler Antal és Laendler Aladár testvérek voltak, gazdasági és integrációs stratégiáik eltérő irányt vettek, ezért elemzésük részben elkülönítve történik. Laendler Antal testvére, Aladár keresztény nőt vett feleségül, és gyermekeiket is keresztényként nevelték. Fia, Szapudi–Laendler István (1899) református felekezetű volt, a felesége római katolikus, gyermekeik is ebben a vallásban részesültek. Aladár lánya, Laendler Erna szintén római katolikus vallásúként szerepel a háború utáni halotti anyakönyvekben. A festőművészt és

[342] Kende Judit a Somogy megyei Iharosberényben született (1903. január 3.). Szülei: Kende Lajos és Laendler Anna. Testvére Margit és Kálmán. 2014-ben emlékkiállítást rendeztek Kende Judit műveiből Abdán. Kende Judit 14 évesen került Pillingérpusztára, és a Győri Leánygimnáziumban érettségizett 1922-ben.
[343] Anyja: Laendler Anna, szül.: Iharos (Sm), 1904. október 3.

nővérét, özvegy Dörfler Nándornét (sz. Laendler Erna, 1895) – római katolikus vallású, műszaki főtanácsos nyugalmazott özvegyét – 1945 januárjában vallási hovatartozásuktól függetlenül nyilasok gyilkolták meg Mosonszentmiklós határában.

David Sorkin, a modern zsidó történelem egyik alapvető értelmezésének szerzője szerint a 18–19. századi német zsidóság modernizációja nem lineáris asszimilációként, hanem egy autonóm, polgári „részkultúra" (subculture) kialakulásaként írható le.[344] Ez a részkultúra a vallási hagyományokat a felvilágosodás eszméinek intézményes befogadásával kapcsolta össze (iskolák, jótékonysági társulatok, kulturális egyesületek, fegyelmezett közösségi normák), így egyszerre biztosított belső kohéziót és külső integrációt. Sorkin „vallási felvilágosodás" (*religious enlightenment*) tézise szerint a modernizáció elsősorban konfesszionális keretek között zajlott: a zsidó közösségek saját fogalomkészletükkel dolgozták át és illesztették magukhoz a polgári értékeket, létrehozva a „kettős beágyazottság" mintázatát a zsidó és a többségi társadalom között.[345] Sorkin részkultúra-elmélete azonban a Laendler család esetében csupán korlátozottan alkalmazható, mivel itt nem egy egységes autonóm részkultúra (subculture) formálódását látjuk, hanem egymással párhuzamos – vallási, világi, keresztény és kommunista – identitáspályákat, amelyek gyakran ellentmondtak egymásnak, de egyazon családon belül jelentek meg. Ez a „többpólusú identitásmenedzsment" a modern győri zsidóság történeti tapasztalatainak sokszínűségét és sebezhetőségét is megjeleníti. A Laendler család példája így nem pusztán vallásváltásokról, hanem a zsidó identitás rétegződéséről, átalakításáról és újrapozicionálásáról szól a történelmi körülmények által megszabott adaptív logikák mentén. A holokauszt és a kommunizmus kettős traumája élesen szembesít azzal, hogy az identitás nem elveszett, hanem újraformált, gyakran sebészi pontossággal kivágott és újrarétegzett örökség maradt.

Mautner család: ortodoxia és cionizmus

A Mautner család esete különösen jól illusztrálja, hogy a vallási ortodoxia és a zsidó nemzeti identitás, a cionizmus nem szükségszerűen zárták ki egymást. Mautner Fülöp, aki eredetileg bérlőként érkezett Győr megyébe, Budapestre költözése után a fővárosi ortodox izraelita hitközség egyik vezető személyisége lett: főgondnok, majd alelnök, továbbá a Budapesti Ortodox Talmud Társaság elnöke.[346] Vallási elkötelezettségét közösségi aktivitással,

[344] David Sorkin, *The Transformation of German Jewry, 1780–1840* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1987).
[345] David Sorkin, *The Transformation of German Jewry, 1780–1840* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1987).
[346] Zsumbera Árpád, *A Mautner-család Midszentpusztán*. Kézirat, 2022.

jótékonykodással és intézményépítéssel is megerősítette.

Fia, Mautner Henrik nemcsak apja vallási örökségét vitte tovább, hanem a helyi közösségben is jelentős szerepet vállalt. 1909-ben megvásárolta a novákpusztai birtokot a kastéllyal együtt, és ugyanebben az évben ortodox izraelita hitközség Salczer Samu elnökletével megtartott tisztújító közgyűlésén elnöknek König Kálmánt, alelnököknek Mautner Henriket és Steiner Albertet választotta. [347] Még ebben az évben a Chevra Kadisa választásán is bizalmat kapott, ahol póttagként vett részt a képviselőtestület munkájában.[348] Mindebből jól látszik, hogy nemcsak gazdasági, hanem vallási és közösségi presztízsteremtésre is törekedett.

Kiemelten fontos volt számára a fiatal nemzedék vallási nevelése. A Mensa Academica zsidó egyetemi ifjúsági szervezet vezető tagjaként vallási témájú előadásokat szervezett, és az étkezés során bevezette a kósersági szabályokat, ezzel is erősítve a vallási hagyományok betartását.[349] Egy korabeli sajtóbeszámoló szerint „igazi meggyőződéses zsidó lélekként" munkálkodott a zsidó identitás megőrzéséért a fiatal értelmiségi elit körében.[350] Vallási ortodoxiája azonban nem jelentett elzárkózást a zsidó nemzeti mozgalomtól. Már 1913-ban tagja volt a győri cionista egyesület választmányának,[351] és a mozgalom céljait – Palesztina benépesítését, oktatási és gazdasági bázisok létrehozását[352] – vallási kötelességként értelmezte. 1927-ben a Magyar Cionista Szövetség győri csoportjának elnökeként tevékenykedett.[353][354]

Mautner Henrik vallási identitása nem csupán reprezentációs elem volt, hanem a mindennapi gyakorlatban is érvényesült. Egy korabeli sajtóbeszámoló szerint, amikor huszártiszteket kellett elszállásolnia novákpusztai birtokán, nem tudott számukra húst biztosítani, mivel vallásos zsidóként csak rituálisan vágott húst szolgált fel, és a helyszínen nem állt rendelkezésre sakter. A helyzet konfliktushoz vezetett, amely után Mautner családjával együtt elhagyta a birtokot[355]

A Mautner család így a tradicionális vallásosság és a modern zsidó nacionalizmus egyidejű jelenlétét példázza. Ez a kombináció lehetővé tette számukra, hogy egyszerre legyenek

[347] *Győri Újság*, 2. évf., 26. sz. (1909. február 2.), 3.
[348] *Győri Napló II.* 7. évf., 107. sz. (1909. május 11.), 3.
[349] A Mensa Academica korábban felekezetileg semleges, a kóser előírásokat nem követő közétkeztetési rendszerben működött; a zsidó hallgatók vallási igényeinek intézményes figyelembevétele később jelent meg.
[350] *Egyenlőség*, 45. évf., 1. sz. (1926. január 2.).
[351] *Győri Híradó*, 1. évf., 54. sz. (1913. július 1.), 2.
[352] A győri csoport taglétszáma jelentősen emelkedett, az előző évi 48-ról 80-ra, amit biztató jelként értékeltek a mozgalom jövőjét illetően. Palesztinai földvásárlás céljára Győrött 800 koronát gyűjtöttek össze. Lásd *Győri Híradó*. 1. évf., 54. sz. (1913. július 1.), 2.
[353] Bana József, „Kísérlet a Győr városában működő vallásos egyesületek meghatározására (1737–1950 között)," In *Források és feldolgozások a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárából* 13 (Győr, 2011), 71.
[354] Győrben a 285. Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetség is működött, lásd Bana 2011: 73
[355] *Győri Friss Újság*. 13. évf., 167. sz. (1912. augusztus 30.), 1.

integrált tagjai a helyi ortodox közösségnek és aktív résztvevői a zsidó nemzeti mozgalomnak.

Szold Manó: ortodox kötődés és innovatív vállalkozói habitus

Szold Manó a Győr megyei Újmalomsokhoz tartozó Ponyvád-pusztán hozta létre mintauradalmát, amely egyszerre képviselte a hagyományos zsidó vallási értékeket és a modern gazdasági racionalitást. Nincsenek adatok hivatalos cionista vagy asszimilációs tevékenységéről, de mindennapi gyakorlata a közösségi felelősségvállalás és a vallási értékek fenntartása mellett tanúskodik, egyfajta „csendes ortodoxia" modelljét képviselve, amely nem lépett ki a nyilvánosságba, de konzekvensen érvényesült a birtokirányításban és a családi életben. Ortodox vallási kötődése nemcsak személyes identitásában, hanem gazdasági és társadalmi működésében is megjelent: a birtokon rendszeresen biztosították a kóser vágást. A család mindvégig az ortodox vallási előírások szerint élt,[356] bár közvetlen hitközségi szerepvállalásáról kevés forrás maradt fenn. A vallási különállását megőrizte, zsinagógát nem épített ugyan a birtokon, de a közösségi imák számára rendszeresen biztosított helyiséget.

A Szold család példája feltehetőleg egy olyan identitásstratégiát képvisel, amely elutasította mind a látványos társadalmi integrációt célzó konverziót, mind a nyílt politikai fellépést, helyette a gazdasági integráció és vallási megmaradás kombinációját választotta. Ez a stratégia a viharos történelmi változások ellenére is fenntartotta a vallási kontinuitást és a társadalmi hasznosságot. A Szold család azonban – mindezek ellenére – mára gyakorlatilag eltűnt a helyi kollektív emlékezetből. A falusi visszaemlékezések, az önkormányzati emléktáblák és a helytörténeti kiadványok szinte semmilyen nyomát nem őrzik e valaha meghatározó gazdasági szereplőnek. Eltűnésük épp a „csendes ortodoxia" visszafogottságát tükrözi, nem törekedtek reprezentációra, politikai védelemre vagy társadalmi státuszdémonstrációra, így emlékezetük is sérülékenyebbnek bizonyult a 20. századi történelmi törésvonalak közepette. A szóbeli források hiánya, a levéltári csend miatt a Szold család történetének visszafejtése nagy kihívást jelent.

Stern–Egyedi család: vallásosság és konverzió

A Stern–Egyedi család vallási identitásának alakulása jól példázza a felekezeti hovatartozás és a státuszintegráció összefüggéseit. A család alapítója, Stern Ignác még ortodox zsidóként élt,

[356] *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. Ujvári Péter (Budapest: Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 1929)

halálakor, 1894-ben, a Kerepesi úti[357] – a mai Salgótarjáni utcai zsidó temetőben – izraelita temető családi sírboltjában helyezték örök nyugalomra. A szertartást Lazarus főkantor vezette, a búcsúbeszédet dr. Keim Sámuel főrabbi tartotta. A temetésen jelen volt a pesti izraelita hitközség vezetése, a fővárosi pénzügyi és politikai elit, valamint Bolgár Dénes, Egyed község római katolikus plébánosa is, aki földesúri jótevőként búcsúztatta az elhunytat.[358] Ez a többfelekezetű búcsúztatás már ekkor jelezte a család szimbolikus kettős kötődését.

A második generáció tagjai, Egyedi Artúr és Egyedi Lajos megkeresztelkedtek (lásd: Függelék F 6.1.). E formális áttérést dr. Egyedi Artúr közéleti szerepvállalása – vidéki kastély, városi palota, versenyistálló, a dzsentri életformát idéző habitus, országgyűlési mandátum és a csaknem megvalósult Nemzeti Kaszinó-tagság[359] (lásd: 4.3.) – valamint a keresztény temetkezések tényei is megerősítik. Egyedi Lajost 1927-ben római katolikus szertartás szerint temették el. A búcsúztatást Svoy Lajos, a Regnum Marianum plébánosa végezte, jóllehet az öngyilkosság a katolikus tanítás szerint halálos bűnnek számított.[360]

Egyedi Artúr és Egyedi Lajos megkeresztelkedése a felekezeti hovatartozás újradefiniálását jelentette. E döntés belső motivációi a források alapján nem rekonstruálhatók teljes bizonyossággal; társadalomtörténeti szempontból azonban érzékelhető, hogy a konverzió a család integrációs lehetőségeinek szerkezetét is módosította. A felekezeti váltás így nem pusztán vallási, hanem társadalmi következményekkel is járt. A Stern–Egyedi család az ipari vagyon földbe konvertálásával párhuzamosan integrálódni kívánt a keresztény földbirtokosi elitbe. A vallásváltás a társadalmi integráció egyik kulcseleme volt, amelyet a névmagyarosítás, a keresztény normák szerinti reprezentáció (például vadászat, lóverseny) és a női oktatás egészített ki. Egyedi Artúr felesége, Friess Zsófia nem tért ki, így a házaspár között vallási kettősség maradt fenn. Ugyanakkor gyermekeiket már a római katolikus egyházban kereszteltették meg: a korabeli egyedi anyakönyvek tanúsága szerint Margit (1894),[361] Ilona és Mária is megkeresztelt római katolikus vallásúként szerepelnek (lásd: Függelék: F/6.1. *A Stern–Egyedi család vallási státuszváltásai és anyakönyvi bejegyzései*), ami tudatos társadalmi pozicionálásként kifejezetten a leányok házassági esélyeinek és társadalmi elfogadottságának növelését célozta. A keresztény felekezetű vőlegények preferálása a kulturális integráció további indikátora (lásd: Függelék B 2.4.).[362]

[357] A 19. században a terület a Kerepesi út vonzáskörzetéhez tartozott, Nem azonos a Fiumei úti (régi Kerepesi úti) nemzeti sírkerttel, bár közvetlenül mellette fekszik.
[358] Zsirai Antal közlése, Egyed.
[359] A jelöléskor már konvertita volt.
[360] *Új Nemzedék*. 9. évf., 117. sz. (1927. május 24.).
[361] Egyed, rk. anyakönyv IV/76.
[362] Példák: Ilona keresztény férje; Margit férje áttért; Mária (Mariska) férjének felekezete nem azonosítható, de

A cionista sajtó – különösen a *Múlt és Jövő* című folyóirat – élesen bírálta ezt az identitásváltást. A lap 1924-ben Egyedi Artúr meggyilkolását a „túlhajtott zsidó asszimiláció tragikumaként" értelmezte. A publicisztika szerint a család „lihegve kilohol" a zsidóság kereteiből, miközben mindent – kastélyt, autót, keresztény temetőt – elérve sem tud valódi elfogadottságot szerezni. A szerző a történet erkölcsi tanulságát a „Méné, tekel ufarszin" jövendöléshez hasonlította, hangsúlyozva, hogy az önfeladás morális bukással végződik.[363][364]

A halál rítusai különösen éles konfliktusok terepévé váltak.[365] Egyedi Lajos temetésének körülményei – a kezdeti megtagadás, majd a kompromisszumos beszentelés – azt mutatathatják, hogy még a keresztény integráció sem volt elégséges a normák teljes elfogadtatásához. A halál utáni felekezeti hovatartozás is társadalmi viták tárgyát képezte, és az áttértek státusza továbbra is ambivalens maradt.

Vegyes házasságok és vallási státusz a vizsgált családokban

A vizsgált családok vallási státuszának, konverziós és vegyes házassági mintáinak részletes, generációkra bontott leírását a Függelék B/2.4. tartalmazza. A győri zsidó földbirtokos családok konverziós és házassági mintázataiban a formális vallási státusz változása és a társadalmi beágyazódás mélysége között szoros összefüggés figyelhető meg. A családokra lebontott összefoglaló táblázatot lásd: Függelék B/2.5. A konverziók jellegét, időzítését és családon belüli eloszlását tekintve négy mintázat különíthető el: teljes keresztény konverzió és integráció; részleges vagy egyoldalú konverzió vegyes házasságokkal; zsidó vallási dominancia minimális áttéréssel; illetve bizonytalan vagy dokumentálatlan vallási státusz.

A König család első két generációjában kizárólag zsidó házasságok köttettek. A harmadik generációban König M. Adolf gyermekei közül Kálmán két zsidó feleséggel kötött házasságot; lányai – Eliz, Ilona, Frida és Irma – egyaránt zsidó férjet választottak. Az egyetlen kivételt Gyula jelentette, aki áttért a keresztény hitre, felesége is megkeresztelkedett, gyermekeiket kereszténynként nevelték, így ezen ágnál teljes keresztény integráció valósult meg. A családra összességében zsidó vallási dominancia jellemző, dokumentált vegyes házasság

gyermekeiket megkeresztelték (lásd: Függelék B 2.4.).

[363] *Múlt és Jövő*. 14. évf. (1924), 358.

[364] *Múlt és Jövő*. 14. évf. (1924), 358.

[365] A boncolási jegyzőkönyvek és halottkémi vizsgálatok utólag igazolták, hogy Egyedi Artúr nem önkezével vetett véget életének, hanem gyilkosság áldozata lett. Az eljárás során kiderült, hogy a család korábbi vallási identitását is szimbolikusan felülíró keresztény temetést eredetileg a római katolikus plébános megtagadta, az öngyilkosság gyanújára hivatkozva. A keresztény egyház tanítása szerint ugyanis az öngyilkosság bűnnek számít, és az egyház szabályai értelmében ilyen esetben a beszentelés megtagadható. A temetést csak későbbi orvosi mentőérvekkel – a feltételezett pillanatnyi elmezavarra hivatkozva – engedélyezték. Ez a mozzanat is rávilágít arra, hogy a felekezeti hovatartozás a halál után is társadalmi megítélés tárgya maradt, és a keresztény integráció ellenére az öngyilkosság vagy bűntény árnyéka megkérdőjelezhette a végső nyughely „tiszta" keresztény legitimitását is.

nélkül, egyetlen konverziós esettel (Gyula).

A Lévay családnál a vallásváltás már az első generációban megtörtént: Lévay Henrik és felesége – mindketten zsidó származásúak – 1896 körül együtt tértek át a keresztény hitre, majd 1897-ben bárói címet kaptak. Gyermekeik nem születtek, Henrik testvérének leszármazottai keresztényként nevelkedtek és házasodtak, keresztény elitintézményekben tanultak. A családra teljes keresztény konverzió és a vegyes házasságok hiánya volt jellemző.

A Laendler Antal vezette család első generációja vallásos zsidó életmódot folytatott, gyermekeiket a hagyományok szerint nevelték. A második generációban azonban több konverzió történt: Ilona a 1930-as években keresztény hitre tért és keresztény férjet vett; Márta 1937-ben megkeresztelkedett és 1939-ben keresztény házasságot kötött; Hermin 1944-ben férjével együtt tervezte a konverziót, de deportálásuk ezt megakadályozta. Az 1930-as évektől vegyes házasságok is megjelentek, a család vallási státusza részben kereszténre változott.

A Laendler Aladár vezette család már az alapító generációban elmozdult a teljes keresztény integráció irányába: Aladár keresztény feleséget vett, gyermekeiket megkeresztelték és keresztény közegben nevelték. Nem ismert adat a zsidó közösséggel való további kapcsolatról.

A Mautner család első generációjában a vallási hagyományőrzés (kóser háztartás, zsidó házasságok) volt meghatározó. A második generációban Margit, Kornélia és Evelin egyaránt zsidó férjet választott. Zsigmond első házasságát zsidó nővel kötötte, második felesége, Poór Lola konvertált keresztény volt. Egyetlen dokumentált vegyes házasság a Zsigmond–Poór kapcsolat, a család vallási státusza továbbra is zsidó dominanciát mutatott.

A Szold család esetében kevés megbízható adat áll rendelkezésre. A zsidó identitás valószínű, de nem dokumentált minden ágban; nincs adat vegyes házasságra vagy konverzióra.

A Stern–Egyedi család első generációja megőrizte zsidó vallási identitását. A második generációban Artúr és Lajos áttért a római katolikus hitre, gyermekeiket megkeresztelték, míg Artúr felesége izraelita maradt. Artúr három lánya keresztényként házasodott: Margit katolikus férjet vett, Ilona keresztény bankárt, Mariska férjének vallása nem adatolt. A család vallási státusza részleges keresztény konverziót mutat, több dokumentált vegyes házassággal és két férfi (Artúr, Lajos) esetében bizonyított áttéréssel. A vizsgált hét család (König, Lévay, Laendler Antal, Laendler Aladár, Mautner, Szold, Stern–Egyedi) példái alapján feltételezhető, hogy a vallási integráció és a felekezeti konverzió nem volt egységes stratégia a 19–20. század fordulóján. A házassági mintázatok és vallásváltások szoros összefüggést mutattak a társadalmi mobilitás, a gazdasági pozíció és a szimbolikus integráció törekvéseivel, ám minden család eltérő módon alkalmazkodott. Az elemzés célja nem tipologikus általánosítás, hanem néhány

dokumentált életút alapján annak bemutatása, hogy a vallási és kulturális identitás alakulása milyen strukturális feltételekközött zajlott. Az elemzett esetek inkább az integrációs mezők közötti elmozdulások lehetőségeit és korlátait illusztrálják, semmint egy egységes identitásmodell létezését mutatják.[366] A kulturális távolság nem a mindennapi együttműködést, hanem a szimbolikus integráció lehetőségét akadályozta.

4.2. Politikai és közösségi szerepek

A győri zsidó földbirtokos családok közéleti és hitközségi szerepvállalása kulcsszereppel bírt a társadalmi integráció és a helyi legitimációs törekvések szempontjából. A családok férfitagjai gyakran töltöttek be vezető pozíciókat a zsidó hitközségekben, jótékonysági egyesületekben, illetve – a lehetőségek határain belül – a helyi közigazgatásban. A hitközségi elöljáróság, az iskolaszéki tagság vagy a Chevra Kadisa vezetése nemcsak vallási tekintélyt biztosított, hanem a társadalmi státusz szimbolikus megerősítésének terepe is volt.

A közéleti jelenlét különösen fontos volt azokban az időszakokban, amikor a zsidó származású földbirtokosok státusza politikailag is megkérdőjeleződött. Az 1920-as években, majd különösen az 1938 utáni zsidótörvények idején a hivatalos közéleti szerepekből való kizárás fokozatosan ellehetetlenítette e társadalmi réteg látható jelenlétét. A politikai tér szűkülése a társadalmi integráció illúzióját is megingatta, és felszínre hozta a gazdasági teljesítmény és társadalmi elfogadás közötti viszony sérülékenységét. Ugyanakkor a közösségi szerepvállalás nem csupán védekező mechanizmusként, hanem aktív presztízsteremtő gyakorlatként is értelmezhető. A földbirtokos elit hitközségi aktivitása és jótékonysági szerepvállalása gyakran szolgálta a közösségen belüli normák megerősítését és az elitcsoport pozíciójának szimbolikus stabilizálását. A politikai és közösségi szerepvállalás kettős funkcióval bírt: egyrészt integrációs lehetőséget jelentett a helyi társadalom felé, másrészt megerősítette a zsidó közösségen belüli tekintélyt és koherenciát. A közéleti jelenlét elismerésért folytatott küzdelemként is értelmezhető, amely során az állampolgári lojalitás és a közösségi elköteleződés egyaránt a társadalmi elfogadás eszközévé vált – még akkor is, ha a történeti körülmények következtében a társadalmi többség ezt az elfogadást gyakran meg is

[366] A bemutatott esetek száma nem teszi lehetővé általános érvényű következtetések levonását a teljes győri zsidó földbirtokos rétegre vonatkozóan. Az elemzés nem reprezentatív mintára, hanem dokumentálható életutakra és konkrét döntési helyzetekre épül. A vizsgált példák ugyanakkor érzékelhetővé teszik, hogy a vallási és kulturális identitás alakulása nem lineáris alkalmazkodási folyamatként, hanem eltérő irányú és intenzitású elmozdulások sorozataként értelmezhető. A felekezeti hovatartozás, a nyelvhasználat, a házassági kapcsolatok és a reprezentációs gyakorlatok változásai nem egységes mintát rajzolnak ki, hanem különböző integrációs mezőkben eltérő mértékben érvényesülő alkalmazkodási formákat. A bemutatott esetek így nem egy homogén identitásmodell bizonyítékai, hanem a vallási és kulturális önmeghatározás strukturális lehetőségeinek és korlátainak illusztrációi.

tagadta.

A Königek

Kemény József írásából és a helyi sajtóból tudjuk, hogy König M. Adolf (1830–1888) a győrszigeti ortodox zsidó közösség egyik alapítójaként kiemelkedő szerepet vállalt a helyi vallási és oktatási infrastruktúra megteremtésében. Szinte a saját vagyonából építtette fel a közösség zsinagógáját és iskoláját, fenntartásuk költségeit pedig elsősorban birtokainak jövedelméből fedezte. Bár csupán 1862-ben, egy évig töltötte be a győri izraelita hitközség elnöki tisztét, élete végéig aktív döntéshozóként vett részt a közösségi ügyekben.[367] Filantróp tevékenysége nem korlátozódott felekezeti keretekre: 1888-ban feleségével együtt 100 forintot adományozott a győri közkórház javára.[368] Ez az adakozási gesztus jól példázza azt a valláson túli társadalmi felelősségvállalást, amely a korszak zsidó földbirtokos elitjének egy részét jellemezte. A mecénási és jótékonysági attitűd nemzedékeken át öröklődött: leszármazottai – férfiak és nők egyaránt – rendszeresen támogatták a város kulturális, oktatási és szociális intézményeit, egyesületeit, valamint a háborús idők sebesültjeit és menekültjeit. A közösségi részvétel formái a 19. századi alapítványoktól a 20. századi nőegyleti bálokig és vöröskeresztes akciókig terjedtek, tükrözve a család széles körű társadalmi beágyazottságát és értékrendjét. (Lásd: függelék D/1. *A König társasági életben való részvétele)*

König Samu (Győr, 1896) főhadnagy, mérnök a győri Állami Révai Főreáliskolában érettségizett[369], majd mérnöki tanulmányokat folytatott és 1922-ben szerezte meg oklevelét a budapesti Műegyetemen. A család tagjai közül egyedül róla tudjuk, hogy a győri Szabadelvű Párt belvárosi csoportjának tagjaként a helyi politikai életben is szerepet vállalt. [370]

A König család több férfi- és nőtagja is kapcsolatban állt a győri szabadkőműves páholyokkal a 19. század végén és a 20. század elején. Levéltári utalások szerint legalább két férfitag rendszeresen részt vett a páholy ülésein, míg más családtagok jótékonysági és kulturális kezdeményezések támogatásával kapcsolódtak a mozgalomhoz. Ez a részvétel nem volt kivételes: a város liberális zsidó elitjének számos képviselője – ügyvédek, orvosok, kereskedők – a szabadkőművességben találta meg a polgári együttműködés és a társadalmi beágyazódás egyik formáját. A páholyok ekkor a győri közélet azon kevés terét jelentették, ahol zsidó és

[367] Kemény József, *Vázlatok a győri zsidóság történetéből* (Győr, 1930)
[368] Petz Aladár, *Győr szabad királyi város Szentháromság kórházának múltja és jelene, 1749–1928* (Győr, 1929), 432.
[369] *Iskolai Értesítő*. Állami Révai Főreáliskola, Győr, (1938).
[370] Katonai pályafutásáért több elismerésben részesült: Ezüst Vitézségi Érem II. osztály, kétszer Bronz Vitézségi Érem és a *Signum Laudis*. Felesége Fritz Margit volt, fiuk Pál. Lásd Jacobi Ágost, *Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban* (Budapest, 1938), 521.

keresztény polgárok viszonylag egyenrangú szellemi és erkölcsi alapon találkozhattak. A szabadkőművesség az erkölcs, a felvilágosodás és a filantrópia eszméit képviselte, és olyan szimbolikus befogadási lehetőséget kínált, amelyet a vallási hovatartozás más fórumokon még korlátozott. Ez a befogadás azonban feltételes maradt. Az 1930-as évektől erősödő antiszemita légkörben a szabadkőművesség univerzalizmusa nem tudta áthidalni a társadalmi és vallási határokat. A korábbi páholytagokat, akik zsidó származásúak voltak, fokozatosan kizárták a helyi társas egyesületekből, és polgári érdemeiket rövid idő alatt elfeledték. A családi emlékezet megőrzött néhány személyes szálat is: a König család, Vilmos Apor püspök és a Pálffy család között korábban közvetett kapcsolatok léteztek, de ezek 1944-ben már nem jelentettek védelmet.

Báró Kisteleki Lévay Henrik

Báró Lévay Henrik a dualizmus kori Magyarország egyik legnagyobb hatású mecénása volt, akinek dokumentált alapítványai és adományai együttesen meghaladták a 340 000 koronát. Jótékonysági tevékenysége nem csupán országos szinten vált jelentőssé, hanem a győri városi és megyei közösségek életében is mély nyomot hagyott. Adományai és alapítványai széles társadalmi spektrumot érintettek – az oktatástól és tudománytól a szociális gondoskodásig, vallási felekezetektől függetlenül. (lásd Függelék D/4.) Lévay mecénási tevékenységét nem csupán bőkezűsége, hanem következetes alapítványkezelése is jellemezte, nyomon követte alapítványainak felhasználását és szükség esetén azok újraelosztását kezdeményezte. 1885-ben például, mivel látta, hogy a Győr megyei tisztviselői segélyalap tőkéje kihasználatlanul halmozódik, azt indítványozta, hogy a teljes összeget – a kamatokkal együtt – osszák szét a győri rászorulók, betegek és árvák között, felekezeti hovatartozástól függetlenül.[371] Hosszú, eredményekben gazdag élete során több száz embernek nyújtott segítséget és számos szegény, árva gyermek neveltetését támogatta.

A kortárs sajtóban Lévay Henrik jótékonysági tevékenységeit nem csupán tételesen sorolták fel, hanem morális példaként is értelmezték. Egy 1897-es cikk szerzője szerint*:* „nem férne el e lapok hasábjaira mindazoknak a nyilvános jótetteknek és áldozatkész közadományoknak lajstroma, melyek a Lévay névhez fűződnek”.[372] Egy másik, az önreprezentáció és társadalmi pozíció szempontjából különösen beszédes publicisztikai forrás pedig a következőképpen fogalmazott: „Elmondhatja magáról, amit Madame sans gêne-ben Lefebre, hogy nincsen őse, mert ő maga az ős – bízvást jogot formálhat arra, hogy e nevet e

[371] közel 30 000 korona
[372] *Győri Hírlap*, 41. évf., 95. sz. (1897. április 28).

vármegye földjén megkülönböztetett becsben tartsa úr és pór egyaránt."[373] Ez a nyelvi gesztus nemcsak a jótékonyság révén elnyert társadalmi megbecsülés fokát tükrözi, hanem Lévay kivételes helyzetét is: olyan nemesi státuszt képviselt, amely nem származáson, hanem érdemen, közhasznú cselekedeteken és nemzeti szolgálaton alapult. A „saját maga által teremtett ős" narratívája a társadalmi mobilitás egyedülálló példáját testesíti meg a 19. század végének magyar nemesi kultúrájában – különösen egy zsidó származású, kereszténnyé konvertált pénzügyi szakember esetében. A sajtó szintén hangsúlyozza, hogy Lévay a bárói rangot nem vásárolta, hanem kiérdemelte.

A Lévay család jótékony tevékenysége nem csupán intézményi szinten bontakozott ki, hanem az egyéni életutakra is kézzelfogható hatást gyakorolt. A helyi sajtóban fennmaradt egy történet egy fiatalemberről, aki diákkorában súlyos nyomorban élt, s tanulmányai folytatására nem volt pénze. Segítségért Lévay Henrikhez fordult, aki a bemutatott jó bizonyítvány alapján vállalta teljes taníttatásának finanszírozását. A báró halála után az özvegy, Lévay Henrikné folytatta a támogatást. Miután a fiatalember sikeresen befejezte felsőfokú tanulmányait, személyesen jelent meg jótevőinél, hogy diplomájával és hálájával tisztelegjen.[374] Ez az epizód jól illusztrálja a Lévay család jótékonykodásának személyes-paternalista karakterét, amely túlmutatott az arctalan adakozáson, mivel az anyagi támogatás érdemezéshez kötött volt, és a támogatottal való kapcsolatban az erkölcsi példamutatás és a kölcsönös lojalitás normái is érvényesültek.

A Laendlerek

A Laendler család jótékonysági gyakorlata sem merült ki az intézményi adományozásban vagy formális egyesületi támogatásokban; legalább ennyire meghatározó volt az a mindennapok szintjén megnyilvánuló paternalista attitűd, amely a földbirtokosi szerepfelfogást áthatotta. A családi emlékezet egy különösen beszédes epizódot őrzött meg Laendler Antalné jószívűségéről. Az elbeszélések szerint Laendler Antal felesége sosem engedte, hogy a házukhoz kopogtató szegények üres kézzel távozzanak: egy fennmaradt anekdota szerint, ha valaki segítséget kérve bekopogott hozzájuk, sosem távozott üres kézzel. Gyakran a férje kalapját, amely mindig a bejárat melletti fogason függött, adta oda a rászorulónak. És bár Antal minden bizonnyal nem ellenezte a segítségnyújtást, a családi visszaemlékezések tanúsága szerint a kalapjai iránt érzett ragaszkodását időnként próbára tette a felesége könyörületessége – különösen, amikor újra és újra a legjobb fejfedője tűnt el a fogasról.

[373] *Győri Hírlap*, 41. évf., 95. sz. (1897. április 28).
[374] *Dunántúli Hírlap*, 24. évf., 219. sz. (1916. szeptember 26.), 2.

Ez a tárgyi, mégis személyes adomány nem csupán a szükség pillanatnyi enyhítésére szolgált, hanem a szimbolikus gesztus révén a társadalmi különbségek ideiglenes felfüggesztését is megjelenítette. A kalap mint a férfiasság, a státusz és a középosztályi identitás mindennapi jele ilyen kontextusban a társadalmi méltóság átengedésének eszközévé vált. Laendler Antalné esetében ez személyes kötődésű adakozási forma egy lokálisan beágyazott, erkölcsileg vezérelt földbirtokosi habitus részeként értelmezhető. A kalap átadása mint aktus egyszerre fejezte ki a gondoskodó szerepet és a „jó gazda" attitűdjét, amely a birtokosné részéről nem csupán gazdasági, hanem erkölcsi felelősséget is jelentett a birtokon élők és dolgozók iránt. A segítségnyújtás nem volt anonim vagy intézményesített, hanem személyes viszonyokra, érdemekre és közösségi elismertségre épült, a hagyományos és modern értékrendek sajátos keverékeként. Habár a Laendler család karitatív tevékenységéről kevés írásos dokumentum maradt fenn, a családi emlékezet számos olyan epizódot őrzött meg, amelyek a társadalmi felelősségvállalás élő gyakorlatát tükrözik.

Ez a fajta paternalista segítségnyújtás nem volt egyedülálló jelenség a győri zsidó földbirtokos elit körében. A mindennapi jótékonyság és a közösségi szolidaritás gyakorlata más családok női és férfi tagjai körében is jelen volt, különösen a mezőgazdasági termelésből élő dinasztiák esetében, ahol az élelmiszer mint adomány közvetlenül kapcsolódott a birtok működéséhez. A Pillingérpusztán gazdálkodó Kende Lajosné, valamint a sövényházi rokon Laendler Aladár is ismerten részt vettek élelmiszer-adományozásban,[375] különösen szegény családok és helyi rászorulók számára. Az ilyen típusú adakozás nemcsak a megmaradt mezőgazdasági felesleg szétosztását jelentette, hanem a helyi társadalommal való kapcsolattartás és a társadalmi felelősségvállalás egyértelmű formája is volt. A természetbeni segítség – például kenyér, liszt, burgonya, alma vagy más alapvető élelmiszer – a földbirtokosok mindennapjainak része volt, és sok esetben a női háztartási irányítás megnyilvánulásaként valósult meg. Ez a fajta gondoskodás tovább erősítette a birtokos–napszámos kapcsolat paternalista karakterét, ahol az adakozás nem elsősorban anonim jótékonyság, hanem erkölcsi kötelességként megélt, személyes döntés volt. E családok nőtagjai – különösen a Kende, Laendler és Mautner családokban – nem csupán a háztartás vezetőiként, hanem a közösségi felelősség hordozóiként is megjelentek a helyi társadalom szemében.

A közéletben játszott karitatív szerepvállalása miatt a Laendler családot megbecsülés övezte. 1934-ben, a Győr városának prominens személyeiről kiadott kötetben Laendler Antal földbirtokos is helyet kapott. [376]

[375] *A Reggel: Politikai napilap*, 2. évf., 214. sz. (1918. november 19.), 3.
[376] Palatinus, József, és Imre Halász, szerk. *Győr szabad királyi városi és Győr-Moson-Pozsony*

A Mautnerek

A családi hagyomány szerint Habsburg Frigyes főherceg[377] Zsigmond születése előtt egy évvel hat hétig vendégeskedett a Mautner család mindszenti kastélyában. A korabeli sajtóforrások azonban Ferenc Ferdinánd főherceg tartózkodását rögzítik: 1890-ben a trónörökös három hétre a mindszenti Bay-kastélyba[378] látogatott, részt vett a Nádasdy-huszárok hadgyakorlatán és Mautner Henrik látta vendégül. Távozásakor elégedetten nyilatkozott és házigazdájának emlékül egy értékes melltűt ajándékozott.[379] (lásd Függelék F/5). Frigyes főherceg birtokai a Mautner család novákpusztai uradalmával voltak szomszédosak, lakóhelye az első világháború után Óváron volt. Érdeklődő természetű, a mezőgazdasági és gazdaságszervezési kérdések iránt nyitott személy lévén látogatása valószínűleg szakmai tanulmányút jellegű volt.

A megyei virilisek listáján már Mautner Fülöp is szerepelt. Fia, Henrik a gazdaság átvételének évétől szintén a megye virilisei közé került. Ott találni Győr vármegye legtöbb adót fizető törvényhatósági bizottsági tagjainak névjegyzékében (1895,[380] 1897,[381] 1900,[382] 1907,[383] 1913,[384] 1914,[385] 1915,[386] 1917,[387] 1921,[388,389] 1929[390]). A családi hagyaték és a megyei összeírások szerint e pozícióját a Palesztinába történt kivándorlásáig megőrizte. Mautner Henrik a város közösségi életében is aktívan részt vett: a városi képviselő-választásokon a nádorvárosi kerület jelöltje[391] és sok éven keresztül esküdtbírósági tag is volt.[392,393] A Győr megyei gazdasági egyesület több éven át a tagjai közé választotta,[394,395,396,397] a járási

közigazgatásilag egyelőre egyesített megyei fejek. (Győr: Pohárnik Pál kiadása, 1934.)
[377] Habsburg-Tescheni Frigyes főherceg (1856–1936)
[378] Mindszentpusztai birtokot a kastéllyal bérelték.
[379] *Budapesti Hírlap*, 10. évf. (1890. szeptember 10.).
[380] *Győri Hírlap.* 39. évf., 90. sz. (1895. október 7.): 1.
[381] *Győri Hírlap.* 41. évf., 211. sz. (1897. szeptember 17.): 2.
[382] *Győri Hírlap.* 44. évf., 294. sz. (1900. december 23.): 2.
[383] *Győri Napló.* 5. évf., 214. sz. (1907. szeptember 19.): 1.
[384] *Győri Híradó.* 1. évf., 121. sz. (1913. szeptember 20.): 1.
[385] *Győri Híradó.* 2. évf., 233. sz. (1914. szeptember 30.): 2.
[386] *Győri Híradó.* 3. évf., 213. sz. (1915. szeptember 10.): 2.
[387] *Győri Hírlap.* 61. évf., 251. sz. (1917. november 1.): 2.
[388] *Dunántúli Hírlap.* 29. évf., 23. sz. (1921. január 29.): 2.
[389] *Győr Vármegye Hivatalos Értesítője.* 23. évf., 4. sz. (1921. február 10.): 8.
[390] Kerekes Sámuel, főszerk., *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr törvényhatósági jogú szabad királyi város részletes ismertetője és monográfiája az 1919–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930)
[391] *Győri Híradó*, 1. évf., 178. sz. (1913. november 27.), 2.
[392] *Győri Napló.* 5. évf., 37. sz. (1907. február 14.): 2.
[393] *Győri Híradó.* 2. évf., 218. sz. (1914. szeptember 13.): 2.
[394] *Dunántúli Hírlap.* 9. évf., 19. sz. (1901. március 3.): 4.
[395]. *Győri Napló II.* 5. évf., 83. sz. (1907. április 12.): 1.
[396] .*Dunántúli Hírlap.* 12. évf., 22. sz. (1904. február 21.): 3.
[397] *Győri Hírlap.* 57. évf., 85. sz. (1913. április 13.): 6.

mezőgazdasági bizottság póttagja,[398] a vármegye gazdasági egyesületén belül működő ínségbizottság[399] tagja volt,[400] de a szigetközi ármentesítő társulat választmányi tagjaként is tevékenykedett.[401]

Emellett mint a városi képviselő-választások jelöltje és esküdtbírósági tag a politikai életben is részt vett. Mautner Henriknek a megye egyik legnagyobb adófizetőjeként beleszólása volt a községet érintő döntésekbe, például a Duna szabályozásához az ő hozzájárulása is kellett. A Mautnerek a Mosoni-Duna-ágon Magyarkimle és Horvátkimle között közúti hidat építettek, ahol hídvám[402] szedésére is engedélyt kaptak.[403] A család életében a kulturális és társadalmi tevékenységek ugyancsak fontos szerepet játszottak: városi lakással is rendelkeztek, állandó lakhelyükön, Győrben, az Árpád utca 59. számú házban éltek.[404] Tagjai voltak szakmai és felekezeti egyleteknek, szabadidejükben koncertekre, színházi előadásokra és bálokra jártak, gyakran utaztak külföldre. A korabeli sajtó tanúsága szerint Mautner Henriket az Izraelita Hitközség már 1879-ben beválasztotta egy ünnepi megemlékezés (a Schönberg Ignácz-jubileum) megtartását szervező bizottság tagjai közé,[405] 1909-ben pedig a Chevra Kadisa képviselőtestületének tagjai a póttagok közé választották.[406] A hírlapi tudósítások Mautner Henrik jótékonysági tevékenységeiről is részletesen beszámolnak. (lásd Függelék D/4.) Mecenatúrájuk – amely kiterjedt vallási, szociális, oktatási és kulturális célokra is – nemcsak a társadalmi státuszukat erősítette, hanem a zsidó közösség társadalmi elfogadottságának alakításában is fontos szerepet játszott.

Szold Manó

Szold Manó[407] mezőlaki birtokos a 20. század első évtizedeiben aktív szerepet vállalt a helyi és országos jótékonysági mozgalmakban. Filantróp tevékenysége különösen a Pápa városához és környékéhez kötődő akciókban volt hangsúlyos. Legjelentősebb támogatásai közé tartozott a

[398] *Dunántúli Hírlap.* 15. évf., 152. sz. (1907. december 19.): 2.
[399] A vármegye takarmányban szűkölködő községeit segíti.
[400] *Dunántúli Hírlap.* 16. évf., 103. sz. (1908. szeptember 3.): 3.
[401] *Győr szabad királyi város és Győrvármegye útmutatója az 1915. évre* (Győr: Pannonia Nyomda, 1915)
[402] 1953. évi május 31-ig, tehát 20 évre terjedő vámszedési jogot kapott a család. Lásd *Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye Hivatalos Értesítője*, (1934. március 22.), 3.
[403] Mentes - Galgóczi, 1993: 18.
[404] 1914-ben Mautner Henrik eladta dr. Kallós Henriknek és nejének az Árpád út 59. számú házat és kertet 93 ezer koronáért. *Győri Újság*, (1914. október 4.), 2.
[405] *Győri Közlöny*, 23. évf., 13. sz. (1879. február 13.): 2.
[406] *Krajcáros Újság*, 7. évf., 107. sz. (1909. május 11.): 3.
[407] A helyi sajtóban a név írásmódja ingadozik: Szold/Sold Manó, illetve Szold/Sold Manóné alakban egyaránt előfordul.

2000 koronás adománya a Hadröá Nemzeti Szövetség[408] pápai karácsonyi segélyakciójához,[409] valamint 1000 koronás felajánlása a pápai királyi gazdasági tanintézet ifjúságának rendezvényéhez 1925-ben.[410] Felesége, Szold Manóné, természetbeni adományokkal (élelmiszer, ruhaneműt) támogatta az izraelita népkonyhát, amely a rászorulókat látta el.[411] Szold Manó mecenatúrája jól illeszkedik a korszak vallási felelősségvállaláson alapuló zsidó jótékonysági gyakorlatához, de egyúttal a társadalmi elismerés elérésére irányuló eszközként is értelmezhető, amelynek révén a helyi zsidó elit közösségi szerepe megerősítést nyert.

Stern–Egyedi család

A Stern Ignác temetéséről és társadalmi reprezentációjáról szóló részletes forrásanyag, valamint az ezzel kapcsolatos sajtó- és emlékezeti elemzés a Függelék D/4. alatt található. A dokumentumok jól érzékeltetik a család státusának kettős megítélését: a fővárosi nyilvánosságban a gazdasági és közéleti presztízs hangsúlyozódott, míg a vidéki sajtóban inkább a családi származás és lokális beágyazottság került előtérbe. Az anyag egyben illusztrálja a disszertációban tárgyalt többszintű, feltételes integráció (TFI) modelljét, különösen a gazdasági siker és a szimbolikus elfogadás közötti feszültséget.

Egyedi Artúr országgyűlési képviselő: Enyedi (Stern) Artúr a Szabadelvű Párt színeiben országgyűlési képviselő volt, 1896-ban a csíkszeredai, 1901-ben a kolozsi kerületben.[412] [413] [414]Csíkszeredai képviselőjelöltsége első pillantásra egy háttéralkuk mentén kijelölt, lokális kötődés nélküli jelölt indulásának tűnhet az ország peremvidékén. Ugyanakkor a Stern–Egyedi család erdélyi származása – Stern Ignác a Székelyföldről indult – árnyalja ezt a képet. A csíkszeredai indulás vélhetőleg így nemcsak pártpolitikai döntés, hanem szimbolikus hazatérés is volt, amelyben a dinasztiaalapító utódja gazdasági elittagként jelent meg a szülőföld politikai

[408] A Hadröá Nemzeti Szövetség a két világháború közötti Magyarország egyik cionista ifjúsági és sportegyesülete volt, amely a zsidó fiatalok közösségi, kulturális és fizikai nevelését, valamint a Palesztinába való kivándorlásra való felkészítésüket szolgálta.
[409] *Pápai Hírlap*, 29. évf., 9. sz. (1922. március 4.): 3.
[410] *Pápa és Vidéke*, 16. évf., 131. sz. (1921. június 12.): 3.
[411]*Pápai Közlöny*, 26. évf., 1. sz. (1916. január 2.): 4.
[412] *Világ,* (1924. október 12.).
[413] *Magyar Nemzet*, 20. évf., 244. sz. (1901. szeptember 30.). Pesti Hírlap, 23. évf., 270. sz. (1901. szeptember 30.).
[414] Egyedi Artúr képviselő-jelöltsége nem csupán helyi politikai ambícióként értelmezhető, hanem a dualizmus kori pártpolitikai struktúra tágabb összefüggésében is. A Szabadelvű Párt parlamenti többsége részben a gazdaságilag dinamikus, perifériku s választókerületek támogatására épült, szemben az ország belső, történetileg erősebben függetlenségi orientációjú térségeivel. Hasonló mintázat figyelhető meg Lánczy Leó csacai képviselősége esetében is, ahol a gazdasági elit jelenléte a kormánypárti struktúrába illeszkedett. In.: Gerő András. *Elsöprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországán*. Budapest: Gondolat, 1988. https://www.szaktars.hu/titgondolat/view/gero-andras-az-elsopro-kisebbseg-nepkepviselet-a-monarchia-magyarorszagan-1988/

porondján. 1904-es csíkszeredai jelöltsége során politikai szerepvállalása etnikai és kulturális feszültségek metszéspontjába került, kampányát nyíltan antiszemita retorika is kísérte. A helyi ellenjelölt hívei által énekelt kortesnóta Egyedi zsidó származását testi jegyek (például „görbe orr") sztereotipizálásán keresztül karikírozta, amit a nemzeti idegenség („német csomag") vádjával kapcsoltak össze: „Egyedinek görbe orra, hajlik német csomagodra."[415].[416] A felkiáltásban rejlő „abcúg" formula – amely a német „Abzug!" („le vele!") [417]szóból ered – a politikai antiszemitizmus nyílt eszközeként szolgált.[418] A Stern–Enyedi család politikai aspirációi nem váltak öröklődővé: Enyedi Artúr halála után nem maradt olyan férfi örökös, aki folytathatta volna a közéleti szereplést. A nők házassági stratégiái biztosították ugyan a társadalmi státusz részleges fenntartását (bankár, ügyvéd, gyáros férjek révén), de a politikai befolyás intézményesülése elmaradt.

Egyedi Artúr és Lajos mint sportnemesek: A Stern–Egyedi testvérek – Artúr és Lajos – évtizedeken át aktív szereplői voltak a magyarországi lóversenysportnak, amely a korszakban a földbirtokosi presztízs és maszkulinitás egyik fontos reprezentációs terepe volt. E tevékenységük jól példázza, hogy a gazdasági felemelkedés mellett az új elitnek a szimbolikus beilleszkedés érdekében is tudatosan alkalmazkodnia kellett a hagyományos arisztokratikus normákhoz és társadalmi szokásokhoz.

Az Országos Bál tiszteletbeli elnöksége mint reprezentációs tér: A Stern–Egyedi család tajai rendszeresen jelen voltak a korszak legreprezentatívabb udvari és társadalmi eseményein, ahol az arisztokrata, politikai és gazdasági elit képviselői találkoztak. A részvétel – amelyről korabeli sajtóbeszámolók is tanúskodnak – a család társadalmi integrációs stratégiájának fontos elemét képezte, és alkalmat adott a magas presztízsű kapcsolati háló építésére. A részletes

[415] *Pesti Hírlap*, 26. évf., 41. sz. (1904. február 10.)
[416] *Pesti Hírlap*, 26. évf., 41. sz. (1904. február 10.)
[417] *Pesti Hírlap*, 26. évf., 41. sz. (1904. február 10.)
[418] Egyedit a kampány során antiszemita klisékkel támadták, megkérdőjelezve nemzeti lojalitását. A szavazatok mintegy egyharmadának megszerzése nem tekinthető választói akarat tükrének, mivel a korabeli a klientúra-alapú és korlátozott volt. A választások mögött anyagi eszközök, pesti pártközponti logika és helyi alkuk álltak. Ennek ellenére a Stern–Egyedi család kapcsolati és gazdasági tőkéje lehetővé tette a belépést a politikai mező perifériájára, ha csak átmenetileg is. A háttérben ugyanakkor a Szabadelvű Párt erdélyi politikai stratégiája is meghatározó lehetett. Erdély a kormányzat számára nemzetiségi ellenőrzés célterülete volt, de egyben a választási korrupció színtere is. Bár a párt a közigazgatás és pénzügyi eszközök mozgósításával sokáig fenntartotta pozícióját, az 1890-es évektől társadalmi bázisa meggyengült, mivel a választójogi reform elmaradása, a liberalizmus kiüresedése, valamint a nemzetiségi elnyomás tapasztalata miatt Erdélyben is nőtt az elutasítás nemcsak a román, hanem a magyar választók körében is. A Szabadelvű Párt egy olyan zsidó származású jelöltet indított, aki bár nem rendelkezett stabil helyi társadalmi beágyazottsággal, anyagi függetlensége és fővárosi kapcsolatrendszere révén alkalmasnak tűnhetett arra, hogy megméresse magát egy olyan politikai kontextusban, ahol a párt programja már nem élvezett széles körű társadalmi támogatást. A választás végül egy független jelölt győzelmével zárult, ami jelezhette a kormánypárt legitimitásának megrendülését a térségben. Egyedi Artúr korábban kétszer is sikerrel szerepelt a választásokon, így jelölése nemcsak taktikai szükségszerűség, hanem egy kipróbált politikai szereplő újbóli mozgósítása is lehetett.

forrásjegyzék és névsor a Függelék D/2. alatt található.

Mecenatúra és társadalmi presztízs: Az Egyedi család mecenatúrája a korszak polgári elitjére jellemző reprezentációs stratégia része volt. Egyedi Artúr és Lajos nemcsak a politikai és a gazdasági mezőkben, hanem jótékonysági rendezvényeken, sportegyesületek és hitközségek támogatásán keresztül is építette társadalmi presztízsét. A család nőtagjai jótékonysági bálokon való szerepvállalásukkal a női kulturális tőkét aktiválták, erősítve a család társadalmi elfogadottságát.[419][420][421]

Egyedi Artúr kaszinói elutasítása: Egyedi Artúr országgyűlési képviselő 1899-ben kérelmezte felvételét az Országos Kaszinóba, amely a fővárosi társadalmi elit egyik legtekintélyesebb klubja volt. A tagsági kérelmet Atzél Béla báró, a kaszinó igazgatója ajánlotta, de a titkos szavazás során nem született kétharmados többség a felvételhez. A *Magyar Hírlap* tudósítása szerint bár 12 tag támogatta, 8 ellene szavazott, így a kérelmet elutasították. A döntés után Atzél Béla báró nyilvánosan lemondott igazgatói tisztségéről, és ezzel szimbolikusan is fellépett az intézmény diszkriminatív gyakorlata ellen.[422] A sajtóban megjelent értelmezések egyértelműen a zsidó származású Egyedi elutasításában látták a döntés valódi motivációját: „Egyedi Artúrt... más hibát tudtunkkal eddig nem követett el, mint hogy zsidónak született. Ma már nem az. Mégis megtagadták a felvételét."[423] A cikk a klub „Országos" elnevezése és valós működése közötti ellentmondásra is rávilágít, amely nem egyezett a nyitottságot és reprezentativitást sugalló küldetéssel: „Egy kaszinónak, mely Országosnak nevezi magát, és amellett kasztrendszert honosít meg, nem lehet az igazgatója olyan ember, aki ezt a hipokrízist nem akarja vállalni."[424]

Egyedi Artúr politikailag beágyazott, gazdaságilag független, sőt vallásilag is integrálódott szereplő volt, mégsem kapott helyet a társadalmi reprezentáció kiemelt színterén – az Országos Kaszinó világa továbbra is vallási és etnikai szempontokat érvényesített a tagság elbírálásakor. Atzél Béla látványos lemondása ugyanakkor azt is mutatathatja, hogy a kaszinók „faji" és felekezeti zártságának magától értetődő voltát egyes kortársak már akkor is megkérdőjelezték, és ez a kritika a sajtóban is nyilvánosságot kapott. A szerző ironikus kérdésfelvetése a korabeli „keresztény-nemzeti" kettős mérce működését is feltárja: „Mennyivel hangzik magyarabbul például a Wekerle név, s miért lehet az egyik, habár német

[419] *Fővárosi Közlöny,* 25. évf., 78. sz. (1914. december 11.).
[420] *Alkotmány,* 19. évf., 297. sz. (1914. november 25.).
[421] *Pesti Hírlap,* 36. évf., 225. sz. (1914. szeptember 14.).
[422] *Magyar Hírlap,* 9. évf., 164. sz. (1899. június 16.)
[423] *Magyar Hírlap,* 9. évf., 164. sz. (1899. június 16.).
[424] *Magyar Hírlap,* 9. évf., 164. sz. (1899. június 16.).

nevű férfiú elnöke az Országos Kaszinónak, a másik pedig még tagja sem?"[425] A sajtóvisszhang érzékelteti azt is, hogy a kaszinói elit személyes lojalitás és informális hatalom mentén működött: Atzél formálisan távozott ugyan, de informálisan továbbra is „*atyaian"*[426] irányította az intézményt. Lemondása tehát erkölcsi állásfoglalásként, nem pedig rendszerkritikaként értelmezhető. Egyedi Artúr kaszinói elutasítása nem értelmezhető általános elitkirekesztésként, hanem az adott intézmény társadalmi karakterének figyelembevételével vizsgálandó. Az Országos Kaszinó a korszakban erősen dzsentri-identitású intézmény volt, amelyben a társadalmi zártság nem pusztán felekezeti, hanem rendi és habitusbeli szempontok mentén is működött. Nyitott kérdés marad, hogy egy esetleges főrendi státusz miként befolyásolta volna az intézményi befogadás esélyét, ami arra utal, hogy a társadalmi elfogadás nem egységes, hanem mezőnként eltérő logika szerint szerveződött.

Egyedi Artúr fiatalkori nagyvilági életformája: A korabeli sajtó gyakran kritikus hangnemben számolt be Egyedi életviteléről, ugyanakkor a kollektív emlékezetben fennmaradt visszaemlékezések többnyire pozitívabb, elismerőbb képet őriztek meg róla, hangsúlyozva, hogy a korszak arisztokratikus és nagypolgári reprezentációs normái között igyekezett boldogulni.[427]

Pisztolypárbaj: Az Egyedi család társadalmi integrációs törekvéseinek egyik szimbolikus esete volt az a pisztolypárbaj, amelyre 1924 novemberében került sor Egyedi Lajos gyártulajdonos és dr. Kann Béla fővárosi ügyvéd között a Ferenc József laktanyában. A fegyveres összecsapás kölcsönös tettlegesség miatt, hivatalos fegyverbírósági engedéllyel és a korabeli párbajetikett szabályai szerint zajlott le: huszonöt lépés távolság, ötlépéses közelítési avance, háromszori golyóváltás, harminc másodperces célzási idő mellett. Egyedi mindhárom alkalommal élt az előrelépés jogával, míg ellenfele, Kann helyben maradva lőtt. A golyóváltás végül nem járt sérüléssel, de a társadalmi reprezentáció szempontjából a történet mutatathatja, hogy a Stern–Egyedi család tagjai nemcsak a gazdasági és politikai térben, hanem a tradicionális férfibecsület védelmének arénáiban is igyekeztek elfoglalni helyüket. Ez a jelenet egy hosszabb történeti folyamat része, amelyben a zsidó asszimiláció részeként a párbaj – mint a becsület védelmének nemesi eredetű, ám a dzsentri és polgári középosztály által is internalizált eszköze – szimbolikus szerepet játszott. Mint ahogy a századfordulón több ismert zsidó közéleti személyiség (pl. Wahrmann Mór, Heumann Ignác) is a párbaj révén kívánta egyenrangúságát demonstrálni, úgy Egyedi Lajos fellépése is ennek a kulturális kódnak a

[425] *Magyar Hírlap,* 9. évf., 164. sz. (1899. június 16.).
[426] *Budapesti Hírlap,* 20. évf., 88. sz. (1900. március 30.).
[427] Egyedi lakosok visszaemlékezései, 2024. június (köztük Zsirai Antal közlése).

részévé vált. A kortárs társadalmi mező implicit szabályrendszere szerint ugyanis a „párbajképes" státusz egyet jelentett a „valódi úriemberként" való elismeréssel, s így a feltételes integráció egy fontos szimbolikus eszközévé vált a zsidó elit számára.[428]

Életútzáró döntések és identitásstratégiák a dinasztiaalapítók körében

A dinasztiaalapító nemzedék több tagja idős korában formai konverzióval zárta életútját. Lévay Henrik 70 évesen keresztelkedett meg (1896),[429]. E döntés még a dualizmus viszonylagos társadalmi nyitottságára reflektált. Az ilyen döntés ugyanakkor egyfajta poszthumusz stratégia is lehetett, amely a társadalmi emlékezet számára egyértelmű jelet hagy az elhunyt „hovatartozásáról". A felekezetváltás vagy névváltoztatás az utódok társadalmi lehetőségeinek javítása érdekében is történhetett, de lehetett a reprezentációs önkontroll utolsó aktusa is a halál előtt.

Ezzel szemben Mautner Henrik 74 évesen feleségével együtt kivándorolt Palesztinába (1939). Döntése nem az integráció, hanem a kivonulás, a menekülési stratégia megnyilvánulása volt. Nem a többségi társadalomhoz való igazodás, hanem a többségi társadalom elutasításának tudomásul vétele és a kiút keresésének gesztusa állt mögötte – egyidejűleg a kedvező befektetés lehetőségével.

König M. Adolf – aki kereskedőként vált nagybirtokossá – 1888-ban ortodox zsidóként halt meg, ahogyan annak is született. Életútja a vallási identitás következetes megőrzésének példája volt, formai változtatás nélkül. A dinasztiaalapítók sorsa így különbözőképpen zárult.

Feltételezhető, hogy a dinasztiaalapítók életútzáró döntései három fő irányt követtek: formai alkalmazkodás a többségi társadalomhoz (pl. Lévay Henrik konverziója), a kivonulás gesztusa (pl. Mautner Henrik Palesztinába távozása), illetve a vallási-kulturális identitás következetes megőrzése (pl. König M. Adolf ortodox hite). A döntések mögött személyes meggyőződések, családi stratégiák és gazdasági megfontolások egyaránt meghúzódtak.

A TFI-modell indikátorai alapján a gazdasági integráció minden esetben stabil maradt, ugyanakkor a kulturális és szimbolikus integráció feltételessége jól látható: volt, ahol a konverzió és a társadalmi címek révén magas szintre emelkedett, máshol a vallási különállás vagy a kivonulás korlátozta a befogadottságot. E végső gesztusok – akár az integráció, akár az elhatárolódás irányába mutattak – hosszú távon meghatározták a dinasztiák emlékezetét és az utódnemzedékek integrációs pályáit.

[428] „Zsidók és a párbaj," In *Múlt és Jövő,* (1992/4): 83–92.
[429] *Magyarország,* 3. évf., 194. sz. (1896. július 15.).

4.3. Kastélyhasználat és reprezentáció

A családok társadalmi pozíciójának megértéséhez a térhasználat és a reprezentáció vizsgálata kínál kulcsot. A 19–20. század fordulóján a kastély, mint társadalmi tér a gazdasági tőke vizuális és térbeli megjelenítésének eszközévé és a társadalmi elfogadottság kivívására irányuló stratégiák szimbolikus helyszínévé vált. A „kastély" ebben az értelemben nem építészeti kategóriát jelöl, hanem olyan reprezentációs teret, amely a státusz megjelenítését szolgálta – akár kúriaként, ipari központként vagy bérelt lakóhelyként. Értelmezéséhez az elméleti keretet Pierre Bourdieu mező- és tőkeelmélete,[430] valamint Norbert Elias civilizációs koncepciója[431] adja. Bourdieu nyomán értelmezhető, miként próbálták e családok gazdasági tőkéjüket társadalmi vagy szimbolikus tőkévé konvertálni egy zárt, tradicionális elitmezőben. Elias elmélete a viselkedésformák és reprezentációs normák internalizálására világít rá, amelyek az elfogadottság feltételeit meghatározták.

König család – mérsékelt láthatóság és közösségi tekintély

A győri König család a 19. század végétől a helyi ortodox zsidó közösség egyik vezető dinasztiája volt. König M. Adolf egyszerre rendelkezett kereskedői háttérrel és földbirtokosi törekvésekkel: nemcsak Ferenc-pusztán vásárolt birtokot, hanem Győr városának legelőkelőbb negyedében is ingatlant tartott fenn, amely a család korábbi városi státuszát őrizte. A városi–vidéki kettősség tehát nem szezonális visszavonulást, hanem kétféle társadalmi pozíció egyidejű fenntartását jelentette. A Ferenc-pusztai kastély klasszicizáló stílusban épült, park és uradalmi központ tartozott hozzá, amely a földbirtokos családok mintájára szerveződött. A kúria nemcsak a család vidéki reprezentációját szolgálta, hanem a mezőgazdasági irányítás központja is volt, itt élt König Kálmán és családja, s innen irányították az uradalom mindennapi működését. A reprezentáció tehát nem eseti és nyári jellegű volt, hanem a földbirtokosi jelenlét stabil és intézményesített formája. Bourdieu elméletét alkalmazva elmondható, hogy a gazdasági tőke szimbolikus tőkévé konvertálása itt a közösségi tekintély, az ortodox vallási beágyazottság és a modern gazdálkodás útján történt, nem pedig a nemesi elittel való azonosulás révén.[432] Elias civilizációelmélete értelmében a König család habitusa a mértéktartó, fegyelmezett láthatóság mintapéldája volt, alternatív, közösségi autoritást

[430] Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G. Richardson (New York: Greenwood, 1986), 241–258.
[431] Norbert Elias, *A civilizáció folyamata*, ford. Berényi Gábor (Budapest: Gondolat, 1987).
[432] Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G. Richardson (New York: Greenwood, 1986), 241–258

testesített meg, amely eljuttatta őket a társadalmi mező határáig, de belülre nem engedte.[433]

Lévay Henrik – nemesi konverzió és státuszkorlát

Lévay Henrik példája arra világít rá, miként próbálhatott a nagyvárosi, zsidó származású, de már konvertita pénzügyi elit tagja a történeti arisztokráciába integrálódni. A táplányi birtok megvásárlását követően klasszicizáló kastélyt alakított ki, amelyet kerttel és birtokközponttal egészített ki, valamint katolikus hitre tért és bárói címet is szerzett. Mindez a teljes státuszkonverzió szimbolikus és gyakorlati megvalósításának szándékát jelezte. Bourdieu értelmezésének értelmében ez egyértelmű mezőváltási kísérlet volt: a gazdasági és kulturális tőke felhasználásával próbálta elérni a nemesi mező legitim szereplői közé való bekerülést. Elias civilizációs elmélete szerint az ilyen aspirációk akkor lehetnek sikeresek, ha az új szereplő képes interiorizálni az uralkodó habitusokat, nemcsak követni, hanem belsővé is tenni őket.[434] Lévay Henrik esetében azonban az eredeti státusza (zsidó származás, pénzügyi elit) és az új reprezentációs forma (klasszicizáló kúria, konverzió, nemesi cím) között feszültség maradt. A társadalmi mező zártsága miatt az átvett kódok ellenére sem vált teljes mértékben átjárhatóvá számára a történeti arisztokrácia közege. A kastély, amely a státuszváltás építészeti szimbóluma kívánt lenni, végül a társadalmi korlátozottság és elfogadásképtelenség lenyomatává vált.

Laendler család – technikai modernitás és mértéktartás

A Laendler család két egymást követő generációja eltérő reprezentációs modellt követett, de mindkét esetben a technikai modernitás (lásd 4. fejezet) és a gazdasági racionalitás képezte a reprezentáció alapját. Laendler Antal pillingérpusztai lakóháza, amelyet a kortársak kastélyként emlegettek, kívülről nemesi formákat nem idézett, de korszerűségével és racionalitásával státuszt közvetített. A lakóépületet modern technikai eszközökkel – telefon, központi fűtés, automobil – szerelték fel, s a környezetéhez tartozó park, gazdasági udvar, szeszgyár és jól szervezett majorság a polgári mértéktartás és hatékonyság eszményét testesítette meg. Elias civilizációs fogalmaival élve ez az önkorlátozó habitus jól illeszkedett a polgári elit normáihoz, de nem törekedett az arisztokrácia utánzására.

Laendler Aladár szapudi birtoka továbbvitte e modellt, itt a reprezentáció nemcsak a lakófunkciókra, hanem a mezőgazdasági központ szerepére is kiterjedt. Az iparvágány, szárítóüzem, könyvelőszoba és technikai felszereltség a mezőgazdasági vállalkozás professzionalizálódását és modernitását jelezte. A reprezentáció a termelés tereibe költözött át.

[433] Norbert Elias, *The Civilizing Process*, trans. Edmund Jephcott (Oxford: Blackwell, 2000).
[434] Norbert Elias, *The Civilizing Process*, trans. Edmund Jephcott (Oxford: Blackwell, 2000), 218–222.

Bourdieu fogalmaival élve a Laendler család nem a tradicionális mező logikája szerint próbált státuszt szerezni, hanem saját mezőt épített, amelyben a gazdasági teljesítmény konvertálódott szimbolikus tőkévé. A társadalmi mező azonban zárt maradt, a keresztény birtokosi elit szemében e polgári-modern reprezentáció korlátozott érvényességgel bírt.

Mautner család – agráripari reprezentáció és mezőlétrehozás

A Mautner család reprezentációs stratégiája az agráripari modernitás (lásd 4. fejezet) és a vállalkozói teljesítményre épülő önlegitimáció térbeli megformálásán alapult. A novákpusztai birtokon felépített kastélyt gazdasági központként működő infrastruktúra vette körül: magtárak, munkáslakások, műhelyek, saját iparvágány, szárítóüzem és gyárak alkották azt az integrált rendszert, amely a birtok termelési és társadalmi funkcióit egyaránt kiszolgálta. A reprezentáció itt nem a historizáló esztétika, hanem a modernitás és a hatékonyság kódjai szerint valósult meg. A Mautner család nem másolta a főúri világ reprezentációs eszköztárát, hanem saját, ipari-agrár vállalkozásként értelmezett elitpozíciót épített fel. Ez a térhasználati logika Bourdieu elmélet eértelmében egy alternatív mező létrehozásaként értelmezhető, amelyben a gazdasági tőke közvetlenül konvertálódott szimbolikus tőkévé.[435] Elias elméletét alapul véve pedig a kastély köré szervezett munkatér a modern polgári habitus megnyilvánulása: a reprezentáció a termelés és szervezettség normáit, nem az öröklött státusz külsőségeit követi. A Mautner család győri városi palotával és budapesti lakással is rendelkezett, ami többszintű társadalmi jelenlétet tett lehetővé számukra anélkül, hogy arisztokratikus címre vagy vizuális szimbólumokra támaszkodtak volna. A társadalmi mező zártsága azonban az ő esetükben is korlátozta az elfogadottságot, a reprezentáció látható maradt, de nem vált dominánsá.

Szold Manó – a bérelt reprezentáció paradoxona

Szold Manó esete kivételes példája annak, amikor a társadalmi reprezentáció nem saját tulajdonú kastélyhoz, hanem egy bérelt, de látványos térhez kötődött: 1909-től a Győr megyei Mezőlakon található, szecessziós stílusjegyeket hordozó kastélyt bérelte a hozzá tartozó földterülettel együtt. Az épületet eredetileg az Esterházy család építtette a 19. század közepén. A korabeli források szerint a kastély nemcsak lakófunkciót töltött be, hanem társadalmi események, vendéglátás, valamint üzleti tárgyalások színtere is lehetett. Ez a reprezentációs forma eltért a tulajdonosi státuszon alapuló legitimitástól. A kastély nem az öröklött státusz vagy a társadalmi folytonosság, hanem a vállalkozói mobilitás eszköze volt. Bourdieu elméleti keretében ez a szimbolikus tőke „bérleti típusú” konverziójaként értelmezhető: látványos, de

[435] Pierre Bourdieu, „Social Space and Symbolic Power,” *Sociological Theory* 7, no. 1 (1989): 14–25.

instabil reprezentáció, amely nem rendelkezik az elfogadottsághoz szükséges mezőbeli hitelességgel.[436] A későbbi ponyvádpusztai birtokszerzés során nincs adat arról, hogy Szold Manó ott reprezentatív lakóépületet építtetett volna. Ez még erőteljesebbé teszi a mezőlaki térhasználat ideiglenességét. Elias elméletének nézőpontjából a térhasználat nemcsak fizikai, hanem habitusképző folyamat is: a stabil reprezentációhoz nem elég a láthatóság, szükséges az állandóság és belsővé tett normakövetés is. Sold Manó esete így a kreatív, de strukturálisan korlátozott státuszépítés példája lett.

Stern–Egyedi család – arisztokratikus mimikri és kirekesztés

A Stern–Egyedi család egyedülálló példája annak, amikor a zsidó nagybirtokosi elit a nemesi világ kódjainak teljes körű átvételével próbálta legitimálni társadalmi státuszát.

A család reprezentációs stratégiáinak egyik legmarkánsabb lenyomata az egyedi kastély átalakítása és birtokba vétele volt. Az épület a Rába-köz egyik legrégebbi udvarháza, amelyet 1882-ben vásárolt meg Stern Ignác a Batthyány-családtól, a több mint háromezer holdas birtokkal együtt.[437] A kastély birtoklása nem csupán gazdasági befektetésként, hanem szimbolikus tőkeként is értelmezhető, amely a földbirtokos arisztokráciához való közeledés szándékát jelezte. A névváltoztatás – Stern Artúr ettől kezdve Egyedi Artúrként szerepelt a nyilvánosságban – önmagában is a nemesi mező normáihoz való alkalmazkodás gesztusa volt. A kastély belső tereinek kialakítása a 19. századi polgári világ vizuális és esztétikai kódjait követte: a népies motívumokkal berendezett szobák, fazekasmunkák, girlandos dekorációk, japán stílusú dolgozószoba, virágfolyosók, valamint a vendégek fogadására szolgáló gazdagon berendezett termek, belső átjárók, vendégszobák sora egyaránt az újfajta, modern földbirtokosi reprezentációt szolgálták.[438][439] Ugyanakkor az épületbe integrált, a kuruckorból származó földalatti börtönmaradványok, az egykor pallosjoggal rendelkező földesurak hatalmi eszközei, a korábbi hatalmi viszonyok lenyomatai a legitimáció szimbolikus forrásaként a történeti kontinuitás érzetét erősítethették.[440]

Az egyedi kastély tehát egyszerre szolgált a gazdasági siker vizuális megerősítéseként és a társadalmi integrációs törekvések színtereként. Mindezek ellenére a család teljes elfogadottsága nem valósult meg. A helyi és országos társasági mezők – például az Országos Kaszinó vagy más elit klubok – informális határai továbbra is zártak maradtak előttük: a *Nép*

[436] Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G. Richardson (New York: Greenwood, 1986), 241–258.
[437] *A Nép,* 7. évf. (1925. június 23.).
[438] *Budapesti Hírlap,* 44. évf. (1924. október 14.).
[439] *Vásárhelyi Reggeli Újság,* 20. évf. (1924. október 16.).
[440] *Vásárhelyi Reggeli Újság,* 20. évf. (1924. október 16.).

című lap szerint a család zsidó származása miatt nem nyert befogadást.[441] Kortárs visszaemlékezések szerint a zsidó származás miatti szimbolikus kirekesztettség mélyen frusztrálta Egyedi Artúrt, aki a birtokreprezentáció eszközein keresztül próbálta elérni a társadalmi elfogadottságot.

Ez a törekvés Bourdieu elméleti keretében a szimbolikus tőke erőltetett konverziójának tekinthető, olyan reprezentációs gyakorlat, amely nem belülről fakadó státuszból, hanem kívülről átvett eszköztárból építkezik. A társadalmi mező azonban zárt maradt, mivel az öröklött státusz, a genealógiai kontinuitás és a vallási-kulturális homogenitás feltételeit a Stern–Egyedi család nem tudta teljesíteni. Elias „udvari társadalom" elmélete alapján az imitált habitus nem vezetett integrációhoz, sőt felerősítette a társadalmi különállást. A reprezentációs tér – a kastély, a címer, a névváltoztatás – nem hozta meg az elismertséget. A keresztény birtokos elit szemében a Stern–Egyedi család továbbra is kívülállónak számított. A kastély, amely státuszszimbólumnak készült, végül „a társadalmi illúzió sírhelyévé" vált.

A kastély mint „elite outgroup"-reprezentáció – a populista retorikák tanulsága

A populista retorika[442] legújabb társadalomlélektani elemzései[443] arra hívják fel a figyelmet, hogy az ún. *elite outgroup* – vagyis a társadalmi többség által elidegenített, hatalmi pozícióval rendelkező csoport – nemcsak az idegenellenes előítéletek céltáblája, hanem identitásformáló ellenpólus is. A nativista populizmus a társadalmi integráció kérdését úgy keretezi, hogy az „összejátszó elit" manipulálja az információs tereket, elnyomja a „nép hangját" és megfosztja a közösséget a saját társadalmi valóság narratíváinak alakításától (*ingroup informational influence*). E konstrukció kulcsszerepet játszik a pluralista demokratikus értékek lebontásában, mivel megkérdőjelezi, ki tekinthető legitim véleményformálónak.

Bár nem az elemzett időszak értelmezésére jött létre, ez az elméleti keret mégis jól alkalmazható a győri zsidó földbirtokos elit – különösen a kastélyépítésben testet öltő – reprezentációs kísérleteinek interpretálására. A Laendler, König, Mautner és Stern–Egyedi családk kastélyai nem egyszerűen a társadalmi rang vizuális lenyomatai voltak, hanem a nemesi mintázatokat követő integrációs gesztusok. Ugyanakkor ezek a reprezentációk a kortárs

[441] *A Nép,* 7. évf. (1925. június 23.).
[442] Populista retorika alatt azokat a politikai kommunikációs stratégiákat értjük, amelyek a társadalmat két, élesen szembeállított csoportként konstruálják: egyrészt a „nép" (az erkölcsileg tiszta, autentikus közösség), másrészt az „elit" (a korrupt, önérdekű, a hatalmat kisajátító kisebbség). Sajátossága, hogy a politikai és társadalmi vitákat morális keretbe helyezi, delegitimálja a pluralizmust, és a „nép akaratát" állítja szembe minden intézményes, szakértői vagy elitpozícióból származó érveléssel. Lásd Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2017).
[443] John Shayegh, "Elite Outgroups and the Mobilization of Social Identity in Nativist Populist Rhetoric," *Political Psychology* 44, no. 2 (2023): 263–281.

sajtóban, a keresztény elit körében és a háború utáni emlékezetpolitikában is gyakran „idegenként”, parvenüként vagy túlreprezentáltként lettek azonosítva, így nem váltak a közösség konszenzuálisan elfogadott szimbólumaivá. A *suppressed consensus* fogalmával értelmezhető, hogy ezen asszimilációs törekvések sosem váltak normatívvá, hanem el nem ismert, „fojtott” társadalmi identitásként működtek.[444]

Shayegh megközelítését alapul véve tehát a zsidó földbirtokos elit kastélyai nemcsak reprezentációs szempontból, hanem identitáspolitikai és információs terekhez való hozzáférés szempontjából is konfliktusos terepei voltak az integrációnak. A *colluding elites* és az *ingroup prototypicality* elméleti fogalmai révén megérthető, hogy az elite outgroup-ként kezelt zsidó családok nem tudták betölteni a helyi társadalmi „mi” kollektív narratívájában a hiteles belső pozíciót, még akkor sem, ha gazdaságilag és kulturálisan megfeleltek volna az elit szerepének.

A kastélyok sorsa a kommunizmus alatt

A második világháborút követően a zsidó földbirtokos elithez köthető kastélyok és kúriák sorsa gyorsan és drasztikusan megváltozott. Az épületek túlnyomó többségét államosították, új, az eredeti funkcióval ellentétes társadalmi szerepkörökkel ruházták fel, majd a kommunista korszakban fizikai és szimbolikus értelemben is hanyatlásnak indultak.

A reprezentáció és társadalmi státusz korábbi terei sorra veszítették el eredeti funkciójukat:

- Laendler Antal kúriáját feldarabolták és szociális bérlakásokká alakították,
- a Mautner család kastélyát gyermeküdülőként hasznosították,
- a Stern–Egyedi kastélyban iskolát rendeztek be,
- a Lévay-kastély pedig pszichiátriai ápoló-gondozó intézményként működött, mintegy 350 beteg ellátásával.

A rendszerváltás idejére ezek az épületek szinte kivétel nélkül romos, életveszélyes állapotba kerültek. A fenntartásukhoz szükséges forrásokat nem biztosították, magántulajdonba kerülésük sok esetben késlekedett vagy problémásan zajlott. E fizikai pusztulás nemcsak gazdasági hanyatlásként, hanem a társadalmi megszakítottság vizuális és topográfiai metaforájaként is értelmezhető.

A keresztény eredetű kastélyok esetében e folyamat osztályharcos ideológiai motivációval bírt, amely a rendszerváltást követően történelmi rehabilitációt eredményezett: számos épület visszanyerte korábbi funkciójához közelítő szerepét, s a helyi közösségek is

[444] John Shayegh, “Elite Outgroups and the Mobilization of Social Identity in Nativist Populist Rhetoric,” *Political Psychology* 44, no. 2 (2023): 263–281.

újraértékelték e terek múltját. A zsidó családokhoz kötődő kastélyok esetében azonban az újrafelfedezés esélye jóval kisebb maradt. A rehabilitáció és újrahasznosítás folyamata itt esetleges, széttöredezett és gyakran sikertelen volt – nem alakult ki egységes társadalmi akarat vagy történelmi narratíva, amely keretet adott volna e múlt emlékezeti visszaemelésének. (lásd: Függelék: F/2. Kastélyok múltja és jelene)

A bemutatott családtörténeti pályák megerősítik, hogy a társadalmi integráció nem tekinthető lineáris folyamatnak: a gazdasági integráció sok esetben nem járt együtt a szimbolikus elismeréssel, ami Bourdieu tőkeelmélete és Fraser redisztribúció–elismerés distinkciója felől értelmezhető. A vegyes házasságok, névmagyarosítások és vallási konverziók példái alátámasztják Bauman „hasznos idegen" koncepcióját: az elfogadás feltételes ése bármikor visszavonható volt.

4.4. Nők a gazdaságban és a reprezentációban

A győri zsidó földbirtokos elit női tagjai aktív szerepet játszottak az integráció kulturális és reprezentációs dimenzióiban. Paula Hyman elmélete szerint a zsidó nők civilizációs közvetítőként kulcsszerepet vállaltak a polgári életformák, normák és viselkedésminták zsidó családokba való beemelésében.[445] Nancy Fraser igazságosságelméleti kerete alapján ez a szerep kettős deficitet hordozott: a redisztribúcióban és a reprezentációban egyaránt korlátozott hozzáféréssel rendelkeztek.[446] A női szereplők jelen voltak a kastélyok berendezésében, társadalmi események szervezésében, jótékonysági tevékenységekben és a társadalmi láthatóság performatív aktusaiban, mégis strukturálisan láthatatlanok maradtak a döntéshozatal, az intézményes emlékezet és a történeti reprezentáció mezőiben.

A női szerepek mikrotörténeti vizsgálata rávilágít arra, hogy a társadalmi integráció és reprezentáció nem kizárólag a férfiak által dominált mezőkben zajlott. A női családtagok jelenléte a gazdaságban, az oktatásban és a közösségi gyakorlatokban olyan „soft power" módjára működött, amely hozzájárult a családok legitimitásához és társadalmi láthatóságához. Bár a nők formális hatalma korlátozott volt, szerepük a státuszreprodukcióban és a kulturális kontinuitás fenntartásában megkerülhetetlen.

A győri és környékbeli zsidó földbirtokos családok történetében a nők szerepe kettős dimenzióban értelmezhető: egyrészt mint a birtokigazgatás és a gazdasági fenntarthatóság

[445] Paula Hyman, *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women* (Seattle: University of Washington Press, 1995).
[446] Nancy Fraser, *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition* (New York: Routledge, 1997).

szereplői, másrészt mint a családi státusz és a társadalmi reprezentáció szimbolikus hordozói jelennek meg. A 19–20. század fordulójának jogi és társadalmi környezete alapvetően korlátozta a nők önálló döntéshozatali lehetőségeit, különösen a közéleti és politikai mezőkben. Ugyanakkor a mikrotörténeti források alapján több esetben is kimutatható, hogy a női családtagok – különösen özvegység vagy férfiörökös hiányában – kulcsszerepet játszottak a családi gazdaság irányításában, valamint a társadalmi presztízs fenntartásában. A nagyvárosi (pesti) mintához hasonlóan a győri nagybirtokos nők körében is megfigyelhető volt, hogy az özvegység státusza saját jogon való gazdasági cselekvést tett lehetővé. Az özvegy földbirtokos- vagy gyárosfeleségek önállóan szerződhettek, bérleti megállapodásokat köthettek, sőt banki ügyletekben is eljárhattak. A tevékenységi kör kiterjedt a mezőgazdasági termelés irányítására, a bérlőkkel való kapcsolattartásra, valamint a birtokhoz kapcsolódó ipari létesítmények – például malmok vagy szeszgyárak – üzemeltetésére.

A König család esetében König Terézia már férje életében bekapcsolódott a birtok adminisztratív irányításába, így özvegyként nem csupán hiánypótló szereplő volt, hanem a gazdaság modernizációjának folytonos alakítója. A háborús időszak alatt a női jelenlét nem csupán pótolta a férfiak kiesését, hanem strukturális folytonosságot biztosított a birtok működésében. König Kálmán halála után a birtok irányítását fiai, Ignác és Lajos vették át. Felesége, Breier Terézia azonban továbbra is aktív szereplője maradt a gazdaság adminisztratív és pénzügyi irányításának. A nőági leszármazások révén a König család hatása túlnyúlt a mezőgazdasági és gazdasági szférákon: több női leszármazott értelmiségi, műszaki vagy művészeti pályára lépett. König Márta (sz. ~1927) apja König Ignác, nagyapja König Kálmán volt, szülei házassága körülbelül 1935-ben, Márta hét–nyolc éves korában felbomlott; belgyógyászként és körzeti orvosként dolgozott, egyike volt a család azon nőtagjainak, akik szakmai hivatást választottak a házasság és családalapítás helyett. Márta nem ment férjhez, és gyermeke sem született. Független életformája, orvosi hivatása és egyedülálló státusza jól példázza azt a nemzedéki mintát, amelyben a polgári családok nőtagjai a társadalmi elvárásoktól eltérő életutakat is választhattak – különösen a 20. század első felének válságokkal terhelt évtizedeiben.[447] Goldschmidt (később Árpási)[448] Olga, König M. Adolf unokája, dr. Bánki Zoltánnal, a modern magyar nőgyógyászat egyik úttörőjével kötött házasságot. Lányuk,

[447] Esther Bánki közlése.

[448] Goldschmidt Olga a későbbiekben az Árpási nevet vette fel, amely feltehetően a család Árpáson fekvő birtokára utalt. Az ilyen típusú névmagyarosítás gyakori volt a 19–20. század fordulóján, különösen földbirtokos és polgári családok körében, akik a társadalmi elfogadottságot, nemesi megítélést vagy földrajzi kötődést kívánták kifejezni nevükben.

Bánki Zsuzska[449] építészmérnökként végzett, de Auschwitzban meggyilkolták édesanyjával együtt. Fivére, Bánki Ödön Münchenben tanult orvosnak, az ő lánya, Bánki Esther Hollandiában múzeológusként dolgozott.

Lévay Henrik báró halála után özvegye, Sárkány Róza folytatta a család mecenatúra-politikáját, így hozzájárult a Lévay-család helyi és országos presztízsének fennmaradásához. (lásd Függelék D/3.) Tevékenysége – nőegyletek, adományozás, iskolai támogatás – azt mutatathatja, hogy a női reprezentáció a politikai közélettől függetlenül is jelentős presztízsépítő erővel bírt. Férje halála után nem vonult vissza, hanem áthelyezte tevékenysége súlypontját a gazdaság fenntartására és a társadalmi-kulturális reprezentációra.

Laendler Annus (Kende Lajosné) esetében a birtok irányításának átvétele kényszerűségből fakadt férje halálát követően. A pillingéri gazdaság versenyképességét azonban fiával és menyével közösen fenn tudta tartani, így esete a női erőforrások sikeres aktiválásának példája. Hasonló minta jelent meg a Szapudi–Laendler ágon is, ahol az özvegy és gyermekei vették át a gazdaság vezetését a háborús évek alatt.

Spiegel Szeréna 1941-ben, férje halálakor már Palesztinában élt. Az ottani ültetvények a hagyaték részeként négy egyenlő részre oszlottak: Szeréna és három gyermekük – Margit, Zsiga és Kornélia (Nelly) – között. Mivel az ültetvényeket nem értékesítették, az özvegy Szeréna lánya, Margit közreműködésével irányította tovább a gazdasági ügyeket. Zsiga és Nelly ekkor Magyarországon tartózkodott.

Szold Manó feleségéről nem maradt fenn megbízható forrás, így az ő esetében a női gazdasági és reprezentációs szerepvállalás dokumentálása nem lehetséges. A korszak társadalmi normái azonban lehetővé teszik annak feltételezését, hogy vallási és családi reprezentációs gyakorlatokban – például vallási ünnepeken, társasági eseményeken – jelen volt.

Friess Zsófia, dr. Egyedi Artúr felesége, férje életében önálló reprezentációs mezőt épített ki: a pesti exkluzív lakásban élt, grófnék társaságában járt külföldi fürdőhelyekre és a fővárosi társasági élet meghatározó szereplője volt. Férje 1924-es meggyilkolása után azonban radikális életmódváltásra kényszerült, leköltözött az egyedi birtokra, ahol leányaival átvette át a gazdaság irányítását.[450] A Stern–Egyedi család nőtagjai a tragédia után zárkózottabb életet éltek. Mindez azonban nem jelentette a társadalmi reprezentáció teljes feladását. (lásd Függelék F/4) A birtokon kialakított teniszpálya, amely Margit számára lehetőséget adott a mozgásra és

[449] Esther Bánki – András Veöreös, „Egy bátor út a nehéz időkben – Bánki Zsuzsanna ‘Bauhäuslerin’ élete / Ein mutiger Weg in schwierigen Zeiten – Das Leben der Bauhäuslerin Zsuzsanna Bánki,” in *Kortárs építészettörténet V. – 100 éves a Bauhaus* (Győr: Széchenyi István Egyetem, 2019).
[450] *8 Órai Újság,* 10. évf., 238. sz. (1924. november 9.).

önkifejezésre, a modern női sportolói identitás egyik példájaként értelmezhető. Noha a nyilvános társasági életet ekkoriban elkerülték, a női reprezentáció alternatív, fizikai és térbeli formái így is fennmaradtak. Egyedi Artúrné nemcsak a birtok irányításában vállalt szerepet, hanem a nemzetközi társasági életbe is bekapcsolódott, amivel a család rangját és tekintélyét a társadalmi háttérbe szorulás ellenére is sikerült részben megőriznie. A sajtóforrások szerint a Rábaköz gazdag vadállománya mellett a külföldi elitet a házigazda vendégszeretete és kifinomult reprezentációs készsége is vonzotta. Az évente megrendezett vadászidény a korszak egyik rangos társasági eseményeként értékelték, ahol a nemzetközi előkelőségek találkoztak.[451] [452]

A családok felemelkedésének és mobilitási stratégiáinak értelmezése során a nemi, vallási és osztályhelyzet együttes vizsgálata árnyaltabb képet ad az integrációs lehetőségekről. A női családtagok szerepvállalása a gazdaságban, a házassági stratégiákban és a reprezentációban szorosan összefonódott vallási kötődéseikkel és azzal az osztályhelyzettel, amelyet a család megszerzett vagy örökölt. Az ortodox kötődésű családok nőtagjai gyakran korlátozottabb társasági mozgástérrel rendelkeztek, míg a vegyes házasságban élő vagy kikeresztelkedett nők könnyebben kapcsolódtak a keresztény elit formális és informális hálózataihoz.

A közös mintázat a családoknál, hogy a női szerepvállalás leginkább az életfordulók – a férfi családfő halála, politikai bukása vagy tragikus események – nyomán vált meghatározóvá. A feleségek és özvegyek nemcsak adminisztratív és logisztikai feladatokat láttak el, hanem sok esetben tényleges döntéshozóként léptek fel a birtok irányításában. Emellett a jótékonysági munka, a társasági eseményeken való részvétel, a gyermekek oktatása és a vallási normák továbbörökítése révén fontos szerepet játszottak a családok társadalmi beágyazottságának fenntartásában. A nők kulturális tőkéje – iskolázottság, zenei nevelés, társasági etikett – nemcsak a házassági stratégiák sikeréhez, hanem a modernizált női szerepek megjelenéséhez is hozzájárult.

A különbségek elsősorban a családok belső szerkezetéből, vagyoni helyzetéből és a történeti szituációk eltéréseiből adódtak. Míg egyes családoknál a női szerep folytatólagos volt

[451] A vendégek között volt: időznek Strong Francis Francis londoni konzul, Spratt James amerikai állampolgár Jackonsvilleből és honfitársa, gróf Harold Fries, gróf Montmartin Raoul Párizsból és gróf Althan Károly Bécsből. A Spanyolországból érkezett Espinosa de los Monterosy Dato Carmen kisasszony.. A külföldi vadászok egy hónapot töltenek a Rábaközben. *Napi Hírek,* (1934. augusztus 29.)*., Színházi Élet,* 24. évf., 38. sz. (1934. szeptember 9.)., *Zsirai Antal, helytörténész közlése*

[452] Az Egyedi-uradalomban, Egyedi Artúrné vadászterületén hétfőn tartották meg a szokásos éves nagyvadászatot, amelyre a megyéből és Budapestről is érkeztek vendégek. A zsákmány 320 nyúl és 10 fácánkakas volt.Lásd. *Soproni Hírlap.* 18. évf., 294. sz. (1931. december 30.).

(pl. König, Mautner), más esetekben hirtelen és kényszerű irányváltás következett be (pl. Stern–Egyedi, Laendler–Kende).

A női szerepek – bár formálisan korlátozottak maradtak – strukturális súllyal bírtak a gazdasági fenntarthatóság, a kulturális átörökítés és a társadalmi reprezentáció terén. A női jelenlét sajátos habitusmintákat hozott létre a paternalista gondoskodástól a modernizált női társasági identitásig terjedő spektrumon. A jótékonysági szerepvállalás, nőegyletekhez való csatlakozás, bálokon és kulturális rendezvényeken való megjelenés mind a női tőkeátörökítés és a státusz-reprodukció eszköztárához tartozott. A vizsgált családok nőtagjai tehát nemcsak a „háttérben" voltak jelen, hanem a társadalmi láthatóság és legitimitás fontos biztosítóiként is.

Az oktatás és a műveltség kulcsfontosságú tőkét jelentett a nők számára. A Laendler-lányok és -unokák például rendszeresen kaptak magánoktatást magyar, német és francia nyelvből, valamint zongorából, ami nemcsak a társasági életben, hanem a többnyelvű kapcsolattartásban is nélkülözhetetlen volt. A Stern család nőtagjai is bizonyosan beszéltek németül, hiszen egyikük férje magyarul sem tudott, így a közös nyelv a német lehetett. A Mautner és a König család nőtagjainal is megkövetelték a nyelvtudást. A többnyelvűség nemcsak a társadalmi kapcsolattartás, hanem a gazdasági integráció kulcsa is volt. A házasság a győri zsidó földbirtokos nők számára a társadalmi mobilitás és státuszmegőrzés egyik legfontosabb eszköze maradt. A rokoni hálózaton belül vagy más vagyonos zsidó családokkal kötött házasságok a vagyon egyben tartását és a társadalmi pozíció erősítését szolgálták. A harmadik generációtól kezdődően megjelentek a keresztény partnerekkel kötött vegyes házasságok is, amelyek gyakran vallási konverzióhoz kapcsolódtak. A tehetős földbirtokos asszonyok jótékonysági és mecénási tevékenysége – iskolaalapítások, zsinagógák és templomok fenntartása (ami a földbirtokosi státuszból is adódott), valamint a szegénygondozás – nem csupán vallási kötelességet teljesített, hanem a család presztízsét is erősítette. A reprezentáció e formái, akárcsak a nagy társasági rendezvények háziasszonyi szerepei, a nőket a közösség látható szereplőivé tették, ugyanakkor a hivatalos történeti narratívákban szerepük gyakran láthatatlan maradt.

A Stern–Egyedi család történetében az 1924-es Froreich-ügy – amely Egyedi Artúr meggyilkolásához kapcsolódott – különösen jól érzékeltette a női családtagok krízishelyzetben tanúsított szerepét és a vallási, társadalmi lojalitás összetett dimenzióit. A feleség és a leányok reakciói között a teljes elhatárolódástól a férj melletti kitartásig terjedő magatartásformák jelentek meg, amelyek egyszerre tükrözték a család belső lojalitási rendjét és a korszak nyilvános női viselkedésnormáinak nyomását. Az ügy társadalmi visszhangja, valamint a sajtóban megjelenő moralizáló értelmezések jól mutatják, hogy a konverzióval elért integráció

krízishelyzetben mennyire törékeny maradt.

A női családtagok gazdasági szerepvállalása – például birtokigazgatás, öröklött földek vagy vállalkozások fenntartása – kétségkívül megmutatkozik a TFI-modell gazdasági integrációs szintjén. Ugyanakkor e gazdasági pozíciók csak ritkán voltak átválthatók kulturális integrációba (például felsőfokú oktatási intézményekben való megjelenés vagy keresztény társasági körökbe való belépés révén), és még ritkábban eredményeztek szimbolikus elismerést. Az interszekcionális kirekesztés logikája szerint a nemi hovatartozás és a zsidó identitás metszéspontja különösen sérülékennyé tette a női szereplők társadalmi elfogadottságát. A gazdasági tőke női birtoklása gyakran nem konvertálódott szimbolikus tőkévé: például egyes özvegyek a helyi elitben formálisan nem szereztek tagságot és reprezentációs tevékenységük sokszor házi keretek közé szorult. Ez a mintázat rámutat arra, hogy a nembeli tőke konverziója a vizsgált társadalmi mezőben erősen korlátozott volt, és a gazdasági integráció nem garantálta a társadalmi láthatóságot vagy a közéleti elismerést.

4.5. Reprezentációs stratégiák és társadalmi válaszok

A reprezentációs stratégiák értelmezése során azonban módszertani különbséget kell tenni a társadalmi láthatatlanság és a forrásadottság között. A forráshiány nem tekinthető automatikusan kollektív felejtésnek. A levéltári anyagok töredezettsége, az iratmegsemmisülés, a családi dokumentumok eltűnése vagy az iratkezelési gyakorlatok egyaránt magyarázhatják az emlékezeti hiányt. A kollektív felejtés fogalma csak akkor alkalmazható, ha kimutatható az intézményes hallgatás, a diskurzív kiszorítás vagy az emlékezetpolitikai szelektivitás mechanizmusa. A dolgozat ezért a forráshiányt és a felejtést módszertanilag elkülönítve kezeli. A következő összegzés (lásd: Függelék C/1.1.) a többszintű, feltételes integráció (TFI) modellje alapján mutatja be a vizsgált családok eltérő integrációs pályáit, különválasztva a gazdasági, kulturális és szimbolikus szinteket. A bemutatott családtörténetek nemcsak a társadalmi mobilitás és modernizáció sokféle stratégiáját, hanem az integráció feltételességét és törékenységét is példázzák. A gazdasági sikerek ellenére több esetben tapasztalható, hogy a kulturális és szimbolikus mezőkbe való bejutás korlátokba ütközött, különösen a női szereplők és az ortodox háttérrel rendelkező dinasztiák esetében. A többszintű, feltételes integráció (TFI) modell lehetővé teszi ezen eltérések és feszültségek történeti értelmezését. A következő (V.) fejezet ezt a megközelítést gazdaságtörténeti kontextusba helyezi és részletesen bemutatja, miként illeszkedtek e zsidó földbirtokos dinasztiák gazdálkodási gyakorlatai a regionális mezőgazdasági modernizáció folyamataiba. A többszintű, feltételes integráció (TFI) modell lehetővé teszi ezen eltérések és feszültségek történeti értelmezését. A bemutatott családtörténeti

pályák kvantitatív összegzése megtalálható a Függelék C/1.2.-ben, ahol a gazdasági, kulturális és szimbolikus integráció szintjei strukturált formában kerültek operacionalizálásra. Ez a táblázat vizuálisan is megerősíti a modell alkalmazhatóságát és a családonként eltérő integrációs pályákat.

A kastély, kúria vagy uradalmi központ mint reprezentációs tér nem önmagában vált a társadalmi integráció eszközévé, hanem a hozzá kapcsolódó szimbolikus, vallási és társadalmi gyakorlatokkal együtt értelmezhető. Az alábbi elemzések azt mutatják be, hogy a győri zsidó földbirtokos elit családjai miként használták e tereket a státusz kifejezésére, és hogy a helyi és országos társadalom hogyan reagált ezekre.

König család – mérsékelt láthatóság, vallási közösségi beágyazottság: A König család reprezentációs stratégiája – különösen a harmadik és negyedik generáció esetében – visszafogottabbnak tekinthető, mint más nagybirtokos dinasztiáké. A család mórichidai birtoka és a hozzá kapcsolódó kúria nem vált látványos társadalmi reprezentáció színterévé: nem tartottak nagy nyilvános eseményeket, nem építettek versenyistállót, nem törekedtek arisztokratikus életforma nyilvános utánzására. Ez a mérsékelt láthatóság részben pragmatikus stratégia lehetett a társadalmi konfliktusok elkerülésére, részben pedig a vallási közösségi integrációt hangsúlyozó identitásból fakadt. A König család tagjai az ortodox hitközség oszlopos tagjai voltak, vallási szerepvállalásuk kiterjedt a helyi és regionális zsidó közösségi élet támogatására. A család vallási kötődése – például König M. Adolf szerepe a hitközségi vezetésben – fontosabbnak tűnik, mint a kastély mint szimbolikus tér felhasználása. A reprezentáció tehát nem a vidéki keresztény elit felé irányult, hanem intraetnikus, közösségen belüli elismerésre épült. E stratégia következtében a család kevésbé vált célpontjává a társadalmi gyanakvásnak vagy irigységnek. A mérsékelt földbirtok-politika, a visszafogott életforma és a hitközségi szerepvállalás inkább a közösségi beágyazottság és nem a látványos státuszkifejezés irányába mutatott. Ugyanakkor ez a stratégia hosszabb távon sem hozott teljes társadalmi integrációt: a család – különösen a vidéki zsidó elit más tagjaihoz hasonlóan – nem vált a lokális történeti emlékezet részévé, s a kúria a későbbi évtizedekben teljesen eltűnt a közösségi tudás horizontjáról.

Lévay család – arisztokratikus reprezentáció és konverziós elismerés: A Lévay család reprezentációs stratégiája radikálisan eltért a König-féle mérsékelt láthatóságtól. A táplánpusztai uradalom központjában emelt kastély, a gondosan tervezett park, az agrárüzemi fejlesztések, valamint a család társadalmi szerepvállalása egyértelműen az arisztokratikus integráció mintázatát követte. Lévay Henrik nem csupán földbirtokosként, hanem gazdasági szereplőként és közéleti aktorként is jelen volt a történelmi nyilvánosságban: az első magyar

biztosítótársaság alapítójaként, a főrendiház tagjaként, később bárói cím birtokosaként tudatosan építette a társadalmi legitimitás szimbolikus jegyeit.

A kastélyhasználat itt nemcsak státuszjelzés, hanem szerves része volt annak a tőkeátváltási folyamatnak, amelynek során a gazdasági tőke társadalmi és politikai elismeréssé próbált alakulni. A keresztény arisztokráciához való közeledés többdimenziós volt: felekezeti szinten a család megkeresztelkedett, kulturális szinten átvette a nemesi reprezentáció eszköztárát, szimbolikus szinten pedig a társadalmi hasonulás útját járta. Norbert Elias civilizációs elméletének fényében ez a folyamat értelmezhető úgy is, mint az „udvari társadalomhoz" való alkalmazkodás kísérlete, amely az önkontroll, az életforma-fegyelem és a közösségi normáknak való megfelelés révén próbált integrációt elérni. Ugyanakkor e látszólag sikeres beilleszkedés ellenére a Lévay-kastély a második világháborút követően elveszítette eredeti funkcióját és reprezentációs szerepét. Államosítása után pszichiátriai otthonként működött, majd fokozatosan fizikai és szimbolikus leépülésnek indult. Mára a kastély romos állapotban áll, és sem a helyi közösség, sem a hivatalos emlékezetpolitika nem őrizte meg a család nevét. Még Lévay Henrik – bárói rangja, közéleti szerepe és nemzetgazdasági teljesítménye ellenére – sem szerepel a lokális történeti tudatban sem Győrben, sem Táplánpusztán. A Lévay-eset tanulsága, hogy a státuszkifejezés legmagasabb fokú mimézise – kastély, nemesi cím, kereszténnyé válás – sem garantálta a történeti integrációt. Az elismerés időleges volt, a reprezentációs terek pedig a politikai és társadalmi törésvonalak nyomán a felejtés tereivé váltak. Ez a folyamat jól illusztrálja, hogy a többszintű, feltételes integráció a legmagasabb társadalmi szinten is labilis maradt.

*Laendler család – technikai modernizáció és zárványos integráció:*A Laendler család reprezentációs stratégiája elsősorban a technikai-modernizációs teljesítményre épült. A győri származású Laendler Aladár, valamint testvére, Laendler Antal nemcsak jelentős földbirtokkal rendelkeztek a Dunántúlon, hanem a korszakban kiemelkedő ipari–agrár modernizációs mintákat ismegvalósítottak. Kastélyaik köré szerveződő birtokaikat a korszerű mezőgazdasági gépesítés, a közúti kapcsolatok fejlesztése és a gazdasági racionalizálás jellemezte. A termelői hatékonyság, az üzemgazdaság szintjén történő fejlesztések – például Laendler Aladár gyáripari háttere vagy az uradalmi infrastruktúra korszerűsítése – látványosan elkülönültek a környező, konzervatív minták szerint működő nagybirtokoktól. Ez a gazdasági racionalitásra és technikai előnyre épülő társadalmi pozícióépítés azonban nem párosult a keresztény vidéki elit reprezentációs sémáival. A Laendler-testvérek nem tartoztak egyetlen arisztokrata klubhozsem, és bár életformájukban – például kastélyépítés, társasági részvétel – bizonyos fokú mintakövetés megfigyelhető, ez soha nem érte el a teljes mezőbeli integrációt. Ezt a zárványos

integrációt mutathatja, hogy a család kizárólag győri zsidó polgárokkal tartott társas kapcsolatot, a következő generáció (az unokák) azonban már keresztény társasági körökben is megjelent. A társadalmi mező keresztény szereplői részéről a Laendler családot ambivalens attitűd jellemezte: gazdasági teljesítményüket elismerték, de társadalmi elfogadottságuk feltételes maradt. A reprezentációs tér – a kastély és a köré szerveződő gazdaság – itt is integrációs szándékot tükrözött, de az ehhez társuló kulturális tőke nem került elfogadásra. Laendler Aladár kastélya a vészkorszak után elhagyatottá vált, ő maga eltűnt, gyermekeit meggyilkolták; Laendler Antal kúriáját a szocializmus alatt lakásokra darabolták, később életveszélyessé nyilvánították. Mindkét birtok reprezentációs szerepe megszűnt, a család nevét nem őrizte meg a lokális emlékezet. A Laendler-család esete jól példázza, hogy a modernizációs teljesítmény – még látványos formában sem – garantálta az elfogadást. A gazdasági tőke nem vált szimbolikus tőkévé, mivel a mező határai zártak maradtak. A többszintű, feltételes integráció itt egyértelműen gazdasági siker és társadalmi kirekesztés kettősségében valósult meg.

Mautner család – paternalizmus és civilizációs performativitás: A Mautner család reprezentációs stratégiája markánsan különbözött mind a König-féle visszafogott, vallási beágyazottságon alapuló, mind a Lévay- és Laendler-féle arisztokratikus vagy technikai mintázatoktól. A Mautner család – különösen Mautner Henrik és felesége, Spiegel Szeréna – tudatosan ötvözte a gazdasági modernizációt és a szociális paternalizmust a korabeli civilizációs normák demonstratív megjelenítésével. A novákpusztai és mindszentpusztai birtokok irányítása során a család nemcsak technológiai újításokat vezetett be – így például közúti gőzmozdonyt alkalmazott a majorban –, hanem aktív szerepet vállalt a munkásjóléti intézkedésekben és a lokális közösség életében is. A kastély mint reprezentációs tér a Mautner család esetében egyaránt betöltötte a társadalmi presztízs és a civilizációs mintakövetés funkcióját. A kastélyhoz tartozó park gondozása, a teniszpálya létesítése, a vendéglátás és az udvari formaiságok alkalmazása mind a „civilizáltság” performatív demonstrációját szolgálták. Norbert Elias elméletének értelmében ez az önkontrollon, társadalmi viselkedésmintákon és reprezentációs stíluson alapuló társadalmi emelkedés klasszikus példája: a Mautner család a „meghonosított modernitás” jegyében viselkedett, azaz külsőleg teljesítette a polgárosult elit életformájának elvárásait. A társadalmi recepció azonban ambivalens maradt. A túl látványos modernizáció – különösen a mindszentpusztai közúti gőzmozdony esete, amelyet a helyi lakosság éjszaka, világítás nélkül közlekedve „szellemként” értelmezett – diszkomfortot és idegenségérzetet keltett. A paternalista szemlélet, bár sok szempontból előremutató volt, nem vált a helyi társadalmi mező integráns részévé. A Mautner-kastélyt a szocialista időszakban

gyermeküdülővé alakították, majd elhanyagolták. Az épület mára romos, tulajdonosa egy külföldi magánszemély, akit az önkormányzat többször felszólított a felújítás megkezdésére; csupán a tetőcserére került sor. A család emléke a lokális történeti emlékezetben nem maradt fenn, noha a Mautner női ág – például Mautner Margit és Mautner Kornélia házasságai révén – jelentős beágyazottságot mutatott a pesti gazdasági elitben. A Mautner-eset tehát jól illusztrálja a civilizációs performativitás korlátait: a modernitás látható jelei, az önkorlátozás és társadalmi stílus nem volt elegendő a hosszú távú társadalmi elismeréshez, ha az etnikai és felekezeti határok változatlanul fennmaradtak. A többszintű, feltételes integráció e ponton a látszólagos elfogadás és a mélystruktúrákban meglévő kizárás kettősségében érhető tetten.

Stern–Egyedi család – nemesi mintakövetés és társadalmi határ: A Stern–Egyedi család reprezentációs stratégiája tudatosan az arisztokratikus mintázatok utánzására (mimikrijére) épült, ugyanakkor példájuk érzékletesen mutatja,hat hogy e törekvés hogyan ütközhetett szimbolikus határokba a társadalmi mező keresztény szereplői részéről. Stern Ignác és fiai – különösen dr. Egyedi Artúr és Egyedi Lajos – nemcsak jelentős földbirtokkal rendelkeztek, hanem országos politikai, gazdasági és társadalmi pozíciókat is betöltöttek. A család kastélya a korszak reprezentációs normái szerint került kialakításra: nemcsak az épület külalakja, hanem a belső térhasználat, a park, a versenyistállók és a társadalmi események egyaránt a keresztény nagybirtokosi életforma mintáit követték.

A státuszemelkedés performatív eszköztára itt teljességében megjelent: a család névmagyarosítása (Stern → Egyedi), a keresztény társasági körökbe való belépési kísérletek, valamint a politikai szerepvállalás (Egyedi Artúr parlamenti mandátuma) mind azt mutathatják, hogy a Stern–Egyedi dinasztia nem csupán gazdaságilag, hanem kulturálisan is igyekezett integrálódni a nemzeti elitbe. A Bourdieu-i értelemben vett tőkeátváltás itt teljes erővel működött, azonban a mezőhatárok átlépésének lehetősége korlátozott maradt.

A társadalmi reakciók nemcsak rejtett ellenállásban, hanem bizonyos esetekben intézményes kizárásban is testet öltöttek. A legmarkánsabb példa erre az Országos Kaszinó esete, amelynek tagságát – politikai, gazdasági és társadalmi pozíciója ellenére – Egyedi Artúr számára nem biztosították. A döntés nem hivatalos indoklása az „ízlés” és „alkalmasság” hiányára hivatkozott, noha a kortárs sajtó és visszaemlékezések alapján valószínűsíthető, hogy e mögött etnikai és vallási határvonalak is húzódtak. A túlzott láthatóság – mint például a versenyistálló, a társasági élet vagy a kastélyhasználat – bizonyos esetekben nem az integráció jeleként, hanem épp ellenkezőleg, provokatívnak ható reprezentációként jelent meg a többségi társadalom számára. A család sorsa a második világháború után teljes marginalizálódással zárult. Egyedi Artúr meggyilkolása után felesége és lányai még egy ideig fenntartották az

uradalmi életformát – a kastélyt felújították, parkját gondozták –, de az épület később iskolává alakult, majd kiürítették, és mára romos állapotba került. A Stern–Egyedi név eltűnt a helyi emlékezetből, sem emléktábla, sem közösségi megemlékezés nem őrzi. A kastélyban korábban látható Batthyány-címer rekonstrukciós kísérletének emléke is elenyészett, jelezve, hogy a család minden szimbolikus integrációs gesztusa végül a felejtésbe torkollott.

A Stern–Egyedi eset példázza, hogy az arisztokratikus mimikri – még akkor is, ha gazdasági és kulturális tőkével társul – nem biztosít társadalmi elfogadást, ha a szimbolikus mező határai zártak maradnak. A többszintű, feltételes integráció ebben az esetben végül kudarcos, sőt tragikus kimenetelű volt, és a felemelkedés tereiből a felejtés topográfiái váltak.

Szold család – láthatatlan reprezentáció és emlékezeti hiány: A Szold család esete kivételt képez a vizsgált földbirtokos dinasztiák sorában: nem látványos reprezentációs törekvései, hanem ezek hiánya révén vált értelmezhetővé. A Szoldok nem építettek reprezentatív kastélyt, nem kapcsolódtak látványos társadalmi eseményekhez, és nem vállaltak szerepet sem az arisztokratikus, sem a polgári társasági mezőkben. A család állami bérleményekből kiindulva szerzett kisebb birtokokat – például az Esztergálypusztán fekvő állami területeket –, amelyeket később részben meg is vásároltak. A tevékenység gazdasági racionalitásra és területnövelésre épült, nem reprezentációra. A család tagjai közül név szerint csupán Szold Manó és Szold Móric ismert: utóbbi ügyvédi hivatása mellett földbérlőként működött, majd birtokszerzésbe kezdett. A család azonban nem emelkedett a történeti nemesi rangok közelébe, nem lépett be a regionális elit formális köreibe, s társadalmi integrációja inkább technokrata jellegű, semmint reprezentatív volt. Ebből következően nem alakult ki reprezentációs tér sem: a családnak nem maradt fenn kastélya vagy kúriája, nem kötődtek hozzájuk ismert társadalmi rítusok vagy közösségi funkciók.

A Szold család történetének rekonstrukcióját különösen megnehezíti, hogy sem szóbeli, sem írásos emlékezet nem őrzi nevüket. A falusi visszaemlékezések során – ellentétben más családokkal – senki nem tudott női vagy leszármazotti ágakról beszámolni, és nem maradt fenn olyan családi archívum, amely támpontot nyújtana a reprezentációs gyakorlatok rekonstruálásához. A teljes emlékezeti hiány nem csupán az idő múlásának következménye, hanem a társadalmi térbe való korlátozott beágyazottság szimbolikus lenyomata is. A Szold család esetében tehát nem a reprezentációk konfliktusossága vagy a túlzott láthatóság vált a társadalmi integráció akadályává, hanem épp ellenkezőleg: a láthatatlanság. A család nem volt elutasított, de nem is volt beágyazott – jelenléte nem vált társadalmilag artikulálttá. Ez az eset rámutat a többszintű, feltételes integráció egyik sajátos peremformájára: amikor az elfogadás nem a konfliktus, hanem a csend és felejtés révén marad el. A reprezentáció hiánya ebben az

esetben a szimbolikus integráció lehetőségének teljes kimaradását eredményezte.

A Szold-fejezet terjedelmi aránytalansága ezért nem pusztán forráshiány következménye, hanem módszertani tanulság is. A proszopográfiai rekonstrukció egyik alapfelismerése, hogy a csend és a hiány maga is forrásértékű: ahol nem marad fenn archívum, visszaemlékezés vagy közösségi emlékezet, ott ez a hallgatás a társadalmi beágyazottság mélységéről – vagy éppen felszínességéről – árulkodik. A Szold család esetében a kutatás nem azért rövid, mert a szerző kevesebbet kutatott, hanem mert a vizsgálat tárgya maga is kevesebbet hagyott maga után. Ez a negatív lelet a TFI-modell szempontjából ugyanolyan érvényes adatpont, mint a König vagy a Mautner család gazdag dokumentációja: a láthatatlanság strukturális, nem véletlenszerű.

A családi stratégiák sokfélesége (vallási beágyazottság, arisztokratikus mimézis, modernizáció, paternalizmus, mimikri vagy láthatatlanság) azt mutatja, hogy a kastélyhasználat és reprezentáció sohasem volt értéksemleges. Bizonyos helyzetekben az integráció jeleként, máskor kirekesztést kiváltó tényezőként jelent meg (lásd Függelék F/4). A többszintű, feltételes integráció szimbolikus dimenziója mindvégig sérülékeny maradt. A győri zsidó földbirtokos elit reprezentációs stratégiáinak családonként eltérő mintázatait és az ezekre adott társadalmi válaszokat összefoglalóan a Függelék C/4. táblázata mutatja be. A 3–4. fejezetekben részletesen bemutattam a vizsgált családok eredetét, társadalmi beágyazottságát, oktatási és házassági stratégiáit, birtokszerzési és gazdálkodási modelljeit, valamint vallási és közösségi szerepvállalásait. (Lásd: Függelék B/1 – Proszopográfiai táblázat a 3. és 4. fejezetekhez.) Az adatok azt mutatják, hogy a vizsgált családok gazdasági integrációja sikeres volt, ugyanakkor a kulturális és szimbolikus elfogadás terén tartós korlátokkal szembesültek. A győri modernizáló zsidó elit és a helyi keresztény elit közötti különbségek nem elsősorban gazdasági szinten jelentkeztek, hanem kulturális orientációjukban és reprezentációs mintáikban. A zsidó vállalkozói réteg erősen kötődött a közép-európai, elsősorban bécsi gazdasági és kulturális mintákhoz, többnyelvű üzleti közegben mozgott, és modern polgári habitust alakított ki. Ezzel szemben a helyi elit jelentős része a történeti nemesi–vidéki hagyományokhoz és a keresztény közösségi identitás normáihoz kapcsolódott. E kulturális eltérések a mindennapi gazdasági együttműködést nem akadályozták, ugyanakkor korlátozták a teljes szimbolikus integráció lehetőségét. A zsidó modernizáló elit gazdaságilag beágyazódott a városi struktúrába, de a helyi „mi”-kategóriába való beemelés feltételes maradt.

A harmonikus együttélés mítosza a túlélői narratívákban

A győri zsidó közösség túlélőinek, valamint a városban maradt zsidók és keresztény polgárok

visszaemlékezéseiben visszatérő elemként jelenik meg a háború előtti évtizedek harmonikus együttélésének képe. A helyi narratíva szerint „itt mindig megbecsülés volt”, és a társadalmi kapcsolatok kölcsönös tiszteletre épültek. Ez a kép a közösségi emlékezetben olyan erőteljesen rögzült, hogy a későbbi generációk számára is meghatározó értelmezési keretté vált. A forráskritikai vizsgálat azonban azt mutatja, hogy ez a múltkép szelektív emlékezeti konstrukció eredménye. A narratíva a családi identitás és az önazonosság megőrzését szolgálta, valamint a veszteségek feldolgozásának egyik módját jelentette. Ugyanakkor a korabeli sajtó, a társasági élet intézményeiből való kizárás bizonyítékai és az antiszemita közbeszéd egyértelműen jelzik, hogy a társadalmi integráció a két világháború között feltételes és korlátozott volt. A harmonikus együttélés mítosza tehát nem a helyi társadalmi valóság teljes leírását, hanem annak emlékezetben átalakított, idealizált változatát tükrözi. Ezt a képet elsősorban a győri túlélők és a keresztény polgárok visszaemlékezései közvetítik, míg a korabeli sajtóforrások, a külföldre távozott túlélők elbeszélései és az intézményi kizárás dokumentumai elengedhetetlenek a helyi narratíva forráskritikai ellenőrzéséhez. A harmonikus együttélés narratívája a kutatók számára is hihetőnek tűnhettek, ugyanakkor a forráskritikai elemzés egyértelművé teszi, hogy ez a kép nem a történeti valóság teljes leírását adja, hanem annak emlékezetben kialakított változatát.

A térségi integráció vizsgálatában termékeny értelmezési keretet kínál Halmos Károly gondolati térképe, amely a földrajzi távolság helyett a gazdasági kapcsolatok sűrűségét és a szállítási költségek logikáját tekinti rendező elvnek.[453] E megközelítés alapján a „közép” és a „perem” nem statikus földrajzi kategóriák, hanem hálózati pozíciók. A Győr környéki zsidó földbirtokos családok esetében a Bécs–Budapest tengelyhez való gazdasági kapcsolódás, a vasúti és vízi infrastruktúra kihasználása, valamint a hitel- és kereskedelmi hálózatokba való beágyazottság a térség centrumközeli helyzetét erősítette. Ugyanakkor e gazdasági sűrűsödés nem járt együtt automatikus kulturális és szimbolikus befogadással. A gazdasági integráció tehát nem esett egybe a társadalmi legitimáció teljes körű elismerésével. A tér hálózati újrarajzolása így rámutat arra, hogy a vizsgált elit gazdasági értelemben nem perifériális, hanem többpólusú kapcsolatrendszerben működő szereplő volt, miközben kulturális pozíciója továbbra is feltételes maradt. A tér hálózati újraértelmezése különösen termékeny a kastélyhasználat és reprezentáció vizsgálatában is. Halmos Károly gondolati térképe alapján a gazdasági kapcsolatok sűrűsége határozza meg a „közelséget”, nem pusztán a földrajzi

[453] Halmos Károly, „Keretszélen körös-körül: Közép-Európa,” *Tér és Társadalom* 4, no. 2 (1990): 87–96, hozzáférve 2025. augusztus 24. https://www.academia.edu/75938432/Keretsz%C3%A9len_k%C3%B6r%C3%B6s_k%C3%B6r%C3%BCl_K%C3%B6z%C3%A9p_Eur%C3%B3pa

elhelyezkedés.[454] A Győr környéki zsidó földbirtokos családok kastélyai ezért nem csupán vidéki rezidenciák voltak, hanem olyan reprezentációs csomópontok, amelyek egy Bécs–Budapest gravitációs térbe ágyazódtak. A kastély egyszerre jelezte a helyi beágyazottságot és a regionális hálózati integrációt: gazdasági értelemben a birtoküzem racionalitására, szimbolikus értelemben pedig a társadalmi elfogadottság igényére utalt. Ugyanakkor a kulturális befogadás feltételessége miatt e reprezentáció nem jelentett automatikus státuszbiztonságot. A kastély így nem pusztán társadalmi emelkedés jele, hanem a gazdasági centrumközeliség és a szimbolikus bizonytalanság egyidejű jelenlétének térbeli megtestesülése volt.

[454] Halmos 1990:87-96.

V.

GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI HATÁROK A GYŐRI FÖLDBIRTOKOS ELIT KÖREIBEN (1870–1939)

A fejezet nem a különböző földbirtokos csoportok „gazdasági modelljeinek” önálló összehasonlítására törekszik, hanem arra, hogy feltárja, miként ágyazódtak be a zsidó és keresztény földbirtokos családok a Kisalföld gazdasági és társadalmi mezőibe, és e beágyazódás miként hatott társadalmi elfogadottságukra és szimbolikus státuszukra. A földbirtok itt nem pusztán termelési egységként jelenik meg, hanem mint társadalmi pozíció és legitimációs tér, amelyben a gazdasági teljesítmény és a kulturális elfogadás viszonya különösen élesen kirajzolódik.

A családi stratégiák fogalma ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a birtokpolitikai döntések nem csupán egyéni vagy piaci szempontok, hanem hosszú távú, dinasztikus célkitűzések mentén születtek meg. A vizsgálat kitér a helyi gazdasági hatások elemzésére is, különös figyelemmel arra, miként járultak hozzá e zsidó családok gazdaságai a régió agrármodernizációjához és társadalmi fejlődéséhez. A kortárs földbirtokos, Lippay Zoltán[455] megállapítása szerint a 19. század végére Győr vármegyében a gazdálkodás általános jellemzője az alkalmazkodóképesség és a modern módszerek elterjedése volt, mérettől függetlenül a kis-, közép- és nagybirtokokon egyaránt.[456] A földbirtokosok a piaci viszonyokhoz igazodva, szakképzett gazdaságvezetés mellett, a termőföld hosszú távú fenntarthatóságát szem előtt tartva folytatták tevékenységüket. A hagyományos, elavult gazdálkodási formák – mint például az ugarolás – fokozatosan visszaszorultak. Az ugar arányának csökkenését az a törekvés indokolta, hogy a gazdák egyre inkább kapás- és takarmánynövények termesztésére álltak át, ezzel is növelve a termelés hatékonyságát. Az új típusú gazdálkodás a váltógazdaság modern elveire épült, amely folyamatos művelést, racionális földhasználatot és magasabb jövedelmezőséget tett lehetővé.[457]

A dolgozat a „nagybirtok” fogalmát jogi–státuszkategóriaként használja, amely a földtulajdon nagyságára és társadalmi presztízsére utal. Ezzel szemben az „üzem” működési

[455] Lippay Zoltán földbirtokos, Győr város kormánybiztosa (1918–1919), a *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye* kötet „Mezőgazdaság és állattenyésztés” fejezetének szerzője; birtoka Csangota-pusztán (Tét–Tétszentkút határában).
[456] Lippay Zoltán. „Mezőgazdaság és állattenyésztés. Gazdálkodási rendszer.” In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909)
[457] Lippay Zoltán. „Mezőgazdaság és állattenyésztés. Gazdálkodási rendszer.” In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909).

kategória, amely a termelési racionalitás, a beruházási szerkezet és a gazdálkodás piaci logikáját jelöli. A kettő nem esik szükségszerűen egybe. A nagybirtok jogi birtoklása nem garantál üzemgazdasági optimalizálást, ahogyan a bérleti konstrukció sem zárja ki a racionális működést. A dolgozat elemzése ezért nem felekezeti különbségeket vizsgál, hanem működési racionalitásokat.

5.1. A König család birtokai és szomszédsága

A győri ágból származó leszármazottak 1872-ben vásárolták meg a Győr környéki birtokot.[458] A König család gazdasági stratégiájának középpontjában a mezőgazdaság technológiai modernizációja és a feldolgozóipari integráció állt, amelyek nemcsak a jövedelmezőséget növelték, hanem a társadalmi presztízs és a regionális gazdasági beágyazottság erősítését is szolgálták.

A König család anyagi felemelkedését a gabonakereskedelem és a malomipar alapozta meg. Győr a századfordulóra az ország egyik legfontosabb gabonakereskedelmi és malomipari központjává vált[459], amelyben a zsidó polgárság – köztük a König família – meghatározó szerepet töltött be. 1870-ben König M. Adolf megvásárolta a korábban Benes Vilmos által bérelt győrszigeti gőzmalmot, amivel a helyi iparban is jelentős pozíciót szerzett. A család nem örökölt évszázadok alatt felhalmozott földbirtokokat, hanem vásárlás és vállalkozás révén építette ki uradalmait. Legjelentősebb szerzeményük a Mórichida közelében fekvő Ferenczháza-puszta volt, amely korábban a gróf Esterházy család tulajdonában állt (nevét Esterházy Ferencről kapta). A Ferenczháza-uradalom a család vidéki gazdaságainak központja lett. Szántóföldek, rétek, majorsági épületek és gépállomások tartoztak hozzá; diverzifikált földhasználata a termelékenység növelése mellett mérsékelte a piaci és időjárási kockázatokat. A gazdacímtári adatok szerint e szerkezet évtizedeken át változatlan maradt, jelezve a hosszú távú, stabil gazdálkodási stratégiát. A 20. század elején a birtokhoz tartozott a Kismórichida nevű településrész is, ahol a család korszerű gazdaságot működtetett. A birtok méretét tekintve közepes-nagyuradalomnak számított,[460] a helyi monográfia szerint a századfordulón „csak König Kálmánnak van itt nagyobb birtoka, és gőzmalma is”,[461] ami jelzi, hogy a család

[458] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 284.
[459] Csendes Tünde, “A gabonakereskedelem és a zsidó gabonakereskedők Győrben.” *Korall – Társadalomtörténeti folyóirat* 23., 89. sz. (2022): 141–160.
[460] A Rába-közi birtokaik – Ferencháza, Árpás, Egyed, Kapi és Fudi-puszta – összterülete 1300–1500 hold között mozgott.
[461] Vende Aladár, „Győr vármegye községei.” In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerk. Borovszky Samu, adatokkal bővítette Kiss István dr., győrvármegyei főlevéltáros (Budapest: Apollo Irodalmi

kiemelkedő földtulajdonos volt a térségben. A gazdálkodásban a növénytermesztés dominált – különösen a búza és más gabonafélék –, de a vetésforgóban ipari növények (például cukorrépa) is szerepeltek. A gazdaság állattenyésztést is fenntartott (igásállatok, hízómarhák), az erdőbirtok pedig faanyagot biztosított a mezőgazdasági és ipari tevékenységekhez.

A család vállalkozói szemlélete tudatos és racionális üzemvezetésben nyilvánult meg. A mezőgazdaságot komplex vállalkozásként kezelték, amelybe a termények feldolgozóipari hasznosítását is integrálták. Már a 19. század végétől korszerű talajművelési eljárásokat, műtrágyázást, vetésforgót és szelektív növénynemesítést alkalmaztak, valamint gépesítéssel növelték az üzem hatékonyságát.

A Ferencháza-pusztán működő hengermalmot König Kálmán 1888-ban alapította,[462] az üzem 1923 és 1948 között működött.[463] A hengermalom cégvezetésében két fia, König Ignác és König Lajos vett részt, akiknek lakhelye ugyan Kismórichidához kapcsolódott, de állandó otthonuk Tét községben volt.[464] Kálmán kismórichidai birtokán gőzmalmot is fenntartott, amely szintén korszerű technológiával dolgozott. A győrszigeti és a tét–ferenczházi gőzmalmok a kor legmodernebb malomipari technológiáját alkalmazták. A 19. század végén a hagyományos malomköves őrlést hengermalom-rendszer váltotta fel; a König család malma – követve a fővárosi és nagyvárosi mintákat – feltehetően elsőként vezette be vidéken a hengerszékeket, ami növelte az őrlés hatásfokát és a liszt minőségét. A malomipar fejlődését bemutató korabeli források a vidéki vállalkozók között név szerint is említik König Kálmánt (Ferenczházán)[465] mint gőzmalomtulajdonost,[466] jelezve, hogy üzeme számontartott egység

Társaság, 1909)

[462] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 284.

[463] König Ignác és König Lajos mindketten külön-külön, teljes jogkörrel látták el a cég képviseletét és aláírási jogukat. Koffler kutatása szerint a cég 1923 és 1948 között működött. *Központi Értesítő,* 48. évf., 48. sz. (1923. november 29.): 1., Koffler Károly, szerk. *Ipari címtár.* (Budapest, 1935), 229.A Molnárok Lap közlése alapján 1931-ben a győri törvényszék törölte a cégjegyzékből a König Kálmán hengermalmát, Kismórichida községhez tartozó Ferencháza pusztán fennállott céget. *Molnárok Lapja,* 38. évf., 24. sz. (1931. június 13.): 291.
Az évszámokra vontakozó ellentmondást nem sikerült feloldanom. 1924-ben König Kálmán földbirtokos Kismóriczhidai lakos Tét- Ferencháza pusztán malmot működtet. In *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára*. Budapest, 1924: 980. A győri törvényszék 1931-ben törölte a cégjegyzékből a hengermalmot, azonban a cég működése az adatok szerint még 1948-ig folytatódhatott. *Központi Értesítő,* 48. évf., 48. sz. (1923. november 29.): 1., Koffler Károly, szerk. *Ipari címtár.* (Budapest, 1935), 229. Az ellentmondás lehetséges magyarázata, hogy csak a jogi személyiségű vállalkozás szűnt meg, miközben a malom tovább működött magántulajdonként.

[464] A téti tanítónő megőrzött írásai, összegyűjtött anyagai (Tét község lakóinak elbeszélése és Szalai Katalin által fennmaradt írások) és a helytörténeti kutatások (Fennmaradt épületek, a helyi lakosok elbeszélése) is alátámasztják, hogy 1929-ben Tét községben több zsidó vállalkozó jelentős ipari létesítményeket hozott létre, ami a *Magyar Zsidó Lexikon* adatai alapján is megerősítést nyer.

[465] Nagymórichida

[466] *Molnárok Lapja,* 28. évf. (1921. április 2.): 130

volt a magyar gabonaipar hálózatában. A mezőgazdasági gépesítés terén is úttörőnek számított: 1913-ban kelt nyilatkozatában König Kálmán, a ferenczházi [467] földbirtokos a *Köztelek*ben a Deyl-féle répakiemelőgép teljesítményét emelte ki jelezve, hogy a korszerű eszközök alkalmazása ekkor már kézzelfogható szerepet játszott a termelékenység növelésében.[468] A birtokon használt répakiemelő gép – amely a cukorrépa betakarítását jelentősen megkönnyítette – akkoriban újdonságnak számított. A korabeli szabadalmi leírások szerint az ilyen gépek technológiája az 1900-as évek elején érte el kiforrott formáját; a 29 201. számú szabadalom például egy olyan szerkezetet ismertet, amely a cukorrépát sérülés nélkül emeli ki a földből, jelentősen gyorsítva a betakarítást.[469] A technológia meghonosítása a König-birtokon jól illeszkedett a család innovációra nyitott gazdálkodási szemléletéhez. A birtokon vető- és aratógépeket, cséplőgépeket is használtak, amelyek csökkentették a kézi munkaerő iránti igényt és növelték a gazdálkodás hatékonyságát. Az 1920-as években pedig a Diesel-motor üzemeltetésére külön gépkezelőt alkalmaztak. [470]

A feldolgozóipari integráció szintén a gazdasági stratégiájuk része volt: a malom mellett sertéshizlaldát működtettek, amely a gabonaőrlés melléktermékeit (korpa, dara) hasznosította és amelynek létesítésében láthatóan nem gátolták őket a sertésekkel kapcsolatos zsidó vallási tilalmak.[471] Emellett érdekeltségeik voltak olajütő malomban és más élelmiszeripari vállalkozásokban Győrött.[472] A rendelkezésre álló források alapján a König család nem rendelkezett saját cukorgyárral. Ez azonban nem zárja ki a cukorrépa-termelésben való részvétel lehetőségét, mivel a korszak agrárgazdasági gyakorlatában a nagybirtokosok gyakran szerződéses beszállítóként kapcsolódtak regionális cukorgyárakhoz, illetve földterületeik egy részét bérbe adhatták intenzív répatermelés céljára. A cukorgyár-alapítás jelentős tőkeigénye és a folyamatos, nagy volumenű nyersanyagellátás szükségessége miatt a vertikális integráció hiánya önmagában nem tekinthető kivételesnek.

A termelés, feldolgozás és értékesítés egy kézben történő összpontosítása a korszakban a gazdasági racionalizálás egyik formájának tekinthető. Bár a felemelkedés pontos ok-okozati mechanizmusa nem rekonstruálható teljes bizonyossággal, a modell a család gazdasági

[467] Nagymórichida
[468] *Köztelek,* 23. évf., 79. sz. (1913. október 11.): 2711.
[469] *29201. lajstromszámú szabadalmi leírás – Répakiemelő gép.* Hungaricana – *Szabadalmi leírások 29001–30000.* hozzáférve: 2025. január 15. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZTNH_SzabadalmiLeirasok_029201/?pg=2&layout=s
[470] *Győri Hírlap,* 64. évf., 260. sz. (1920. november 13.): 2.
[471] Antaliné Hujter Szilvia. "Győr 'iparfaluja' – Győrsziget. A győri ipar győrszigeti kezdetei." *Győri Szalon,* (2023. október 25.) hozzáférve 2024. augusztus 15. https://www.gyoriszalon.hu/news/18217/62/
[472] Antaliné Hujter Szilvia. "Győr 'iparfaluja' – Győrsziget. A győri ipar győrszigeti kezdetei." *Győri Szalon,* (2023. október 25.) hozzáférve: 2024. augusztus 15. https://www.gyoriszalon.hu/news/18217/62/

stabilitásának fontos strukturális elemét képezte.

A König-birtok szerkezete és generációs átörökítése

A König-birtok a korszak agrárkapitalista modelljét példázta: piaci alapú, tőkés nagybirtok-üzemként működött, amely gyorsan alkalmazkodott a technológiai és piaci változásokhoz. Ez a dinamizmus megkülönböztette a hagyományos arisztokrata birtokosoktól, és hozzájárult a régió agrármodernizációjához.

A család földbirtokainak fenntartása és gyarapítása generációkon át tudatos szervezést igényelt, mivel nem rendelkeztek hitbizományi védelemmel. Stratégiájuk a vagyon családon belüli koncentrációjára irányult a birtok aprózódásának elkerülése érdekében. Az első generációból König M. Adolf alapozta meg a földbirtokos vállalkozást és gyarapította a vagyont. Egyik birtokát, Fudipusztát még életében vejének, Fischer Gyulának adta, aki Mária nevű lányát vette feleségül. A Fischer család Bécsbe költözése után a ferenczházi birtok irányítását Adolf fia, König Kálmán vette át, aki két fiát is gazdálkodónak nevelte, és az örökölt birtokot mintagazdasággá fejlesztette. A 20. század elején Kálmán két fia, König Ignác és Lajos képviselte a családot birtokosként.[473] A birtok egyben tartása a korszakban jogi eszközökkel – végrendeleti rendelkezésekkel, családi szerződésekkel vagy cégjogi konstrukciókkal – biztosítható volt. A jelen kutatásban e mechanizmusok konkrét dokumentumai nem kerültek elő, de a tulajdon kontinuitása ilyen típusú megoldások alkalmazását valószínűsíti.

König Kálmán, a ferenczházi birtok és a helyi gőzmalom tulajdonosa[474] már belenevelkedett a földbirtokosi életformába, ugyanakkor megőrizte polgári vállalkozói szemléletet. A birtokot nagy szakértelemmel irányította és aktívan részt vett a vármegye gazdasági egyesületeinek munkájában; nevét a gabona- és malomipari körökben is számon tartották.[475] Fiai, König Ignác és Lajos a két világháború közötti időszakban is kulcsszerepet játszott a családi gazdálkodásban. Ignácot a források „ferenczházi uraságként" említik; aktívan részt vett a családi pénzügletekben, bár a „bankárcsalád" megnevezés forráskritikát igényel, mivel a sajtóanyag csupán az egyik ritka ismert forrás, amely e kifejezést használja. A birtok

[473] 1939-es forrás szerint Ferencházapuszta tulajdonosai Kálmán fiai, König Ignác és Lajos 1150 kataszteri holdas birtokot vezettek Ferencháza-pusztán. A gazdaság továbbra is belterjes és modern módszereket alkalmazott, 45 állandó és 80 időszaki munkást foglalkoztatva. A birtok felszereltségéhez egy 40 lóerős sínautó is tartozott. Siementháli törzskönyvezett fajtehenészetük napi 500–600 liter tejtermelést biztosított. A hengermalmot, amit apjuk (König Kálmán) 1888-ban alapított tovább üzemeltették. Lásd: Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 284.

[474] Vende Aladár, „Győr vármegye községei." In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerk. Borovszky Samu, adatokkal bővítette Kiss István dr., győrvármegyei főlevéltáros (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909).

[475] *Molnárok Lapja,* 28. évf. (1921. április 2.): 130.

pénzügyi hátterének erősítése mellett 1930-ban testvérével együtt fedezte a ferenczházi uradalomhoz tartozó középkori eredetű kápolna tetőjavításának teljes költségét[476] – ez a gesztus összhangban állt a korszak földbirtokosainak általános gyakorlatával, de egyben a helyi közösség iránti felelősségvállalásukat is kifejezte.

Az öröklés rendszerét tekintve a család – mivel nemesi cím híján formális hitbizományt nem hozhatott létre – családi megállapodásokkal és vagyonjogi eszközökkel oldotta meg a birtok egyben tartását. Valószínű, hogy a birtokot egyfajta *„családi társaság"* formájában kezelték: a földből származó jövedelem vélhetőleg a család több tagja között megoszlott ugyan, de a tulajdonjogot, a döntési jogokat és a gazdálkodás irányítását az agrárvégzettségű vagy agrárismeretekkel és üzleti érzékkel rendelkező családtagok gyakorolták (Kálmán, majd két fia Ignác és Lajos). Így elkerülhették a birtok feldarabolását, ami a polgári öröklésjog szerint egyébként több utód esetén bekövetkezhetett volna. A generációk közötti váltás sikerességét mutathatja, hogy a birtok a második generáció alatt is gyarapodott és modernizálódott. A generációk során tehát a König család egyszerre vitte tovább a polgári-nagybirtokosi életmódot és alkalmazkodott a változó társadalmi elvárásokhoz, így modelljük egészen a második világháborúig a rugalmas fennmaradást példázta.

Az agrár- és ipari szektor szinergiái a modernizálódó birtokpolitikában

A König család gazdasági stratégiájának egyik legfontosabb sajátossága az ipari és mezőgazdasági szférák integrációja volt. Tudatosan törekedtek a teljes termelési-értékesítési lánc kézben tartására, ami a korszakban modern üzleti felfogásnak számított.

Az integráció első lépése a malomipar és a gabonakereskedelem összekapcsolása volt. Győr kedvező fekvését és fejlett malomiparát kihasználva[477] a család bekapcsolódott e szektorba. 1870-ben König M. Adolf, jelentős gabonakereskedőként, megvásárolta a győrszigeti gőzmalmot, majd 1872-ben vidéki birtokot szerzett. A gabonakereskedelem ekkor Győrben már a hanyatlás jeleit mutatta, így a vásárlás tudatos, hosszú távú befektetési döntésnek tekinthető. Ezzel a család egyszerre vált jelentős gabonatermelővé és gabonafeldolgozóvá A győrszigeti gőzmalomban már az 1870-es években 30 lóerős gőzgép működött, amely a korszak viszonyai között jelentős teljesítménynek számított.[478] A malom stratégiai értékét növelte a Rába és a Duna vízi útjai, valamint a kiépülő vasúti hálózat, amelyek

[476] Mórichidai közösségi emlékezet, Kollár Sándor közlése
[477] Csendes Tünde. "A gabonakereskedelem és a zsidó gabonakereskedők Győrben." *Korall – Társadalomtörténeti folyóirat* 23., 89. sz. (2022): 141–160.
[478] Antaliné Hujter Szilvia. "Győr 'iparfaluja' – Győrsziget. A győri ipar győrszigeti kezdetei." *Győri Szalon,* (2023. október 25.) hozzáférve: 2024. augusztus 15. https://www.gyoriszalon.hu/news/18217/62/

révén Győrből hatékonyan lehetett lisztet és gabonát szállítani nyugati és keleti piacokra. A termelés és feldolgozás kombinációja stabilizálta a jövedelmet, gyenge termésnél a bérőrlés, jó termésnél pedig a saját termény feldolgozása biztosított többletprofitot. A szigeti malom 1877-ben csődeljárás alá került, ami rávilágít a korszak malomipari befektetéseinek kockázataira. Az 1877-es csőd nem tekinthető elszigetelt jelenségnek: a malomipar az 1873-as válságot követően jelentős átrendeződésen ment keresztül. A budapesti példák arra utalnak, hogy a szektorban a hitelviszonyok és a piaci kereslet tartós bizonytalansága strukturális alkalmazkodási kényszert eredményezett.[479]

A mezőgazdasági integráció másik fontos területe a cukorrépa-termesztés és -feldolgozás volt. A Dunántúlon a 19. század végén terjedt el a cukorrépa mint ipari növény, és ezután több cukorgyár létesült (pl. Petőházán). A Marcal-mente termékeny síkságán a König uradalom ideális adottságú volt cukorrépa termesztésére. A család innovatív módon reagált: növelték a répavetések arányát és beruháztak a gépi répakiemelés technológiájába. Egy korabeli hír szerint a nyitrai gazdasági egyesület 1909-ben országos bemutatót hirdetett répakiemelő ekék és gépek számára – ebben a versenyben feltűntek a modern földbirtokosok, akik az új gépeket alkalmazták. Bár konkrét forrás nem nevezi meg a König-birtokot e rendezvény kapcsán, az általuk alkalmazott gépek (mint a 29201. sz. szabadalom tárgyát képző konstrukció)[480] azt mutathatják, hogy a répatermesztésben is a technológiai élvonalba tartoztak. Elképzelhető, hogy a család mérnökökkel együttműködve fejlesztett ki vagy tökéletesített ilyen gépeket, de bizonyosan a korai felhasználók közé tartoztak. Az ipari integráció e téren abban is megnyilvánult, hogy valószínűleg beszállítói voltak a regionális cukorgyáraknak, így a mezőgazdasági terményt közvetlenül ipari feldolgozásra tudták értékesíteni, minimalizálva a közvetítőket.

A harmadik fő integrációs terület a logisztika és kereskedelem volt. A család részt vett Győr város gabonaváltó és szállítmányozási tevékenységében. A 19. század közepén a győri zsidó kereskedők alapítottak hajózási társaságot a Dunán, hogy a gabonát hatékonyan juttassák el a nemzetközi piacokra.[481] A Königek – mint jelentős gabonakereskedők – részesei voltak e vállalkozásnak, vagy legalábbis haszonélvezői a kialakult infrastruktúrának. Így a saját terményeiket nemcsak megtermelni és feldolgozni tudták, hanem exportálni is – ezáltal a helyi

[479] Klement Judit, *Gőzmalmok a Duna partján. A budapesti malomipar a 19–20. században* (Budapest: Holnap Kiadó, 2010)., Klement Judit, *Hazai vállalkozók a hőskorban* (Budapest: Eötvös Kiadó, 2012).
[480] *29201. lajstromszámú szabadalmi leírás – Répakiemelő gép.* Hungaricana – *Szabadalmi leírások 29001–30000* hozzáférés: 2025. január 15.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZTNH_SzabadalmiLeirasok_029201/?pg=2&layout=s
[481] Eliyahu Fleishman, visszaemlékezés, kiadatlan kézirat.

gazdaságot bekapcsolták a nemzetközi kereskedelembe.

A rendelkezésre álló adatok alapján a König család gazdasági tevékenysége nem merült ki pusztán mezőgazdasági nyersanyag-előállításban, hanem a termelés mellett feldolgozási és kereskedelmi kapcsolatokkal is összefonódott. Ez a több szinten zajló gazdasági jelenlét eltért attól a modelltől, amelyben a nagybirtokos kizárólag alapanyag-termelőként működött, és a további fázisokat bérlőknek vagy kereskedőknek engedte át. A források ugyan nem teszik lehetővé a vállalatszerkezet részletes rekonstrukcióját, de a termelési és piaci kapcsolatok egyidejű jelenléte arra utal, hogy a család gazdasági stratégiája több ágazatot érintő, összetett működési formát mutatott. Vélhetően a család gazdasági modellje a „termelés + feldolgozás + kereskedelem" hármas egységén alapult, ami az adott korban rendkívül korszerű volt. A König család feltehetően vertikálisan integrált vállalkozást épített ki. Ez a modell nemcsak profitábilisabb volt, de csökkentette a piaci ingadozások kockázatát is, hiszen a család több szektorban volt érdekelt egyszerre. Az ilyen integrációs törekvések jelentősen hozzájárultak a térség gazdasági modernizációjához és előrevetítették a 20. századi agrárvállalatok komplex működési formáit.

A Königek közvetlen szomszédja: Gróf Esterházy Pál

Az összehasonlítás nem felekezeti természetű. A vizsgálat nem zsidó és keresztény szereplők normatív szembeállítására irányul, hanem eltérő működési racionalitások elemzésére. A különbségek elsődlegesen tulajdonjogi, tőkeszerkezeti és integrációs logikákból fakadnak.

A közvetlen környéken, Mórichidán a legnagyobb földbirtokosok évtizedeken keresztül Gróf Esterházy Pál és a König család voltak. 1925-ben gróf Esterházy Pál 7418 kh hitbizománnyal rendelkezett, és ezzel a 26. legnagyobb hitbizományi birtokos volt az országban.[482] Gróf Esterházy Pál életútja a diplomácia, a főúri társadalmi szerepvállalás és a mecénási tevékenység szempontjából is jelentős. Trouville-sur-Merben született 1861-ben, és már gyermekkorától a diplomáciai pályára készült. Császári és királyi titkos tanácsosként, kamarásként és a főrendiház tagjaként meghatározó szerepet töltött be a Monarchia politikai életében. Külügyminisztériumi osztályfőnöki pozíciója (1907–1912) és szentpétervári nagyköveti kinevezése révén közvetlenül is részt vett az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájában. Emellett jelentős vagyonnal rendelkezett, amelyet nemcsak birtokainak fejlesztésére, hanem jótékonysági célokra is fordított. Az általa megvásárolt szigligeti vár fontos birtokközponttá vált, míg alapítványai révén hozzájárult a pápai városi kórház

[482] *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár)* (Budapest, 1925), 53.

felújításához és a tapolcai kórház építéséhez. Ezek az adományok nemcsak a helyi közösségek jólétét szolgálták, hanem az Esterházy család társadalmi elismertségét is erősítették. Bécsben hunyt el 1932-ben, életműve pedig hűen tükrözi a dualizmus kori magyar főnemesség szerepvállalásának klasszikus példáját, amely egyszerre ötvözte a politikai befolyást, a gazdasági hatalmat és a filantróp törekvéseket.[483]

Mórichidán Gróf Esterházy Pál birtokának nagysága 1100 kataszteri hold volt, míg a König családé, amely Ferencházapusztát is magában foglalta, 1150 kataszteri holdat tett ki. Győr-Moson-Sopron egyesített vármegyében 1929-ben id. gróf Esterházy Pál (állandó lakhelye Szigliget) 120 hold erdőbirtokkal rendelkezett Gyömörén. Gyömöre és Szerecseny között fekvő Ilonka-pusztai gazdasága 1100 holdas volt, és két traktorral működött. A mórichidai 912 holdas erdőbirtok gróf Esterházy Pál, valamint König Ignác és Lajos tulajdonában állt. A Móriczhidához tartozó Tekepuszta 1100 kataszteri holdat tett ki, míg a szerecsenyi gazdasága 240 kataszteri holdas volt, amelyhez egy Szerecseny és Gecse közözz működő téglagyár is tartozott.[484] Szalay István és Fodor Zsigmond[485] publikálatlan kutatásaiból tudjuk, hogy a Szerecseny környéki birtok 1649-ben került gróf Esterházy Ferenc birtokába. Korabeli térképeken már 1814-ben fel van tüntetve egy téglavető. A környéken 579 katasztrális hold (kb. 333 hektár) területen gazdálkodtak és épületeikhez készíttették a jó minőségű téglát. [486]

A szerecsenyi gazdaság és a hozzá tartozó téglagyár példája jól szemlélteti a mezőgazdaság és az ipar összefonódását.[487] 1924-ig a gyárat a tulajdonos család irányította, ezt követően bérbe adták. A téglagyártás nemcsak az építőipari kereslet kielégítésében játszott szerepet, hanem munkahelyeket is teremtett a helyi lakosság számára, így hozzájárult a település gazdasági fejlődéséhez. Az ilyen típusú ipari kapcsolódások különösen fontosak voltak a nagybirtokos gazdasági modell fenntarthatóságában, mivel a mezőgazdasági termelés kiszolgáltatott volt az időjárási és piaci ingadozásoknak. A téglagyártás stabilabb jövedelmet biztosíthatott. A háború előtt készített tetőcserepek olyan kiváló minőségűek voltak, hogy még ma is megtalálhatók a környék házain.[488]

Esterházy–König párhuzam: arisztokrata és polgári nagybirtokos szomszédság

[483] Szalay István, *Szerecseny és Gyömöre „téglás" évszázadai,* kézirat.
[484] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930).
[485] Fodor Zsigmond, *Üzemtörténet (Szerecsenyi téglagyár),* kézirat, Szerecsenyi Önkormányzat Archívuma.
[486] Szalay István, *Szerecseny és Gyömöre „téglás" évszázadai,* kézirat.
[487] Fodor Zsigmond, *Üzemtörténet (Szerecsenyi téglagyár),* kézirat, Szerecsenyi Önkormányzat Archívuma.
[488] Fodor Zsigmond, *Üzemtörténet (Szerecsenyi téglagyár),* kézirat, Szerecsenyi Önkormányzat Archívuma.

A 19. század végén a két község 5711 holdnyi területének 66,3%-át (3788 hold) nagybirtok-üzemlént hasznosították. Ebből 2000 hold az Esterházy család, a fennmaradó terület pedig König Kálmán tulajdonában volt.[489] Ez a birtokmegosztás jól példázza a nagybirtokos réteg térségbeli dominanciáját, amely összhangban áll a magyar gazdaságtörténeti[490] kutatások országos megállapításaival. A földtulajdon nem csupán agrárgazdasági, hanem társadalomszerkezeti jelentőséggel is bírt: hozzájárult az arisztokrácia és a nagybirtokos gazdasági elit pozícióinak stabilizálásához. A birtokkoncentráció mögött nem kizárólag rendi hagyomány, hanem gazdasági racionalitás is állt. Ifj. Leopold Lajos nagybérlő és szakíró szerint a hitbizományos forma bizonyos esetekben hatékonyabb üzemegységet biztosíthatott, mint a szabadforgalmú birtok, mivel megakadályozta az elaprózódást és lehetővé tette a hosszú távú beruházásokat.[491] A nagybirtok társadalmi következményei ugyanakkor ambivalensek voltak. A nagybirtok-üzemi bérmunkások az általam vizsgált (pl: König, Mautner) uradalmakban kiszámíthatóbb jövedelmi viszonyok között élhettek, mint a tőkeszegény kisparaszti réteg, amelyet az öröklési fragmentáció és az eladósodás veszélye fenyegetett. Ezzel párhuzamosan azonban a koncentrált tulajdoni struktúra a társadalmi mobilitás korlátozását is jelenthette. A hitbizomány „vagyontartalma" ráadásul nem kizárólag mezőgazdasági jellegű volt. A hitbizományi vagyonba városi ingatlanok és reprezentatív épületek is beletartoztak, ami a gazdasági és a szimbolikus tőke összekapcsolódását mutatja. A hitbizomány tehát komplex vagyoni struktúrát jelentett, amely egyszerre szolgálta a jövedelemtermelést és a reprezentációt. A TFI-modell szempontjából a nagybirtok-üzem és a hitbizomány olyan gazdasági alapot biztosított, amely a felső társadalmi integráció jogi és gazdasági szintjét stabilizálta. Ugyanakkor a társadalmi elfogadás és a szimbolikus integráció nem kizárólag a gazdasági racionalitásból következett. A tulajdoni koncentráció önmagában nem garantálta a teljes társadalmi beágyazottságot; az elfogadás továbbra is kulturális mintakövetéshez, kapcsolati hálókhoz és politikai lojalitáshoz kötődött.

A König család földbirtokosi modelljének megértéséhez hasznos összevetni azt a korszak egyik legjellegzetesebb arisztokrata nagybirtokos-rendszerével, az Esterházy család hitbizományi (fideicommissumi) uradalmával.[492] A két birtokmodell eltérő történeti és jogi alapokon

[489] *Kisalföld,* 14. évf., 207. sz. (1969. szeptember 7.): 7.
[490] Katus László
[491] ifj. Leopold Lajos, „Színlelt kapitalizmus (1914–1917)," in: *Elmélet nélkül. Gazdaságpolitikai tanulmányok* (Budapest: Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, 1917), 105.
[492] Az Esterházyak – Magyarország egyik legrégibb főúri famíliájaként – hatalmas, több vármegyére kiterjedő uradalmakat halmoztak fel már a 17–18. századtól. E birtokokat a 19. században hitbizományba szervezték, ami azt jelentette, hogy jogilag oszthatatlan és elidegeníthetetlen családi tulajdont képeztek, mindig a családfő (primogenitúra alapján az elsőszülött) kezelésében. Ez a rendszer garantálta a birtokok folytonosságát és integritását generációkon át – ugyanakkor bizonyos merevséggel is járt. A hitbizományi birtokokat a mindenkori

nyugodott: míg az Esterházy-birtokok öröklött, oszthatatlan, több vármegyére kiterjedő földbirtoktestek voltak, addig a König család uradalma piaci alapon szerzett, rugalmasan igazodó, modernizációra nyitott nagybirtokként működött. Az összehasonlítás lehetőséget ad annak bemutatására, hogy a zsidó polgári nagybirtokosok miként tudtak sikeresen integrálódni a hagyományos földbirtokosi elitbe, miközben megőrizték sajátos gazdasági és társadalmi működésmódjukat. Míg az Esterházy család több százezer holdnyi birtoktesttel rendelkezett – kastélyokkal, falvak tucatjaival, erdőségekkel és mezővárosokkal – addig a König család ferenczházi uradalma lényegesen kisebb, 1300–1500 holdas gazdaság volt. Az Esterházy-birtokok önellátó „kis világként" működtek, saját tisztviselői karral, intézőkkel, több majorral és kastéllyal, míg a König-birtok inkább egy nagyobb mintagazdasághoz hasonlított, ahol a tulajdonos személyesen is jelen volt az irányításban. Egy-egy Esterházy család birtoktestéhez több mint száz település tartozhatott, amelyek lakossága a korszak függvényében jobbágyi, majd a jobbágyfelszabadítást követően bérlői és mezőgazdasági munkás státuszban kapcsolódott az uradalmi gazdálkodáshoz. A nagybirtok ilyen mértékű területi koncentrációja a földhasználati viszonyok, a helyi munkaerőpiac és a településszerkezet alakulására is meghatározó hatást gyakorolt. A König családnál viszont csupán néhány uradalom – például Mórichida és Tét környéke – lakossága állt közvetlen kapcsolatban a birtokkal. Az Esterházy-hitbizomány hierarchikus, hagyományos struktúrát örökölt, ahol a gróf vagy herceg és a cselédek, bérlők viszonya évszázados tradíciókra épült. Ezzel szemben a König-gazdaságban a munkaadó–munkavállaló polgári viszony volt meghatározó: a 19. század végére a cselédség helyzetét már munkaszerződések, fizetések és piaci feltételek szabályozták, nem pedig úri kiváltságok. Ez a strukturális különbség hosszú távon a König-birtok rugalmasabb alkalmazkodását tette lehetővé a piaci viszonyokhoz, míg az Esterházy-birtokok fennmaradása erősebben függött a hagyományos örökség intézményes kereteitől.

Az Esterházy-birtokok gazdálkodását gyakran a tradíció és a presztízsszempontok vezették. Például a majorok élén jellemzően hivatásos intézők álltak, a döntéseket sokszor a család Bécsben vagy a főispáni székhelyen tartózkodó tagjai hagyták jóvá. A modernizáció persze az ő birtokaikat sem kerülte el – számos Esterházy-uradalomban vezettek be gépeket, cukorgyárat alapítottak (a kisalföldi Nagycenk mellett például cukorgyár működött az

örökös nem adhatta el szabadon, és gyakran kötötték a családi statútumok, milyen mértékben terhelhető jelzáloggal vagy hogyan gazdálkodható. Szükséges megjegyezni, hogy a birtok forgalomképessége és az üzem működési rugalmassága nem feltétlenül esett egybe. A forgalomképtelen vagy korlátozottan forgalomképes birtoktestek – például hitbizományok – esetében a tulajdon stabilitása mellett a termelés megszervezésében a bérleti rendszer biztosított alkalmazkodóképességet. A nagybirtok a földterületek egy részét haszonbérbe adhatta, illetve nagyobb üzemegységeket alakíthatott ki bérlők bevonásával, ami lehetővé tette a piaci konjunktúrákhoz való rugalmas igazodást.

Esterházy-birtokon). Mindazonáltal az arisztokrata hitbizományok sok esetben eladósodtak a 20. század elejére, mert a tradicionális életmód (fényes kastély, udvartartás) költségei és a gazdasági válságok megtépázták pénzügyi stabilitásukat. Ezzel szemben a König család gazdasága kapitalista alapelvek szerint működött: ha kellett, racionalizáltak, nem tartottak felesleges személyzetet, kerülték a túlköltekezést és a profitmotívum vezérelte döntéseiket. A környék zsidó nagybirtokosai a tudatos gazdálkodás és modern technikák alkalmazásában élen jártak. A siker kulcsa a racionalitás volt, ami a Königeknél megvolt; az Esterházyaknál pedig a mérethatékonyság, bár ott a racionalitást néha felülírták a ranggal járó reprezentációs kiadások.

A hitbizomány óriási előnye volt az Esterházyaknak: így a birtoktest nem aprózódott szét és még a 20. század elején is egyben maradt a családi vagyon jelentős része. Ezzel szemben a König-vagyon sebezhetőbb volt az öröklésnél. Ha a családon belül viszály támad, vagy egy utód eladja a részét, a birtok könnyen kicsúszhatott volna a família kezéből. A Königeknél azonban ezt legalább három generáción át sikerült elkerülniük. Itt tehát a *családi összetartás és üzleti egyetértés* pótolta a hitbizományi kötöttséget. Az Esterházyakkal való összevetésben ezt tekinthetjük a polgári nagybirtokos modell sérülékeny pontjának, mivel a belső kohézió hiánya könnyen a vagyon elvesztéséhez vezethetett volna. A hagyományos arisztokráciában a primogenitúra intézménye biztosított egy vezető örököst, míg a König családnál kvázi informálisan választódott ki a vagyon kezelője (pl. Kálmán, Ignác). Szerencséjükre a család tagjai között nem ismerünk nagyobb konfliktust vagy pereskedést a birtok miatt, ami azt sejteti, hogy belátták: *együtt erősebbek*.

A König család esete szemlélteti, hogyan tudtak a zsidó nagybirtokos családok hosszú távon, több generáción keresztül is fenntartható és sikeres gazdasági modelleket kialakítani. A birtokhasználat tervezése, az ipari létesítmények integrálása és a családtagok szisztematikus szakmai képzése egyaránt azt mutathatják, hogy a gazdálkodás nemcsak megélhetési forma, hanem tudatos társadalmi és gazdasági pozícióépítés eszköze is volt. A König család birtokszerkezete jól illeszkedett a Rába-közi térség adottságaihoz: szántók, rétek, gyümölcsösök, szőlők és erdők egyaránt jelen voltak, lehetővé téve a többágú, kockázatcsökkentő gazdálkodást. A gazdaság belterjessége, a modern technológiák (gőzmalom, répakiemelőgép, sínautó) alkalmazása, valamint a hengermalom működtetése mind a korszerű szemléletet tükrözték. A család tagjai külföldi és hazai agrárképzésben részesültek (Göttingen, Mödling, Magyaróvár), ami megalapozta a szakmai tudás továbbörökítését és a birtok mintagazdasággá fejlesztését. A generációs stratégia fontos eleme volt a tudatos utódlás. König M. Adolf még életében átadta birtokrészeit vejének és fiainak, akik a birtokot modernizálták és diverzifikálták. A birtok jövedelméből a család a helyi

gazdaságban is részt vett, míg Tét városában zsidó iparosokkal és vállalkozókkal együtt járultak hozzá a térség ipari fellendüléséhez.

Gróf Esterházy Pál birtokmodellje a hagyományos arisztokrata hitbizományra, diplomáciai és főrendiházi szerepvállalásra, valamint mecénási tevékenységekre épült, országos súlyt adva a szétszórt, nagy kiterjedésű uradalmaknak. Ezzel szemben a helyi beágyazottság tette jelentőssé a König-birtokokat, ahol az ipar és a mezőgazdaság szoros összefonódása meghatározó volt. Mindkét esetben a nagybirtok a termelés mellett társadalmi szerepvállalás, identitásképzés és modernizációs kísérletek tere volt, a König család pedig saját gazdasági, technológiai és közösségi értékrendje mentén tartós helyi befolyást alakított ki.

Míg az Esterházyak hercegi rangú főurak voltak, akiknek a politikai és társadalmi elit körei automatikusan megnyíltak, addig a Königek gazdag polgári nagybirtokosként tudatos adaptációval és teljesítményükkel vívták ki az elismerést. A gazdasági súly a dualizmus korában de facto nemesi rangot is jelenthetett (Lévay). A rokon, König Károly országgyűlési képviselővé választása ezt jól mutatja. A két réteg kapcsolatai gazdasági együttműködésekben is megjelentek (pl. földbérlet, közös vállalat), s jelképes, hogy Ferenczháza-puszta Esterházy-birtokból vált König-tulajdonná. Bár rangban megmaradt a társadalmi távolság, a gazdasági nagybirtokosi rétegben a Königek teljes jogú szereplőkké váltak.

Az Esterházy-féle hitbizomány stabilitást és rangot adott, a König-féle polgári nagybirtok pedig rugalmasságot és modern szemléletet. A két modell a 20. század közepéig párhuzamosan létezett, majd mindkettőt elsöpörte a háború és az azt követő államosítás. A König család története azonban rávilágít arra, hogy a vagyonos zsidó polgárság képes volt átvenni a nagybirtokos osztály gazdálkodásának és életvitelének számos elemét, és sikeresen működtetni egy modern nagybirtokot a régi struktúrák keretein kívül is. A König család a gazdasági innováció és társadalmi alkalmazkodás ötvözésével bizonyította, hogy a modern, nyereségorientált és közösségileg felelős nagyüzemi gazdálkodás nemcsak az arisztokrácia, hanem a tőkeerős polgári zsidó nagybirtokosok számára is sikeres modell lehet. A König-birtok gazdaságilag életképesnek bizonyult, a két világháború közötti válságokat – a gazdasági világválságot is – diverzifikált tevékenységeinek köszönhetően átvészelte. A König család felemelkedésének története rávilágít arra, hogy a vagyonos zsidó családok miként járultak hozzá a vidéki modernizációhoz, milyen kompromisszumokat és újításokat vállaltak a nagybirtokosi létbe való beilleszkedés során, és miként használták ki a részleges integrációból fakadó társadalmi és gazdasági lehetőségeket. E történet egyszerre szól alkalmazkodásról, teljesítményről és tragédiáról – s mint ilyen, hű lenyomata a dualizmus kori és két világháború közötti Magyarország ellentmondásos, de fejlődő világának.

5.2. Báró kisteleki Lévay Henrik uradalma és szomszédsága

Lévay Henrik táplánypusztai gazdálkodására vonatkozóan levéltári források nem állnak rendelkezésre, így tevékenységének részletei és a gazdálkodás szerkezete közvetlenül nem rekonstruálhatók. A fennmaradt korabeli sajtóhíradások elsődleges forrásértékkel bírnak, ám elsősorban a nagybirtokos társadalmi megjelenítését, reprezentációs szerepét és a „mintagazda" ideáljához kapcsolódó narratívát közvetítik, nem pedig a termelési folyamatok tényszerű leírását. Emiatt a rendelkezésre álló adatok a kortárs társadalmi percepció bemutatására alkalmasak, míg a gazdasági teljesítmény objektív értékeléséhez további, jelenleg hiányzó levéltári vagy statisztikai források bevonása lenne szükséges.

A korabeli sajtóforrások szerint Lévay Henrik a birtok bemutatását és a vendéglátást a korszak nagybirtokosi reprezentációs gyakorlatának megfelelően kapcsolta össze. Egy tudósítás „minta-gazdaságként" méltatta a táplánypusztai uradalmat, az okszerű, modern magyar gazda ideáljának példájaként, hangsúlyozva a birtokos helyi közösségbe való beágyazottságát.[493] A vendégek a szőlőültetvények bejárása után megkóstolhatták az országos kiállításon díjazott vörösbort, amely a borkészítés magas szakmai színvonalát és a birtokos mezőgazdasági presztízsét jelezte. Az 1923-as győri falufejlesztési és mezőgazdasági kiállításon a borászati csoportban aranyérmet nyert, amely elismerést a térség két kiemelkedő termelője, Opitz Rudolf szeszfőzdéje és a Pannonhalmi Főapátság pincészete is elnyerte.[494] Az utóbbi intézmény évszázadokon át a környék legnagyobb földesúri hatalmának számított, gazdasági, társadalmi és kulturális befolyása a 20. század elején is meghatározó maradt, így Lévay díja a régió kiemelkedő mezőgazdasági és borászati hagyományaihoz való kapcsolódását is jelezte. Ugyanezen kiállítás külön programjaként vadászati trófeák bemutatóját is megrendezték, amelyen több előkelő szomszédos nagybirtokos vett részt, köztük báró Lévay Tibor (Táplány- és Saári-pusztai, valamint Bőnyi alap birtokos), gróf Eszterházy Pál (Ilonka- és Réde-uradalmak), gróf Khuen-Héderváry Károly (hédervári birtok) és gróf Weinckheim Pál (Lébényszentmiklós).[495] A trófeák kiállítása a vadászati kultúra népszerűsítését és a földbirtokosi életforma reprezentációját szolgálta, mivel a vadászat a korszak elitjének egyik legfontosabb presztízsjelző tevékenysége volt.

Lévay Henrik halála után özv. báró Lévay Henrikné táplánypusztai uradalma – amely a péri, kisbarátfalusi és kisbaráthegyi birtokrészekből állt – összesen mintegy 3400 holdon terült

[493] *Győri Közlöny,* 27. évf., 22. sz. (1883. március 15.): 2.
[494] *Dunántúli Hírlap,* 31. évf., 236. sz. (1923. október 18.): 3.
[495] Az Ilonka-puszta (Gyömöre mellett) uradalmat zsidó bérlő irányította és fejlesztette.

el. A gazdálkodás belterjes szabadgazdálkodásra épült, Barátiban vetésforgót alkalmaztak és a művelési ágak diverzifikált szerkezetet mutattak: a szántóföldek mellett legelők, erdőterületek, szőlő- és gyümölcsösök is helyet kaptak. Az állattenyésztés meghatározó ágazatai közé tartozott a lótenyésztés – muraközi és félvér fajtákkal –, valamint a szarvasmarha-állomány, amely munkavégzésre és tejtermelésre egyaránt szolgált. A szőlő- és borkészítés nemcsak gazdasági, hanem társadalmi jelentőséggel is bírt, illeszkedve a Sokoróalja és a Kisbaráti-dombvidék hagyományos szőlőművelési kultúrájába. A birtok Győr városának piacaihoz kapcsolódott, termékeit részben ott értékesítették. A mezőgazdasági munkákat helyi munkaerővel és idényjelleggel toborzott vidéki napszámosokkal végezték, ami rugalmasan igazodott a szezonális igényekhez.[496]

Míg a legtöbb földbirtokos család több generáció óta rendelkezett birtokkal, Lévay idősebb korában vásárolta meg a táplányi uradalmat, elsősorban presztízs és részben tőkebefektetési céllal, ami új típusú birtoklási stratégiának számított. Gyermek hiányában a birtok jövőjét és működtetését özvegye határozta meg, aki bérleti rendszerben üzemeltette az uradalmat – ez a korszakban gyakori megoldás volt, különösen olyan tulajdonosoknál, akik nem rendelkeztek közvetlen mezőgazdasági tapasztalattal.

A Lévay család táplánypusztai uradalmának gazdasági jellemzői két időszakra bontva kerülnek bemutatásra. A H/1.1. függelék özv. báró Lévay Henrikné birtokának az 1920-as évek elején fennálló szerkezetét és gazdálkodását tartalmazza, részletes területi és állattenyésztési adatokkal. A H/1.2. függelék a birtok Lévay Tibor tulajdonában álló, 1920–1930-as évek közötti időszakát mutatja be, külön kitérve a bérleti rendszerre, a gépesítésre és a munkaerő-szerkezetre. Az adatok célja a generációváltással járó birtokhasználati és gazdálkodási folyamatok rekonstruálása.

Báró Kisteleki Lévay Henrik közvetlen szomszédja: a Bay család

A táplánypusztai uradalom közvetlen szomszédja a bábai Bay család birtoka volt. A Bayok Nógrád vármegyéből származtak, majd a 18. század folyamán Győr vármegyébe költöztek. Első ismert említésük 1749-ből való, és a 19. századra Mezőörs és Mindszentpuszta térségében jelentős földbirtokosként szerepeltek. Bay Sándor (1771–1856) ügyvéd, földbirtokos, a felkelő nemesség tagjaként a győri lovasság élelmezési tisztje, majd főhadnagya

[496] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930).

volt, emellett főszolgabíróként is tevékenykedett. [497][498] Fia, Bay Gáspár (1784–1872) a vármegyei tisztviselői karban emelkedett, 1820–22-ben felépíttette a mindszentpusztai templomot, majd 1842–45 között Győr vármegye másodalispánja lett. Gáspár fia, Bay Antal (1820–1848) 1848-ban országgyűlési képviselőként szerepelt. A család a század végére építtette fel mindszenti rezidenciáját, amelyet Bay Géza (1847–1903) kastéllyá alakított, angolkerttel és halastóval. Géza főispáni titkár és többszörös országgyűlési képviselő volt, aki a Magyar Iparművészeti Társaságban is szerepet vállalt. A 19. század végére a mindszentpusztai kastély és uradalom a Bay család gazdasági és társadalmi központjává vált.

A család birtokai a századfordulón több mint 1548 holdat tettek ki, amelyek központja a mindszentpusztai kastély volt. A 20. század elején bábái Bay Sándor[499] vezette a családot, akit Győr vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként is számon tartottak. A Tanácsköztársaság idején a Bay-kúriákat államosították, a kastélyt kifosztották. A birtokok egy részét bérlők művelték[500]. A család több tagja – köztük a női leszármazottak, például bábái Bay Eleonóra és Bay Margit – is aktívan részt vettek a gazdálkodásban. Bay Irén házassága révén a Szalacsy családhoz kapcsolódott, és özvegyként a Szalacsy-pusztai birtok irányítását folytatta. A földhasználat szerkezetét főként gabonatermesztés és állattenyésztés jellemezte. A 20. század első felében bábái Bay Sándor a vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként is szerepelt. A második világháború után a család birtokait államosították, a kastélyt lebontották, a pusztákat termelőszövetkezetbe szervezték. [501]

Lévay és a Mautnerek szomszédsága: a Pannonhalmi Bencés Főapátság

Az egyházi nagybirtokok, esetünkben a Pannonhalmi Bencés Főapátság sajátos és harmadik típust képviseltek a térség földbirtokos struktúrájában. E birtokok nem arisztokrata családi örökségként vagy polgári vállalkozásként jöttek létre, hanem évszázadokon átívelő egyházi

[497] Főszolgabíró és a győri nemesi felkelés tisztje 1797–1808 között.
[498] Zsumbera Árpád, *Mindszentpuszta Omnium Sanctorumvilla* (Mezőörs: Mezőörsi Római Katolikus Plébánia, 2024); továbbá mezőörsi lakosok elmondása, valamint Kollár Sándor polgármester szóbeli közlése, Mezőörs, 2024. július.
[499] Törvényhatósági bizottsági tag a 20. század elején.
[500] Bay Sándor birtokának bérlője Mauthner Henrik.[500] 3300 magyar hold (á 1200 n.öl). Lásd Lippay Zoltán: *Mezőgazdaság és állattenyésztés*. In.: Borovszky Samu (szerk.,): Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. hozzáférve 2025. augusztus 25. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/gyor-varmegye-A041/mezogazdasag-es-allattenyesztes-irta-lippay-zoltan-A320/gazdalkodasi-viszonyok-videkek-szerint-A39A/
[501] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930):186., *Köztelek*, 1924. június 8., 539., *Gazdacímtár. Magyarország földbirtokosai és földbérlői* (Budapest, 1925), 114. 451.

intézményi tulajdonként, amelyek a 19–20. században is megőrizték vallási, oktatási és közösségi funkcióikat. Az egyházi birtokok ebben az időszakban a magyar nagybirtokos struktúra sajátos és stabil elemét képezték. Amint azt dr. Boros Zoltán a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár levéltárosa is részletesen leírja,[502] a pannonhalmi apátság földjei kötött forgalmú célbirtokok voltak, amelyek elidegenítése nem volt lehetséges; jövedelmeikből az intézmény vallási, oktatási és közösségi feladatait látták el. A birtokirányítás központosított, a főapát és az általa kinevezett tiszttartók által irányított rendszerben zajlott. A működés és gazdálkodás színvonala nagymértékben függött a főapát személyes felkészültségétől. Voltak időszakok, amikor hiányos gazdasági ismeretek miatt adósságok halmozódtak fel és a jövedelmezőség visszaesett, máskor mezőgazdasági képesítéssel rendelkező apátok irányítottak, akik korszerű technológiákkal növelték a termelés hatékonyságát. Tehát a birtokirányítás színvonala korszakonként változott. A történelem során a főapátság gazdálkodását háborús pusztítások, gazdasági válságok és politikai változások is befolyásolták. A gazdálkodás ágazati szerkezete több pilléren nyugodott: a szőlészet és borászat – különösen a pannohalmi borvidék hagyományaira építve – kiemelt szerepet kapott, mellettük a szántóföldi növénytermesztés, az állattenyésztés (ló-, szarvasmarha- és juhállomány) és az erdőgazdálkodás alkották a fő ágazatokat. A melléküzemágak – malom, szeszfőzde, téglagyártás – részben a helyi szükségleteket szolgálták, részben piaci értékesítésre termeltek. A birtokok jövedelmeiből a főapátság vallási, oktatási és közösségi feladatait finanszírozták, ezért a gazdálkodás fenntarthatósága közvetlenül befolyásolta az intézmény működését. A háborús évek, gazdasági válságok és politikai átalakulások érzékenyen érintették a bevételeket, időszakos visszaeséseket okozva. A sikeresebb periódusokban a bencés birtokok a régió gazdasági és kulturális életének meghatározó szereplői voltak, példát mutatva az egyházi földhasználat modernizációjára.[503]

5.3. Laendler Antal és Laendler Aladár földbirtokosok és szomszédságaik

Laendler Antal gazdasága egy példája annak, hogyan működött egy modern és diverzifikált birtok a két világháború közötti időszakban Győr környékén. Az Országos Mezőgazdasági Címtár adatai alapján rekonstruált kép betekintést nyújt a gazdaság sokrétű tevékenységeibe, amelyek a mezőgazdaság mellett az ipari feldolgozásra és a helyi közösség foglalkoztatására is

[502] Boros Zoltán, *A magyarországi bencések gazdálkodása a dualizmus idején: a doktori (PhD) értekezés tézisei.* PhD tézis, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2024.
[503] Boros, Zoltán, *A magyarországi bencések gazdálkodása a dualizmus idején: a doktori (PhD) értekezés tézisei.* PhD tézis, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2024.

kiterjedtek.

A címtári adatok szerint Laendler Antal birtoka 924 kataszteri holdból állt,[504],[505] amelyből 658 hold volt szántó, 120 hold legelő, 60 hold rét, 13 hold nádas, 8 hold kert, valamint 1-1 hold szőlő és erdő.[506] A birtokon változatos növénykultúrákat termesztettek: volt búza, árpa, rozs, tengeri, burgonya, borsó, bükkönymag, lóheremag, lucernamag, muharmag, széna, nád, répa, paprika és alma. Faiskolát is működtettek. Az állattenyésztés hasonló sokszínűséget mutatott: törzskönyvezett szarvasmarha-állomány, tejgazdaság, sertéstelep, lovak, tyúkok, nyulak és vadállomány. A baromfitartás külön naposcsirke- és tojótyúkrészleggel működött, a tojástermelés fogyasztási és tenyésztojásokra is szakosodott. A gépesítés szintén előrehaladott volt: cséplőgép, traktor, személyautó, nagyobb darálógép, szártépőgép,[507] világítási rendszer. [508]

Külön figyelmet érdemel a mezőgazdasági szeszgyár, amely saját személyzettel és Biel József[509] szakképzett ipari vezető személyében felkészült irányítóval– működött. [510] A gyár éves termelése 900–1000 hektoliter körül mozgott, amely a melléktermékek hasznosítására épült. Az uradalomnak 40 alkalmazottja volt, ez a foglalkoztatás jelentős tényező lehetett Abda község gazdasági stabilitása szempontjából.

Laendler Antal második generációs, elismert gazdálkodóként valóban kiemelkedett a korszak mezőgazdasági világából. Az apai ágon öröklött mezőgazdasági hagyományokat nem csupán továbbvitte, hanem bérlőből földbirtokossá vált és birtokát a korszak legmodernebb agrár- és ipari technológiáival fejlesztette. Ezzel nemcsak a családi örökséget erősítette meg, hanem jelentős előrelépést tett a gazdaság működésében is. Gazdasága a progresszív, iparosodó mezőgazdasági birtok mintapéldája volt, a birtokán nemcsak termelt, hanem feldolgozott és piacra is juttatta termékeit. Birtokának művelési ág szerinti összetétele eltért a hagyományos arisztokrata nagybirtokétól. Az intenzívebb hasznosítás következtében az átlagos aranykorona-

[504] Lippay, Zoltán, „Mezőgazdaság és állattenyésztés. Gazdálkodási viszonyok vidékek szerint." In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909)
[505]Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930). 499.
[506] *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár)* (Budapest, 1935), 113.
[507] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930). 314.
[508] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930). 499.
[509] Dukesz Márta visszaemlékezése @Bakacs Rita
[510] Vitéz Czeglédi Béla (vitéz) és dr. Gesztely Nagy László, szerk., *Országos Mezőgazdasági Címtár,* 2. köt. (Budapest), 87., 166., 309., 374., 383., 399., 400., 405.

érték[511] számottevően magasabb volt. A modern mezőgazdasági technológia alkalmazása, a szakosodott vezetői réteg jelenléte és a sokrétű gazdasági tevékenység együttesen biztosította, hogy a birtok kiemelkedő szerepet töltsön be a térség agrárgazdaságában.

Laendler Antal szakmai presztízsét mutatja, hogy elnöke volt a győri gazdasági bíróságnak. A Palatinus József és Halász Imre által közölt kortársi értékelés szerint a pillingéri birtok az egyik legmodernebb és legsikeresebb mezőgazdasági gazdaság volt a Dunántúlon, ahol az állattenyésztés, a szeszgyártás, a tejgazdaság és a saját áramfejlesztő integrált rendszert alkottak.

A földreform következtében 1926-ban a birtok mérete 734 holdra csökkent,[512] de megőrizte korszerűségét és sokoldalúságát. A bolgárkertészet 12 holdat tett ki, a kertészet intenzív zöldségtermesztése a helyi piacokat szolgálta ki. Az állattenyésztés továbbra is fejlett maradt: a 70 tejelő tehén, 200 szarvasmarha, 70 mangalica anyadisznó, félvér és belga lóállomány kifejezetten változatos és korszerű állattenyésztési stratégiára utal.

A birtok irányítását Laendler Antal fokozatosan vejére – legidősebb lányának férjére, Kende Lajosra – bízta. Kende kereskedelmi érettségit tett Nagykanizsán, majd a keszthelyi gazdasági akadémián szerzett képesítést. Először az apai bérgazdaságban kezdett el dolgozni, majd hat évet töltött Inkey báró Somogy megyei gazdaságában, 12 évig főintézője volt Szlavóniában gróf Pejacsevich Tivadar uradalmi tógazdaságának. 1917-ben került a Laendler gazdaságba, ahol uradalmi intéző volt. 1929–30-as források szerint Laendler Antal Pillingér- és Rendekpuszta birtoka 960 h volt, intézőként Kende Lajos szerepel.[513] Tapasztalata révén a birtok igazgatásának kontinuitása és professzionális szintje biztosított volt. Később az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagja lett és a Győrvidéki Tejszövetkezet igazgatóságába is beválasztották.

A sajtóforrások és a családi visszaemlékezések szerint Kende Lajos uradalmi intéző halála után Laendler Annus (Kende Lajosné) fiával és menyével sikeresen vette át a pillingéri gazdaság vezetését, biztosítva a birtok versenyképességét a korszak folyamatos gazdasági kihívásaival szemben. A többi testvér Győr belvárosában lakott. A gazdaságirányítás tehát

[511] Ez a mutató egy-egy hold értékesíthető termőképességének tőkésített értéke.

[512] Nagyatádi földreform keretében kiosztott földekért az állam kártalanítást fizetett a tulajdonosoknak, a juttatottak pedig fizettek a földért. Az új birtokosok valóban nehezen művelték a földjüket, a szántást, vetést, esetleg a behordást kölcsön igaerővel végezték, aminek az értékét „ledolgozták". De azért a földet megmunkálták és a család ellátásában sokat segített a 1,5-2 hold. A Nagyatádi-féle földreform több évig tartó folyamat volt, 1920-ban fogadta el a parlament a törvényt, évekig tartott a földek kiosztása, majd csak 1928-ban a kártalanítás rendezésével zárult a reform. Az új birtokosok hosszú évtizedekig (még 1945 után is) fizették a megváltási összegeket. Így nem lehet a reformot egyetlen évhez kötni.

[513] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 314.

családon belül maradt, és a következő generációk is fenntartották a korszerű modelleket. A szociális és gazdasági stabilitást ez a családi struktúra is elősegítette. A gazdaság piaci pozícióját még a gazdasági válságok közepette is sikerült fenntartani. Laendler Antal veje, lánya és a fiának családja valóban folytatta és alkalmazta a Laendler által megteremtett korszerű gazdálkodási modelleket, nevezetesen a modern mezőgazdasági technológia alkalmazását, és ők is a sokrétű gazdasági tevékenység fenntartására összpontosítottak. Laendler Antal eredeti elképzelései és stratégiái lehetővé tették, hogy a birtok nemcsak mezőgazdaságban, hanem ipari feldolgozásban is sikeresen működjön, így a következő generációk számára is stabil alapot biztosított a gazdaság számára. Ez a vállalkozói típusú földbirtok-modell különbözik az arisztokratikus, öröklött nagybirtokoktól, és egy polgárias, dinamikus birtoklási formát testesít meg.

A birtok irányításának folyamatossága és korszerű gazdálkodási modellek megőrzése a család számára még közvetlenül a második világháború előtt is kulcsfontosságú volt. Az intenzív kertészeti és állattenyésztési gazdálkodás, valamint az ipari melléktermékek feldolgozása a modern mezőgazdaság jellemzőit tükrözte. E stratégia biztosította a kiterjedt család számára a megélhetést.[514]

Laendler Antal közvetlen szomszédsága

Laendler Antal pillingéri mintagazdasága nem elszigetelt egységként működött, hanem szorosan beágyazódott Abda és környékének nagybirtokos szerkezetébe. A közvetlen szomszédságban több jelentős egyházi és világi nagybirtokos gazdasága is megtalálható volt, amelyek közül kiemelkedett a Győri Székeskáptalan 640 kataszteri holdas káptalanmajori gazdasága, valamint Szodfridt József 361 holdas szentkereszt-pusztai birtoka.

A Győri Székeskáptalan káptalanmajori uradalmának intézője Keszey István volt, aki 1898-tól kezdődően különböző mezőgazdasági birtokokon szerzett tapasztalatot (Erény, Ötvös), és szakmai tevékenységét országos mezőgazdasági kiállításokon is rendszeresen bemutatta. Az uradalmi intéző, Sárváry József irányítása alatt a birtok nagyüzemi, szakosított mezőgazdasági termelést folytatott, amely jól illeszkedett a térség modernizálódó agrárszerkezetéhez.

Szodfridt József (1860, Csongrádpuszta, Fejér vm.) középiskoláit és jog-, illetve államtudományi tanulmányait Győrben, a jogakadémián végezte; német és francia nyelvtudását

[514] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 314.

ausztriai, németországi és olaszországi tanulmányutakon tökéletesítette. 1882-ben lépett Győr vármegye szolgálatába (tiszteletbeli aljegyző, majd közigazgatási gyakornok, később törvényhatósági aljegyző és árvaszéki ülnök), 1890-től a tósziget–csilizközi járás főszolgabírája, 1908-tól árvaszéki elnök, 1912–1917 között Győr vármegye és Győr sz. kir. város főispánja, 1927-től a vármegye felsőházi képviselője volt.[515] Elismerései között szerepelt a Lipót-rend lovagkeresztje és a Vöröskereszt díszérme. [516] A társadalmi-gazdasági életben is jelentős szerepet vitt: 1915-től a Rábaszabályozó Társulat elnöke, a Győri Ipartelepek Rt. igazgatóságának és a Győri Városi és Megyei Takarékpénztárnak elnöke, továbbá számos egyesület igazgatósági és választmányi tagja volt. Birtokosként nem a régivágású arisztokráciához tartozott, hanem a korszak közigazgatási pályáról érkező új földbirtokosi típusát képviselte, amely politikai-közéleti tőkét konvertált földbirtokká: Abdán a szentkereszt-pusztai, 361 kataszteri holdas birtokkal a község harmadik legnagyobb földtulajdonosa volt.[517] Helyi beágyazottságát közéleti tisztségei és földbirtokosi státusza egyaránt erősítették. Fiai közül József okleveles gépészmérnök az 5. közös huszárezred főhadnagyaként végigharcolta a második világháborút (később téglagyáros lett, az 1950-es években korrupciós eljárásba keveredett), István pedig okleveles gazdaként tartalékos zászlósként 36 hónap frontszolgálatot teljesített.

A korábbi időszak birtoklási viszonyait tekintve a környéken jelentős szerepet játszottak a Viczay, Sina, Wenckheim és Sándor grófi családok is. Öttevény község földjeit a 19. század közepén még ezek az arisztokrata családok birtokolták, később azonban a birtokszerkezet jelentősen átalakult: Pillingérpusztát például Abdához csatolták, amely 1929-re a következő birtokegységeket foglalta magában: Pillingér-puszta, Rendekpuszta, Káptalanmajor és Szentkeresztpuszta. [518]

Laendler Antal pillingéri mintagazdasága egy új típusú, polgári vállalkozói földbirtok-modellként illeszkedett Abda és környékének nagybirtokosi szerkezetébe, amelyet korábban főként arisztokrata és egyházi tulajdon jellemzett. Míg a Győri Székeskáptalan és Szodfridt József birtokai hagyományosabb társadalmi hátteret képviseltek, Laendler modernizációval,

[515] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 61.
[516] Szentmiklóssy Géza, szerk., *A magyar feltámadás lexikona* (Budapest, 1930), 1048.
[517] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 314.
[518] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 377-78.

ipari integrációval és vállalkozói dinamizmussal teremtett helyet magának a helyi elitben. Gazdasága technikailag korszerű, társadalmilag pedig újszerű mintát kínált a két világháború közötti időszakban.

Laendler Aladár, a fabáróból lett földbirtokos

Laendler Aladár gazdasági karrierje a 19. század végén indult, és a faiparban alapozta meg vagyonát, amelyben technikai újítóként és vállalatvezetőként is kiemelkedett. Több fűrésztelepet, gyárat és részvénytársaságot alapított, jelentős szerepet játszott a hazai fakereskedelem kartellesedésében és modernizációjában.[519] A biztonsági körfűrész-szabadalom és ipari együttműködések (pl. Szczurowice, Kürtös, Arad, Csáktornya, Carpathia Rt.) azt jelzik, hogy Laendler nemcsak üzletember, hanem iparszervező is volt. 1917-ben Szapudpusztán a Purgly családtól vásárolt földbirtokot. A győrsövényházi birtok intenzív, modern mezőgazdasági tevékenység helyszíne lett, nagy tehenészet, fajsertésállomány, gépesítés, méhészet, gyümölcsfa iskola jellemezték. A gazdálkodásra később jellemző volt a részbeni bérbeadás is (pl. 400 kh), ami nem a korszak rugalmas földbirtok-menedzsmentjére, hanem a családon belüli örökösök gazdálkodás iránti elhivatottságának hiányára utal. Bár „fabáróként" a helyi közösségben is ismert volt, Laendler Aladár társadalmi szerepvállalása korlátozott maradt, mivel képviselő-testületi tagsága formális volt, aktív helyi politikai jelenléte nem volt jelentős. Ezzel szemben országos szinten ipari vezetőként, számos egyesület elnökeként és igazgatótanácsi tagként meghatározó gazdasági szereplőnek számított. Fiát, Szapudi-Laendler István festőművészt, háborús hőst és a birtok későbbi irányítóját is részben sikerült integrálnia a gazdálkodási örökségbe, így a birtok második generációs vezetése is biztosított volt. [520]

Laendler Aladár gazdálkodási modellje egyesítette a modernizált földbirtokos szemléletet a nagyipari tapasztalatokkal. A Szapudpusztán alkalmazott technikák és az agráripari szemlélet (pl. szeszgyár, géppark) alapján gazdasága átmenetet képviselt a tradicionális nagybirtok és az iparszerűen működtetett mezőgazdasági üzem között.

Laendler Aladár és Fricke Emil szomszédsága és birtokirányítási modelljei

Győrsövényház kisközség határában több jelentős mezőgazdasági telephely helyezkedett el a két világháború között: Alsószapudpuszta és Felsőszapudpuszta, Aranka-puszta, Ilona,

[519] Hancz Gábor, *Győrsövényház története 1897-től 1920-ig* (Győrsövényház, 2020).
[520] Hancz Gábor, *Győrsövényház története 1897-től 1920-ig* (Győrsövényház, 2020).

valamint a Fricke- és Laendler-majorok.[521] Ezek közül kiemelkedett két modernizált nagybirtok: a Fricke-uradalom és a Laendler-gazdaság, amelyek területileg is közvetlen szomszédságban álltak, és tulajdonosaik – Fricke Emil és Laendler Aladár – különböző, de korszerű gazdálkodási modelleket valósítottak meg.

Fricke Emil, a sövényházi Fricke család tagja 1600 kataszteri holdas birtok tulajdonosa volt. Tanulmányait a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémián kezdte, ahol 1888-ban végzett, majd 1898-ban a magyaróvári gazdasági akadémián szerzett mezőgazdasági oklevelet.[522].[523] A Fricke család Győrsövényház legnagyobb földbirtokosai közé tartozott. Birtokaik közé tartozott Arankapuszta, Ilonamajor és Hugatpuszta, összesen mintegy 1800–2000 hold kiterjedésben. A gazdaság korszerűen szervezett volt: gőzekét, fejlett állattenyésztést és tejszállítást működtettek, a napi tejtermelést Bécsbe exportálták. A munkaszervezésben gazdatisztek és írnokok segítették a családot, a munkaerőt részben a környékről, részben a Bakonyból toborozták. Az első világháború idején, Fricke Emil katonai szolgálati kötelezettsége miatt, a birtok irányítását felesége vette át. A háborús években a férfi munkaerő elvonása és a lóállomány katonai igénybevétele miatt a gazdaság fenntartása nagy terhet rótt a családra, amelyet női és idős családtagok, valamint a helyi közösség támogatásával tudtak megoldani.[524]

A birtokirányítás a földbirtokosok számára kulcsfontosságú tevékenység volt, amelyet gyakran a családi hagyományok és öröklődés szabályozott, ugyanakkor szakmai szempontból is magas szintű szervezést igényelt. Fricke Emil és Laendler Aladár birtokkezelése jól tükrözi azokat a jellemzőket, amelyek a korszak birtokirányítását meghatározták. Fricke Emil birtokirányítása a családi örökség és gazdasági szakértelem kombinációja volt. A birtok irányítását szakszerűen végezte, amihez hozzájárult katonai akadémiai és gazdasági tanulmányokkal szerzett tudása. Az ő birtokán a gazdálkodás technikai színvonalát az újabb mezőgazdasági gépek, így traktorok és motorok alkalmazása, valamint intenzív állattenyésztési és sertéshízlalási gyakorlatok jellemezték. Fricke nemcsak a birtok gazdálkodását irányította, hanem a társadalmi és gazdasági szerepvállalás is fűződik a nevéhez: a kormányzó gazdasági főtanácsossá nevezte ki. Fricke Emil 1925-ben bérbe adta a teljes uradalmat Kovács Ferenc

[521] A Laendler-birtokhoz tartozott Arankapuszta és Ilonamajor, amelyek a Fricke-birtok részei voltak. A Fricke család emellett birtokolta a Bezi közigazgatási területéhez tartozó Hugatpusztát is. Hancz Gábor kutatása.
[522] Lovag sövényházi Fricke Emil földbirtokos, gazdasági főtanácsos, Győr-Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék törvényhatósági bizottságának örökös tagja, a Vármegyei Gazdasági Egyesület és a Felsődunántúli Mezőgazdasági Körzeti Hitelszövetkezet elnöke, huszárszázados. Lásd Tatai Zsuzsanna, „A Mayer család iratai Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában," in *Tanulmányok a Kisalföld múltjából – Kisalföldi Szemle* 3 (Győr, 2007).
[523] Kerekes *Monográfia*, 347.
[524] Hancz Gábor, *Győrsövényház története 1897-től 1920-ig* (Győrsövényház, 2020). 15-16.

nagybérlőnek. Kovács korszerű mezőgazdasági üzemet működtetett a birtokon, különösen fejlett tehenészeti ágazattal (borderes tehenészet), továbbá szakszerű állat- és sertéshízlalással, cukorrépatermeléssel. A földműveléshez traktorokat és motorokat használt.[525]

Laendler Antal és Laendler Aladár a két világháború közötti időszak modernizálódó mezőgazdasági elitjének kiemelkedő alakjai voltak Győr térségében. Antal mintagazdasága Abda-Pillingérben a mezőgazdaság és ipari feldolgozás integrációjára épült, míg Aladár Győrsövényházán iparszervező múltját felhasználva alakított ki modern, gépesített birtokot. Mindkét gazdaság intenzív, diverzifikált tevékenységet folytatott, és szerepük túlmutatott a mezőgazdasági termelésen: munkahelyeket biztosítottak, technológiát újítottak, piaci kapcsolatokat építettek. Az öröklés és a gazdálkodás családon belül maradt, a modernizációt pedig generációkon átívelően is fenntartották. Míg Fricke Emil katonai és közéleti háttérrel mintaföldbirtokosként vált ismertté, addig Laendler Aladár a vállalkozói racionalitás és ipari gondolkodás révén szerzett gazdasági presztízst.

5.4. Mautner Henrik földbirtos és szomszédsága

A dualizmus korában a Mautner család a kereskedelemből szerzett tőkét földbe fektetve, tudatos bérleti és vásárlási stratégiákkal, valamint iparosítással emelkedett a vidéki nagybérlői, majd nagybirtokosi elitbe. A novákpusztai uradalom agrár-ipari központtá vált, ahol a mezőgazdasági termelés a feldolgozóiparral, technikai újításokkal és infrastrukturális fejlesztésekkel kapcsolódott össze. A föld, a gyár és a vasút integrációja olyan komplex rendszert eredményezett, amely a térség gazdasági és társadalmi viszonyait is átalakította és a birtokot a legnagyobb arisztokrata uradalmak szintjére emelte. A gazdálkodás hitelmentes, stabil alapokon nyugodott, ami a család hosszú távú pozícióját is erősítette.

Zsumbera Árpád kutatásai és a családi archívum[526] szerint Mautner Fülöp Tolna és Baranya megye határvidékén kereskedőként kezdte pályáját, de már ekkor is bérelt és vásárolt kisebb földbirtokokat.[527] Az 1888-as mindszenti költözéstől nagybérlőként működött:[528] bérbe vette a Bay Géza által 1872-ben építtetett kastélyt és 1640 holdas birtokot,[529][530] amely a további

[525] Kerekes *Monográfia*, 347.
[526] Mautner Albert tulajdona.
527 *Gazdacímtár* 1897: 63. 102. Baranya vármegye.
528 *Gazdacímtár* 1897: 82. Győr vármegye.
[529] A Bay család általában a megye legnagyobb öt adófizetői között volt.
[530] Bay Géza a mindszenti birtokát a budapesti és rácalmási tartózkodása miatt adta bérbe, a birtokát később sem adta el. A bérlői gazdálkodás nemcsak a birtok fenntartását biztosította a tulajdonos távollétében, hanem a korszak fejlett agrárstratégiáit is alkalmazta, jól példázva a zsidó nagybérlők társadalmi mobilitását és regionális gazdasági integrációját a századfordulón. In.: hozzáférve 2025. augusztus 25. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/gyor-varmegye-

bérleményekkel együtt mintegy 3300 kataszteri holdat tett ki.[531] Mautner Henrik bérlete idején a birtok korszerű, modernizálódó agrár-nagybirtokként működött,[532] szerkezete a korszak modern nagybirtokainak színvonalát tükrözte.[533] A bérleti döntéseket a föld elhelyezkedése és minősége, nem pedig a tulajdonos társadalmi státusza határozta meg. Ez a gazdasági racionalitáson alapuló stratégia elősegítette a nagyüzemi termelés térnyerését, részben kiváltva a klasszikus nagybirtokosi gazdálkodás funkcióit.

A korabeli monográfiák,[534] helyi visszaemlékezések és családi dokumentumok szerint Mautner Henrik mindszenti gazdasága fejlett és rendszeresen korszerűsített gépparkkal működött, amely jelentős hatékonysági előnyt biztosított. A gépek folyamatos cseréje és karbantartása a technikai fejlődéshez, valamint a munkaerőpiaci változásokhoz való tudatos alkalmazkodást jelezte.[535] A gépesítés stratégiai válasz volt a munkaerőhiányra és a modern termelés követelményeire, szervesen illeszkedve Mautner gazdasági szemléletébe, amely a hagyományos agrárszaktudást a 20. század eleji technikai innovációkkal ötvözte.

A mindszenti nagybérlet Mautner Henrik irányítása alatt a korszak egyik leginnovatívabb agrárüzemévé vált. Bár bérlőként működött, beruházásai léptéke és jellege gyakorlatilag tulajdonosi jogosítványokkal bíró gazdasági szereplőre utal. 1892-ben 60 000 dréncső lefektetésével átfogó vízrendezést hajtott végre, jelentősen növelve a művelhető területet. 1893-ban vontatógépre és talajművelő eszközre kapott szabadalmat, 1894-ben pedig közúti gőzmozdony bevezetését kezdeményezte a gabonaszállítás korszerűsítésére; ez lett Magyarország első hivatalosan engedélyezett közúti gőzmozdonya (lásd Függelék: F/3.2.1.). 1896-ban kévehordót, 1902-ben vízhatlan kátrányvakolatot szabadalmaztatott[536] (lásd Függelék: F/3.2.2.). 1908-ban már a mindszenti hűtőtelep tulajdonosaként szerepelt, ami a romlandó termények korszerű tárolását biztosította.[537]

A041/mezogazdasag-es-allattenyesztes-irta-lippay-zoltan-A320/gazdalkodasi-viszonyok-videkek-szerint-A39A/

[531] A legnagyobb egybefüggő birtokrészt Bay Sándortól bérelte, amely 1640 kataszteri holdat tett ki, emellett 246 holdat Kálóczy Zoltántól, 111 holdat Szalacsy Ferencné Bay Iréntől, valamint 1434 holdat a mezőörsi Eszterházy Miklós Móric gróftól vett bérbe

[532] Lippay, Zoltán. „Mezőgazdaság és állattenyésztés. Gazdálkodási rendszer." In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909)

[533] Lippay, Zoltán. „Mezőgazdaság és állattenyésztés. Gazdálkodási rendszer." In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909)

[534] Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930): 1929-1939.

[535] *Köztelek,* 5. évf., 42. sz. (1895. május 25.): 904.

[536] 27226. lajstromsz. Mautner Henrik bérlő Győr-Mindszenten. — Eljárás kátrányvakolat és kátrányvakolatból vízhatlan burkolat előállítására. VIII/a. oszt. 1902 szept. 22. Lásd *Szabadalmi Közlöny,* 8. évf., 13. sz. (1903. március 28.): 114.

[537] „Jegyzőkönyv felvéve a győri kereskedelmi és iparkamara 198. éve március hó 16-án tartott rendes közgyűléséről," 21. o. In *Győri kamarai jegyzőkönyv, 1905–1908* (Győr: Pannonia Nyomda, 1908).

Beruházásai a termelés, a szállítás és a tárolás teljes vertikumát érintették, és azt mutatják, hogy a nagybérleti konstrukció nem pusztán használati jogot, hanem tényleges, hosszú távú gazdasági rendelkezést jelentett.

Mautner Henrik találmányai mindszenti nagybérlőként: 1892-ben Mautner Henrik 60 000 dréncsővel vízrendezést végzett a mindszenti birtokon, úttörő módon növelve a művelhető területet. 1893-ban Mautner Henrik vontatógépre és talajművelő eszközre kapott szabadalmat a nagybirtoki munka gépesítésére. 1894-ben Mautner Henrik a mindszenti birtok gabonaszállításának korszerűsítésére közúti gőzmozdony bevezetését kezdeményezte, amely – a társadalmi viták és kezdeti ellenállás ellenére – Magyarország első hivatalosan engedélyezett közúti gőzmozdonya lett, jelentősen csökkentve a szállítási költségeket és a modernizáció szimbólumává válva. (lásd Függelék:F/3.2.1.) 1896-ban Mautner Henrik olyan kévehordót szabadalmaztatott (lásd Függelék:F/3.2.2.) 1902-ben Mautner Henrik vízhatlan kátrányvakolatot szabadalmaztatott.[538] 1908-ban Mautner Henrik már a mindszenti hűtőtelep tulajdonosaként szerepelt, ami a romlandó mezőgazdasági termékek korszerű tárolását és a piacképességük növelését szolgálta.[539]

Generációváltás és birtokpolitikai fordulat: a Mautner család Novákpusztára költözése

1909-ben Henrik felszámolta a bérelt mindszenti gazdaságot[540] és 1,6 millió koronáért megvásárolta a novákpusztai Széchényi-birtokot és kastélyt.[541] A költözés nemcsak birtokpolitikai, hanem társadalmi státuszbeli előrelépést is jelentett, miközben a család győri palotáját és budapesti lakását továbbra is fenntartotta, jelezve városi és vidéki kapcsolatrendszerének kettősségét.[542], [543] Helyi visszaemlékezések és dr. Soós D. Sándor[544] szakcikke szerint Mautner Henrik egyik legsikeresebb, bár szabadalmi védelemre nem került mezőgazdasági találmánya a kézi és gépi használatra egyaránt alkalmas küllőskapa volt.[545] [546](Lásd: Függelék F/3.2.3.) 1923-ban Mautner Henrik kétcsöves gyorscsatlakozó szerkezetre

[538] 27226. lajstromsz. Mautner Henrik bérlő Győr-Mindszenten. — Eljárás kátrányvakolat és kátrányvakolatból vízhatlan burkolat előállítására. VIII/a. oszt. 1902 szept. 22. Lásd *Szabadalmi Közlöny,* 8. évf., 13. sz. (1903. március 28.): 114.
[539] „Jegyzőkönyv felvéve a győri kereskedelmi és iparkamara 198. éve március hó 16-án tartott rendes közgyűléséről," 21. o. In *Győri kamarai jegyzőkönyv, 1905–1908* (Győr: Pannonia Nyomda, 1908).
[540] Zsumbera Árpád, *A Mautner család Mindszentpusztán,* kézirat, 2022.
541 *Dunántúli Hírlap,* 17. évf., (1909. június 3.): 3.
[542] Ezen lakást valószínű, hogy bérelték. Bérleti szerződés meghosszabbítása – Mautner Henrik kérelme. Lásd. *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve,* 1912. június 12., 370–371.
543 Magyarkimléhez tartozott Novákpuszta és Máriamajor.
[544] Soós D. Sándor, „Mi is az a küllőskapa?" *Agrár Élet,* 2020. hozzáférve: 2025. augusztus 30. https://www.agrarelet.hu/mi-is-az-a-kulloskapa/
[545] A *Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala* adatbázisában a találmány nem került levédésre, így nem bizonyítható, hogy Mautner Henrik használta először a küllőskapát.
[546] Az eszköz a kérgesedett talajfelszín lazítását, a gyomok mechanikai irtását és a talaj levegőztetését tette lehetővé

kapott szabadalmat, amely a karmantyús és karimás csőkötések előnyeit ötvözte.[547] [548] [549] 1925-ben Mautner Henrik vízhasználati tervet dolgozott ki a novákpusztai birtokon, amely a permetezés és öntözés összehangolt, rendszerszerű megvalósítását célozta.[550] [551]Mautner Henrik legjelentősebb beruházásai közé tartozott a novákpusztai birtokot a Budapest–Bécs fővonallal összekötő, 7 km-es gazdasági vasút és az általa 1923-ban építtetett kimlei híd, amelyek együtt a birtok logisztikai gerincét alkották, jelentősen növelve a termelési és kereskedelmi kapacitást, erősítve a térség gazdasági integrációját és a család gazdasági-politikai súlyát (Lásd: Függelék F/3.2.4–5.). Mautner Henrik szabadalmai, technikai újításai és infrastrukturális beruházásai részletesen a Függelék 3.2. mellékletében találhatók (F/3.2.) – a melléklet vizuális forrásokat is tartalmaz. A novákpusztai birtokon a magas hozamot biztosító vetőmaghasználat kiemelt szerepet kapott. A gazdaságban alkalmazott magvak Mautner Ödön, a korszak elismert vetőmag-nemesítőjének munkájához köthetők, aki azonban csak névrokona volt Mautner Henriknek. Mautner Ödön gabona- és kerti vetőmagfajtái kiemelkedő agronómiai tulajdonságokkal bírtak, a visszaemlékezések szerint akár háromszoros terméshozamot biztosítva a hagyományos fajtákhoz képest.[552] [553] Egy 1962-ben rögzített tanúvallomás szerint a Mautner-birtokon az 1930-as években az ún. „expressz disznóhízlalás” módszerét alkalmazták, amelynek révén a hízósertések 10–11 hónapos korban elérték a 180–200 kilogrammos súlyt. A beszámoló szerint a gazdaságot számos mezőgazdasági szakember kereste fel a technológia tanulmányozása céljából.

Mindez a kortársak szemében a birtokot agrárinnovációs mintagazdaságként jelenítette meg. A novákpusztai uradalom a két világháború közötti időszakban nemcsak mezőgazdasági termeléséről, hanem kiterjedt ipari kapacitásairól is ismertté vált. A birtokon több, közvetlenül a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó, de magasabb szintű ipari integrációt is megvalósító

---

a növények gyökérzetének sérülése nélkül, ezáltal javítva a növényállomány fejlődési feltételeit. Használata csökkentette a kézi gyomlálás munkaigényét, vegyszermentes alternatívát kínálva a gyomirtásban. A helyi igényekből kiinduló, de szélesebb körben is alkalmazható találmány jól példázza Mautner gyakorlatorientált, fenntarthatóságra törekvő gazdálkodási szemléletét.

[547] 85663. lajstromszámú szabadalom, Csőkötés

[548] 85663. lsz. Mautner Henrik földbirtokos Budapesten. — Csőkötés. Ve/1. oszt. 1923 márc. 9. Lásd *Szabadalmi Közlöny,* 29. évf., 12. sz. (1924. június 15.): 243.

549 A karmantyús csőnek az előnye, hogy az egymással összekötött csövek hossztengelyei a kötés helyén törést szenvedhetnek anélkül, hogy ez a tömítés rovására menne; a karimás csőnek viszont az az előnye, hogy a csőkeresztmetszetek síkjai egymáshoz képest tetszőlegesen elforgathatók. A *Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala* adatbázisa.

[550] A Dunántúlon újszerűnek számító projekt a víz optimális felhasználásával egyaránt kívánta javítani a növények tápanyagellátását és hatékonyabbá tenni a növényvédelmet. Lásd Győr, 1925. Leltári szám: VIII. 6680/1–3.

[551] *Köztelek* 34. évf. 43–44. sz. (1924. június 8.): 539.

552 *Dunántúli Hírlap,* (1901. március 3.): 6.

[553] Az ilyen tudatos fajtakiválasztás jelentősen növelte a birtok termelékenységét és gazdasági stabilitását, egyben tükrözte Mautner Henrik modern, tudományos szemléletű gazdálkodási stratégiáját.

üzem működött. (Lásd Függelék F/3.2.) A termelési profilok között cukor-, szirup- és dextringyár, gőzmalom és olajgyár is szerepelt. Ezek nemcsak a birtok saját terményeinek feldolgozását, hanem a felvásárolt áruk ipari feldolgozását és piaci értékesítését is szolgálták. A faedénygyár létrehozása azt mutatja, hogy Mautner Henrik nem csupán mezőgazdasági célú iparban gondolkodott, hanem a birtok infrastruktúráját és anyagfelhasználását is racionalizálta. (Lásd Függelék: F/1. Birtoktérkép: A Mautner-gazdaság Mindszentpusztán.) A novákpusztai uradalom a két világháború között szesz-, keményítő-, cukor-, szirup-, dextrin-, olaj- és faedénygyárral, valamint gőzmalommal működött, vertikálisan integrált agrár-ipari modellt kialakítva; ipari létesítményeinek értéke 1939-ben 1 055 000 aranypengőt tett ki (lásd Függelék F/6.2. és F/3.2.6.). 1912-ben a Mautner család 5984 holdon gazdálkodott (2744 saját, 3431 bérelt), 1925-re a saját terület 2967 holdra nőtt, szőlő- és erdőfejlesztésekkel kiegészülve,[554][555] gazdaságuk pedig modernizációját és integrációját tekintve messze kiemelkedett a térségből (lásd Függelék F/3.2.).

Mautner Henrik országos szinten a 356. legnagyobb földbirtokosnak számított.[556] gazdasága mérete ugyan nem tartozott a legnagyobbak közé, de modernizációban, integrációban és foglalkoztatásban messze kiemelkedett a térség átlagából. Mautner Henrik virilis helyezései 1914 és 1934 között a háborús visszaesést követő stabilizációt és felemelkedést mutatják: 1934-re a 6. helyre emelkedett, ami integrált agrár-ipari stratégiájának sikerét jelezte. (lásd Függelék F/3.2.). Az 1936-os Országos Mezőgazdasági Címtár szerint Mautner Henrik novákpusztai és jánosházi uradalma a korszak egyik legszervezettebb agrár-ipari vállalkozásaként működött. (Lásd Függelék F/3.2.) Az üzemek több tucat munkavállalót foglalkoztattak, jelentős hatást gyakorolva a helyi munkaerőpiacra. Mautner gazdasága összehangolt, integrált agrár-ipari rendszerként működött, amely ötvözte a tradicionális mezőgazdasági termelést a korszerű feldolgozással. Ez a modell egyszerre biztosított gazdasági stabilitást, piaci rugalmasságot és hozzájárulást a térség gazdasági és társadalmi átalakulásához.

1936-ban Mautner Henrik 2255,5 kataszteri holdon gazdálkodott, uradalmának területe Novákpusztára, Magyarkimlére és részben Damózseli határára terjedt ki.[557] A földek túlnyomó része szántó volt, kisebb arányban rétek, kertek és egyéb művelési területek egészítették ki. A vegyes talajszerkezet (75% homok, 25% vályog) változatos növénykultúrák termesztését tette

[554] 1925-ben 298 hold. *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár)* (Budapest, 1925), 451.; 1935-ben 313 hold. *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár)* (Budapest, 1935) *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár)* (Budapest, 1937), 426.
[555] Mautner Henrik egy elismert erdei faiskola is működött. Lásd Ruff Andor, szerk., *Mosonvármegye emlékkönyve* (Magyaróvár: Mosonvármegye Nyomda, 1928), 190.
[556] *Gazdacímtár. Magyarország földbirtokosai és földbérlői, 1925* (Budapest, 1925), 451.
[557] szántó.: 1787, kert: 9,5, rét: 22, erdő.: 256, nád.: 35, egyéb: 146

lehetővé. A gazdaság irányítása Mautner Henrik kezében összpontosult, aki egyszemélyben határozta meg a stratégiai célokat, a mindennapi működést azonban szakterületek szerint elkülönített vezetők felügyelték.[558]

A Mautner-uradalom irányítását tudatosan felépített, szakosodott vezetői és tisztviselői rendszer biztosította, amelyet több száz állandó és ezres nagyságrendű szezonális munkás munkája egészített ki. A technológiai modernizáció mellett a munkaerő képzésére is hangsúlyt fektettek, így a gazdaság a korszak egyik modellértékű nagybirtokává vált. (Lásd Függelék F/3.2.) A Mautner család a termelékenység növelését nemcsak a technológiai modernizációban, hanem a munkaerő képzésében is látta: esti iskolákat szerveztek a dolgozóknak, elősegítve szakmai tudásuk bővítését és társadalmi mobilitásukat. A szakosodott irányítás, a munkaerőpiaci rugalmasság és a képzés együttesen a korszak egyik modellértékű nagybirtokává emelték a Mautner-uradalmat.

A harmadik földbirtokos generáció: Mautner Zsigmond

Mautner Zsigmond 1891-ben született a család bérelt mindszentpusztai birtokán,[559] a Bay-kastélyban.[560] Tizenhat éves korában apja megvásárolta a novákpusztai (Magyarkimle) birtokot, ahol a család a Duna menti, 15 szobás kastélyba költözött. A birtok a megye egyik legjobban irányított és legiparosodottabb uradalmának számított, amit Habsburg Albrecht herceg is rendszeresen felkeresett tanulmányai során.[561] Külföldi tanulmányai után Zsigmond hazatért és bekapcsolódott a családi föld- és ipari vállalkozás irányításába. Mautner Henrik kezdetben egyszemélyi döntéshozóként vezette a gazdaságot és a gyárakat, de a növekvő vállalkozás irányítását fokozatosan fiára bízta, akit hivatalosan is helyettesévé tett. A két generáció közös jellemzője az újításokra való nyitottság és a korszerű agrártudományi ismeretek alkalmazása volt; Zsigmond szakíróként is ismertté vált, például a gépivetés terményhozamra gyakorolt hatásáról írt tanulmányával a *Köztelek* című mezőgazdasági folyóiratban.[562]

A második világháború előtt a novákpusztai birtokon és a kapcsolódó ipari üzemekben – köztük keményítő-, szirup-, dextróz-, spiritusz-, olaj- és gőzmalmokban, valamint

[558] A pontos kronológia nem állapítható meg, de a források egyértelműen egy tudatosan felépített, professzionális irányítási rendszert jeleznek.
[559] Mindszentpuszta belterület Pér község területének része volt a győri járásban.
[560] Bay Géza 1872-re építtette fel mindszenti kastélyát, és itt gazdálkodott háromezer holdon. A Bay-birtokot 1887 tavaszán hirdették meg bérletre. Mautner Fülöp első bérleti szerződése 1888-tól szól. Mautner Fülöp mellett fia, Henrik, vezette a gazdálkodást. Mautner Fülöp 1897-ben Budapestre költözött, és fiának adta át a birtok irányítását.
[561] Mautner Zsigmond önéletrajza, Albert Mautner tulajdona
[562] *Köztelek* 34. évf. 43–44. sz. (1924. június 8.): 539.

fűrészüzemben – jelentős termelés folyt. A család jövedelme ezekből a forrásokból származott, életmódjukat pedig a kastélyok, szőlőbirtokok és városi lakások, valamint a személyzettel biztosított kényelem jellemezte. A Mautner-vállalkozás ekkorra már a földbirtok és az ipari feldolgozás integrációjára épülő, modern nagyüzemként működött.

1939-ben a Mautner család cselekvő vagyonának értéke 4 544 360 aranypengő volt. Adósságra vagy hitelre vonatkozó adat nem maradt fenn, ami hitelmentes, stabil gazdasági pozíciót jelez. A birtok- és ipari érdekeltségek Győrszemerén, Darnózselin, Felpécen, Magyarkimlén, Mosonban és Tényő térségében 2532 kataszteri holdat tettek ki, 27 387 aranypengő kataszteri tiszta jövedelemmel. A földdel és felszerelésekkel együtt ezen ingatlanvagyon értéke 3 303 306 aranypengő volt. Az épületállomány – így a novákpusztai és józsefházi lakóházak,[563] szolgálati épületek, gazdasági melléképületek és ipari létesítmények – további 633 000 aranypengőt képviselt (kb. 2515 milliárd forint 2019-es bérértéken).[564] (Lásd: F/6.2. A novákpusztai birtok ipari struktúrája és értékelése,és vagyonösszetétel 1939.)

A történészi konszenzus[565] szerint a két világháború közötti magyar mezőgazdaságban az agrárinnovációk elsősorban a nagybirtokokon jelentek meg, ahol a tőke, a technológia és a szaktudás koncentrálódott. A modernizáció nemcsak a termelés hatékonyságát növelte, hanem új munkalehetőségeket is teremtett a falusi lakosság számára, beleértve a közép- és felsőszintű adminisztratív, valamint műszaki pozíciókat is. A Mautner-birtokok és ipari létesítmények több mint száz állandó mezőgazdasági munkást, több tucat tisztviselőt, valamint több száz napszámost és idénymunkást foglalkoztattak, döntően helyi lakosokat. A munkaerőpolitikát tudatos társadalmi gondoskodás jellemezte: a dolgozók számára beosztáshoz igazított lakásokat biztosítottak a birtok területén. (Lásd: Függelék F/6.2.) A paternalista munkaerőpolitika egyik példája, hogy Mautner Henrik a gazdasági munkás-segélypénztárban 37 mindszenti munkásának fizette a biztosítási járulékot. [566]

A novákpusztai birtok ipari struktúráját és vagyonösszetételét 1939-ben részletesen bemutatja a Függelék F/6.2. [567]) A központi gazdaság, Novákpuszta, iskolával és egyéb infrastruktúrával rendelkezett; a vallási élet Kimlén zajlott, a munkások oda jártak templomba. Az ipari üzemekben – szeszfőzde, fűrészüzem, gépműhely – szintén elsősorban helyi munkaerőt alkalmaztak, erősítve a környék gazdasági integrációját. A munkaszervezet a

[563] 1871. évi XVIII. törvénycikk 20. §, in *Magyar Törvénytár. 1867–1871. évi törvénycikkek*, szerk. Márkus Dezső (Budapest: Franklin-Társulat, 1896).
[564] Pál Danyi, „Minden idők leggazdagabb magyarjai,” *Interpress Magazine* 39, no. 6 (2019. június), 12.
[565] Katus László, Romány Pál, Granasztói György, Tomka Béla, Vörös Károly
[566] *Magyar Polgár*, 1902. július 16., 7.
[567] Mautner Albert tulajdona

termelés racionalizálását és a technológiai újítások hatékony alkalmazását szolgálta, egyben a térség társadalmi stabilitásának egyik pillérévé vált. A Mautner család három generációjának – Fülöptől az unokákig – felhalmozott vagyona nem jöhetett volna létre a szaktudás és a munkavállalók megbecsülése nélkül. Ahogyan Auderset megfogalmazta, a „modern" munka elképzelt világában helyük van azoknak, akik a pusztákon, az istállókban, az állattartásban, a mezőgazdasági gépeket üzemeltető[568] szántóföldeken és a beültetett földeken dolgoznak.[569] A Mautner-birtokon ezek a munkások biztosították a profitorientált, hosszú távú mezőgazdasági termelés alapját.

Mautner Henrik szomszédsága és pozíciója a környék földbirtokosai között

A 1939-es források szerint Mautner Henrik Magyarkimle környékének egyik legjelentősebb földbirtokosa volt, mintegy 3000 kataszteri holdas birtokával (Novákpuszta, Mária-major). A térség legnagyobb uradalmai azonban továbbra is a gróf Khuen-Héderváry család, valamint Frigyes királyi herceg kezében maradtak. Ez illeszkedik ahhoz a tágabb mintázathoz, amelyben a zsidó származású nagybérlők és földbirtokosok modern, racionalizált gazdálkodásra törekedtek, miközben a nagybirtokrendszer területének döntő része továbbra is arisztokrata vagy egyházi kézben volt.[570]

A térség másik meghatározó birtokosa Esterházy Pál herceg volt,[571],[572],[573] az Esterházy-hitbizomány örököse, aki a 20. század elején mintegy 50 000 kataszteri hold fölött rendelkezett. Birtokai – a Hanságtól Sopron, Moson és Vas vármegyéig, valamint a Balaton-felvidék és a Felvidék térségéig – az ország legnagyobb és legsokoldalúbb uradalmai közé tartoztak. Az ágazati szerkezet (szántóföld, rét, erdő, szőlő, ipari üzemek) mellett Esterházy a Hanság telkesítésével, állattenyésztés korszerűsítésével, magnemesítéssel és badacsonyi szőlészetének modernizálásával járult hozzá a birtok fejlesztéséhez. Ipari érdekeltségei közé tartozott a kapuvári húsgyár, a dombóvári malom és sertéshizlaló, valamint a rédi, Lesalyapusztán működő burgonyakeményítő- és cukorgyár, amely évi 100 vagon burgonyát dolgozott fel,

568 A mindszenti gazdaság gépekkel is bőven el volt látva, azokat rendszeresen cserélték, felújították, így egy időben több gépészt is alkalmaztak.
569 Juri Auderset, "'This Imagined World of "Modern" Work': Agricultural Labourers outside Industrial Imaginaries," *Rural History* 34 (2023): 5.
570 Kerekes, *Monográfia*, 106.
571 (Kismarton, 1901. március 23. – Zürich, 1989. május 26.) a 20. századi magyar arisztokrácia egyik kiemelkedő alakja, Esterházy Miklós herceg fia.
572 Műpártolóként évről évre képzőművészeti alkotásokat vásárolt, díjakat alapított, 1938-ban pedig 300 000 pengős alapítványt tett orvosi kutatások támogatására. Kulturális örökségápolóként elkészíttette a Haydn-domborművet Eszterházán, valamint Haydn síremlékét Kismartonban, továbbá saját költségén kiadatta Esterházy Miklós nádor magyar és török iratait.
573 1948-ban letartóztatták, 1956-ban szabadult, majd emigrált, előbb Ausztriába, később Svájcba. Haláláig politikai elkötelezettség, kulturális aktivitás és gazdasági racionalitás egyaránt jellemezte életpályáját.

melléktermékei további bevételt hoztak és mintegy 60 munkást foglalkoztattak. Szociális politikáját telkek parcellázása és juttatása is jelezte. Az ipari sokszínűség hozzájárult a térség fejlődéséhez.[574]

Míg az Esterházy-uradalom méretében és nemesi státuszában volt domináns, addig a Mautner család – a felemelkedő zsidó polgárság tagjaként – önerejéből szerzett, kisebb területű, de magas technikai színvonalon működő agrár-ipari egységeket alakított ki (Novákpuszta, Józsefháza). A Mautner-birtokok sajátossága volt a technológiai újítások és szabadalmak (például csőkötő szerkezetek, földművelő eszközök) alkalmazása, valamint az infrastrukturális fejlesztések – köztük a vasúti összeköttetések kiépítése. A hercegi hitbizomány tradicionális alapokon nyugvó, modernizált nagybirtokával szemben a Mautner-gazdaságok a vállalkozói szellemű, innovatív és profitorientált mezőgazdasági racionalitás mintáját képviselték.

Magyarkimle kisközséghez tartozott Novákpuszta és Máriamajor. Ezen a területen voltak Frigyes királyi herceg (244 kh) és gróf Khuen-Héderváry Károly és Sándor (233 kh), valamint Mauthner Henrik (Novák-puszta és Mária-major: 3000 kh) birtokai.[575] Zseliben gróf Khuen-Héderváry Sándoré és Károlyé volt Hédervár (572 kh.), Mauthner Henriké Novákpuszta (360). A darnói és zseli földbirtokviszonyok jól példázzák a két világháború közötti időszak vidéki birtokszerkezetének összetettségét, amelyben egymás mellett jelentek meg a közép- és nagybirtokos arisztokrata családok, valamint a modern agrárkapitalista szemléletet képviselő polgári nagybirtokosok. A rendelkezésre álló jövedelmi adatok alapján három fő birtokos tevékenysége emelkedik ki: dr. Némethy Károlyé, gróf Khuen-Héderváry Károlyé, valamint Mautner Henriké.

Darnó községben dr. Némethy Károly 104 holdas birtokából 1219 korona tiszta jövedelmet realizált, míg gróf Khuen-Héderváry Károly 226 holdas birtoka 2564 korona tiszta jövedelmet termelt. A legnagyobb birtokkal Mautner Henrik rendelkezett, aki 516 holdon gazdálkodva 4847 korona éves jövedelmet ért el. [576] A számok vélhetőleg mutatják, hogy a földterület növekedésével arányosan nőtt a jövedelem is, de nem lineárisan, ami a gazdálkodás hatékonyságának különbségeire utalhat.

Zseli térségében Khuen-Héderváry gróf 572 holdas hédervári központú birtokán 6146 korona jövedelmet realizált, míg Mautner Henrik 360 holdas birtokán 3408 korona tiszta jövedelmet ért el. Bár Khuen-Héderváry nagyobb területtel rendelkezett, az egy holdra vetített

[574] Kerekes, *Monográfia*, 89.
[575] Kerekes, *Monográfia*, 106.
[576] Karácsony István, *Darnó és Zseli története a legrégibb időktől napjainkig* (Darnózseli: Darnózseli Község Önkormányzata, 1998), 426.

jövedelmi mutatók alapján Mautner gazdálkodása hatékonyabbnak tűnik.

Az adatok alapján megfigyelhető, hogy a jövedelmi különbségek nem voltak drámaiak, ami arra enged következtetni, hogy az időjárási, klimatikus és földrajzi viszonyok a vizsgált birtokokon hasonlóak lehettek. Ugyanakkor a jövedelmi eltéréseket elsősorban a földminőség, valamint a gazdálkodási technikák és az üzemszervezés színvonala magyarázhatja – különösen a modernizációra nyitott Mautner Henrik esetében, aki kiemelkedő figyelmet fordított az innovációra, ipari feldolgozásra és infrastruktúra-fejlesztésre.

Nemesi tradíciók és polgári innovációk metszéspontjában: a Khuen-Héderváry-birtokok

Gróf hédervári Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) a magyar főnemesi Khuen-Héderváry család alapító tagja a dualizmus kori Magyarország kiemelkedő politikai szereplője volt. Pályafutása során Győr vármegye főispánjaként, majd Horvát-Szlavónország bánjaként szolgált, később pedig 1903 júniusa és novembere között, majd 1910 és 1912 között kétszer is betöltötte a Magyar Királyság miniszterelnöki tisztségét. Ezen túlmenően a király személye körüli miniszterként is működött az első Tisza István-kormányban. Érdemei elismeréseként az uralkodó 1885-ben a Vaskorona-rend I. osztályával, 1891-ben az Aranygyapjas renddel, 1910-ben pedig a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki.

A Khuen-Héderváry család ősi központja a Szigetközben fekvő Hédervár volt, ahol a kastély a család társadalmi és gazdasági reprezentációjának szimbolikus központjaként szolgált. A hagyomány szerint a birtok eredete Géza fejedelem koráig nyúlik vissza, amikor Hederich lovag kapta meg a területet. A 18–19. század folyamán a birtok többször is más családok – így a Balassa-, Czobor- és Viczay-nemzetség – kezére került, ám a Khuen-Héderváryak a századfordulóra visszaszerezték azt. A 20. század elején a hédervári uradalomhoz tartozó Károly-major 1540 holdat tett ki, amelyet főintéző és intéző irányított, jelezve a gazdálkodás nagyüzemi szervezettségét. A család további jelentős birtokai közé tartoztak a Gyűrűs-, Patkányos- és Tölös-puszták, összesen 3600 hold területtel. A zseli körzetben 572 hold tartozott a családhoz, amelyből évi 6146 korona tiszta jövedelem származott, míg Darnó községben 226 holdat birtokoltak, 2564 korona jövedelemmel. A gazdálkodás korszerűségét jelzi, hogy a család Héderváron több cséplőgépet és traktort üzemeltetett, miközben a szántóföldi művelést erdő- és állattenyésztés egészítette ki. A család politikai súlya országos jelentőségű volt: gróf Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) Győr vármegye főispánjaként, Horvát-Szlavónország bánjaként és két ízben Magyarország miniszterelnökeként (1903, illetve 1910–1912) vált ismertté, s elnyerte az Aranygyapjas rend

lovagi címét is. Az első világháborút követően a földreform a Khuen-Héderváry-uradalmat is érintette: a Wenckheim- és a Khuen-Héderváry-birtokból összesen 117 földigénylő 145 katasztrális hold földet kapott vitézi telkek formájában. Mindezek ellenére a család a két világháború közötti időszakban is a térség egyik legjelentősebb földbirtokos arisztokrata családja maradt.[577] [578] Gróf hédervári Khuen-Héderváry Károly és Gróf Khuen-Héderváry Sándor Győr környékén együttesen 10 985 katasztrális hold földbirtokkal rendelkezett.[579]
A Khuen-Héderváry család a 20. század elején a nagy kiterjedésű pusztai birtoktestek jelentős részét bérbe adta. A Gyűrűs-, Patkányos- és Tölös-puszták 3600 holdas területét a budapesti székhelyű Magyar–Német Mezőgazdák Rt. bérelte, amely a modern agrárvállalkozások egyik reprezentatív példája volt. A bérleti rendszer alkalmazása a nagybirtokos arisztokrácia körében gyakori stratégia volt: lehetővé tette, hogy a család a jövedelmeket biztosítsa, miközben a mindennapi gazdálkodás irányítását szakosodott agrárvállalatokra bízták. Ez a gyakorlat a nagyüzemi mezőgazdálkodás intézményesülését is elősegítette, és illeszkedett a két világháború közötti nagybirtokosi stratégiákhoz.[580]

Frigyes főherceg uradalmi rendszere és modernizációs stratégiái Magyaróvár központtal

Frigyes királyi herceg (Habsburg–Tescheni Frigyes főherceg) az egyik legnagyobb magyarországi földbirtokos volt a két világháború közötti időszakban. Birtokai Győr-Moson-Sopron vármegye területén mozaikszerűen oszlottak meg, s a klasszikus nagybirtokos arisztokrácia, valamint a modernizációs agrárpolitika reprezentánsává vált a régióban.

A hercegi uradalom központja Magyaróváron[581] [582] [583] [584] [585] volt, de kiterjedt

[577] *Gazdacímtár. Magyarország földbirtokosai és földbérlői* (Budapest: Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 1925), 451.
[578] Kerekes, *Monográfia*, 64., 104., 106., 161., 183., 207., 226., 318., 332., 333., 340., 361.,
[579] *Gazdacímtár. Magyarország földbirtokosai és földbérlői* (Budapest: Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 1925), 428
[580] Kerekes, *Monográfia*, 60.
[581] Magyaróvárhoz tartozott: Fenyőmajor, Paulaudvar, Csikólegelő, Lovar, Jánosmajor, Karoserdei erdőőrlak, Gátörház és Udvarrét.
[582] 1767-ben Magyaróvár és környező uradalma, amely addig az uralkodó család birtokában volt, Albert szász-tescheni herceg birtokába került, Mária Terézia leányának férjének, és a család birtokában maradt 1822-ig. 1818-ban alapították a Gazdasági Akadémiát, amely 1851-től állami intézménnyé vált, és kiváló tudósainak munkássága révén világhírű gazdasági főiskolává fejlődött. 1822-ben, a szász-tescheni főhercegi család kihalása után, Magyaróvár és uradalma Károly főhercegre szállt, és a család birtokában maradt a második világháború végéig. Kerekes, *Monográfia*, 396.
[583] Magyaróvár környékén Erdőbirtok (976 kh. megoszlása): Frigyes királyi herceg: 642 kh, Magyaróvár r. t. város: 205 kh, Gróf Schweinitz Frigyes, Edith és Gizella: 7,6 kh Kerekes, *Monográfia*, 396. Frigyes királyi herceg hitbeli uradalmának területe 1672 kh, amelyből 107 kh a kastély területét képezte. Kerekes, *Monográfia*, 411.
[584] Magyaróvár kiválóan alkalmas volt gyárak letelepedésére, köszönhetően a város gazdasági helyzetének és infrastruktúrájának. Kerekes, *Monográfia*, 396.
[585] Az óvári főhercegi uradalomhoz tartozott Austin gyártmányú 10 lóerős cséplőgép és Austin gyártmányú 10

földterületekkel rendelkezett Halásziban,[586] Mosonban,[587] [588] Magyarkimlén,[589] Mosonszentjánoson,[590] Mosonszentpéteren,[591] Mosonszolnokon,[592] Pusztasomorján,[593] Bezenyén,[594] Feketeerdőn,[595] Hegyeshalmon,[596] Rajkán[597] és más településeken. A birtoktestek közé tartozott több major (pl. Izabella-, Krisztina-, Jessemajor, Albert Kázmér-puszta, Márialiget-puszta, Paprét, Rohrerföld, Császárrét), több ezer hold erdő- és szántóföldi területtel. A tulajdonosi szerkezet számos településen vegyes képet mutatott: a főherceg mellett kisgazdák, községi közbirtokosságok és más arisztokraták (pl. Khuen-Héderváry, Csáky,

lóerős traktor is. A főszövegbe bele kellene írni, hogy modern gépekkel volt felszerelve a főhercegi uradalom, de nem egyesével felsorolni a traktorokat, inkább adja össze, hogy nagyságrendben hány darab lehetett

[586] Halásziban az erdőbirtok szerkezete a következőképpen oszlott meg: Frigyes főherceg birtokában 400 kh, a község tulajdonában 120 kh, a lakosság birtokában 350 kh erdő volt. Halásziban az erdőbirtok szerkezete vegyes volt: a nagybirtokos arisztokrácia, a közösségi tulajdon és a kisebb birtokosok egyaránt jelen voltak. Kerekes, *Monográfia*, 86.

[587] Mosonban egy 600 kh területű vesszőserdő található, amely elsősorban rőzsefatermelésre alkalmas. Tulajdonosai: Frigyes királyi herceg (479 kh) és a kisgazdák, akik a fennmaradó területet birtokolják Kerekes, *Monográfia*, 114. 119.

[588] Moson környékén Frigyes királyi herceg uradalma 3301 kh területű, amelyhez a Krisztina-major, Izabella-major, Kisudvar és Új-major tartozik.

[589] Magyarkimlén egy jelentős, 620 kataszteri holdat kitevő erdőbirtok három tulajdonos kezében volt: Frigyes főherceg,gróf Khuen-Héderváry Károly és Mauthner Henrik Magyarkimlén a három legnagyobb földbirtokos Frigyes királyi herceg – 244 kh birtokkal rendelkezett, Gróf Khuen-Héderváry Károly és Sándor – együtt 233 kh birtokkal bírtak, Mauthner Henrik birtokai közé tartozott Novák-puszta és Mária-major, összesen 3000 kataszteri hold területtel Kerekes, *Monográfia*, 105-106.

[590] Mosonszentjánoson Frigyes királyi herceg birtokai közé tartozik a Jessemajor és Újsaydapuszta, melyek intézői Csókay Lajos (Jessemajor), Vitéz Lepey Géza (Hanság) és Gregotsch Pál voltak. Mosonszentjánoson még a villanytelep, a szeszgyár és a Hanság-Ujmajor Frigyes királyi herceg tulajdonában volt. Frigyes kir. herceg mosonszentjánosi uradalmában 6 traktor volt Kerekes, *Monográfia*, 128, 132.

[591] Mosonszentpéteren az erdőbirtok 307 kh, ebből 238 kh a főhercegi uradalom Császárrét pusztáján volt található, 4 1/2 kh a községé, a többi pedig az egyes gazdák birtokolták. Frigyes kir. herceg császárrétpusztai uradalma 3134 kh. volt.

[592] Mosonszolnokon az erdőbirtok összesen 336 kh. területű, amelyből 35 kh. a községet, 29 kh. Frigyes főherceget, 31 kh. pedig gróf Csáky Károly birtokában volt. Kerekes:145A fennmaradó területet 1–8 kh.-os darabokban egyes birtokosok használták. Ez a tulajdonosi struktúra a gazdasági hierarchiát és a földbirtoklás koncentrációját is kifejezi, ahol a legnagyobb birtokok a nemesi osztályhoz, míg a kisebbek az egyéni vagy családi birtokosokhoz kerültek. Mosonszolnokon Frigyes kir. herceg még 912 kh birtoka volt. Kerekes:148 Itt még jelentősebb birtoka gr. Csáky Károlynak volt 1599 kh, bérlője Rosinger Károly volt.

[593] Pusztasomorján két jelentős birtokos található: Frigyes királyi herceg (Magyaróvár) és Herceg Eszterházy Miklós (Eszterháza). Rohrerföld puszta 1811 kh. területű, a Frigyes királyi herceg birtokában volt. Eszterházy puszta 1800 kh. területű, amely Herceg Eszterházy Miklós tulajdonában állt (Kerekes:154)

[594] Bezenyén az erdőbirtok összesen 195 kh., amely Frigyes királyi herceg tulajdonában van. A 24 kh. a község birtokában, míg 112 kh. a község kisbirtokosai között oszlik meg (Kerekes:223) Frigyes királyi herceg birtokában volt a Bezenyéhez tartozó 911 kh területű Paprét-puszta (Kerekes:224)

[595] Feketeerdő községben az 284 kh-os erdőbirtok Frigyes királyi herceg tulajdonában volt. Kerekes:230

[596] Hegyeshalom nagyközséghez tartozott Márialigetpuszta, Albertkázmér-puszta, Erzsébet-major, Takátstanya, Lajta-puszta, Főhercegi vízimalom. (Kerekes:231) Hegyeshalom térségében az erdőbirtok összesen 427 kh., amely Frigyes királyi herceg és két kisgazda tulajdonában volt. A község legnagyobb birtokosa Frigyes királyi herceg, aki egyben a r. kath. templom patrónusa is. További nagyobb birtokos Iglói és Zabari Szontagh Jenő, nyugalmazott főispán, örökös vármegyei bizottsági tag (Kerekes:231) Frigyes kir. herceg nek az itt elterülő birtoka összesen 2617 kh. Albert Kázmér-puszta. 1106 kh, Márialiget-puszta. 1511 kh. (Kerekes 235-236)

[597] Rajka nagyközséghez tartozott Zichy-puszta, Modrovich-Nagyközség. puszta, Snmorjasziget, Gutorsziget (Kerekes:242) Rajka környékén erdőtulajdonosok voltak Frigyes királyi herceg, dr. Zichy Rezső gr., Rajka község, egyes kisgazdák és Somorja község. Rajka környék legnagyobb földbirtokosai Frigyes királyi herceg birtoka 966 kh. területű és dr. Zichy Rezső gr 728 kh Lásd Kerekes, *Monográfia*, 242-243.

Zichy, Eszterházy) is részesedtek a földekből.

Frigyes főherceg uradalmai a korszak legmodernebb mezőgazdasági mintagazdaságai közé tartoztak. Az üzemek gépesítettsége – traktorok, cséplőgépek, malmok, sör- és szeszgyárak – kiemelkedett a térségben.[598] Az Izabella-majorban és a Császárrét-pusztán dolgozó főintézők – Krolopp János[599], Schmidt Béla – szakirányú közép- és felsőfokú gazdasági képzettséggel rendelkeztek. Többen közülük a magyaróvári Gazdasági Akadémia végzettjei voltak, amely szoros kapcsolatban állt az uradalommal.

A Mautner-hagyatékból tudjuk, hogy Frigyes főherceg nemcsak birtokos volt, hanem aktívan részt vett birtokai irányításában. Rendszeresen látogatta a környékbeli uradalmakat tapasztalatszerzés céljából, ami arra utal, hogy érdeklődött a gazdálkodás fejlesztése iránt. Ezzel nemcsak saját birtokát kívánta fejleszteni, hanem mások tapasztalataiból is tanulni akart a hatékonyabb gazdálkodás érdekében. Gazdálkodását tudatos fejlesztési stratégia jellemezte, amely az agrárinnovációk nyitott befogadásán és a birtokok folyamatos korszerűsítésén alapult.

Az irányításban olyan magas rangú tanácsosok és mérnökök vettek részt, mint Höcker Ágoston gazdasági főtanácsos, Nusser Ferenc[600] malátagyár-igazgató, valamint Fischer Colbrie Emil[601] erdőtanácsos, akinek szakmai pályafutása Selmecbányától Baranyáig és Pozsonyig ívelt.[602]A főhercegi uradalmakban az irányítás nem csupán adminisztratív funkciót jelentett, hanem a hatékony agrárüzem működésének kulcsa volt.

A mosonmagyaróvári helytörténész dr. Nagyné Majoros Györgyi kutatásából tudjuk, hogyafőhercegi uradalom ipari fejlődése a 17. század közepén kezdődött, és az évtizedek során számos ipari létesítmény, például malom, sör- és malátagyár, valamint cukorgyár és jéggyár jött létre.[603] A malom és a gyárak modernizálása, a gépállomány karbantartására létrehozott

[598] A főhercegi uradalomhoz tartozó ipari vállalatokhoz tartoztak különböző járműgyártmányok is. Ilyen volt a Magosix gyártmányú 13 lóerős személyautó, a Graff-Stift gyártmányú 10 lóerős személyautó, a Prága gyártmányú 11 lóerős, valamint a MÁV gyártmányú 30 lóerős teherautók. A különböző járműgyártmányok és lóerő kapacitások az uradalom ipari sokszínűségét és a technológiai fejlődéshez való alkalmazkodását tükrözik. Kerekes, *Monográfia*, 412.

[599] Az uradalmi főintézője Krolopp János volt, aki a középiskolai tanulmányait Magyaróváron végezte, majd Németországban, az Állami Felső Kertészeti Tanintézetben folytatta tanulmányait. A magyaróvári Gazdasági Akadémia elvégzése után a főhercegi uradalomhoz került gyakornokként. Ezt követően gazdasági segédtisztként, majd a központi igazgatóságnál fogalmazóként és titkárként dolgozott. 1915-ben nevezték ki az Izabella-major és annak gazdasági kerülete főintézőjévé. Fivére, Dr. Krolopp Hugó, gazdasági főtanácsos, a magyaróvári és debreceni Gazdasági Akadémiák, később pedig a Közgazdasági Egyetem professzora volt. A mezőgazdaságtan elismert tudósaként külföldön is hírnevet szerzett Kerekes, *Monográfia*, 116-117.

[600] A Főhercegi Mezőgazdasági és Malátagyár igazgatója Nusser Ferenc volt, aki a magyaróvári és soproni gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, majd helyben folytatta a gazdasági akadémiát. Nusser a városi képviselő-testület tagja volt, emellett több részvénytársaság ügyvezető igazgatójaként és igazgatósági tagjaként is dolgozott. Lásd Kerekes, *Monográfia*, 411.

[601] középiskoláit Pozsonyban végezte 1884-ben, majd az erdészeti akadémiát 1887-ben Selmecbányán. 1907-ig Kerekes, *Monográfia*, 414.

[602] Kerekes, *Monográfia*, 414.

[603] Kerekes, *Monográfia*, 414.

részleg, valamint a posztógyár és a helyi közösség javuló jövedelme hozzájárult az uradalom gazdasági növekedéséhez és a szabad költözésű jobbágyok életkörülményeinek javulásához.[604]

A birtokokon alkalmazott gazdasági stratégiák és munkaszervezési formák jelentős foglalkoztatóvá tették az uradalmat. A főherceg a mezőgazdasági munkások, cselédek, tisztviselők és ipari alkalmazottak részére munkáslakásokat, iskolákat, tehenészeteket, villanytelepeket és gyárakat létesített. Külön említést érdemelnek a sörgyártással kapcsolatos infrastruktúra és a svájci mintára megszervezett tehenészetek, amelyek a bécsi tejpiac ellátásában is kulcsszerepet játszottak. Az ipari és agrártevékenységek közötti integráció példaértékű volt, a főhercegi malmok, sörgyárak, jéggyárak, traktorflotta és posztóüzemek összhangban működtek a mezőgazdasági termeléssel. Frigyes főherceg egyébként sikeresen kiépítette a bécsi tejpiac monopóliumát, ami az akkori gazdasági környezetben kiemelkedő eredménynek számított. Ez is mutathatja, hogy a család nemcsak a mezőgazdaságban, hanem a piacon és a gazdasági versenyben is éles szemmel követtet a fejlődsét és innovatív lépéseket tett.

Az általuk alapított Magyaróvári Gazdasági Akadémia és az intézmény által képzett agronómusok és szakemberek kulcsszerepet játszottak az ország mezőgazdaságának modernizálásában. Frigyes főherceg nagy figyelmet fordított arra, hogy a birtokain ne csak a termelés, hanem az oktatás és a tudomány is fejlődjön, így hosszú távon is fenntartható gazdálkodást alakíthattak ki.

A helyi közösségekkel való kapcsolatot a patrónusi szerep is erősítette, a főherceg gyakran részt vett társadalmi eseményeken, személyes kapcsolatot ápolt alkalmazottaival, és köztiszteletnek örvendett – különösen Magyaróváron, ahol 80. születésnapja alkalmából a munkásait is vendégül látta. A méltóságteljes, mégis közvetlen arisztokrata emlékét Paulikovics István 2006-ban Mosonmagyaróváron felállított szoborra őrzi.

A Mautner-birtok és a szomszédos arisztokrata uradalmak

A Mautner-birtokok területi mérete lényegesen kisebb volt, mint a főúri családok szétszórt, öröklött hitbizományai. Ez a különbség nemcsak a gazdálkodás térszerkezetére, hanem az üzemszervezés logikájára is hatással volt. Míg a főúri uradalmak esetében a birtoktestek gyakran több megyére, sőt több országra is kiterjedtek, addig a Mautner-uradalmak koncentráltabb elrendezésűek voltak, az ipari és mezőgazdasági termelés egy-egy központi telephelyre – például Novákpusztára – szerveződött. Ez a szervezeti forma hatékonyabb

[604] Nagyné Majoros Györgyi, *Habsburg Frigyes emlékére* (Mosonmagyaróvár: Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület, 2006)

infrastruktúra-kiépítést, szorosabb munkaszervezést és intenzívebb technológiai integrációt tett lehetővé. A malmok, szeszgyár, vasút, raktárak és mezőgazdasági üzemek egy helyen való összpontosulása különösen jól illeszkedett a Mautner család vállalkozói szemléletéhez és eltért a főúri birtokok decentralizált, részben paternalista modelljétől.

Az arisztokrata nagybirtokosok – így a Habsburg–Tescheni Frigyes főherceg, az Esterházy és a Khuen-Héderváry család – katolikus identitása reprezentációja mélyen beágyazódott a helyi és országos társadalmi struktúrákba. Ez a kötődés nemcsak az egyházzal fenntartott szoros kapcsolatrendszerükben, hanem vallási intézmények támogatásában, templomépítésekben, iskolafenntartásban és patrónusi szerepvállalásban is megnyilvánult. Ezzel szemben a Mautner család zsidó származása és polgári eredete – még nagybirtokosi státuszuk elérése után is – formálisan és informálisan egyaránt korlátozta társadalmi befogadásukat.

Frigyes főherceg és Esterházy Pál uradalmai több ezer főt foglalkoztattak, gazdasági és társadalmi működésük pedig részben a paternalista földbirtokosi modell klasszikus példáit testesítették meg. A munkáslakások, iskolák, svájci mintára szervezett tehenészetek, templomépítések és közösségi ünnepek az integráció „felülről szervezett", hierarchikus formáját képviselték, amelyben a földbirtokos a „jó atya" szerepében jelent meg. Az alkalmazottak egy része ugyanakkor nemcsak napszámosként vagy cselédként, hanem képzett szakemberként – intézőként, mérnökként vagy gépészként – vett részt a gazdaság működtetésében, különösen a 20. század első felében, amikor e mintabirtokokon is erősödött a szakosodás.

A Mautner család vállalkozói típusú integrációt valósított meg. Uradalmaik – különösen Novákpuszta és Józsefháza – nem csupán a szegényparasztság és az idénymunkások számára biztosítottak megélhetést, hanem a helyi kis- és középbirtokos parasztság, valamint a falusi ipari munkásság számára is stabil munkahelyet, technikai fejlődést és infrastruktúrát nyújtottak. A saját forrásból kiépített vasút, a szeszgyár, a szabadalmaztatott mezőgazdasági eszközök, a raktárak és feldolgozóüzemek mind a modern, kapitalista vállalkozói szemléletet jelezték, amelyben a tradicionális földbirtokosi szerep másodlagos maradt. A Mautner-gazdaságokban az alkalmazottak nem csupán alárendelt cselédek, hanem szakképzett munkások, művezetők, gépkezelők és agronómusok voltak, akik a legújabb technológiákat alkalmazták. Ez a modell nem hierarchikus, hanem funkcionálisan szervezett volt: a gazdaság sikeressége – és ezzel együtt a társadalmi kohézió – az egyéni szaktudásra és a közös racionalitásra épült. Míg a főúri birtokokon a lojalitás, a személyes kapcsolatok és a hűség is meghatározta az integrációt, a Mautner-féle rendszerben a szakértelem, a hatékonyság és a közös gazdasági érdek jelentették

a társadalmi együttműködés alapját.

Az arisztokrata családok – különösen Frigyes főherceg, az Esterházyak és a Khuen-Héderváry család – hagyományosan jelentős patrónusi szerepet töltöttek be: támogatták a művészetet, iskolákat és templomokat építtettek, valamint aktívan részt vettek az egyházi eseményeken. Ezzel szemben a Mautner család nem vállalt kifejezetten katolikus jellegű patrónusi funkciót (ellentétben például a König családdal), bár törvényi kötelezettségének megfelelően iskolát alapított saját uradalmában. Társadalmi integrációjuk alapját nem a címekre, hanem a gazdasági és szakmai teljesítményre építették. Rendszeresen megjelentek a gazdasági elit szakmai fórumain – agrárkiállításokon, szaklapok hasábjain – és innovatív szereplőként igyekeztek kivívni környezetük elismerését. Helyi elismertségi stratégiájuk így elsősorban a kompetencia és a közösségi hasznosság eszményére támaszkodott, nem pedig a hagyományos főúri presztízs fenntartására. Vallási szempontból a család az ortodox zsidó hagyományokhoz kötődött, és Mautner Henrik nyíltan vállalta cionista irányultságát, ami további sajátos réteget adott társadalmi pozíciójuknak. Ez a vallási kötődés a Horthy-korszak társadalmi viszonyai között egyszerre jelentett identitásmegőrzést és integrációs korlátot: erősítette kapcsolatukat a zsidó közösséggel, ugyanakkor korlátozta befogadásukat a keresztény történelmi elit köreiben.

Míg az arisztokrata földbirtokosokat hivatalosan is a „történelmi elit” tagjai közé sorolták, a Mautner család társadalmi pozíciója mindvégig határhelyzetben maradt: gazdasági értelemben nagybirtokosok voltak, társadalmi értelemben azonban polgári státuszban maradtak. Az arisztokrata szomszédokkal – még a közvetlen földrajzi közelség ellenére is – nem alakultak ki szoros társasági vagy családi kapcsolatok, ami jól jelezte a strukturális távolságot. Mindazonáltal a Mautner család szerepe a helyi társadalomban és a régió gazdaságában vitathatatlan volt, teljesítményük révén jelentős befolyást gyakoroltak a térség modernizációjára.

5.5. Szold Manó földbirtokos és szomszédsága

Szold Manó földbirtokosi pályája a veszprém vármegyei Mezőlak községben indult, ahol az Esterházy család birtokán nagybérlőként tevékenykedett. Mezőlak a 19. században jelentős uradalmi központnak számított: az egész település, valamint a hozzá tartozó puszták (Asszonyfa, Kamond, Sávoly, Matyusháza, Szikmező, Szentpéter) gróf Esterházy Miklós birtokában voltak. Molnár Kálmán helyi nyugalmazott iskolaigazgató szerint az 1760-as évektől az Esterházyak uradalmi székhelye lett Mezőlak. Az Esterházy család csapoltatta le a Marcal folyót körbevevő hatalmas mocsárvilágot. A korabeli leírás szerint a vidéket a Marcal

és Bitva mocsarainak lecsapolása tette alkalmassá intenzív mezőgazdasági művelésre, különösen búza és rozs termesztésére. Gróf Esterházy Kázmér (1805–1870) – Szold Manó bérbeadója – a 19. század első felében mérnöki precizitással irányította a vízrendezési munkálatokat, amelyek során csaknem 2000 hold termőföldet nyert vissza az ártéri térségből. A fő csatorna, amely a Bitva vizét elvezette 4000 öl hosszan húzódott Békás, Kamond, Szijmező és Görzsöny határain át. Mezőlak református anyaegyház volt, lakóinak többsége református vallású földműves. Szold Manó számára ez a környezet nemcsak mezőgazdasági tanulóterepet jelentett, hanem belépést is biztosított a nagybirtokos gazdaságok világába. Az Esterházy-birtokokon szerzett tapasztalat későbbi ponyvádpusztai birtokkezelésének megalapozója lett. Mezőlak tehát az ő esetében nem pusztán földrajzi helyszínként, hanem egy társadalmi és szakmai felemelkedés kiindulópontjaként értelmezhető.

A megszerzett tudás és tapasztalat leglátványosabb eredménye a Ponyvád-pusztán létrehozott mintagazdaság, amelyet Szold az 1910-es években vásárolt meg mintegy 2,2 millió koronáért. A birtokon modern gazdálkodási technológiákat vezetett be, gazdaságát gépesített földművelés, korszerű trágyakezelés, vetésforgó, talajjavítás, racionalizált munkaerőszervezés és a mezőgazdasági épületek szakszerű kiépítése jellemezte.

A birtokosodás folyamata jól tükrözi a korszak jellemző mobilitási lehetőségeit. Az 1929-es források szerint Szold Manó Ponyvád-pusztai birtoka 1100 kataszteri holdat tett ki, ezzel gróf Esterházy Károly mellett a térség legnagyobb földbirtokosa lett, ami a helyi gazdaságban való befolyását, valamint a mezőgazdaság és az agrárfejlesztés terén tett erőfeszítéseit is tükrözi.[605]

A helyi sajtó arról tudósított, hogy Szold Manó 1923-ban a győri falufejlesztési kiállításon ponyvádpusztai birtokosként jelent meg. Itt nemcsak mezőgazdasági termékeit, hanem saját fejlesztésű gépét, a Junó nevű kávépótlót, valamint munkásainak háziipari munkáit is bemutatta.[606] Részvétele arra is enged következtetni, hogy nem csupán hagyományos földműveléssel, hanem technológiai innovációval és élelmiszeripari vállalkozással is foglalkozott. Szold hosszú távú birtokfejlesztési elképzeléseit jól illusztrálja az 1926-os vízlecsapolási kezdeményezése. Egy 514 kataszteri holdas területen tervezett csatornázási projektben az alispán engedélyével a költségek szétosztása a birtokosok között történt volna, amit többen megfellebbeztek. A megyei közigazgatási bizottság kompromisszumos döntése

[605] *Kerekes Sámuel, főszerk., és Enyedy Barnabás, szerk., Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre* (Budapest: Kerekes Sámuel Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930), 3103.
[606] *Dunántúli Hírlap.* 31. évf., 196. sz. (1923. augusztus 31.): 2., *Győri Hírlap Nyomdája* (Győr, 1929): 11–12.

értelmében a magánérdekeltségek végül csak a költségek 34%-át állták.[607] Az eset jelzi Szold érdekérvényesítő képességét és azt a törekvését, hogy a termelési feltételeket hosszú távon is javítsa.

A Győrvidéki Földművelők Egyesülete 1928-ban állatdíjazási programja keretében elismerte Szold Manó tehenészetét, amely a vándordíj második évi nyertese lett. Ha a következő évben is első helyet ért volna el, a díj végleg a birtok tulajdonába került volna. Ez az elismerés nemcsak a gazdaság szakmai színvonalát igazolja, hanem a földbirtokos presztízsnövekedésére is utal.[608] Szold Manó nemcsak a termelés technikai és gazdasági oldalát fejlesztette, hanem munkásai képzésére is figyelmet fordított. Téli iskolákat szervezett alkalmazottai számára, amely ritka, de korszerű gyakorlat volt ebben az időszakban. Ezzel a munkásnevelési stratégiával hozzájárult a mezőgazdasági műveltség emeléséhez és a munkaerő hatékonyságának növeléséhez.

Szold Manó az Újmalomsok kisközséghez tartozó Ponyvád- és Emilháza-pusztán közvetlenül gróf Esterházy Károly mellett volt meghatározó nagybirtokos. Gróf Esterházy Károly birtoka Győr vármegye sokoróaljai járásában, Újmalomsok határában fekvő Emilházapuszta területén helyezkedett el. Emilháza a 19. század végén még bérleti konstrukcióban hasznosult: 1897-ben a *Köztelek* a marczaltői uradalomhoz tartozó puszta 12 évre szóló bérbeadását hirdette meg. [609] Ez arra utal, hogy a terület ekkor még nem közvetlenül a gróf kezelésében állt. A két világháború közötti összeírásokban Emilházapuszta már gróf Esterházy Károly mintegy 950 kataszteri holdas birtokaként szerepel, amelyet saját kezelésben, Koszima Zoltán intéző irányítása alatt vezettek. [610][611][612] A településtörténeti források Emilházát Újmalomsokhoz sorolják, Csikvánd és Nemesgörzsöny határának közelében. [613] Az emilházapusztai gépállományról közvetlen lajstrom nem maradt fenn, a mezőgazdasági sajtóban is csak említésszerűen fordul elő. Ugyanakkor a család közeli rokonának, id. gróf Esterházy Pálnak gyömörei (Ilonka-pusztai) birtokán a megyei összeírás két traktort is kimutatott, és a nagyobb uradalmak körében általános volt a cséplőgép használata. [614] Ez arra utal, hogy Emilházapusztán is modern, gépesített üzemvitel folyt, noha a Károly birtokára vonatkozó konkrét eszközlista nem ismert. Az ilonka-pusztai gazdaság példája (kb. 1100 kh,

[607] .*Dunántúli Hírlap*, 34. évf., 208. sz. (1926. szeptember 13.): 1.
[608] *A Győrvidéki Földművelők Egyesülete beszámolója az 1928. évről* (Győr, 1929)
[609] 1897: Emilháza puszta 12 évre bérbe adandó a marczaltői uradalomból
[610] 1929–1930: Esterházy Károly emilházapusztai birtoka ~950 kh, intéző: Koszima Zoltán
[611] Kerekes, *Monográfia*, 310.
[612] *Köztelek*, 33. évf., 59. sz. (1897. július 24.): 954.
[613] Emilháza földrajzi besorolása Újmalomsok község részeként..
[614] Kerekes, *Monográfia*, 310.

jószágfelügyelő: Darányi Ágoston) szintén azt jelzi, hogy a család nagybirtokai szervezetten, korszerű eszközökkel működtek. [615][616]

Míg a környékbeli Esterházy-birtokok többsége bérbeadás útján hasznosult, gróf Esterházy Károly úgy, mint Szold Manó birtokaikat közvetlenül, saját irányításuk alatt kezelték, ami aktívabb, személyesebb földbirtokosi stratégiára utal. Szold Manó gazdasági működése nem merült ki a földművelésben, kereskedelmi és pénzügyi racionalitása jól követhető a birtokvásárláshoz kapcsolódó tárgyalások lebonyolításában, a földhivatali és ügyvédi ügyintézésben, valamint a gazdaság folyamatos fejlesztésében. Ez a tudás nem származhatott ösztönből vagy pusztán tapasztalatból; valószínűsíthető, hogy Szold szakmai folyóiratokat – például a Közleteket vagy a Gazdasági Lapokat – is olvasott, kapcsolatban állt más birtokosokkal, gazdatisztekkel, valamint jogi és pénzügyi tanácsadókkal, például Perl József ügyvéddel. Ez jól szemlélteti a különbséget a tradicionális arisztokrata földbirtoklás és az önmagát felépítő agrárvállalkozói modell között. Szold Manó birtokkezelési és vállalkozói stratégiája – az agráripari integráció, a technológiai újítások, az állattenyésztés modernizációja, az oktatás támogatása és a közösségi együttműködés – egyik példája a két világháború közötti zsidó nagybirtokos gazdasági elit tevékenységének. Tevékenysége azt is megmutathatja, hogy a társadalmi felemelkedés és helyi beágyazottság a gazdasági szférán túl kulturális és társadalomszervezési dimenziókat is érintett.

5.6. Stern Ignác és Egyedi (Stern) Artúr földbirtokosok és szomszédságuk

Az Egyedi (született Stern) család földbirtokosi felemelkedésének kulcsszereplője Stern Ignác volt, aki a 19. század második felében tudatos földszerző stratégiát folytatott. Először, 1882 körül, megvásárolta az Egyed határában fekvő kastélyt és a hozzá tartozó majorságot, amely korábban a Batthyány család birtoka volt.[617] Ez a vásárlás a család dunántúli megtelepedésének és társadalmi státusváltásának szimbolikus és gazdasági fordulópontját jelentette.

A birtokszerzés következő lépéseként került sor a Kaba környéki, mintegy 120 000 holdas Esterházy-birtok bérletéből történő földkivásárlásra. A család – feltehetően a bérleti konstrukció átalakítása révén – mintegy 1200 hold földhöz jutott örökáron. Ez a földalap kiegészítette és megszilárdította a már meglévő dunántúli uradalmat, amely a századfordulóra elérte a 4000 hold körüli méretet.[618] A birtokstruktúra pontos rekonstruálását a források

[615] Kerekes, *Monográfia, 262.*
[616] Dr. Nagy Erzsébet, nyugalmazott magyar–történelem szakos tanár közlése, valamint a gyömörei lakosok közlése.
[617] @ Zsirai Antal kutatása
[618] *Vásárhelyi Napló.* 1. évf. 209. sz. (1924. október 15.).

töredékessége nehezíti, különösen a telekkönyvi bejegyzések, szerződések és gazdálkodási iratok hiánya miatt. A rendelkezésre álló családi és sajtóforrások alapján azonban a főbb események sorrendje és jelentősége jól körvonalazható. Stern Ignác halála után a birtokot fia, dr. Egyedi Artúr örökölte, aki országgyűlési képviselőként, lótenyésztőként és uradalmi gazdaként is jelentős szereplője lett a régió közéletének. A kastélyt felújíttatta, a parkot angol mintára rendezte át, s mindezek révén tovább erősítette a család társadalmi reprezentációját. Ignác másik fia, Egyedi Lajos a családi vagyon másik ágát, a szeszgyári vállalkozást vitte tovább. Mindkét testvér saját versenyistállót tartott fenn: az Artúr és Lajos nevéhez kötődő istállók lovai évtizedeken keresztül jelen voltak a magyar turfvilág legnagyobb presztízsű eseményein. A korabeli sajtó rendszeresen beszámolt a győzelmeikről, amelyek a társadalmi reprezentáció és a nemesi mintázatokat követő integrációs törekvések egyik leglátványosabb formáját jelentették.

A földbirtokos szomszédság Egyed térségében

A Stern család egyedi uradalom, amely Egyed, Sobor és Szentandrás határát foglalta magában, a térség meghatározó nagybirtokának számított. A környéken jelentős földterületekkel rendelkezett az Esterházy-család és a győri püspökség. Egyed községben a paraszti birtokstruktúra erősen széttagolt volt: a helyi legmódosabb gazdák földbirtoka sem haladta meg az 50–60 holdat, így a település agrárszerkezetét a nagybirtok túlsúlya és a kisparaszti gazdaságok függő helyzete jellemezte. Ha tágabb környezetet vizsgáljuk, akkor az Egyedi (Stern) család birtokainak megszerzése egy olyan társadalmi és földrajzi mezőben zajlott, amelyet hagyományosan történelmi arisztokrata és középnemesi családok uraltak. A térség meghatározó szereplői között találjuk a Batthyány családot, amelynek birtokából származott az egyedi kastély és majorság. Ez az adásvétel nemcsak gazdasági, hanem társadalmi szempontból is jelentőséggel bírt, hiszen a Batthyányak dunántúli főnemesi státusza révén a tranzakció egyúttal szimbolikus belépést jelentett a keresztény földbirtokosi térbe is. A tágabb földrajzi környezetben – különösen Moson, Győr és Sopron vármegye határvidékén – több befolyásos földbirtokos família is jelen volt. A Széchenyi család nagycenk-i központtal, a Khuen-Héderváry család hédervári uradalma, valamint a Nádasdy család fertőszentmiklósi érdekeltségei a régió földbirtokosi hálózatának gerincét alkották. Bár közvetlen fizikai szomszédságuk Egyeddel nem minden esetben igazolható, társadalmi és gazdasági súlyuk révén a térség normarendszerét és befogadási logikáit jelentősen alakították. A Kaba környéki Esterházy-uradalom, amelyből Ignác örökáron mintegy 1200 holdhoz jutott, nem tartozott a közvetlen földrajzi környezethez, de az országos szintű birtokpolitikai és gazdasági kapcsolatok

révén befolyással bírt a család pozíciójára. Az Esterházyak bérleti rendszeréből való földszerzés és annak későbbi örökáron történő megváltása azt jelzi, hogy Stern Ignác nem pusztán lokális, hanem kiterjedt, több szinten működő földbirtok-politikai hálózatban is mozgott. Az Egyedi család tehát egy olyan mezőbe próbált integrálódni, ahol a keresztény szomszédság történeti legitimációval és szimbolikus túlsúllyal bírt. A birtokszerzés, a kastélyfelújítás, valamint a lóversenyistállók fenntartása részben ezekre a mintákra adott válaszként is értelmezhető. Az Egyedi család birtokai tehát tágabb környezetet vizsgálva olyan térségben feküdtek, amelyet hagyományosan egyházi, keresztény arisztokrata és középnemesi családok uraltak. A Batthyány, Széchenyi[619], Khuen-Héderváry és Nádasdy családok történeti legitimációval és szimbolikus túlsúllyal bírtak, meghatározva a befogadás íratlan szabályait, de egyben az országos arisztokrata hálózatba való kapcsolódás lehetőségét erősítette.

5.7. A zsidó polgári és a történelmi nagybirtokok összehasonlító elemzése

Az Egyedi (Stern) család birtokainak kialakulása egy olyan társadalmi és földrajzi mezőben zajlott, amelyet hagyományosan történelmi arisztokrata és középnemesi családok uraltak. A térség meghatározó szereplői között találjuk a Batthyány családot, amelynek birtokából származott az egyedi kastély és majorság. Ez az adásvétel nemcsak gazdasági, hanem társadalmi szempontból is jelentőséggel bírt, hiszen a Batthyányak dunántúli főnemesi státusza révén a tranzakció egyúttal szimbolikus belépést jelentett a keresztény földbirtokosi térbe is.

A tágabb földrajzi környezetben – különösen Moson, Győr és Sopron vármegye határvidékén – több befolyásos keresztény földbirtokos família is jelen volt. A Széchenyi család nagycenki központtal, a Khuen-Héderváry család hédervári uradalma, valamint a Nádasdy család fertőszentmiklósi érdekeltsége a régió arisztokratikus földbirtokosi hálózatának gerincét alkotta. Bár közvetlen fizikai szomszédságuk Egyeddel nem minden esetben igazolható, társadalmi és gazdasági súlyuk révén a térség normarendszerét és befogadási logikáit jelentősen alakították. A Kaba környéki Esterházy-uradalom, amelyből Ignác örökáron mintegy 1200 holdhoz jutott, nem tartozott a közvetlen földrajzi környezethez, de az országos szintű birtokpolitikai és gazdasági kapcsolatok révén befolyással bírt a család pozíciójára. Az Esterházyak bérleti rendszeréből való földszerzés és annak későbbi örökáron történő megváltása azt jelzi, hogy Stern Ignác nem pusztán lokális, hanem kiterjedt, több szinten működő földbirtok-politikai hálózatban is mozgott. Az Egyedi család tehát egy olyan mezőbe

[619] A korábbi korszak keresztény nagybirtokosai közül többen – köztük gróf Széchenyi István – haszonelvű és innovatív gazdálkodást folytattak, ipari és pénzügyi befektetésekkel kiegészítve birtokjövedelmeiket.

próbált integrálódni, ahol a keresztény szomszédság történeti legitimációval és szimbolikus túlsúllyal bírt. A birtokszerzés, a kastélyfelújítás, valamint a lóversenyistállók fenntartása részben ezekre a mintákra adott válaszként is értelmezhető.

A régió társadalmi beágyazottságának sajátosságait jól illusztrálja a görög származású Sina bankárcsalád példája is. Báró Sina György (1783–1856) bankárként vált nagybirtokossá: a Zichy-családtól vásárolt uradalmakba ipari fejlesztéseket (cukorgyár, vasút) telepített, jótékonykodott és 1832-ben magyar bárói címet kapott. A kortársak „nagyon magyar görögként" emlegették, ám idegensége megmaradt: a magyar vármegyei elit nem tekintette teljes jogú tagjának. Ez a részleges befogadás szerkezetileg rokon a zsidó polgári nagybirtokosok feltételes státuszával, hiszen a gazdasági teljesítmény és társadalmi hasznosság ellenére mindkét esetben fennmaradtak a szimbolikus határok.[620] (lásd Függelék: E/1. és E/2.) A győri és Győr környéki zsidó földbirtokos elit (König, Lévay, Laendler, Mautner, Szold) modernizációs mintázata a 19. század második felében és a két világháború között sajátos helyet foglalt el. E réteg gazdasági stratégiái közelebb álltak a magyar indigéna nagybirtokosokéhoz (mint Lilien báró vagy Sina Simon György), semmint a régi magyar arisztokrácia reprezentáció-központú, status quo-őrző, gyakran tőkehiányos működésmódjához.[621]

[620] Séllai Erzsébet, *Akiknek a magyar vasúthálózatot köszönhetjük: a Sina bárók mesébe illő története.* hozzáférve 2025. augusztus 25.
https://fmc.hu/2020/05/31/akiknek-a-magyar-vasuthalozatot-koszonhetjuk-a-sina-barok-mesebe-illo-tortenete

[621] A Joseph von Lilien báró és a Sina család története kimutatja a disszertáció elméleti keretében (Polanyi–Bourdieu–Marrus–Gyáni) feltárt strukturális dinamika általánosabb érvényességét. Bár e családok nem zsidó származásúak voltak - polgári eredetű, majd nemesi vagy arisztokratikus státuszt szerzett aktorokként- gazdasági és társadalmi pályájuk számos ponton párhuzamot mutatott a zsidó nagybirtokosok befogadási- és alkalmazkodási- és modernizációs stratégiáival. Karl Polanyi beágyazottság-elmélete szintén alkalmazható e példákra is. Lilien és a Sina család tőkés agrármodernizációt valósított meg, nem a rendi–tradicionális mezőre, hanem a kapitalizálódó piacgazdaság logikájára építve. Vasút, cukorgyár, olajgyártás, mintagazdaságok a beágyazottság fellazítását, a piaci orientáció felé való elmozdulást mutatják. Pierre Bourdieu mezőelmélete e családok gazdasági tőkefelhalmozással, majd kulturális és szimbolikus tőkéjük építésével próbáltak pozíciót szerezni a tradicionális magyar elit mezőjében. A Lilien család honfiúsítása, a Sina család bárói címe és közösségi szerepvállalása (templomfelújítás, iskolaalapítás) pontosan azok a tőkeátalakító stratégiák, amelyeket a zsidó nagybirtokosok is alkalmaztak. Michael Marrus asszimilációs modellje is érvényes e példákra: bár formálisan asszimiláltak, Lilien mint német származású tábornok, a Sina család mint görög eredetű pénzarisztokrata strukturálisan idegenként is megmaradt a magyar rendi társadalom szemében. Sina báró „nagyon magyar görög" elnevezése is jelzi a feltételes elfogadottság kereteit. Gyáni Gábor emlékezettanulmányai szempontjából is beszédes, hogy e modernizáló dinasztiák helyi emlékezete mára részben kikopott, ahogy a Sina-féle uradalmi emlékek vagy a Lilien által inspirált mintagazdasági innovációk helyi tudatossága is erősen visszaszorult. A Lilien–Sina példák tehát erősítik azt a komparatív következtetést, hogy a piacorientált modernizáció, a tőkeátalakítás, az integrációs törekvések, és a strukturális sebezhetőség nem kizárólag a zsidó földbirtokos elit sajátosságai, hanem minden későn betagozódó, „idegenként" kezelt polgári csoport számára közös tapasztalatok voltak. Ezzel a disszertáció módszertani kerete tágabb érvényességet nyerhet, és a vizsgált zsidó nagybirtokos példákat általános modernizációs és társadalmi integrációs folyamatokba lehet ágyazni.

Széchenyi megromlott leves-hasonlata[622] és Sina Simon báró[623] – aki keresztény létére sem nyert maradéktalan elfogadást – példája egyaránt jelzi, hogy a gazdasági modernizációs teljesítmény önmagában nem tette lehetővé a kulturális és szimbolikus tőke konvertálását a tradicionális elit mezőjében. Zsidó és nem zsidó modernizálók egyaránt a Marrus által leírt feltételes integráció,[624] valamint a Bourdieu-i értelemben vett szimbolikus határok[625] és a mező habitusában kódolt exkluziós mintázatok kemény korlátai közé szorultak.

A dualizmus kori és két világháború közötti Győr–Sopron térség földbirtokszerkezete egyszerre hordozta a hagyományos arisztokrácia, az újonnan felemelkedő polgári nagybirtokos réteg és az egyházi birtokmodell jellemzőit. A történelmi arisztokrata modellek – mint az Esterházy- vagy a Bay-birtok – több évszázados hitbizományi háttérrel, kiterjedt földállománnyal és hierarchikus birtokigazgatási struktúrával működtek. Stabilitásukat a primogenitúra és a földforgalmi korlátozások biztosították; gazdasági és társadalmi súlyukat országos politikai, diplomáciai és mecénási szerepvállalás erősítette. Ezzel szemben a zsidó polgári nagybirtokosok – például a König, Lévay vagy Laendler család – piaci alapon vásárolták meg uradalmaikat és vállalkozói szemlélettel, modern agrár- és ipari technológiákat alkalmazva működtették. A tulajdonos gyakran személyesen vett részt a gazdálkodásban, a termelési láncot vertikálisan integrálták és nyitottak voltak az innovációra. Míg az arisztokrácia birtokain a tradíció sokszor felülírta a racionális költséggazdálkodást, a polgári nagybirtokosoknál a profitabilitás és a kockázatmegosztás volt elsődleges. A harmadik modell, az egyházi nagybirtok a Pannonhalmi Bencés Főapátság központi irányítása alatt működött. E birtokok elidegeníthetetlenek voltak, és célhoz kötötten szolgálták az apátság fenntartását, valamint az oktatási és vallási feladatok ellátását. A gazdálkodás fenntarthatóságra és stabil hozamra törekedett, modern agrártechnikákat is alkalmazva, különösen a szőlő- és bortermelésben. A nyereséget nem magánvagyonként, hanem intézményi célokra fordították,

[622] Széchenyi István 1844. október 1-jei felsőtáblai beszédében a *„megromlott leves”* hasonlattal érvelt a zsidó emancipáció elhalasztása mellett. Lásd: Széchenyi István, *Beszédei*, szerk. Zichy Antal, Bp., 1887, 353; „…de ha a magyar levesbe az ember egy palaczk tintát önt, megromlik a leves, és azt meg nem eheti az ember…” hozzáférve: 2025. augusztus 24 https://real-eod.mtak.hu/916/1/grfszchenyii00sz.pdf
Bolgár Dániel, „Pengébb zsidók, deltásabb keresztények. Diskurzus a zsidó testről és észről a 19. századtól a holokausztig”, in: Bolgár Dániel – Fenyves Katalin – Vér Eszter Virág (szerk.), *Egy polgár emlékkönyvébe. Tanulmányok a 66 éves Gerő András tiszteletére* (Budapest: KIR Bt., 2018), 35.

[623] Sina Simon báró, görög származású, keresztény pénzarisztokrata, a 19. századi magyar gazdasági modernizáció kiemelkedő alakja, akinek integrációs kísérlete társadalmi szinten kudarcot vallott.
„A görög, aki magyarrá akart válni – Sina Simon.” *Index*, 2016. december 26. (hozzáférés: 2025. augusztus 24.).

[624] Michael R. Marrus, *The Politics of Assimilation: The French Jewish Community at the Time of the Dreyfus Affair*, Oxford, 1980.

[625] Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Cambridge, 1991; *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, 1984.

ami alapvetően megkülönböztette őket a profitorientált polgári és arisztokrata modellektől.

Az egyházi birtokok – bár hasonlóságokat mutattak a történelmi arisztokrata nagybirtokokkal (stabil státusz, történeti legitimitás) – a modern gazdálkodási módszerek és a piaci kapcsolódások révén közelebb álltak a polgári nagybirtokos modellhez. Ugyanakkor egyedülállóan ötvözték a gazdasági integrációt a vallási és társadalmi küldetéssel, ami külön kategóriát indokol a birtokmodellek összehasonlító elemzésében. Ezek a birtokok célbirtokoknak, kötött forgalmú birtokoknak számítottak, amelyeket nem lehetett elidegeníteni. Az apátság ezekből a földekből biztosította önfenntartását, valamint látta el vallási, oktatási és közösségi feladatait.

A komparatív elemzés alapján elmondható, hogy az arisztokrata, egyházi és zsidó nagybirtokok hasonló racionalizációs eszközöket alkalmaztak (birtokrendezés, gépesítés, ipari melléktevékenységek), a modernizáció motivációja és társadalmi funkciója azonban eltért. Míg az arisztokrata birtokok esetében a presztízs és politikai legitimáció, az egyháziaknál az intézményfenntartás volt meghatározó, addig a zsidó földbirtokosoknál a vállalkozói racionalitás és a társadalmi mobilitás igénye állt a középpontban.

A birtokok bemutatása rámutat, hogy a zsidó polgári és a történelmi nagybirtokok gazdasági teljesítménye egyaránt magas szinten mozgott, ám integrációs lehetőségeik alapvetően eltértek.[626] A három birtokmodell közötti különbségeket a Függelék táblázatai szemléltetik (lásd Függelék E/3., E/4 és C/5.2.). Ezek világosan mutatják, hogy a gazdasági racionalitás és teljesítmény önmagában nem biztosította a társadalmi elfogadottságot: míg az arisztokrácia és az egyházi birtokosok örökölt státuszból, normaalkotói pozícióból működtek, addig a zsidó nagybirtokos családok feltételes és bármikor visszavonható társadalmi pozícióval rendelkeztek. A Függelék C/3-ban közölt összegző TFI-tanulságok a családonkénti elemzésekből (C/2) kiindulva mutatják be a győri zsidó földbirtokos elit integrációs pályáinak általános mintázatait. Ez a strukturális aszimmetria a ‘bent’ és ‘kint’ közötti határvonal alapja, amelynek következményei az intézményi kizárások (pl. kaszinók, hivatalviselés), a házassági zártság, a vallási-kulturális különbözőség és a reprezentáció szimbolikus formáinak (kastély, társasági jelenlét) elutasítása révén váltak érzékelhetővé. A családonként rekonstruálható integrációs szintek – gazdasági, kulturális és szimbolikus dimenziókban – összegző értékelését a Függelék C/5.1 tartalmazza, amely világosan kirajzolja a feltételes beágyazódás ismétlődő mintázatait.

A háborút megelőzően a Győr környéki zsidó földbirtokos családok a régió gazdasági és

[626] Lásd pl. Győri zsidó nagybirtokos családok integrációs stratégiáiról: König-, Lévay-, Laendler-uradalmak esettanulmányai.

kulturális elitjéhez tartoztak. Modernizációs tevékenységük – birtokfejlesztés, infrastruktúra, jótékonyság, oktatási kezdeményezések – meghatározó szerepet játszott a térség átalakulásában. A deportálásokat és vagyonelkobzásokat követően azonban e jelenlét nemcsak fizikai, hanem emlékezeti értelemben is megszakadt. A helyi kollektív emlékezet újraszerveződése során a zsidó földbirtokos múlt nem vált a közösségi identitás részévé. A falutörténetek „mi”-kategóriájából kimaradtak, jelenlétük topográfiai utalásokra vagy névtelen említésekre redukálódott. A holokauszt így nem csupán emberveszteséget, hanem emlékezeti törést is jelentett.

VI. ÖSSZEGZÉS ÉS REFLEXIÓ

Az előző fejezetek rámutattak, hogy a gazdasági siker nem jelentett automatikus társadalmi elfogadottságot. A keresztény arisztokrácia és az egyházi nagybirtokosok „teljes" kulturális és szimbolikus státusza öröklött állapot volt: a normaalkotás pozíciójából határozták meg a belépés feltételeit és a státusz érvényesítésének módját. A zsidó polgári nagybirtokosok ezzel szemben mindig feltételes, más aktorok döntésétől függő, bármikor visszavonható státusszal rendelkeztek. Ez az aszimmetria jól szemlélteti a többszintű, feltételes integráció (TFI) modell logikáját: míg az arisztokrácia és az egyház az integráció normáinak forrásaként működött, addig a zsidó polgárság ezek tárgya maradt. A következő fejezet ennek a modellnek a részletes kifejtésére és a vizsgált családok esettanulmányaira épülő alkalmazására vállalkozik.

A győri modernizáció kulcsszereplői – a zsidó iparos- és földbirtokos családok – egy tágabb közép-európai polgári világba ágyazódtak, amelyet többnyelvűség, nemzetközi gazdasági kapcsolatok és közös kulturális minták jellemeztek. Fejlesztési stratégiáik racionálisan szervezettek voltak: tőkére, szakértelemre, regionális és nemzetközi hálózatokra épültek. Ugyanakkor működésüket normatív keretek is meghatározták: a közösségi felelősségvállalás, a jótékonyság, az oktatás támogatása és a tudatos házassági stratégiák egyaránt részei voltak társadalmi pozíciójuk kialakításának. A 20. század politikai fordulatai ezt az egyensúlyt bontották meg. A gazdasági integráció nem jelentett tartós szimbolikus legitimációt, és az elit társadalmi pozíciója történetileg visszavonhatónak bizonyult. A győri zsidó polgári világ eltűnése nem csupán demográfiai és jogi következmények eredménye volt, hanem a szimbolikus befogadás feltételességének megnyilvánulása is. A disszertáció így azt mutatja meg, hogy Győr modernizációja nem érthető meg a zsidó elit strukturális hozzájárulásának figyelembevétele nélkül, ugyanakkor integrációjuk mindvégig több szinten és feltételekhez kötötten valósult meg.

6.1. A kutatás eredményei és főbb megállapításai

A disszertáció a győri és környéki zsidó földbirtokos elit történetén keresztül azt vizsgálta, miként működött a modernizáció, a társadalmi integráció és a szimbolikus kirekesztés egymással összefonódó rendszere a 19. század második felétől a második világháborúig. A König, Lévay, Laendler, Mautner, Szold és Stern–Egyedi családok esetei azt mutatják, hogy a gazdasági beágyazódás és a modernizációs teljesítmény nem vezetett automatikusan társadalmi

elfogadáshoz vagy egyenrangú státuszhoz.

A disszertáció legfontosabb eredménye nem önmagában a TFI-modell megalkotása, hanem annak empirikus igazolása, hogy a gazdasági modernizáció és a társadalmi elismerés nem konvergált automatikusan. A győri zsidó földbirtokos elit esete megmutatja, hogy a strukturális integráció és a szimbolikus befogadás eltérő történeti pályákon mozgott, és politikai fordulópontok idején visszavonhatóvá vált. A 19. századi polgári integráció értelmezési keretét a gazdasági hasznosság, a helyi lojalitás, a közösségi szerepvállalás és a „polgári habitus" alkotta. E kategóriák mentén a zsidó földbirtokos elit társadalmi jelenléte legitim és olvasható volt. Az 1880-as évektől, majd különösen az első világháborút követően azonban az etnikai származásra, vallási hovatartozásra és nemzeti homogenitásra épülő logika vált meghatározóvá. Ebben az új keretben a korábbi teljesítmény- és lojalitásalapú legitimáció elveszítette magyarázó erejét. A győri zsidó földbirtokos elit története így nem integrációs kudarcot, hanem az elismerés kategóriáinak történeti átalakulását teszi láthatóvá: a gazdasági beágyazottság fennmaradhatott, miközben a szimbolikus elfogadottság visszavonhatóvá vált.

A 20. századi politikai fordulatok nem erkölcsi összeomlást jelentettek, hanem az integráció strukturális feltételeinek átrendeződését. A korábban működő gazdasági, kulturális és szimbolikus konverziós csatornák beszűkültek vagy megszűntek. Bourdieu mezőelméletének terminológiájával élve: a gazdasági tőke nem konvertálódott többé legitim szimbolikus tőkévé, mert a domináns mező újrarendeződött, és a hozzáférés feltételei etnikai alapon újradefiniálódtak. Fraser fogalmi keretében: a redisztribúciós részvétel (gazdasági integráció) nem járt együtt az elismerés stabil formájával; az elismerési struktúra normatív alapjai módosultak és kizáróvá váltak. A TFI-modell empirikusan azt mutatja meg, hogy a befogadás nem lineáris, hanem feltételes és visszavonható szerkezetű volt. Tehát a vizsgált családok története nem az erkölcsi összeomlás narratívájaként, hanem az integráció intézményi feltételeinek megszűnéseként értelmezhető. A gazdasági mezőben felhalmozott tőke nem konvertálódott tartós szimbolikus elismeréssé, mivel a politikai mező újradefiniálta a legitim tagság kritériumait. A befogadás így nem stabil állapotnak, hanem visszavonható strukturális helyzetnek bizonyult.

A kutatás azt a felismerést hozta, hogy a zsidó helytörténet csak akkor értelmezhető mélységében, ha a zsidó közösségek történetét a többségi társadalommal való kölcsönhatások történeteként vizsgáljuk. Fenyves Katalin megközelítése alapján a disszertáció végig arra törekedett, hogy e családok történetét ne zárt közösségi keretben, hanem a helyi gazdasági, társadalmi és politikai mezőbe ágyazva értelmezze, így ezeknek a családoknak a története nem elszigetelten került értelmezésre, hanem abban a helyi gazdasági és társadalmi mezőben, amely

a modernizációs törekvések és a társadalmi elfogadottság/befogadás, kirekesztés dinamikájában bontakozott ki. A dolgozat középpontjába az került, hogy miként járultak hozzá a győri régió zsidó földbirtokos családjai a helyi gazdasági, technológiai és társadalmi modernizációhoz, és hogyan alakították társadalmi alkalmazkodási stratégiáikat egy egyre polarizáltabb és kirekesztőbb társadalmi-politikai környezetben.

A kutatás során a legnagyobb kihívást maguknak a zsidó földbirtokos családoknak a beazonosítása jelentette. E családok teljesen eltűntek a közösségi emlékezetből; nevük, történetük, sőt birtokaik helyén gyakran csak gazos, beszántott terület maradt. Egykori otthonaik romokban hevernek: Laendler Antal és Aladár kúriája vagy a König család kastélya és a Mautner család jánosházi kúriája esetében már csak az alapjaikat lehetett azonosítani a növényzettel benőtt területen. A nyomaik a történeti diskurzusban is elmosódtak. A König család rabbi-kereskedő földbirtokosait vagy a Laendlerék mintagazdaságait sokszor csak a szerencsének és a kitartó forráskutatásnak köszönhetően sikerült azonosítani.

A földbirtok, mint a modern polgári elitbe való belépés egyik legfontosabb eszköze, a zsidó családok számára egyszerre jelentett lehetőséget és korlátot. A korszerű gazdálkodás, az ipari és pénzügyi kapcsolatok, valamint az infrastruktúra-fejlesztések révén a zsidó földbirtokosok a térség modernizációjának kulcsszereplőivé váltak. Ugyanakkor a földtulajdon nem tudta felszámolni azokat a szimbolikus határokat, amelyek a „történelmi” keresztény nagybirtokos elit és az újonnan felemelkedő zsidó elit között húzódtak.

A proszopográfiai és mikrotörténeti elemzés feltárta, hogy a családok integrációs stratégiái – az oktatás, a házasság, a vallásgyakorlat, a névválasztás és a társadalmi reprezentáció területén – tudatosan a többségi elit normáihoz való közeledést szolgálták. Ezek a stratégiák részleges és törékeny eredményeket hoztak: miközben egyes családtagok formálisan beépültek a keresztény polgári vagy arisztokrata körökbe, az elitcsoport egésze továbbra is a feltételes elfogadás állapotában maradt.

A női életutak különösen érzékenyen jelezték e feltételességet. A földbirtokos családok nőtagjai gyakran kulcsszerepet játszottak a társadalmi reprezentációban, a jótékonyságban és az oktatási mobilitásban, miközben gazdasági és döntéshozói láthatóságuk korlátozott maradt. A nemi dimenzió vizsgálata így nem mellékes kiegészítés, hanem az integráció strukturális aszimmetriáinak egyik legfontosabb indikátora volt.

A TFI-modell alkalmazása lehetővé tette annak bemutatását, hogy a gazdasági, kulturális és szimbolikus integráció nem azonos ütemben és nem azonos logika szerint működött. A győri zsidó földbirtokos elit története azt mutatja, hogy a modernitásban az integráció nem egyirányú folyamat, hanem folyamatosan újratárgyalt, politikailag és

kulturálisan sérülékeny viszony.

A gazdasági elit vidékről alkotott diskurzusa jól illeszkedik Leopold Lajos „színlelt kapitalizmus” téziséhez. A vidék nem autonóm társadalmi térként, hanem funkcionális erőforrásként jelent meg: termelési, munkaerő- és presztízsforrásként. A győri zsidó földbirtokos családok esetében a földszerzés és kastélyhasználat egyszerre jelentett gazdasági racionalitást és szimbolikus státuszemelést. A föld azonban nem oldotta fel a társadalmi távolságot; az integráció feltételes és visszavonható maradt. A centrum–periféria viszony és a feltételes integráció így egymást erősítő strukturális jelenségként értelmezhető.[627]

A kutatás elsődleges célja az volt, hogy ezeknek a családoknak a történetét a lehető legtöbb elérhető forrás – például levéltári iratok, korabeli sajtó, népszámlálások, családi iratok, szóbeli visszaemlékezések, családi képek és dokumentumok – alapján rekonstruáljam. A disszertáció alapvetően a győri és környékbeli zsidó nagybirtokos családok mélyfúrás-szerű feltárására épül. A vizsgált családok esetében feltérképeztem a származásukat, a régióba való bevándorlásuk irányait, házassági és tanulási stratégiáikat, valamint szabadidős szokásaikat és mecénási tevékenységüket is.

A kutatás első szakaszában elsősorban a családok mindennapi életére kaptam rálátást, amely izgalmas kutatási irányt kínálna, e vonatkozás részletes feldolgozása azonban jelen disszertáció keretein kívül maradt. A források elemzése során hamar kirajzolódott ugyanis, hogy a vizsgált családok által irányított gazdaságok modern mintagazdaságokként működtek. Ez határozta meg a kutatás következő nagyobb szakaszát, amely a gazdasági modernizációt, a birtokirányítás gyakorlatát és az agrárvállalkozói szerepvállalást vizsgálta. Majd a helyi társadalomba való beágyazottság került a fókuszba: hogyan viszonyultak a munkásaikhoz, építettek-e munkáslakásokat, biztosítottak-e infrastrukturális fejlesztéseket, milyen volt a paternalista kapcsolatrendszerük. Ezt követően a zsidó földbirtokos családokat történelmi arisztokrata és egyházi szomszédaikkal vetettem össze. Vizsgálatom során arra fókuszáltam, hogy a szomszédos uradalmak mióta voltak az adott családok vagy egyházi intézmények tulajdonában, milyen társadalmi és gazdasági háttérrel rendelkeztek, hogyan irányították birtokaikat, milyen modernizációs lépéseket tettek, mennyire voltak beágyazottak a helyi közösségbe, milyen iskoláztatási stratégiákat alkalmaztak, milyen életmódot folytattak, valamint milyen célkitűzéseket fogalmaztak meg. Elemzésem kitért arra is, hogy a földbirtokból származó bevételeiket milyen célokra fordították – például gazdasági

[627] Koloh Gábor – Halmos Károly, „A gazdasági elit vidékképe a 18. század végétől a 20. század közepéig”, *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 15, 2. sz. (2025): 122–138. hozzáférve 2025. augusztus 25. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.2.122

reinvesztálásra, reprezentációra, jótékonyságra, vallási intézmények támogatására vagy a családi vagyon gyarapítására.

Ugyanakkor törekedtem arra is, hogy az eredményeket országos és részben nemzetközi kontextusba is helyezzem. Az országos összehasonlítás során több történelmi nemesi nagybirtokos uradalmat is áttekintettem, ám a terjedelmi korlátok miatt ezek közül csak korlátozott számú reprezentatív példát emeltem be a dolgozatba. A háttérkutatás ugyanakkor jóval több uradalomra és családra kiterjedt, mint amennyi a disszertációba bekerült. A nemzetközi összehasonlítás lehetőségeit is mérlegeltem, elsősorban a galíciai zsidó földbirtokosság példáján keresztül, ahol a szakirodalomban is fellelhető egy regionális modell. Ezzel szemben más nyugat-, közép- és kelet-európai országok esetében az általam elért levéltári és szakirodalmi források alapján nem sikerült jelentős számú vagy hasonlóan komplex zsidó földbirtokos réteget azonosítani, ezért a nemzetközi kitekintést e ponton túlmenően nem tudtam bővíteni.

A kutatás következő szakasza a közvetlen környezeti és városi kapcsolatokra irányult. Megvizsgáltam, hogy a családok a birtokvásárlástól kezdve gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozásban milyen szerepet töltöttek be a tágabb közösségben, Győr városában.. A forrásokból egyértelműen kirajzolódott, hogy a legtöbb család egyfelől alkalmazkodni kívánt a helyi elitbe, másfelől zsidó identitását, vallási és közösségi kapcsolatait is próbálta megőrizni. Ez a kettősség kulcsfontosságú motívuma lett annak, amit a disszertáció strukturális beágyazottságként vagy éppen annak hiányaként azonosít.

A kutatás azzal szembesített, hogy a vizsgált családokat teljesítményük, lojalitásuk, modernizációs szerepük ellenére a közösség egésze sohasem fogadta el teljes mértékben. A szimbolikus és morális elismerés gyakran elmaradt, még ott is, ahol gazdaságilag nélkülözhetetlen szerepet töltöttek be. Ennek megértéséhez társadalomtudományi elméletek pl.: Norbert Elias, Pierre Bourdieu, Michael Marrus, Zygmunt Bauman és Shmuel N. Eisenstadt elméleti kereteit hívtam segítségül, amelyek lehetővé tették, hogy a kirekesztés strukturális és kulturális mechanizmusait is némileg értelmezni tudjam. A TFI-modell három szintje közül a gazdasági integráció stabilitása állt szemben a kulturális és szimbolikus integráció feltételességével. A gazdasági integráció nem járt együtt automatikus szimbolikus legitimációval; a zsidó nagybirtokos elit befogadása feltételekhez kötött és történetileg visszavonható maradt. Ez a kettősség a Marrus-féle „feltételes asszimiláció” fogalmával rokon, amely szerint a befogadás bármikor visszavonható maradt.

6.2. Heurisztikus érték és lehetséges további kutatási irányok

A disszertáció elsőként nyújt átfogó, több családra és több generációra kiterjedő, mikrotörténeti alapú elemzést a győri és Győr környéki zsidó nagybirtokos elitről. A kutatás nemcsak új empirikus adatokkal gazdagítja a helyi földbirtok-történeti és zsidó társadalomtörténeti ismereteket, hanem értelmezési szintet is kínál, amely összekapcsolja a gazdasági modernizáció, a társadalmi integráció és a szimbolikus kirekesztés folyamatait. A munka heurisztikus értékét talán az nyújtja, hogy újraértelmezi a zsidó helytörténet fogalmát, mivel nem önmagukban vizsgálom a helyi zsidó közösségek és családok történetét, hanem együtt azok interakcióival (a szomszédokkal és a többségi társadalommal), különös tekintettel a társadalmi mezők közötti mozgásra és a strukturális feltételekhez való alkalmazkodásra. Az összehasonlító megközelítés, amely a győri zsidó nagybirtokosokat történelmi nemesi, valamint egyházi földbirtokos szomszédaikkal veti össze, nem cél, hanem módszer volt: eszköz ahhoz, hogy érvényes társadalomtörténeti állításokat tehessünk az eltérő társadalmi csoportok mezőbeli mozgásairól, stratégiáiról és lehetőségeiről.

A disszertáció eredményei további kutatások kiindulópontjául szolgálhatnak. Egyfelől lehetőség nyílik a zsidó nagybirtokosság részletesebb vizsgálatára más régiókban, például az Alföldön, Északkelet-Magyarországon vagy Erdélyben, másfelől a vizsgálat horizontja bővíthető a városi–vidéki kapcsolatrendszerek, női szerepek vagy a vallási élet dimenzióinak aprólékosabb bevonásával is. A kutatás rámutatott arra is, hogy a zsidó nagybirtokos réteg története nem csupán a gazdaságtörténet része, hanem a társadalomszerkezet és az etnikai-kulturális integráció történetének kulcseleme. A nemi dimenzió beemelése Crenshaw interszekcionális kirekesztés-értelmezésével erősíti a TFI-modell értelmező erejét, rámutatva, hogy a női szereplők egyszerre voltak gazdasági aktorok és aszimbolikus láthatatlanság elszenvedői.

A TFI-modell (a többszintű, feltételes integráció modell) értelmező ereje abban áll, hogy nemcsak a győri esettanulmány értelmezésére bizonyult alkalmasnak, hanem általánosabb történeti belátásokat is kínál a modern társadalmak peremhelyzetű elitcsoportjainak működéséről. A modell rávilágíthat arra, hogy a gazdasági siker nem konvertálható automatikusan társadalmi elismeréssé, és hogy az integráció mindig intézményi, kulturális és szimbolikus feltételekhez kötött. A győri zsidó földbirtokos elit története ebben az értelemben nem kivétel, hanem a közép-európai zsidó modernitás egyik jellegzetes változata. A modernizációs szerep és a kirekesztés egyidejűsége nem anomália, hanem strukturális sajátosság volt.

A vizsgált esetek arra utalnak, hogy a lojalitásra és teljesítményre épülő társadalmi viszony nem eredményez automatikusan stabil, visszavonhatatlan integrációt. A 19. századi polgári emancipáció keretében a jogi egyenlőség és a gazdasági hasznosság lehetőséget teremtett a társadalmi részvételre, azonban az elfogadás szimbolikus dimenziója feltételes maradt. A TFI-modell ebben az összefüggésben azt mutatja meg, hogy az integráció nem egységes és végleges állapot, hanem eltérő szinteken – jogi, gazdasági és kulturális dimenziókban – valósul meg, és történetileg visszavonható. A társadalmi jelenlét fennmaradhat, miközben annak jelentése és elismerése instabillá válik. A győri zsidó földbirtokos elit esete így nem pusztán egy csoport integrációs története, hanem annak példája, miként válhat egy teljesítményalapú és lojalitásra épülő társadalmi pozíció politikai fordulópontok idején újraértelmezhetővé.

Kutatási fókusz és korlátok

A kutatás során tudatosan választottam ki azokat a fókuszpontokat, amelyek mentén a győri és környékbeli zsidó földbirtokos elit strukturális pozícióját, modernizációs stratégiáit és társadalmi integrációs lehetőségeit kívántam feltárni. E választás szükségszerűen járt együtt bizonyos dimenziók háttérbe szorításával, míg más hiányosságok a rendelkezésre álló források korlátaiból, illetve az alkalmazott elméleti-módszertani keretek beszűküléséből fakadtak. Az egyik legfontosabb vállalt döntésem az volt, hogy nem vizsgáltam részletesebben a női szerepeket, így például König Kálmánné vagy más özvegyek gazdasági tevékenységét. A nemi szerepek társadalomtörténeti vizsgálata kétségtelenül jelentős, és jövőbeli kutatások számára fontos, továbbgondolásra érdemes irányként rajzolódik ki. Hasonlóképp, a vallásgyakorlat mindennapi aspektusai, a családon belüli vallási öröklődés, a rituális élet gyakorlata vagy a zsinagógai szerepvállalás sem képezték a vizsgálat középpontját, jóllehet ezek lényeges kontextust biztosíthatnának a társadalmi integráció és identitásképződés értelmezéséhez. A történelmi földbirtokos réteggel való összehasonlítás, bár elméletileg megalapozott, szintén korlátozott maradt. A referencia-csoport túlnyomórészt nemesi családokból állt, és nem tudtam bevonni a keresztény polgári nagybirtokosokat, akik gazdasági profiljukban közelebb álltak a vizsgált zsidó családokhoz. Ez torzíthatta a zsidó elit pozíciójának értelmezését. Nemzetközi kitekintésre is csak korlátozottan nyílt lehetőségem, a galíciai modell vizsgálatán túl más európai példák nem kerültek részletes feldolgozásra, elsősorban a releváns források hiánya miatt. A mikrotörténeti rekonstrukció lehetőségei több ponton is beszűkültek. Noha egyes családok esetében rendelkezésre álltak utalások a mindennapi életvitelre, levelezésekre vagy családi legendáriumra, ezek sokszor hiányosak vagy elvesztek. Különösen a Lévay, a Szold és

a Laendler Aladár család esetében tapasztaltam, hogy személyes iratok, naplók vagy szóbeli visszaemlékezések nem álltak rendelkezésre. Több esetben szembesültem azzal is, hogy ezek a családok nyomtalanul eltűntek a közösségi emlékezetből, és fizikai örökségük például kastélyaik vagy gazdasági épületeik pusztulófélben vannak. Ezek az „elmosódott nyomok" jelentősen megnehezítették a történeti rekonstrukciót, és fokozott heurisztikai munkát igényeltek.

A kutatás során alkalmazott „duális beágyazottság" modell, amely a gazdasági integráció és a szimbolikus kirekesztés egyidejűségét hivatott értelmezni, hasznos kiindulópontként szolgált. Ugyanakkor több ponton is érzékeltem korlátait. A modell bizonyos merevsége nem tette lehetővé az átmeneti vagy kevert pozíciók érzékeny megragadását, és kevéssé reflektált a generációs eltérésekre, a családon belüli különbségekre vagy a női szerepek eltérő típusaira. A strukturális beágyazottság elméleti kategóriáját főként elméleti szinten használtam, és nem mindig tudtam empirikusan kimutatni konkrét mutatókon keresztül. A vallási identitás és a gazdasági szerep közötti feszültségek, például a szombati munkavégzés dilemmája, a kóser termelés gazdasági következményei csak érintőlegesen jelentek meg, noha ezek a „kettős beágyazottság" gyakorlati működésének kulcstényezői lehettek volna. További kihívást jelentett számomra, hogy a családok gazdasági és társadalmi hálózatait, például gazdasági egyleti tagságot, rokoni kapcsolatokat vagy elitkörökhöz való kapcsolódást nem tudtam rendszerszinten feltérképezni, és ezek vizualizálása (pl. GIS, hálózatelemzés útján) sem valósult meg. A politikai kontextus különösen a helyi közigazgatás, a nemzetiszocialista mozgalmak vagy állami intézmények szerepe szintén nem került központi elemzési szintre, noha ezek döntő módon befolyásolhatták a vizsgált családok beágyazottságát. A vizsgált időszak súlypontozása is egyensúlytalanságot mutat, az 1850 és 1918 közötti korszakot részletesebben tárgyaltam, míg a Horthy-korszak, annak ellenére, hogy a numerus clausus, a zsidótörvények és a földelkobzások alapvetően formálták a családok stratégiáit, csupán érintőlegesen jelent meg. Ez a hangsúlyeltolódás részben a rendelkezésre álló forrásokkal, részben pedig a kutatás modernizációs fókuszának korai megerősödésével magyarázható.

Az 1919–1944 közötti korszak – a numerus clausus bevezetésétől a földelkobzásokig terjedő időszak – részletes elemzése ezért egy következő kutatási fázist igényel. A TFI-modell visszavonhatósági tézisének teljes empirikus alátámasztása csak akkor válhat lehetségessé, ha a Horthy-kori jogi kizárás mechanizmusai, a zsidótörvények helyi végrehajtása és a családi stratégiák ezekre adott válaszai önálló, levéltári alapú vizsgálat tárgyává válnak. E disszertáció e korszakra vonatkozóan nem lezárást, hanem kutatási keretet kínál.

Mindezek tudatában úgy vélem, hogy a disszertáció egyik pozitívuma az, hogy nem

tekintem lezártnak az elméleti modellt, hanem reflexív módon tártam fel annak kereteit és határait. A társadalomtörténeti vizsgálat interdiszciplináris megközelítése, a gazdaságtörténet, a vallástörténet és a társadalomelmélet metszéspontjában olyan új értelmezési horizontokat nyitott meg, amelyek a győri zsidó földbirtokosság történetének mélyebb megértéséhez járulhatnak hozzá.

Kollektív felejtés és emlékezeti kirekesztés

A győri zsidó iparos- és földbirtokos elit a 19–20. század fordulóján a város gazdasági modernizációjának meghatározó szereplője volt. A háborút követően azonban jelenlétük nem épült be a városi kollektív emlékezetbe. Neveik ritkán jelennek meg közterületi elnevezésekben, a helyi identitásnarratívákban és a generációs emlékezetben. A második világháború nemcsak fizikai pusztítást okozott, hanem az emlékezeti infrastruktúra megszakadását is: a közösség szétesése, a tulajdonviszonyok radikális átalakulása és a túlélők elvándorlása következtében az emlékezeti kontinuitás megszűnt. A háború utáni helyi önkép újraszerveződése során a zsidó modernizátorok szerepe nem integrálódott a város történeti narratívájába. A felejtés így nem pusztán hiányként, hanem strukturális emlékezeti átrendeződésként értelmezhető. A hallgatás ebben az értelemben nem puszta hiány, hanem emlékezeti forma: a falutörténetek „mi”-kategóriájából kimaradó zsidó földbirtokos elit a helyi identitás szimbolikus határán helyezkedik el. A regionális modernizáció egyik jelentős szereplőcsoportja így fokozatosan kikerült a beszélhető múlt tartományából. A teljes eltűnés azonban még nem következett be. A helyi tanítók és helytörténészek feljegyzései, iskolai jubileumi kiadványok és kisebb gyűjtések részlegesen megőrizték a győri zsidó földbirtokos elit parányi emlékét. E nagyon töredékes források lehetővé teszik, hogy e családok egykori jelenléte még nem tűnjön el teljesen a falvak történeti emlékezetéből.

A lokális történeti narratívákból a zsidó közösségek hiánya nem pusztán forráshiánnyal magyarázható, hanem a helyi identitásépítés sajátos logikájával is. Vajda András[628] rámutat, hogy a falutörténetek szerzői többnyire a közösség folytonosságát és önazonosságát hangsúlyozzák, így a múlt örökségesítése szelektív módon történik. E narratívák a „mi”-kategóriát konstruálják meg, amelybe nem minden egykori szereplő integrálódik. A zsidó lakosság eltűnése e helyi történeti elbeszélésekből ezért nem egyszerű feledés, hanem strukturális emlékezeti kizárás. Jan Assmann fogalmával élve az elhallgatás az emlékezet egyik

[628] Vajda András, *A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük*, in: *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai* (Kolozsvár, 2012).

formája: a hiány maga válik emlékezeti alakzattá.[629] A Győr környéki települések példája azt mutatja, hogy a háború utáni önkép újraszerveződése során a zsidó földbirtokos és iparos elit nem integrálódott a közösségi identitás narratívájába, így egykori jelenlétük a beszélhető múlt peremére szorult.

A vizsgált elitcsoport nem rendelkezett olyan történeti-politikai beágyazottsággal, amely a politikai fordulatok idején stabil védelmet jelenthetett volna. Ez az integráció strukturális sérülékenységét tette láthatóvá.

6.3. Zárógondolatok

A disszertáció azt mutatta meg, hogy a zsidó földbirtokos elit története nem csupán gazdasági felemelkedés és tragikus pusztulás narratívája, hanem egy olyan társadalmi kísérlet története, amelynek középpontjában az elfogadásért folytatott küzdelem állt. A győri földbirtokos családok modernizációs teljesítménye nélkül a térség gazdasági fejlődése másképp alakult volna, társadalmi státuszuk azonban soha nem vált teljesen stabil és megkérdőjelezhetetlen pozícióvá. A dolgozat így nemcsak egy lokális elit történetét rekonstruálja, hanem hozzájárul a zsidó modernitás közép-európai tapasztalatának megértéséhez is: ahhoz a folyamathoz, amelyben a gazdasági részvétel és a társadalmi elfogadás közötti feszültség végigkísérte a zsidó emancipáció korszakát. A győri zsidó földbirtokos elit gazdaságilag a modernizáció jelentős szereplője volt, ugyanakkor szimbolikus legitimációja feltételes és politikai fordulópontok idején visszavonható maradt.

A disszertáció nemzetközi kontextusban is releváns felismerése az lehet, hogy a vizsgált győri zsidó földbirtokos elit esetében a gazdasági integráció és a szimbolikus elfogadás nem egymást követő, lineáris folyamatként, hanem tartósan elvált, feltételes és visszavonható szintekként jelent meg. A családok jelentős gazdasági tőkét halmoztak fel, modernizációs és innovációs stratégiáik hozzájárultak a régió fejlődéséhez, a kulturális és különösen a szimbolikus integráció korlátai – a TFI-modell logikáját követve – mégis fennmaradtak. Ez a kettősség illeszkedik a nemzetközi történeti-szociológiai kutatások azon eredményeihez, amelyek a gazdasági siker és a társadalmi elfogadottság közötti aszimmetriát dokumentálják (Galícia, Bukovina, Morvaország példája). A győri esettanulmányok hozzájárulhatnak e kutatásokhoz azzal, hogy részben feltárják a jelenség lokális mechanizmusait, a nemi, vallási és osztályalapú metszetek szerepét is beleértve. Eredményei ezért nemcsak a magyarországi, hanem a közép-európai

[629] Jan Assmann, *A kulturális emlékezés. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (Budapest: Atlantisz, 1999).

modernizáció és társadalmi integráció történetének értelmezéséhez is szempontokat nyújthatnak.

A kutatás során nem csupán történeti adatokat és társadalmi mintázatokat igyekeztem feltárni, hanem megpróbáltam megérteni, miként működött a társadalmi elfogadás és kirekesztés rendszere egy olyan korszakban, amely egyszerre kínált lehetőségeket és zárt le horizontokat. A győri és környéki zsidó földbirtokos családok történetének rekonstruálása, nevük, életútjuk, stratégiáik és tragédiáik feltárása nem csupán tudományos vállalkozás volt, hanem egyfajta emlékezeti és erkölcsi rekonstrukció is. A kutatás alatt számomra is világosabbá vált, hogy a modernitás és a befogadás nem mindig jár együtt, s hogy a társadalmi hasznosság és lojalitás önmagában még nem biztosítja az elfogadottságot. Az elemzett családok példája éles fényt vet arra, hogy a társadalmi mezők milyen mértékben tudnak zártak maradni akkor is, amikor felszínesen már a modernizáció és az emancipáció diskurzusa uralja a közbeszédet. A zsidó földbirtokosok története a feltételes társadalmi integráció és a visszavonható elfogadás története is – egy az olyan történetek közül, amelyeknek alapján Michael Marrus vagy Pierre Bourdieu az elméletét megalkotta.

Ez a kutatás ugyanakkor nem csupán veszteségtörténet. A vizsgált családok modernizációs teljesítménye, közösségi szerepvállalása és társadalmi stratégiái azt is megmutatják, hogy léteztek párhuzamos modernitások és alternatív integrációs utak is. Az, hogy ezek végül sok esetben megszakadtak, nem csökkenti értéküket. Éppen ezek az elhallgatott, elfeledett vagy kiszorított történetek adhatnak új értelmet a múlt kritikai megértésének. A kutatás számomra személyesen is átalakító erejű volt. Az ismeretlenné vált nevek mögött olyan sorsok és stratégiák rajzolódtak ki, amelyek a mai napig kérdéseket vetnek fel a társadalmi igazságosságról, a közösségi emlékezet szelektivitásáról, valamint a befogadás valódi természetéről. Bízom benne, hogy e disszertációval nemcsak egy történeti réteget sikerült feltárni, hanem hozzájárulhattam ahhoz is, hogy ezek a sorsok – legalább helyi szinten – visszakerüljenek a közös emlékezet és a történeti diskurzus térképére.

SZAKIRODALOM

Levéltári források

Bonyhádi Levéltár. *A bonyhádi zsidóság története.* https://archivum.bonyhad.hu/contents/hirek/mauzoleum.pdf (hozzáférés: 2025. augusztus 25.)

Fejér Megyei Levéltár. *Fejér vármegye alispánjának iratai, 1876.* Ábel Julianna kutatása alapján.

Fejér Megyei Levéltár. *Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre*. Székesfehérvár, 1931–1932., Ábel Julianna kutatása.

Magyar Országos Levéltár (MOL). *Helytartótanácsi iratok*. 1848/1287. sz. „Tervezet a zsidók mesterjogának engedélyezésére."

Győri Szabó Gyula Megyei Levéltár (GYSmL). Győr város levéltára. *Zsidó protocollum és összeírás*. Fond 1.

Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (GyMSMGyL) *Győr-Moson Vármegye főispáni iratai*. 213/1933. sz. A rendőrség 1933. április 22-i jelentése.

Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltár (GYSmL): *Alispáni iratok* –2315/1929. sz. Szűcs Géza indítványa, 1929. február 8. – 2697/1929. sz. A Győr-városi Gazdakör beadványa az alispánhoz, 1929. február 7. – 2697/1929. sz. A vármegye törvényhatósági bizottságának felirata a kereskedelmi miniszterhez, 1929. február 23.

Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (GyMSMGyL) – *Győr-Moson Vármegye főispáni iratai*:

– 434/1933. sz. A főispán 1933. szeptember 26-i levele a miniszterelnökhöz.

Győr Város Levéltára (GVL). *Panasziratok*. Leopold Ignác beadványa, 1826. november 3.

Győr. 1925. Leltári szám: VIII. 6680/1–3.

Anyakönyvek

Egyed, római katolikus anyakönyv, IV/76.

Nagytétény, izraelita születési anyakönyv. 1868/24. sz.

Jogforrások

II. József. *Toleranzpatent für die Juden in den österreichischen Erblanden* (1782). In *Josephinische Gesetze und Verordnungen für die deutschen Erbländer*. Herausgegeben von Alfons Lhotsky. Wien: Holzhausen, 1915.

1840. évi XXIX. törvénycikk a zsidókról. In *Magyar Törvénytár. 1836–1840. évi törvénycikkek*. Szerkesztette Márkus Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1897.

Ideiglenes Iparrendtartás. Birodalmi rendelet, 1851. május 20., §§16–20.

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. In *Magyar Törvénytár. 1867–1871. évi törvénycikkek*, szerk. Márkus Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1896.

1872. évi XVII. törvénycikk az iparűzési szabadságról. In *Magyar Törvénytár. 1872. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin-Társulat, 1897.

1881. évi XLV. törvénycikk az ipari hitelről. In *Magyar Törvénytár. 1881. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin-Társulat, 1882.

1884. évi XVI. törvénycikk az ipari előnyökről. In *Magyar Törvénytár. 1884. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin-Társulat, 1885.

1895. évi XLII. törvénycikk a bevett vallásokról. In *Magyar Törvénytár 1894–1895. évi törvénycikkek*. Szerkesztette Márkus Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1897, 270–272

Szabadalmi leírások

Szabadalmi leírások. 29201. lajstromszámú szabadalmi leírás – *Répakiemelő gép.* Hungaricana. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZTNH_SzabadalmiLeirasok_029201/?pg=2&layout=s (hozzáférés: 2025. január 15.).

Szabadalmi Közlöny. 8. évf., 13. sz. (1903. március 28.):114., „27226. lajstromsz. Mautner Henrik bérlő Győr-Mindszenten – Eljárás kátrányvakolat és kátrányvakolatból vízhatlan burkolat előállítására. VIII/a. oszt. 1902. szept. 22.”

Szabadalmi Közlöny. 29. évf., 12. sz. (1924. június 15.):243., „85663. lsz. Mautner Henrik földbirtokos Budapesten – Csőkötés. Ve/1. oszt. 1923. március 9.”

Interjúk

Debreceni földbirtokos zsidó családok, Adler László és Adler Lászlóné, Florida on-line 2022.08.10.

Győri zsidó vállalkozók Áldozó István, Győr, 2021.10.09.

Győri rabbik, Ranschburg Hildegárd, Pannonhalma, 2020. 11.10.

Győri zsidó vállalkozók, Ronnie Ben-david, Győr, 2024. 07.18.

Győri zsidó családok, Spitzer Olga, 2019.12.10.

Győri zsidó vállalkozók, Szakál Gyula, 2019. 10.09.

Győr környéki zsidó földbirtokosok, Szalay Balázs, Csorna, 2020. 09.15.

Győri zsidó családok, Szedő Miklós, Budapest, 2018. 11.12.

König család, Bánki Esther, Győr, 2024. 07.14.

König család, Kiss Lászlóné szül. Soós Ilona., Tét, 2021. 05.10.

König család, dr. Nagy Erzsébet, Gyömöre, 2020. 07.02.

König és a Perl család, Perl Martin, Győr, 2024. 07.16.

König család, Polgár Görgy, Győr, 2025. 07.14.

König család, Szalai Katalin, Tét, 2020. 06.18.

Laendler család, Bakacs Rita, Győr, 2023. 07.10.

Laendler család, Somogyi Éva, Abda, 2020. 08.26.

Laendler család, Szimandlné Szolnoki Gabriella, Sóskút, 2020. 03.14.

Lévay Henrik, Kollár Sándor, Mezőörs, 2024.09.10.

Lévay Henrik, Farkasdi Károly, Mezőörs, 2024. 09.10.

Mautner család, Thomas Szoke, USA, 2025.06.12.

Mautner család, Sándor Gabriella édesapja, Jánosháza, 2022.09.12.

Mautner család, Eller Gizella, Kimle, 2020. 08.18.

Mautner család, Mautner Albert, Berlin, 2023.10.12.

Mautner család, dr. Szalai Sándor, Győr, 2025. 03.04.

Mautner család, Zsumbera Árpád, 2020. 10.21.

Mautner, Villányi Tibor, Kimle, 2024.12.10.

Polgár család. Menzl Anna, Svájc on-line, győri zsidók, 2021.02.05.

Stern család, Zsirai Antal, Egyed, 2025.04.12.

Szapudi-Laendler István, Dr. Cserháti Gézáné, Óvár, Laendler Zsófia, Óvár, 2021. 07.08.

Nyomtatott és sajtóforrások

A Nép. 7. évf., (1925. június 23.).

Aero. 6. évf., 23. sz. (1918): 23.

Alkotmány. 19. évf., 297. sz. (1914. november 25.).

A Reggel: Politikai napilap. 2. évf., 214. sz. (1918. november 19.): 3.

Az Est. 18. évf., 115. sz. (1927. május 21.).

Az Ujság. 16. évf., 96. sz. (1918. április 23.).

Budapesti Hírlap. 10. évf., (1890. szeptember 10.).

Budapesti Hírlap. 14. évf., 294. sz. (1894. október 24.).

Budapesti Hírlap. 20. évf., 88. sz. (1900. március 30.).

Budapesti Hírlap. 281. sz. (1911. november 18.): 18.

Budapesti Hírlap. 44. évf., (1924. október 14.).

Dunántúli Hírlap. 9. évf., 19. sz. (1901. március 3.): 4.

Dunántúli Hírlap. 9. évf., (1901. március 3.): 6.

Dunántúli Hírlap. 12. évf., 22. sz. (1904. február 21.): 3.

Dunántúli Hírlap. 15. évf., 152. sz. (1907. december 19.): 2.

Dunántúli Hírlap. 16. évf., 103. sz. (1908. szeptember 3.): 3.

Dunántúli Hírlap. 17. évf., (1909. június 3.): 3.

Dunántúli Hírlap. 20. évf., 57. sz. (1912. május 14.).

Dunántúli Hírlap. 24. évf., 219. sz. (1916. szeptember 26.): 2.

Dunántúli Hírlap. 29. évf., 23. sz. (1921. január 29.): 2.

Dunántúli Hírlap. 31. évf., 196. sz. (1923. augusztus 31.): 2.

Dunántúli Hírlap. 31. évf., 236. sz. (1923. október 18.): 3.

Dunántúli Hírlap. 34. évf., 208. sz. (1926. szeptember 13.): 1.

Dunántúli Hírlap. 5. évf., 63. sz. (1933. március 17.): 3.

Dunántúli Hírlap. 5. évf., 142. sz. (1933. június 25.): 3.

Dunántúl. 30. évf., 229. sz. (1940. október 8.).

Egri Újság. 1. évf., 94. sz. (1894. október 26.).

Egyenlőség. 45. évf., 1. sz. (1926. január 2.).

Felsődunántúli Hétfői Újság. 3. évf., 36. sz. (1929. szeptember 9.): 2.

Felsődunántúli Hétfői Újság. 5. évf., 24. sz. (1931. június 8.): 2.

Felsődunántúli Hétfői Újság. 3. évf., 43. sz. (1929. október 28.): 2.

Fővárosi Közlöny. 25. évf., 78. sz. (1914. december 11.).

Győri Friss Újság. 10. évf., 16. sz. (1909. január 21.): 1–2.

Győri Friss Újság. 11. évf., 5. sz. (1910. január 8.): 1.

Győri Friss Újság. 13. évf., 167. sz. (1912. augusztus 30.): 1.

Győri Friss Újság. 14. évf., 148. sz. (1913. július 2.): 1.

Győri Friss Újság. 14. évf., 149. sz. (1913. július 3.): 1.

Győri Friss Újság. 15. évf., 54. sz. (1914. május 12.): 1.

Győri Friss Újság. 29. évf., (1924. október 15.).

Győri Hírlap. 34. évf., 11. sz. (1923. január 14.): 3.

Győri Hírlap. 39. évf., 90. sz. (1895. október 7.): 1.

Győri Hírlap. 41. évf., 95. sz., (1897. április 28.).

Győri Hírlap. 41. évf., 211. sz. (1897. szeptember 17.): 2.

Győri Hírlap. 44. évf., 294. sz. (1900. december 23.): 2.

Győri Hírlap. 45. évf., 294. sz. (1901. december 18.).

Győri Hírlap. 57. évf., 85. sz. (1913. április 13.): 6.

Győri Hírlap. 61. évf., 251. sz. (1917. november 1.): 2.

Győri Hírlap. 64. évf., 8. sz. (1920. január 11.): 3.

Győri Hírlap. 64. évf., 260. sz. (1920. november 13.): 2.

Győri Hírlap. 71. évf., 73. sz. (1927. március 31.): 2.

Győri Hírlap. 71. évf., 115. sz. (1927. május 21.): 4.

Győri Híradó, 1. évf., 54. sz. (1913. július 1.): 2.

Győri Híradó. 1. évf., 121. sz. (1913. szeptember 20.): 1.

Győri Híradó. 1. évf., 178. sz. (1913. november 27.): 2.

Győri Híradó. 2. évf., 218. sz. (1914. szeptember 13.): 2.

Győri Híradó. 2. évf., 233. sz. (1914. szeptember 30.): 2.

Győri Híradó. 3. évf., 213. sz. (1915. szeptember 10.): 2.

Győri Közlöny. (1851. október 14.): 2.

Győri Közlöny. (1865. április 9.): 1.

Győri Közlöny. (1867. július 12.): 3.

Győri Közlöny. 12. évf., 38. sz. (1868. május 10.): 4.

Győri Közlöny, 40. évf., 81. sz. (1896. július 9.): 2.

Győri Közlöny. 13. évf., 5. sz. (1869. január 17.): 20.

Győri Közlöny. 13. évf., 78. sz. (1869. szeptember 30.): 2.

Győri Közlöny. (1871. március 5.): 2–3.

Győri Közlöny. 23. évf., 13. sz. (1879. február 13.): 2.

Győri Közlöny. 27. évf., 22. sz. (1883. március 15.): 2.

Győri Közlöny. 36. évf., 90. sz. (1892. október 16.): 2.

Győri Közlöny. 40. évf., 84. sz. (1896. július 16.).

Győri Napló. 5. évf., 37. sz. (1907. február 14.): 2.

Győri Napló II. 5. évf., 83. sz. (1907. április 12.): 1.

Győri Napló. 5. évf., 214. sz. (1907. szeptember 19.): 1.

Győri Napló II. 7. évf., 107. sz. (1909. május 11.): 3.

Győri Nemzeti Hírlap. (1944. március 25.): 3.

Győri Újság. 2. évf., 26. sz. (1909. február 2.): 3.

Győri Újság. (1914. október 4.): 2.

Győr Vármegye Hivatalos Értesítője. 23. évf., 4. sz. (1921. február 10.): 8.

Győrvármegye hivatalos értesítője. 24. évf., 38. sz. (1922. november 22.): 4.

Hadtörténelmi Közlemények. 124, no. 3 (2011): 679–740.

Kisalföld. 14. évf., 207. sz. (1969. szeptember 7.): 7.

Központi Értesítő. 16. évf., 2. félév, 104. sz. (1891. december 13.).

Központi Értesítő. 48. évf., 48. sz. (1923. november 29.): 1.

Köztelek. 5. évf., 42. sz. (1895. május 25.): 904.

Köztelek. 33. évf., 59. sz. (1897. július 24.): 954.

Köztelek. 23. évf., 79. sz. (1913. október 11.): 2711.

Köztelek. 34. évf., 43-44- sz. (1924. június 8.): 539.

Krajcáros Újság. 7. évf., 107. sz. (1909. május 11.): 3.

Magyar Hírlap. 9. évf., 164. sz. (1899. június 16.).

Magyar Hírlap. 40. évf., 173. szám (1930. augusztus 2.).

Magyar Hírlap. 40. évf., 176. sz. (1930. augusztus 5.): 2.

Magyar Hírlap. 40. évf., 190. sz. (1930. augusztus 9.): 2.

Magyar Nemzet. 20. évf., 244. sz. (1901. szeptember 30.).

Magyar Nyomdászat. 5. évf., 12. sz. (1892. december 1.).

Magyarország. 3. évf., 194. sz. (1896. július 15.).

Magyar Polgár. (1902. július 16.): 7.

Molnárok Lapja. 28. évf., (1921. április 2.): 130.

Molnárok Lapja. 38. évf., 24. sz. (1931. június 13.): 291.

Múlt és Jövő. 14. évf., (1924): 358.

Múlt és Jövő. 1992/4: 83–92.

Napi Hírek. (1934. augusztus 29.).

8 Órai Újság. 10. évf., 238. sz. (1924. november 9.).

Pápai Hírlap. 10. évf., 17. sz. (1913. április 26.).

Pápai Hírlap. 29. évf., 9. sz. (1922. március 4.): 3.

Pápai Közlöny. 26. évf., 1. sz. (1916. január 2.): 4.

Pápa és Vidéke. 16. évf., 131. sz. (1921. június 12.): 3.

Pesti Hírlap. 16. évf., (1894. október 24.).

Pesti Hírlap. 23. évf., 270. sz. (1901. szeptember 30.).

Pesti Hírlap. 26. évf., 41. sz. (1904. február 10.).

Pesti Hírlap. 36. évf., 225. sz. (1914. szeptember 14.).

Soproni Hírlap. 18. évf., 294. sz. (1931. december 30.).

Színházi Élet. 24. évf., 38. sz. (1934. szeptember 9.).

Tolnavármegye. 1. évf., 5. sz. (1891. február 1.): 5.

Új Élet. 1. évf., 3. sz. (1946. február 21.): 6.

Új Nemzedék. 9. évf., 117. sz. (1927. május 24.).

Vasárnapi Ujság. 44. évf., 18. sz. (1897. május 2.): 285.

Vásárhelyi Reggeli Újság. 20. évf. (1924. október 16.).

Vásárhelyi Napló. 1. évf., 209. sz. (1924. október 15.): 2.

Világ. (1924. október 12.).

Online sajtó

„A görög, aki magyarrá akart válni – Sina Simon.” https://index.hu/tudomany/tortenelem/2016/12/26/sina_simon/ (hozzáférés: 2025. augusztus 24.).

Konferencia előadás

Bagi Zoltán Péter**:** „Áttekintés a győri zsidóság múltjáról.” Előadás a *A győri zsidóság múltja* című konferencián. Győr, 2024. november 20.

Felhasznált Irodalom

Ábel Julianna. *Sóskút a II. világháború előtt*. Sóskút: Községért Közhasznú Alapítvány, 2015.

Antaliné Hujter Szilvia. “Győr ‘iparfaluja’ – Győrsziget. A győri ipar győrszigeti kezdetei.” *Győri Szalon,* 2023. október 25.. https://www.gyoriszalon.hu/news/18217/62/ (hozzáférés: 2024. augusztus 15.)

Assmann, Jan. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz, 1999.

Auderset, Juri. “‘This Imagined World of “Modern” Work’: Agricultural Labourers outside Industrial Imaginaries.” *Rural History*, 2023, 1–20.

Balázs Péter. „Győr társadalma a polgári forradalom előtt.” *Történeti Statisztikai Évkönyv*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1960.

Bana József. „Kísérlet a Győr városában működő vallásos egyesületek meghatározására (1737–1950 között).” In *Források és feldolgozások a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárából* 13. Győr, 2011. 71. https://library.hungaricana.hu/hu/view/GYELT_ForrFeld_13/?pg=71&layout=s&query=mautner (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Bánhegyi Jób. „Egy elfelejtett dunántúli festő. Szapudi–Laendler István élete és munkássága.” *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei* 42, no. 2 (2004): 183–204.

Bánki, Esther – Veöreös, András. „Egy bátor út a nehéz időkben – Bánki Zsuzsanna ‘Bauhäuslerin’ élete / Ein mutiger Weg in schwierigen Zeiten – Das Leben der Bauhäuslerin Zsuzsanna Bánki.” In *Kortárs építészettörténet V. – 100 éves a Bauhaus*. Győr: Széchenyi István Egyetem, 2019.

Bauman, Zygmunt. *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press; Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991.

Berkes Tímea. *A „végső megoldás” Győr-Moson-Pozsony vármegyében.* Diplomamunka. Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1995.

Birnbaum, Pierre. *Jewish Destinies: Citizenship, State, and Community in Modern France*. New York: Hill and Wang, 2000.

Bolgár Dániel. „Pengébb zsidók, deltásabb keresztények. Diskurzus a zsidó testről és észről a 19. századtól a holokausztig.” In: Bolgár Dániel – Fenyves Katalin – Vér Eszter Virág (szerk.), *Egy polgár emlékkönyvébe. Tanulmányok a 66 éves Gerő András tiszteletére.* Budapest: KIR Bt., 2018, 13–79. https://www.academia.edu/37568203 (hozzáférés: 2025. augusztus 24.).

Boros Zoltán. *A magyarországi bencések gazdálkodása a dualizmus idején: a doktori (PhD) értekezés tézisei.* PhD tézis, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2024.

Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.

Bourdieu, Pierre. *The Forms of Capital*. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, edited by John G. Richardson, 241–258. New York: Greenwood, 1986.

Bourdieu, Pierre. "Social Space and Symbolic Power." *Sociological Theory* 7, no. 1 (1989): 14–25.

Bourdieu, Pierre. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press, 1990.

Bourdieu, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991.

Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York: Columbia University Press, 1993.

Bourdieu, Pierre. *Masculine Domination*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001.

Bricht Lipót. *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapítástól 1895-ig*. Budapest: Singer és Wolfner, 1896.

Braham, Randolph L. *A népirtás politikája. A holocaust Magyarországon*. 2 köt. Budapest: Gondolat, 1988.

Crenshaw, Kimberlé. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–1299.

Csendes Tünde. "A gabonakereskedelem és a zsidó gabonakereskedők Győrben." *Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat* 89 (2022): 141–160. https://doi.org/10.52656/KORALL.2022.03.007 (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Danyi Pál. „*Magyar pénzértékindex – árak és devizák alapján 1754-től.*" Ártörténet.hu, 2025. https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/ (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Dávid Lajos. „Győr az ellenforradalmi rendszer idején." In: Dávid Lajos – Lengyel Alfréd – Z. Szabó László (szerk.): *Győr. Várostörténeti tanulmányok.* Győr, 1971.

Dóka Klára. „A kézművesipar a török kiűzésétől a céhek megszüntetéséig (1686–1872)." In *A magyar kézművesipar története*, szerkesztette Szulovszky János. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2005.

Domán István. *A Győri Izraelita Hitközség története, 1930–47*. Budapest, 1979.

van Drunen, H. F. *A Sanguine Bunch: Regional Identification in Habsburg Bukovina, 1774–1919.* PhD diss., University of Amsterdam, 2013. UvA DARE (Digital Academic Repository). https://hdl.handle.net/11245/1.397355 (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Elias, Norbert. *The Court Society*. New York: Pantheon Books, 1983.

Elias, Norbert. *The Civilizing Process.* Translated by Edmund Jephcott. Oxford: Blackwell, (1978) 2000.

Elias, Norbert. *A civilizáció folyamata.* Fordította Berényi Gábor. Budapest: Gondolat, 1987.

Elias, Norbert, and John L. Scotson. *The Established and the Outsiders.* London: Sage, 1994.

Fenyves Katalin. *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest: Corvina, 2010.

Fenyves Katalin. "When Sexism Meets Racism: The 1920 Numerus Clausus Law in Hungary." *Hungarian Cultural Studies* 4, no. 4 (2011): 87–102.

Fraser, Nancy. *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York: Routledge, 1997.

Fraser, Nancy, and Axel Honneth. *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. Translated by Joel Golb, James Ingram, and Christiane Wilke. London; New York: Verso, 2003.

Gábor Zoltán. *A magyar zsidóság jogtörténete 1526–1867.* Budapest: MTA Jogtörténeti Intézet, 1991.

Galánthai Nagy Sándor (szerk.). *Mihók-féle Magyar Compass. Magyar pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*, 24/1. Budapest: Mihók-féle Compass Kiadó, 1896.

Garai Imre. *A tanári elitképzés műhelye: A Báró Eötvös József Collegium története (1895–1950).* Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2014. https://eotvos.elte.hu/media/4f/b1/1eaab335e56ff2f1681a8236f9712b172bb42f62d3d94323e0a44ef4a836/ec_Garai.webre.pdf, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/konig-gyula-38C9/konig-gyula-eletutja-38D2/ (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Gallyas Camilló. *Győr a romváros élni akar!*. Győr: Győregyházmegyei Alap Nyomda, 1948.

Gecsényi Lajos. *A Győri Ipartestület 110 éves története*. Győr: Győri Ipartestület, 1997.

Gerő András. *Elsöprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországán*. Budapest: Gondolat, 1988. https://www.szaktars.hu/titgondolat/view/gero-andras-az-elsopro-kisebbseg-nepkepviselet-a-monarchia-magyarorszagan-1988/ (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Glässer Norbert, és Zima András. “Emancipáció 150.” *150 éves a zsidó emancipáció Magyarországon – 1. rész.* Mazsike – Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. https://mazsike.hu/150-eves-zsido-emancipacio-magyarorszagon-1-resz/ (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Gyáni Gábor: „Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben.” In: Fodor Zsuzsa (szerk.), *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 1995, 7–18. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Sk_1995_Vallpolg/?pg=17&layout=s&query=gy%C3%A1ni%20gy%C5%91r (hozzáférés: 2024. augusztus 10.).

Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest: Osiris Kiadó, 2001. https://www.szaktars.hu/osiris/view/gyani-gabor-kover-gyorgy-magyarorszag-tarsadalomtortenete-a-reformkortol-a-masodik-vilaghaboruig-osiris-tankonyvek-2001/?pg=228&layout=s&query=zsid%C3%B3 229 (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Halmos Károly. „Keretszélen körös-körül: Közép-Európa.” *Tér és Társadalom* 4, no. 2 (1990): 87–96. (hozzáférés 2025. augusztus 24.) https://www.academia.edu/75938432/Keretsz%C3%A9len_k%C3%B6r%C3%B6s_k%C3%B6r%C3%BCl_K%C3%B6z%C3%A9p_Eur%C3%B3pa (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Halmos Károly. *Az arany emberei. Jókai Mór Az arany ember című regénye gazdasági kritikai nézőpontból*. reciti, Budapest, 2024. 143-154 [Függelék] https://www.reciti.hu/2025/8759 (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Hancz István – Nagy István: *A Győri Ipartestület 130 éves története*. Győr: Győri Ipartestület, 2015.

Hamar Imre. „Egy derékba tört élet.” In: *Kisalföld*, 1969. november 23.

Hammer Gyula. *Győr: Városföldrajzi tanulmány*. Győr: Győr Szab. Kir. Város Kiadása, Széchenyi Könyvnyomda, 1936.

Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. Edited and translated by Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Hancz Gábor. *Győrsövényház története 1897-től 1920-ig*. Győrsövényház, 2020.

Hirsch, Marianne. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012.

Honvári János: „A győri gyáripar a kezdetektől az I. világháború végéig. Győr-Gyárváros.” In: Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig*. Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021

Hyman, Paula. *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women*. Seattle: University of Washington Press, 1995.

Jacobi Ágost. *Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban*. Budapest, 1938.

Karácsony Ágnes. „Pesti korzó." *168 Óra*. 16. évf., 39. sz. (2004. szeptember): 455.

Karácsony István. *Darnó és Zseli története a legrégibb időktől napjainkig.* Darnózseli: Darnózseli Község Önkormányzata, 1998.

Katus László. *A polgárosodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001.

Katus László. *A modern Magyarország születése*. Budapest: Osiris, 2012.

Katz, Jacob. *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973.

Kemény József. *Vázlatok a győri zsidóság történetéből*. Győr, 1930.

Ker Zsuzsa. „Bonyhád története." *BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék*. http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/30/30kerzsu.html#_ftnref4 (hozzáférés: 2025. augusztus 25.

Kerekes Sámuel, főszerk. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr törvényhatósági jogú szabad királyi város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre*. Budapest: Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1930.

Klement Judit. *Gőzmalmok a Duna partján: A budapesti malomipar a 19–20. században.* Budapest: Holnap Kiadó, 2010.

Klement Judit. *Hazai vállalkozók a hőskorban.* Budapest: Eötvös Kiadó, 2012.

https://real.mtak.hu/6418/1/Kszemle_CIKK_1407%20%281%29.pdf (hozzáférés: 2025. augusztus 25.)

Koloh Gábor – Halmos Károly. „A gazdasági elit vidékképe a 18. század végétől a 20. század közepéig." *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 15, 2. sz. (2025): 122–138.https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.2.122 (hozzáférés: 2025. augusztus 25.).

Kovács Alajos. „Győr város lakossága." *Magyar Statisztikai Szemle* 12, 5. szám (1934): 350.

Kövér György: *A magyar társadalomtörténet-írás historikuma*. 2. kiadás. Budapest, Korall, 2025.

Lamont, Michèle, and Virág Molnár. "The Study of Boundaries in the Social Sciences." *Annual Review of Sociology* 28 (2002): 167–195.

Leopold Lajos, ifj.: *Színlelt kapitálizmus. (1914-1917.)*. In: ifj. Leopold Lajos. Elmélet nélkül. Gazdaságpolitikai tanulmányok., Budapest: Benkő Gyula Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, 1917: 91-131. 105. https://mtda.hu/books/leopold_lajos_elmelet_nelkul.pdf (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Lippay Zoltán. „Mezőgazdaság és állattenyésztés." In *Győr vármegye,* szerkesztette Borovszky Samu. Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909.

Lupovitch, Howard N. *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility, 1729–1878*. Budapest; New York: Central European University Press, 2007. https://dokumen.pub/jews-at-the-crossroads-tradition-and-accomodation-during-the-golden-age-of-the-hungarian-nobility-9786155211317.html (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Markó László. *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Életrajzi lexikon*. Budapest: Helikon, 2000.

Marrus, Michael R. *The Politics of Assimilation: The French Jewish Community at the Time of the Dreyfus Affair.* Oxford: Oxford University Press, 1980.

McCagg, William O., Jr. *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*. Boulder, CO – New York: East European Monographs; Columbia University Press, 1972. https://books.google.hu/books?id=HJxtAAAAMAAJ (hozzáférés: 2025. augusztus 25.)

Mentes Zoltán – Galgóczi József. *Győr-Moson-Sopron megyei hidak története. Hidak Győr-Moson-Sopron megyében*. Győr: Győri Közúti Igazgatóság, 1993.

Mudde, Cas, and Cristóbal Rovira Kaltwasser. *Populism: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press, 2017.

Nagy Levente, and Gábor Hausner. "Raimondo Montecuccoli és a magyarok." *Hadtörténelmi Közlemények* 124, no. 3 2011: 679–740. https://epa.oszk.hu/00000/00018/00054/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2011_3_679-740.pdf (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Nagyné Majoros Györgyi. *Habsburg Frigyes emlékére.* Mosonmagyaróvár: Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület, 2006.

Olick, Jeffrey K. *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York: Routledge, 2007.

Oross András. „*Az 1691. évi győri belvárosi házösszeírás*." In: Fiziker Róbert – Kelemen Dávid (szerk.): *Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára*. Sopron: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára, 2022.

Osváth Gyula. „Lévay Henrik.” In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye. Irodalom, tudomány, művészet*, szerkesztette Borovszky Samu. Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1907.

Palatinus József, és Imre Halász, szerk. *Győr szabad királyi városi és Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített megyei fejek*. Győr: Pohárnik Pál kiadása, 1934.

Parkin, Frank. *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Tavistock, 1974.

Patai, Raphael. *The Jews of Hungary*. Detroit: Wayne State University Press, 1996.

Pelles Márton. „Lévay Henrik de Kistelek, báró.” *Tőzsdemúzeum*. https://tozsdemuzeum.hu/ember/levay-henrik-baro/ (hozzáférés: 2025. augusztus 25.)

Petz Aladár. *Győr szabad királyi város Szentháromság kórházának múltja és jelene, 1749–1928.* Győr, 1929.

Portes, Alejandro, and Min Zhou. “The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants.” *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530, no. 1 (1993): 74–96.

Reiszig Ede, „Győr a XVIII. század elején,” in *Győr vármegye és város története*, *Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. Borovszky Samu (Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1896–1914), II. rész: *A mohácsi vésztől a kiegyezésig*, 3. fejezet: *A XVIII. század és a franczia háborúk kora*, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/gyor-varmegye-A041/gyor-varmegye-es-varos-tortenete-irta-reiszig-ede-dr-a-szerkeszto-bizottsag-tagja-a-ref-egyhazra-vonatkozo-reszt-szabo-zsigmond-ref-lelkesz-az-a-A8CD/ii-resz-a-mohacsi-vesztol-a-kiegyezesig-AAE2/3-a-xviii-szazad-es-a-franczia-haboruk-kora-ABF3/gyor-a-xviii-szazad-elejen-AC1A/ (hozzáférve 2025. augusztus 24.)

Rozenblit, Marsha L. “Jews and German Politics: The Case of Habsburg Moravia, 1867–1918.” *Austrian History Yearbook* 55 (May 2024): 155–173. https://www.cambridge.org/core/ (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Scott, Eddie M.: *Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 1996.

Séllai Erzsébet. „Akiknek a magyar vasúthálózatot köszönhetjük: a Sina bárók mesébe illő története.” 2020. május 31. https://fmc.hu/2020/05/31/akiknek-a-magyar-vasuthalozatot-koszonhetjuk-a-sina-barok-mesebe-illo-tortenete (hozzáférés: 2025. augusztus 25.).

Shayegh, John. “Elite Outgroups and the Mobilization of Social Identity in Nativist Populist Rhetoric.” *Political Psychology* 44, no. 2 (2023): 263–281.

Ruff, Andor. szerk. *Mosonvármegye emlékkönyve.* Magyaróvár: Mosonvármegye Nyomda, 1928.

Silber, Michael. “The Toleration Patent of 1782 and the Jews of Habsburg Austria.” In *Jewish Assimilation in Modern Times: Tolerance and Emancipation in Central Europe*, edited by Jacob Katz, 17–36. Hanover, NH: Brandeis University Press, 1984.

Silber, Michael. „The Entrance of Jews into Hungarian Society in Modern Times.” *Jewish Social Studies* 47, no. 1 (1985): 81–92.

Silber, Michael K., ed. *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945*. Jerusalem: Magnes Press, 1992.

Silber, Michael K. “The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Habsburg Jewry.” In *In Search of Jewish Community: Jewish Identities in Germany and Austria, 1918–1933*, edited by Michael Brenner and Derek J. Penslar, 1–30. Bloomington: Indiana University Press, 1998.

Sinay Jenő, „Az első győri gyár története”, *Arrabona – Múzeumi közlemények* 13 (Győr, 1971): 320.

Scott, Joan W. “Gender: A Useful Category of Historical Analysis.” *American Historical Review* 91, no. 5 (1986): 1053–1075.

Sorkin, David. *The Transformation of German Jewry, 1780–1840*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1987.

Soós D. Sándor, „Mi is az a küllőskapa?” *Agrár Élet,* 2020. https://www.agrarelet.hu/mi-is-az-a-kulloskapa/ (hozzáférés: 2022. augusztus 30.)

Stone, Lawrence. “Prosopography.” *Daedalus* 100, no. 1 (1971): 46–79.

Stone, Lawrence. *The Past and the Present Revisited*. London: Routledge and Kegan Paul, 1987.

Szabó Zsigmond, szerk. *A Szülőföldünk, a Kisalföld pályázat 1967. és 1969. évi versenyére érkezett helytörténeti munkák átdolgozott, gyűjteményes kötete*. Győr, 1972.

Szakál Gyula. *Győri vállalkozók a 19. században*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.

Szávay Gyula. *Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével*. Győr: Győri Városi Nyomda, 1896. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_Sk_1896_monografia/?pg=104&layout=s&query=zsid%C3%B3k (hozzáférés: 2025. augusztus 24.).

Széchenyi István. *Széchenyi István beszédei.* Szerk. Zichy Antal. Budapest, 1887. https://real-eod.mtak.hu/916/1/grfszchenyii00sz.pdf (hozzáférés: 2025. augusztus 25.).

Szeghalmy Bálint. *Győr város építészettörténete*. Győr, 1938.

Szemennyei Klára. „Benczúr utca 27. – Postás Művelődési Központ.” In *Adalékok a Külső Terézváros történetéhez*, 185–186. Budapest, 1998.

Szentmiklóssy Géza, szerk. *A magyar feltámadás lexikona.* Budapest, 1930.

Szilágyi-Windt László. *Az újpesti zsidóság története*. Tel-Aviv: „Lahav” Nyomda, 1975.

Szögyi G. Vilmos. *Hölgyek és urak. Győri millenniumi naptára az 1896-os évre*. Győr, 1895.

Szulovszky János (szerk.). *A magyar kézművesipar története.* Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2005.

Szulovszky János: „Győr kisipara az első általános ipartörvénytől az I. világháború végéig (1872–1918).” In: Honvári János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig*. Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021

Szulovszky János. “*Győr kisipara a két világháború között*.” In: Honvári, János (szerk.), *Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig*, Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021.

Tatai Zsuzsanna. „A Mayer család iratai Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában.” In *Tanulmányok a Kisalföld múltjából – Kisalföldi Szemle* 3. Győr, 2007.

Tinku-Szathmáry Balázs. *Közlekedéstörténet*. Magyar Tudományos Művek Tára. https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10081782 (hozzáférés: 2025. augusztus 25).

Turczynski, Emanuel. *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1993.

Ujvári Péter, szerk. *Zsidó lexikon*. Budapest: A Zsidó Lexikon Kiadása, 1929.

Wrobel, Piotr. *The Jews of Galicia under Austrian–Polish Rule, 1867–1918*. Boulder, CO: East European Monographs, 1989. https://www.jgaliciabukovina.net/sites/default/files/article_file/Piotr%20Wrobel%2C%20Jews%20of%20Galicia%20Under%20Austrian-Polish%20Rule%201867-1918.pdf (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Vajda András. „A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük.” In: *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*, szerk. Kolozsvár: 2012.

Valló István. *Győr ismertetése és tájékoztatója*. Győr: Győr Barátai Körének Kiadása, 1930.

Valló István. „Győr élete számokban.” In: *Győr Szabad Királyi Város Évkönyve az 1931–1934. évekre.* Győr, é. n.

Vende Aladár. „Győr vármegye községei.” In *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye,* szerkesztette Borovszky Samu, adatokkal bővítette Kiss István dr., győrvármegyei főlevéltáros. Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1909.

Vörös Károly. „Gazdaság és társadalom a dualizmus korában”, In: *Győr várostörténeti tanulmányok.* Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László (szerktők). Győr: Győr Megyei város Tanácsa, 1971.

Zilahy Sámuel. *Censor: Társadalmunk és nemzeti hivatásunk.* Budapest: Zilahy Sámuel, 1884. https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_07_19dik20dikSzazadiTarsadalomtortenet_0509_Tarsadalmunk_es_nemzeti_hivatasunk_973/?pg=2&layout=s (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Yuval-Davis, Nira. *Gender and Nation*. London: Sage, 1997.

Zsumbera Árpád. *Mindszentpuszta Omnium Sanctorumvilla.* Mezőörs: Mezőörsi Római Katolikus Plébánia, 2024.

Kézikönyvek és adatforrások

Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve. 1912. június 12.

Budapest és környékének távbeszélő betűrendes- és szaknévsora. 1929. május. Budapest, 1929. 489 https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_20_019_01/?pg=518&layout=s (hozzáférés: 2025. augusztus 24.).

Győri Hírlap Nyomdája. Győr, 1929.

Győri kamarai jegyzőkönyv, 1905–1908. Győr: Pannonia Nyomda, 1908.

Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye Hivatalos Értesítője. (1934. március 22.): 3.

A Győrvidéki Földművelők Egyesülete beszámolója az 1928. évről. Győr, 1929.

Czégek kézikönyve. Budapest, 1887.

Győr szabad királyi város és Győrvármegye útmutatója az 1915. évre. Győr: Pannonia Nyomda, 1915.

Iskolai értesítők. Győr – Szent Orsolya-rend Polgári Leányiskola. Győr, 1901.

Iskolai Értesítő. Állami Révai Főreáliskola, Győr, 1938.

Képviselőházi Napló. 1939. XIV. kötet. 1942. június 17-i ülés, 58–60. o. Győr-Moson-Sopron: Országgyűlési Könyvtár / Hungaricana. https://library.hungaricana.hu/ (hozzáférés: 2025. augusztus 24).

Koffler, Károly, szerk. *Ipari címtár.* Budapest, 1935.

Magyar Királyi Állami Leánylíceum Értesítője, Győr, 1932.

Magyar Törvénytár. 1836–1840. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1897.

Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Budapest: Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 1929.

https://www.mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/11866.htm (hozzáférés: 2025. augusztus 25.)

Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest, 1897.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest, 1925.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest, 1935.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). Budapest, 1937.

Magyarország tiszti czím- és névtára. 14. évfolyam. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1895.

Századunk névváltoztatásai 1800–1893. Budapest: Kilián Frigyes Könyvnyomdája, 1893.

"Etnikum és vallás." *Sulinet – Hidas története*. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/hidas/fejezetek_hidas_tortenetehez/pages/006_etnikum_es_vallas.htm. (hozzáférés: 2025. augusztus 25.)

Új Magyar Életrajzi Lexikon. Szerkesztette Markó László. Budapest: Magyar Könyvklub, 2001.

Czeglédi, Béla (vitéz) és László Gesztely Nagy, dr., szerk. *Országos Mezőgazdasági Címtár.* 2. köt. Budapest.

Kiadatlan források

Fodor Zsigmond. *Üzemtörténet (Szerecsenyi téglagyár).* Kézirat. Szerecsenyi Önkormányzat Archívuma.

Fleishman, Eliyahu, visszaemlékezés, Kézirat.

Livnat, Amir. *Győri rabbik életrajza és munkássága*. Kiadatlan kézirat.

Szalay István. *Szerecseny és Gyömöre „téglás" évszázadai.* Kézirat.

Szimandlné Szolnoki Gabriella. sóskúi kutatása.

Zsirai Antal: *Az Egyedi család*. Kiadatlan kézirat.

Zsumbera Árpád. *A Mautner-család Midszentpusztán*. Kézirat, 2022.

Családi archívumok

Bakacs, Rita. családi archívum

Bánki, Esther. családi archívum

dr. Cserháti Gézáné Laendler Zsófia

Fleishman, Eliyahu. családi archívum

Mautner, Albert. családi archívum

ABSZTRAKT

A disszertáció a győri és környéki zsidó földbirtokos elit történetét vizsgálja 1850 és 1945 között, a modernizáció, a társadalmi integráció és a szimbolikus határképzés összefüggésében. A König, Laendler, Mautner, Lévay, Szold és Stern–Egyedi családok esetein keresztül azt elemzi, miként vált egy gazdaságilag sikeres zsidó elitcsoport a térség modernizációjának meghatározó szereplőjévé, miközben társadalmi elfogadottsága és reprezentációja tartósan feltételes maradt.

A disszertáció proszopográfiai és mikrotörténeti módszerekkel rekonstruálja a családok integrációs pályáit az oktatás, a házasság, a vallásgyakorlat, a gazdasági vállalkozások és a társadalmi reprezentáció területén. Az elemzés központi értelmezési kerete a többszintű, feltételes integráció (TFI) modellje, amely megkülönbözteti a gazdasági, a kulturális és a szimbolikus integráció szintjeit, és lehetővé teszi azok eltérő történeti alakulásának vizsgálatát.

A kutatás kimutatja, hogy a földbirtok és a modern vállalkozói tevékenység a zsidó családok számára egyszerre jelentett integrációs lehetőséget és szimbolikus kockázatot: miközben gazdaságilag beépültek a regionális elitbe, társadalmi státuszuk és politikai reprezentációjuk törékeny maradt. A női életutak különösen érzékenyen jelezték e feltételességet, mivel a gazdasági és kulturális részvétel nem járt együtt egyenrangú társadalmi láthatósággal.

A disszertáció hozzájárulhat a közép-európai zsidó modernitás történetének megértéséhez, bemutatva, miként fonódott össze a modernizációs teljesítmény és a kirekesztés egy sajátos regionális elitcsoport történetében.